

Eesti Kirjanike Liidu
tõlkijate sektsiooni aastaraamat
2022

Teose väljaandmist on toetanud
Eesti Kultuurkapital

Koostaja Heli Allik
Keel ja korrektuur Katrin Hallas
Kujundus Illumeedium

SA Kultuurileht
Voorimehe 9, Tallinn
www.kl.ee

ISSN 2346-6499
Trükitud trükikojas Pakett

TÕLKIJA

X

Eesti Kirjanike Liidu
tõlkijate sektsiooni aastaraamat

2022

L

:A

:A

I

Eesti Kirjanike Liidu
tõlkijate sektsiooni aastaraamat
2022

SISUKORD

SÜTITAV SISSEJUHATUS

7 TÖLKIVA HÄÄLE KANDVUSEST. **Jan Kaus**

VESTLUSRING

10 VAJA ON ÜHT SAKSA ASJA EESTKÕNELEJAT. Saksakeelse kirjanduse tõlkijate vestlusring. **Katrin Kaugver, Piret Pääsuke, Tiiu Relve, Krista Räni, Eve Sooneste** ja **Aare Pilv**. Küsib **Aija Sakova**

ARTIKLID

25 **Neeme Näripä** Tühjus ja tähendus – tõlkides Sapphodi

34 **Ene-Reet Soovik** Paul-Eerik Rummo luulevahendused inglise keelest

46 **Margus Ott** Tõlkimine on elu

53 **Cornelius Hasselblatt** Luuleekspordi võimalustest.

Paul-Eerik Rummo saksa keeles

63 **Priit-Kalev Parts** Ökotragöödia nurjatu glossaar

74 **Kaarina Rein** Lukiaan, Tartar, paimendama: Johannes Aaviku valikud antiikkirjanduse eestindamisel

91 **Reili Argus** Keeletoimetamise traditsioonist Eestis. Erinevad ajad, ühesugused mured

101 **Kaia Sisask, Ülo Siirak** Rabelais' limusiinlane renessansiaegse humanistliku diskursuse taustal ja tema hübriidkeel eesti tõlkes

112 **Marilyn Fridolin** Praktilise väljundi võimalikkusest antiikkeelte alal: magistritööks Lukianose tõlge

120 **Aare Pilv, Mihhail Trunin** Sergei Gandlevski „Vahva on sired sel maikuul!...“: poetika ja tõlge

137 **Külliki Steinberg** „Mats sööb mohmak-mohmak“ ehk

Marta Sillaotsa (argi)päevapoeetika

148 **Heigo Sooman** Selle maa keelekorraldus

EKSPERIMENT

162 **Triin Kallas, Ülar Ploom, Kristiina Ross, Heete Sahkai** Katsed dominandiga

AUTAHVEL

176 EESTI KULTUURKAPITAL, ILUKIRJANDUSLIK TÕLGE. Vastavad 2021. aasta preemia nominendid **Alari Allik, Maria Esko, Tiiu Kokla, Tiiu Relve, Triin Tael, Eva Velsker**. Küsib **Lauri Eesmaa**

196 EESTI KULTUURKAPITAL, ILUKIRJANDUSLIK TÕLGE EESTI KEELEST VÕÕRKEELDE. Vastavad 2021. aasta preemia nominendid

Anna Michalczyk-Podlecki, Maximilian Murmann, Anja Salokannel.

Küsib **Lauri Eesmaa**

202 EESTI KULTUURKAPITAL, MÖTTEKIRJANDUSE TÕLGE. Vastavad 2021. aasta preemia nominendid **Piret Kuusk, Mirjam Lepikult, Hendrik Lindepuu,**

Enn Siimer ja **Aare Pilv, Simo Runnel** ning **Märt Väljataga.**

Küsid **Peeter Mürsepp** ja **Kaarina Rein**

220 AUGUST SANGA NIMELINE AUHIND. Laureaat **Märt Väljataga** kõne

224 EDVIN JA LEMBE HIEDELI NIMELINE TOIMETAJAAUHIND.

Žürii pressiteade

226 **KROONIKA**

Sütitav sissejuhatus

TÕLKIVA HÄÄLE KANDVUSEST JAN KAUS

Mõiste „tõlkimine“ tagant avaneb paljutootav vaade – kui näha tõlkimises mitte ainult keelepraktikat, vaid ka meelepraktikat. Tagumine väljend kõlab küll pisut ähvardavalt, seega püüan selgitada. Kui sõnaraamat määratleb verbi „tõlkima“ keelekeskselt, s.t tegu on „teksti ühest keelest teise vahendamisega“, siis selle taustal pole imelik mõelda, et põhimõtteliselt võib igasugust interaktsiooni käsitleda kui tõlkimist, kui teksti (selle sõna kõige laiemas tähenduses) ühelt teadvuselt teisele vahendamist. Keelelises tõlkimises paistab peituvat hoiak, mille lähtekohti annaks kasutada ka laiemas sotsiaalses suhtluses.

Prægustes avalikes aruteludes tundub ringlevat kaks väljenduslaadi: üht võiks nimetada teise tõlkimiseks ja teist poolnaljatamisi teise mõlkimiseks. Esimene kaldub pigem põimuma, teine pörkuma. Mõlkimistel paistab olevat korralikult kõlapinda, sest mõlkivad interaktsioonid on tõlkimiskatsetest tunduvalt reljeefsemad, seega huvitavamad kogeda ja majanduslikult tulusamad.

Tõlkijad selle sõna klassikalises, kitsas tähenduses ei kaldu enamasti avalikuses silma paistma. On raske kujutada ette „staartõlkijat“ või tõlkijat, kes koolitab oma vahendamiskogemuse kaudu inimesi suhtlema (kuigi selline praktika pole sugugi mõeldamatu). Osalt tuleneb tõlkija tagasihoidlik positsioon tema töö eripärast – tema tähelepanu on suunatud ta siseilmast eemale, ta saab kasutada seda ennekõike interaktsioonis teise, tõlgitava siseilmaga, aga nii, et teise sõna „jääb peale“, kuigi samas tõlkija keelekasutuse kaudu, tõlkija hääles. Igavesti kõitev paradoks: tõlgitava hääl saab teostuda vaid tõlkija hääles (või lausa *häälena*), ent tõlkija töö peab olema läbipaistev; sedavõrd läbipaistev, et lugeja seda ei näe. Tõlkija on nagu alkeemik, kes ei sulata üht elementi teiseks, vaid kaks elementi üheks. Üks neist elementidest, mida tal tuleb sulatada, on

ta enda keelekasutus. Seega kõlab väljend „egoistlik tõlkija“ nagu oksüümon. Kuigi siitki leiab paradoksi: hea tõlkija piirab oma egoismi, ent mitte oma eneseteadlikkust.

Samasugust suhet, nagu on tõlkijal tõlgitava tekstiga, saab vabalt katsetada ka teiste ja just teistsuguste inimeste mõistmisel; igasugust arutelu võib näha kui teatud tõlkepraktikat, valmisolekut võtta vastu teistsuguseid hääli, otsida kattuvust. Tõsi, ma pole kindel, kas ilukirjanduse tõlkimise puhul on „vastu võtma“ kõige täpsem väljend, sest tõlkija võimuses on teha midagi võimatut – seda juhul, kui ta mitte niivõrd ei võta, kuivõrd *läheb* vastu, täiesti vastu teist häält, nii et on võimalik kujutleda ennast teisele poole võõra teksti membraani. Muidugi, membraani elastsus varieerub tugevalt. Seetõttu on tõlkijal alati oht iseennast ära mõlkida, ent see pole siiski *teise* mõlkimine, vaid mõlkimine *teise pärast*.

Kuna tõlkimine on alati pingutus, eneseületus või koguni -unustus teise teadvuse (või selle teadvuse tekstilise jälje) vastas, võiks samalaadse eneselt teisele suunatud pingutusena vaadata igasugust ühiskondlikku mõistmist. Toimiv tõlge on teoks saanud ühisosa: autori hääle ja tõlkija hääle sulam. Ideaalse vestluse kohta võib mõelda midagi sarnast – erinevused põimuvad, ilma et kumbki/ükski neist peaks kaduma. Keelelise tõlkimisega on sama lugu: tõlkija muudab oma töö küll läbipaistvaks, ent just läbipaistvusest, sulandumisest saab eraldi väärtus, tõlke läbipaistvusest tuleneb selle silmapaistus.

Mul pole iseenesest vaimse mõlkimise vastu midagi, ideede kokkupõrked pole *a priori* halvad – ainult et mõlkimisest tundub mu meelest olevat tolku vaid siis, kui see viib välja tõlkimiseni. Maailmas, milles mõlkimisega kokku ei hoita, kulub üks hea tõlge alati ära.

Vestlusing

Vestlusing

SAKSAAKEELSE KIRJANDUSE TÖLKIJATE VESTLUSRING.
**KATRIN KAUGVER, PIRET PÄÄSÜKE, TIJU RELVE, KRISTA RÄNI,
EVE SOONESTE JA AARE PILV. KÜSIMUSED ESITAS AIJA SAKOVA**

VAJA ON ÜHT SAKSA ASJA EESTKÕNELEJAT

Saksa keelest tõlgitakse aastas eesti keelde ligikaudu 120–140 raamatut ja viimase kümne aasta jooksul on see arv püsinud enam-vähem sama. Umbes kolmandiku kuni poole neist moodustavad lastele mõeldud pildi-, nuputamis- ja värvimisraamatud, aga on ka lastele mõeldud juturaamatuid ja luulet. Ilukirjandust on tõlgitu hulgas aastas umbes 10–15 raamatut, lisaks sama palju kriminaalromaane ja põnevikke. Mõttekirjandust ilmub vastavalt mõni raamat aastas.¹

Ehkki saksa keel ja saksakeelne kirjandus võib paljudel seostuda eeskätt Goethe, Thomas Manni või Rilkega, on saksa keelest tõlgitava kirjanduse valik tegelikult lai. Saksakeelne kirjandus ei ole midagi vanaaegset ja igavat. Vastupidi, see on mitmekesine, mitmerahvuseline ja selles leidub igaühele midagi. Saksakeelne kirjandus hõlmab nii saksa, austria kui ka šveitsi saksakeelset kirjandust. Lisaks on nende kirjanduste sees ka omajagu mittesakslastest autorite saksa keeles kirjutatud loomingut.

Et mõista, kuidas saksakeelsel kirjandusel Eestis läheb, küpses 2022. aasta kevadel idee vestelda saksa keelest tõlkijatega nende tööst, selle röömudest ja keerukustest. Vestlus leidis aset suvel kirja teel ja on tagantjärele tervikuks põimitud.

¹ Andmed põhinevad eesti rahvusbibliograafia andmebaasis sisalduval infol. Tänan Kädi Mältonit Eesti Rahvusraamatukogust vastava väljavõtte eest.

Selleks, et saada osa teise kultuuriruumi kirjasonast ja mõtteruumist, vajame me tõlkijaid, kultuuritõlke nii kitsas kui ka avaras tähenduses. Vajame, et keegi oleks teises keeles kirjutatu lähedalt läbi lugenud ning teatud mõttes läbi enda lasknud või enda omaks teinud. Sest ta peab suutma loetu teises, s.t meie emakeeles uuesti luua. Ja see ei ole pelgalt sõnade tähenduse edasi andmine, vaid teise inimese nagu ka teise kultuuriruumi vahendamine. See on imeline ja aukartust äratav töö.

Kui mõelda, millised saksa keelest tõlgitud olulised raamatud lähiminekust esimestena pähe torkavad, siis esmalt meenub 2021. aastal Tallinna Ülikooli kirjastuses Mari Tarvase tõlkes ilmunud Aleida Assmanni „Mineviku pikk vari“. Tegemist on vaieldamatult ühe 20. sajandi teise poole mõjukama saksakeelse kultuuri- ja mälu-uurija olulise teosega, mis on nüüd ka eesti keeles kättesaadav.

Ilukirjandusest tulevad mulle viimati loetust meelde Varraku „Moodsa aja“ sarjas Krista Räni tõlkes ilmunud Daniela Krieni „Armastus hädaolukorras“ (2021) ja Mariana Leky „Mida siit näha võib“ (2022) Katrin Kaugveri tõlkes. Mõlema romaani puhul on tegemist saksa nüüdiskirjanduse säravate naisautoritega, kelle loominguteemad on tõsised, ent nende kirjutamise viis õhuline, kaasakiskuv ning nauditav. Nad kirjutavad armastusest selle eri värvingutes. Ja tõlkijatel on õnnestunud nende kirjutajate keele õhuline täpsus imeliselt eesti keelde ümber panna.

Saksakeelse kirjanduse akadeemilise uurijana on mul suur heameel selle üle, et kirjastus Salv on Rein Raua initsiatiivil välja andnud mitme 20. sajandi suure saksakeelse luuletaja kogumikud. Nii ilmus Rein Raua ja Aare Pilve tõlkes juudi-saksa autori Paul Celani eesti-keelne luulekogu „Tema seljas ratsutas öö“ (2020) ja aasta varem Rein Raua tõlkes Nobeli kirjandusauhinna laureaadi, juudi-saksa autori Nelly Sachs luulekogu „Tähestiku laip tõuseb hauast“ (2019).

Et mõista, milliste rõõmude ja probleemidega seisvad silmitsi saksakeelse kirjanduse tõlkijad, kutsusin kaasa mõtlema mitme põlvkonna eri tausta ja ettevalmistusega tõlkijad. Tiiu Relve, Katrin Kaugver, Piret Pääsule ja Krista Räni on kõik õppinud Tartu (Riiklikus)

Ülikoolis saksa filoloogiat. Piret Pääsuke ja Krista Räni on muu hulgas meenutanud ka toonase tõlkekabineti tööd ning saanud inimestest sellistelt õpetajatelt nagu Ain Kaalep ja Jaan Kaplinski. Eve Sooneste ja Aare Pilv on seevastu õppinud eesti filoloogiat.

Aare Pilv on saksakeelse kirjanduse tõlkimisel tegelikult koguni juhulik, ent oluline küllaline. Tema on viimasel ajal eesti keelde toonud nii mõnegi tähtsa 21. sajandi saksakeelse luuletaja loomingut. Koos Rein Rauaga eestindasid nad Paul Celani luulet. Rein Raud on lisaks tõlkinud ja välja andnud Nelly Sachs luulekogumiku, Aare Pilv omakorda tõlkinud veel Ingeborg Bachmanni. Kuivõrd luule tõlkimine on nii eraldiseisev, on ka see osa vestlusest ära toodud eraldi. Tiiu Relvet tunneme muu hulgas Hermann Hesse, Franz Kafka, Rainer Maria Rilke, Herta Mülleri, Norbert Eliase, Walter Benjamini, aga ka Peter Handke, Eugen Ruge, Ingo Schulze ja Christa Wolfi tõlkijana. Samuti on tema eestindatud mitmed baltisaksa autorid, nagu Siegfried von Vegesack, Theophile von Bodisco ja Eduard von Keyserling.

Katrin Kaugver on eesti keelde vahendanud samuti hulga baltisaksa autoreid, viimati Johann Caspar Lavateri ja Friedrich Ludvig von Maydelli. Tema tõlkes tunneme samuti Walter Benjamini, Ernst Jüngerit, Norbert Eliase, Richard David Prechti teoseid. Viimati eestindas ta Mariana Lekyt.

Piret Pääsuke on eestindanud tänapäeva autorite Daniel Glattaueri, Mirko Bonnét, Thomas Hettche, Martin Suteri, Daniel Wisseri, Hans Platzgumeri, Timur Vermese, Uwe Laubi ja Robert Seethaleri loomingut. Samuti on Pireti töölaual olnud mitmeid lasteraamatuid, mida ta on eesti keelde vahendanud.

Krista Räni tõlkes tunneme muu hulgas Novalise, Gotthold Ephraim Lessingi, Sigmund Freudi, Johann Gottfried Seume, Karl Jaspersi, Hermann Hesse ja Hermann Brochi teoseid. Krista Räni on eestindanud ka Peter Stammi ja viimati Daniela Krieni loomingut.

Eve Sooneste on eesti keelde ümber pannud saksa kriminaalromaane, kuid ka Heinrich Bölli, Thomas Brussigi, Marcel Bayeri, Wladimir Kamneri ja Peter Handke loomingut.

Kuidas teist sai saksakeelse kirjanduse tõlkija? Oli see juhus või teadlike valikute jada?

TIIU RELVE: Ilukirjanduse tõlkijaks saamine oli põhiliselt juhusete jada. Teadsin juba lapsena, et lähen ülikooli, teadmata, mida ma seal õppida tahan. Oli juhus, et 10. klassiks tekkinud mõtte juurat õppida laitis minu seitse aastat vangilaagris viibinud poolvend Ülo Sooster maha. Nii langeski valik keeltele, hispaania keel, mida oleksin õppida tahtnud, polnud Eestis võimalik ja juhulikult oli minu koolis (1964–1967 Tallinna 42. keskkool) võõrkeeleks saksa keel. Pidin pärast ülikooli (1968–1973) päris kindlasti hakkama giidiks, kõik oli kokku lepitud, aga juhus tahtis teisiti. Siis tuli pakkumine tõlkida samizdati jaoks Hermann Hesse „Siddhartha“ ja neli aastat hiljem (1986) avaldati see Loomingu Raamatukogus. Polnud kunagi arvanud, et võiksin ilukirjandust tõlkida, arvasin, et mul pole selleks annet. Aga „Siddharth“ tõlkides tuli vaim peale ja nii see läks.

KATRIN KAUGVER: Saksa keel oli juhus, tõlkimine valik. Sattusin n-ö elukohajärgselt käima Tallinna 42. keskkoolis (lõpetasin 1969), kus seati just siis sisse saksa keele eriklassid. Siis öeldi selle kohta „süvendatud keeleõppega“ klass. Ja sealt saadud keeleoskusega oli hõlbus Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonda sisse astuda (1969–1974). Ülikoolis läks hammas verele, võtsin osa tõlkevõistlustest ja tekkis väga selge soov tegeleda tõlkimisega. Tõlkijaks filolooge tollal paraku ei „suunatud“, tuli kõigepealt olla kooliõpetaja. Olin gi. Aga hammas oli ikka verel. Ja kulus ainult 15(!) aastat, kuni Eesti Raamatus töötav klassivend Andrus Simsel küsis möödammines, ega ma juhtumisi tõlkida ei taha. Ma tahtsin! Sealt siis

läks lahti. Oli ka muid soodsaid juhuseteid, üks asi viis teiseni – ja siin ma nüüd olen.

Tagantjärele tundub, et tõlkimine ei olegi väga noore inimese jaoks paslik töö.¹

PIRET PÄÄSUK: Mul oli õnn sattuda Tartu Ülikoolis (1979–84) saksa keelt ja kirjandust õppides selliste õpetajate nagu Ain Kaalep, Gustav Liiv, Peeter Torop, Jüri Talvet ja Jaan Kaplinski juurde, kes tõesti nakatasid oma vaimustusega (tõlke)kirjanduse vastu. Kui leidsin ka väga südamelähedased tekstid, mida polnud eesti keelde enne tõlgitud, ja tekkis arglik mõte proovida ise seda teha, siis julgustati. Esimesed katsetused õnnestusid ja kuna ma oma diplomitöö (tänapäevases mõistes magistritöö) tegin tõlketeoorias², andis seegi kindlust mõttele, et minust võiks saada tõlkija. Nii et algul pigem õnnelik juhus, aga edaspidi juba teadlik tegutsemine.

KRISTA RÄNI: See ei olnud kindlasti mitte juhus. Ma olen pärit Rāpinast, kus käisin saksa keele eriklassis ja mul oli suurepärase saksa keele õpetaja Salme Harkmaa. 1980. aastal Tartu Ülikooli astudes ei olnud mul kindlat teadmist, et tahan saada just nimelt tõlkijaks. Tahtsin keelt õppida.

Suurem huvi tõlkimise vastu tekkis stuudiumi vältel. Kindlasti mõjutas ka

¹ Katrin Kaugver on oma tõlkijaks kujunemisest ja valikutest rääkinud ka vestluses Aija Sakovaga „Saksa keel on minu *Wahlheimat* ehk mentaalne teine kodumaa“, vt Sakova, Aija: Valu, mälu, kirjandus. Tallinn, 2017, lk 176–185.

² Subjektive Unterschiede in drei estnischen Fassungen von Chamisso „Peter Schlemihls wundersame Geschichte“ [Subjektive Unterschiede in drei estnischen Fassungen von Chamisso „Peter Schlemihls wundersame Geschichte“ kolmes eestinduses]. Diplomitöö Tartu Ülikoolis, 1984.

TRÜ (Tartu Riikliku Ülikooli) tõlkeabinetis Ain Kaalepi ja Jaan Kaplinski loengute kuulamine 1980. aastate algul. Osalesin edukalt ka tõlkevõistlusel ja sain oma esimese eduelamuse. Viimastel kursustel olin juba kindel, et tõlkimine on just nimelt see töö, mida tahan teha. Mind ei hirmutanud ka kursusejuhendaja Liilia Otsmaa hoiatused, et see on pikk ja raske tee ning trükki ei pruugi pääseda sugugi igaühe tõlked.

Päris esimesed tõlkeproovid ilmusid mul akadeemilistes ajakirjades, seejärel jäin pikaks ajaks tõlkima Loomingu Raamatukogule. Olen lõpmata tänulik Terje Kuusikule, kes oli mu esimene toimetaja. Oleme pikalt koostööd teinud ja tema õpetusi kasutan siiani. Hea toimetaja võib algaja tõlkijaga imet teha, kui sel on vaid tahtmist ja jõudu end arendada.

EVE SOONESTE: Minu kujunemises tõlkijaks on kindlasti pisut mängus isa Ants Paikre poolt tulevad tõlkija geenid ja pisut ühiskondlik olukord 1990. aastate algul. Tol ajal läksid piirid lahti ja kõik mu ümber hakkasid püüdliselt inglise keelt tõnkama. Mul oli inglise keel küll koolis viieline, aga ometi tekitas selline massihullus minus protesti ja õppisin vastukaaluks ära saksa keele, suurelt jaolt omal käel. Keskkooli lõpuklassides (lõpetasin 1993) saatsin juba tookordsele Päevalehe naisteküljele Journal für die Frau ja Bild der Frau ajakirjadest tõlgitud lugusid, mis ka alati avaldati. Ajakirjad sain kätte Keskraamatukogu võõrkeelsest osakonnast.

Mida naudite oma töö juures kõige enam? On see keel, on see tekstide ja kirjanduslike maailmade võlu või hoopis võimalus töötada üksi, rahus ja vaikuses ning omas tempos?

E. S.: Tõenäoliselt kõike seda kolme. Naudin nii kirjanduslikes maailmades elamist kui ka võimalust töötada mitmetavapärastel aegadel, näiteks öösel.
K. K.: Nõus, seda kõike üsna võrdsetl. Kui üks neist asjadest ära võtta, on nauding kohe väiksem. Aga kui mõelda, et keel köidab mind ka väljaspool parasjagu tõlgitavaid tekste, siis küllap see on esimene käivitaja. Ainult omaette kodus nahistada ei ole ma ka ihanud. Käisin täie rauaga raamatukogus tööl ja tõlkisin selle kõrvalt. Mõlemat teha oli küll koormav, aga teisiti poleks kuidagi saanud. Võimalus teha tööd „rahus ja vaikuses ja omas tempos“ tekkis alles koos raamatukogust pensionile jäämisega.

Ühte külge tõlkija töös, mis mulle hästi sobib, tahaksin küll esile tõsta. See on vaheldusrikkus. Iga järgmine tekst on ju uus, kõik on võõras. Seetõttu olen tunginud maailmadesse, kuhu ma omast tarkusest kindlasti poleks taibanud vaadatagi, rääkimata sinna sisenemisest. Ja kõigist neist on midagi pidama jäänud: teine vaatenurk mingitele asjadele, mõni paik, kuhu sattusin, muusika, mida kuulasin. Ja kui tõlgid süvenenult, siis lähed rolli nagu näitleja, elad tegelaste elu peaaegu omal nahal läbi, *hautnah*. See on päris kindlasti suurem intiimsus kui lihtsalt raamatut lugedes. Iga sõna, iga kirjavahe märk loeb. Tõlget lõpetades tunned end autorile lähedase isikuna, otsekui oleks temaga pikalt koos olnud. Isegi kui ta on juba sajandeid surnud! Ses mõttes on tõlkijaelu igal juhul ka üks eskapismi vorme: siit ära, kuhugi mujale. Söandan küll öelda, et Saksamaa on mu teine kodumaa, nn *Wahlheimat*.

P. P.: Kõige enam valmistab rahulolu see, kui tunnen, et olen suutnud rikka keelega originaali kõikidele nüans-

sidele tõlkes adekvaatse vaste leida. Niisiis võib mind eelkõige ikka keel, stiil, milles teos on kirjutatud. Aga teinekord mõistagi ka see maailm, mille kirjanik on loonud ja mis on mulle sedavõrd lähedane ja liigutav või hoopiski avastuslik-üllatuslik, et tahan seda tõlkimise kaudu ka teistele vahendada.

Tõlkimine on muidugi üksildane töö, kuid väga tore ja rikastav on see, kui aeg-ajalt saab oma tõiseid probleeme sama ala inimestega arutada. Mul on mitu korda olnud võimalus teha tõlketööd Saksamaal nn Euroopa tõlkijate kolleegiumis, kus on tõesti suurepärane võimalus teiste tõlkijatega kogemusi vahetada. Eriti tore on, kui kohtud inimesega, kes on tõlkinud või tõlgib sama teost, mida ise ka tõlgid või oled tõlkinud. Siis, nagu öeldakse, jätkub juttu kauemaks.

T. R.: Tõlkimisel meeldib mulle kõige enam sisseelamine uude maailma. Alguses tasakaalustas tõlkimine minu ekspressiivseid ameteid õpetaja ja giidina (mida raha teenimiseks muu kõrvalt samuti tegin). Ainult tõlkijana ma töötada poleks tahtnud, sest mulle meeldis/meeldib suhelda ja õpetamine meeldis mulle iga aastaga järjest rohkem.

Nüüd on tõlkimine ainus töö (peale aiatöö, mis on küll üksnes hobi), mille jaoks ma pole liiga vana.

K. R.: Ma kahtlemata armastan saksa keelt. Töö tekstiga ja võimalus sellesse sügavuti sisse minna on väga lummav. Samuti sobib mulle üksi töötamine, ma ei ole karjainimene. Vajan rahu ja vaikust ning harjunud keskkonda.

Kodus töötamine on minu jaoks oluline ka seetõttu, et mul on täiskasvanud laps, kes paraku jääb lapseks eluajaks, ja tema päralt olen suurema osa ajast. Töö, s.t tõlkimine tasakaa-

lustab ja on mulle terve mõistuse säilitamiseks eluliselt vajalik (ja ma ei pea silmas materiaalselt aspekti). Seetõttu olen lõpmata tänulik, et mul on töö, mida saan teha kodus.

Mis teile oma töö juures raskusi valmistab?

K. R.: Nagu ikka selles ametis – hea vasteleidmine mõnele raskele sõnale või väljendile, tõlkimatute sõnamängude lahendamine. Ma usun, et ma pole sugugi ainus tõlkija, kes käib vahel ringi, teeb igapäevatoimetusi, isegi suhtleb inimestega, kui vaja, aga mõtleb samas pingsalt mõne tõlkeprobleemi lahendamisele.

Harva tuleb ette ka autoreid, kellega ei saagi sõbraks, lõpuni välja. Minul juhtus nii Adornoga. Tõlkin ta ära, aga head tunnet ja täielikku mõistmist selle autori suhtes ei tekkinud. Toimetajast oli siin palju abi ja tuge, kaks pead on ikka kaks pead. Aga sain siit kogemuse, et igale tõlkijale iga autor ei pruugi sobida ja tuleb hoolega valida.

K. K.: Teadmiste nappus, hariduse lünklikkus. Nõukogude (üli)kool oli, nagu ta oli. Keele sain küll kolmandaks kursuseks selgeks, aga saksakeelsest kultuurist tervikuna oli pilt ikka väga hõre ja lausa eksitav. Teise kultuuri *täielik* tundmine pole ilmselt võimalik, tuleks selle sees üles kasvada. Tõlkides aiman teinekord, et ilmselt on tegu mingi tsitaadiga, aga kelle ja kust kohast, ei tea, ei tunne. Guugelda mis sa guugeldad, ei saa otsa peale. Ja minu põlvkond pääses liikuma ka alles hilises keskeas, mistõttu jäi õigel ajal nägemata nii Saksamaa, Austria kui ka Šveits. Tulnuks kas või lühidalt nendes maades kohal viibida. (Tõlkin kord üht austria autorit ega osanud endale kuidagi ette kujutada ei Hofburgi ega Belvederet, kus pidevalt oldi. Polnud ju Wienis käinud.)

Nii et jah, haridusest jääb vahel väheks.

P. P.: Probleemid on enamasti ikka keelelised, näiteks sõnamängude tõlkimine, mis vahel nõuab päris palju fantaasiat, või siis kuskil ajaloolises kontekstis mingite esemete-ame-tite-tiitlite nimetused, mida meie (kultuuri)ajaloos üldse ei tuntagi ja millele pole eesti keeles vasteid. Mingi väga spetsiifilise ainevaldkonna puhul konsulteerin selle ala asjatundjatega, sest üks asi on see, mida võib ehk leida sõnaraamatutest või internetist, aga sellised sõnad/väljendid ei pruugi olla kasutuses tegelikult näiteks kohtusaalis või operatsiooniruumis. Põhimõtteliselt on sellised probleemid isegi teretulnud, kuna nende lahendamine arendab mind ennast kui tõlkijat, avar-dab mu silmaringi.

T. R.: Võrreldes ajaga, kui ma 80ndatel tõlkimist alustasin, on praegusel „ar-vutiajastul“ tõlkimine imelihtne. Aga kõige raskem on tõlkida siis, kui autor mängib n-ö oma keele grammatilise omapäraga, mis ei lange kuidagi kokku eesti keele omaga, ja see mäng ei annagi edasi erilist sisu, vaid on lihtsalt vormi ilu. Nii juhtus viimati Peter Handke „Puuviljavarast“ tõlkides. Lastekirjan-duses on seda pisut kergem asendada, näiteks Michael Ende raamatutes.

E. S.: Minu jaoks on kõige keerulisem tänapäeva saksa keel. Tihti olen kitsi-kuses ka väljendite ja kõnekäändude-ga, sest neid ma ei õppinud omal ajal ära, ei leidnud ilmselt õpikutest. Näen, et selles aspektis valdavad saksa filo-loogid keelt paremini kui mina, sest neil on olnud asjatundlikke õpetajaid.

Kuidas saksakeelsel kirjandusel Eestis läheb? Kas seda ilmub vähe või piisavalt? Kuidas on lugejate (kriitikute) tagasisidega? Kas jälgite

seda? Kas seda on piisavalt?

K. K.: Siin millegi üle rõõmustada ei ole. Saksa keelt õpetatakse meil nii vä-hestes koolides, et sealt lihtsalt ei tule saksa keele oskajaid peale. Ja suunad on teised. Mu oma kodukoolis, Kad-rrioru Saksa gümnaasiumis saavad lap-sed põhikooli lõpus juba keele selgeks ja keskenduvad siis Saksa majandusele või millelegi muule „praktilisele“. See olla ka lapsevanemate soov. Filoloogiks edasi õppima ei minda. Niisiis ei suge-ne kirjastustesse ka saksakeelse kirjan-duse eksperte, kes seda rida ajaks.

Mis kriitikasse puutub, siis võib heal juhul leida arvustuse või kaks mõne saksa keelest tõlgitud (krestomaatilise) filosoofilise teksti kohta, aga ilukirjan-dusest küll keegi ei räägi. Nii ta varju jääbki ja seda varju jätkuvalt toodab.

Tagajärjed on näha ka laiemalt: Sak-sa poliitikat mõistetakse Eestis halvasti, ei tunta selle ajaloolisi põhjusi, saksa meelelaadi. Ometi on Eesti ajalugu sakslastega nii tihedalt läbi põimunud, et me ei tunne enam isegi ära kõike seda, mille me (balti)sakslastelt üle oleme võtnud. Võiksime õhata: Eesti muld ja saksa süda, kes neid jõuaks lahuta...

P. P.: Eks sellest ole ikka räägitud, et tõlketeoste seas „laiutab“ ingliskeelsete autorite looming, kuid viimastel aastatel on minu meelest siiski ka pisut rohkem saksa keelest tõlgitud ilmuma hakanud. Statistikaga ma lausa kursis pole, aga kuna saksakeelne kirjandus on ikkagi õige laiaulatuslik, siis mui-dugi leiaks selle hulgast veelgi rohkem väärt „materjali“ tõlkimiseks.

Tagasisidega on aga küll kehvasti, pädevat tõlkekriitikat peaaegu enam kuskilt ei leiagi. Võib-olla kirjutatakse mingites blogides, kuid neid ei tea jälgida, vahel, kui juhuslikult avastad-ki mingi arvustuse, siis on tegemist

lihtsalt lugemismuljega, raamatu sisu ümberjutustusega, tõlke kohta öeldakse haruharva midagi.

K. R.: Võrreldes ingliskeelsega ilmub saksa keelest tõlgitud kirjandust kahtlemata palju vähem. Olen aru saanud, et ka kirjastustes teevad valikuid enamasti ingliskeelse taustaga inimesed. Nii et muidugi oleks tore, kui saksa keelest tõlgitud teoseid ilmuks rohkem. Tagasisidet jälgin huviga, aga ka seda võiks olla palju rohkem. Kui tõlkija on maha saanud suure ja raske tõlkega, siis tahaks hea meelega lugeda, mida kriitikud või lugejad sellest arvavad. Seda võimalust on aga suhteliselt harva.

T. R.: Saksa kirjandust ilmub suhteliselt vähe, sest „saksa aeg“ on Eestis nüüdseks läbi, aga see valitses ju meil üsna pikalt. Lugejate ja kriitikute tagasisidet tõlgetele ilmub väga harva. Seda võiks palju rohkem olla, aga väga sageli unustatakse tõlgete puhul üldse tõlkijat nimetada. Kuulan Kukust järjejuttu, kirjastuses Tänapäev ilmunud raamatute puhul ei nimetata tõlkijat mitte kunagi, öeldakse ainult: „Kirjastuselt Tänapäev.“ Näen siis silmade ees suurt kappi, millel on silt „Tänapäev“, mida aeg-ajalt avatakse ja vaadatakse, mis sinna jälle ilmunud on.

E. S.: On selge, et domineerib ingliskeelne tõlkekirjandus ja saksa kirjandust ilmub vähe. Olen püüdnud omalt poolt saksakeelseid kirjanikke Eestis tutvustada, lisades eestikeelsesse Vikipeediasse kirjaniku artikli, kui temalt on eesti keelde juba vähemalt kaks raamatut tõlgitud, eriti kui olen ise olnud tõlkija. Nii on sündinud hulk saksa lastekirjanduse klassikute artikleid, aga ka mitmed tänapäeva autorid on Vikipeediasse „raiutud“. Selle tööga jätkan kindlasti, vastavalt sellele, kuidas ise uusi autoreid tõlgin.

Tagasisidega tõlkijaile on üldse keeruline, seda on viimastel aastatel väga vähe, sealhulgas saksa keelest tõlkijaile. Kui midagi ajakirjanduses ilmub, siis kirjutatakse eeskätt raamatu sisust ja autorist. Samuti leiab kriitikat Facebooki „Lugemise väljakutse“ gruppist, kuid ka seal kirjutatakse üldjuhul ikka raamatu, mitte tõlke ja tõlkija töö kohta.

Kui kerge või raske on saksakeelseid raamatuid kirjastustele soovitada? Kas teete seda või pigem jõuavad tõlketööd teie lauale kirjastuste tellimuste kaudu? Ühesõnaga: kas tõlgite peamiselt seda, mida kirjastused tellivad, või mida ise olete välja valinud?

P. P.: Nii ja naa. Kirjastused pakuvad, aga ikka soovitan ise ka ning aeg-ajalt saan nõnda omale meelepärast tõlkimist. Ebameeldiv on see, kui mõne raamatu puhul antakse nagu kohe lootust, et jah, võiks küll meil tõlkes ilmuda, aga siis jääb lõplik otsustamine venima, vahel aastateks. Ausam oleks kohe ära öelda, sel juhul saaksin teost ehk teisele kirjastajale pakkuda või tõesti loobuda ning edasi järgmiste raamatute juurde minna.

K. K.: Paistab nii, et aeg-ajalt jääb kirjastajale kuskil messil silma hästi turundatud bestseller, mis siis ka tõlgitakse. Aga kirjanduslikud maitset, teadagi, on erinevad. Mitte alati ei vasta edetabelite esimesed – või ka auhindadega pärjatud – iga viimase kui lugeja maitsele, samas oleks mingi nn niširaamat just nimelt see, mida inimene naudiks. Saksakeelne kirjandus on ikka nii suur ja mitmekesine, seal on kõike.

Tõlgete valik on toimunud nii ja naa. Olen ise soovitanud ja olen täitnud kirjastuste tellimusi.

K. R.: Praegusel ajal on midagi avaldamiseks soovitada vist pigem raske. Saan aru, et kirjastustele on oluline, et tiraaž ka ära ostetaks, ja seepärast iga soovitus kuulda ei võeta. Ka tuleb ju osta autoriõigused ja see pole kindlasti odav. Varem olen ise palju teoseid ja autoreid välja pakkunud ning enamiku neist teostest ka ära tõlkinud. Et mulle on aga alati suuremat huvi pakkunud just vanem kirjandus, siis polnud sellega probleemi. Praegu tõlgin enamasti asju, mida minult tellitakse.

T. R.: Olen rohkem tõlkinud seda, mida kirjastused pakuvad. Algul võtsin enam-vähem kõik vastu, nüüd olen üsna valiv. Mõned raamatud olen ka ise pakkunud, mis on ka vastu võetud. Aga Siegfried von Vegesacki „Balti tragöödiat“ esialgu ei tahetud. Alles 15 aastat hiljem pakkus seda tõlkida Päevalehe kirjastus ning triloogia ilmus 2009 (kordustrükk 2022).

E. S.: Mina olen kirjastustele üliharva ise raamatuid soovitanud. Samas on seda siiski ette tulnud. Niimoodi on näiteks ilmunud James Krüssi „Timm Thaleri nukuteater ehk Müüdüd inimarmastus“. Esimene osa oli juba tuntud ja sain tõlkida järje.

Ma olen aastate jooksul paaril korral ise proovinud raamatuid saksakeelsest kirjandusest kirjastustele soovitada, aga ei ole õnnestunud. Mõned aastad tagasi ühe kirjastajaga rääkides ütles ta mulle, et väga riskantne on saksakeelset ilukirjandust avaldada, sest see lihtsalt ei müü. Kui see on nii, siis mis on teie meelest selle põhjused? Kas ingliskeelse maailma domineerimine on ainus põhjus? Kas on veel tegureid, mis seda võiksid mõjutada?

K. K.: Kirjastused ei riski jah, sest „ei müü“. Eestlasest lugejal pole vist usku

saksa kirjandusse. Mõeldakse, et see on midagi vanaaegset ja igavat, mingi „gööte“. Ent tänapäeva saksa(keelne) kirjandus on täiesti teist nägu ja selle diversiteet on määratu. Ma ise küll leian selle hulgast (olgu kiidetud Rahvusraamatukogu saksakeelse kirjanduse saalid!) pidevalt midagi, mis mulle istub ja mille puhul mõtlen: oh pagan, see võiks eesti keeles ka kättesaadav olla.

P. P.: Õnneks pole ma nii rumalat „müügimehe“ seisukohta juhtunud kuulma, see kõlab justkui mingi iselaadne segregatsioon. Ja kui tõesti peaks kuskil olema mõni lugeja, kes valib endale raamatuid üksnes kirjaniku rahvuse põhjal, siis sellele saab vaid kaasa tunda.

Küll leian, et kirjastused võiksid rohkem teha tööd oma väljaannete tutvustamisel. Uuemal ajal loodetakse peamiselt vaid internetipoele, mõnda ajalehte-ajakirja pannakse uutest raamatutest ehk paar rida (tõlkija nime kõrvale paraku mitte), enamat ei midagi.

K. R.: Kindlasti kipub ingliskeelne maailm domineerima. Väga palju loetaksegi minu teada just ingliskeelseid originaale. Saksa keeles lugejate hulk on arvatavasti üsna väike, ja ehk on seetõttu huvi ka saksa keelest tõlgitud ilukirjanduse vastu väiksem. Ma arvan, et aimekirjanduse ja teaduslike teoste puhul pole vahet, mis keelest need on tõlgitud, peasi, et teos pakuks sisult huvi ja tõlge oleks korralik.

Ma ise ei tunne nii hästi uuemaid saksakeelseid autoreid, ei jõua end kõigelega kursis hoida. Seda enam, et mulle pakub suuremat huvi just vanem kirjandus, klassika.

E. S.: Üks teema, mida eesti lugeja paistab pahaks panevat, aga millest saksa autoreil küllalt ei saa, on kõik natsionaalsotsialismiga seonduv, nii

ajalooliselt kui ka praegusajal. Saksa keeles ilmub palju kirjandust kollektiivsest süüst, uusnatsismist, võõrastesse rahvustesse suhtumisest. Võib-olla need teemad taanduvad mõnekümne aasta pärast.

Veidi iroonilises võtmes võiks öelda, et eesti lugejaile peaks tegelikult hästi peale minema saksa kirjanduse keskklasi teemad: kurtmised selle üle, kuidas kõik on kallid, kuidas tuleb säästa, kuidas käia allahindlustel jne. **K. K.:** Eestlastest lugejate kirjanduslik maitse ei erine minu meelest nii hirmsasti sakslaste omast. Ja me ei peaks eeldama, et eestlasest lugeja vajab ainult midagi laiatarbelist, ringvaatelist. Ei ta vaja, aga ta ei saa muud.

Üht eestkõnelejat, tunglakandjat oleks vaja! Kes *saksa asja* veaks.

Millist laadi raamatud on teie tõlkelaul esil: ilukirjandus, mõttekirjandus, populaarteaduslik kirjandus? Millised on need teemad, mis on teie laual viimasel ajal olnud?

E. S.: Eeskätt ilukirjandus. Paraku tellitakse enamasti kriminullide tõlkeid, kuid see tendents pole ainult saksa-keelsele kirjandusele omane. Teisel kohal on lastekirjandus. Mulle tekib vahel illusioon, et ma olengi kujunenud üheks vähestest saksa lastekirjanduse tõlkijaist, viimasel 5–6 aastal olen vist oma kolm korda tõlkinud Grimmi muinasjutte ja tunnen end varsti eksperdina. Aimekirjandust tellitakse 2–3 raamatut aastas, vastu võtan maksimaaalselt ühe.

Samas ma ise eelistan ilukirjandust. Tõsisemat ilukirjandust jõuab minu tõldealale aga kahjuks harva. Ehk ma ei oska ise ka soovitada või soovida, ja ehk eelistatakse sellistel puhkudel tuntumaid ja etableerunumaid tõlkijaid, nagu Mati Sirkel, Tiiu Relve või Piret Pääsuke.

Samas oli mul mõni aasta tagasi võimalus tõlkida Peter Handke „Soovida õnnetu“. Sain selle pakkumise kirjastuselt Tänapäev just tol aastal, kui Handke sai Nobeli kirjandusauhinna. See on just selline kirjandus, mida ma tegelikult tahaksin krimkade asemel tõlkida, kui vaid oleks rohkem sellelaadseid pakkumisi. Ise ma lihtsalt ei orienteeru nii hästi. Aga Handke tõlkimine oli mulle ka paras pähkel. Toimetaja Õie Ristioja märkustest oli näha, et ma ei olnud mitmel puhul väljendeid ära tundnud ja olin neid liiga otse tõlkinud. Handke puhul hoidsin tõlkides kogu aeg kõrval ka ingliskeelset tõlget, et saada kindlust, et olen autorist ikka õigesti aru saanud. Kohati tundus, et mul läheb vaja haistmismeelt või veel mingit peenemat taju, et aru saada, mida autor täpselt tundis.

K. R.: Olen tõlkinud kõike, välja arvatud luule: alustanud tõsisema belletristikaga, tõlkinud sekka veidi ajaviitekirjandust, rohkesti aimekirjandust, isegi paar näitemängu, ka vanu käsikirjalisi ürikuid jne. Kuidagi on aga juhtunud nii, et viimasel ajal pakutakse mulle üha tõlkida mõttekirjandust. Olen natuke hämmingus, sest mingiks suureks mõtlejaks end pidada ei julge, aga neid pakkumisi aina tuleb. Ja kuna sellised teosed panevad tõsiselt pingutama, ei suuda ma enamasti enda proovilepanekust ära öelda.

K. K.: Eelistan ilukirjandust, seal on tõlkija vabadus suurem, kuid tõldealal on olnud kõike. Vajadus on päris sageli populaarteaduslike ja teaduslike raamatute järele. See on keeruline, sest on vaja end mõne uuema teadusharuga kurssi viia. Aga pean oma moraalseks kohuseks – siiski – vahendada ka tekste, mis pole tõlkimise seisukohalt kuigi atraktiivsed, aga laiemas ühiskondlikus mõttes olulised,

olgu see siis kliimamuutus, digiajastu, meediakultuur vmt.

P. P.: Ikka ilukirjandus on minu eelistus ja peamiselt meie kaasaegsed autorid, kuna nendega on lihtsam kontakti leida. Samas aga meeldivad teosed, mis saanud ainest reaalsest ajaloolisest sündmusest või isikutest. Saksamaa ajaloos tundub lausa ammendamatu 1920ndate–30ndate temaatika, sellest perioodist ilmub viimasel ajal üha rohkem teoseid, olgu siis kriminulle või perekonnasaagasid. Ka mind köidab see sajanditagune aeg, see, mis eelnes traagilistele pööretele. Olen mõne teose, mis jutustab sellest perioodist, varemgi tõlkinud, tänava aga sain eesindada ühe oma suure lemmiku Erich Kästneri kuulsaima romaani „Der Gang vor die Hunde“, mis ilmub meil pealkirjaga „Raiskumine“.

T. R.: Ka mulle sobib kõige paremini ikka ilukirjanduse tõlkimine, kuigi olen tõlkinud ka muud. Naudin autori stiili ja maailma tundma õppimist ja tunnetamist.

Oluline on rõhutada, et me räägime ju saksakeelsest, mitte kitsalt saksa kirjandusest, sest on ju veel austria, šveitsi saksakeelne kirjandus. Kas teie jaoks on sellel eristusel tähtsust? Kas lugeja jaoks on tähtsust, kas tegemist on Austria või Saksa autoriga? On teil endal eelistusi, kas tõlkida saksa, austria või šveitsi autoreid?

E. S.: Arvan, et praegu eesti lugeja veel ei erista neid kirjandusi ja autoreid, sest nii austria kui ka šveitsi kirjandust ilmub suhteliselt vähe. Tõlkijana aga tahaks küll rohkem austria kirjandust tõlkida. See oleks huvitav ja oleks ka enda jaoks hariv.

K. K.: On küll tähtsust. Need ikka ongi erinevad. On mingid hoovused, mis üht või teist kirjandust läbivad. Minu

silmis on neist kolmest kõige ligitõmbavamaks kujunenud saksa kirjandus. Võib-olla selle vihjelisuse, alltekstide pärast, pingete pärast, mis tekstis on ja mille päritolu jääb ehk avamata, ent mis loovad õhustiku. See tajutav vastuolu silmatorkava ratsionaalsuse ja ülimalt sentimentaalsuse vahel, mis sakslasi iseloomustab. Ja – saksa *idealism* ongi päriselt olemas! Selle kõrval mõjuvad šveitsi autorid mõneti kerglasena, pisut nagu lastekirjandus, kus tegelaste suured probleemid ei ole täiskasvanule tõsiseltvõetavad. Austria kirjandus jääb kuskile vahepeale. Kõik see keisririigi hiilgus ju kumab sealt ikka veel läbi. *Wien, Wien, nur du allein...* Ja austerlaste kuulus *Gemütlichkeit*, mis ometi lubab olla kaunikesti arrogantne ja isegi õel.

Kas eestikeelsele lugejale siin suurt vahet on, selles ma natuke kahtlen. Liiga vähe on võrdlusmaterjali.

P. P.: Arvan, et lugeja jaoks pole sellel erilist tähtsust, mis riigist autor pärit on, ikka teos ise peab kõnetama. Šveitsis ilmuva kirjandusega olen ma ise vast kõige vähem kursis, kuigi paari seaset kirjanikku olen tõlkinud. Šveitsi kirjandus on ju ka mahuliselt suhteliselt väiksem, kuna saksa keel on vaid üks neljast riigikeelest. Samas Austriast olen leidnud huvitavaid autoreid, nagu Daniel Wisser, Hans Platzgumer.

K. R.: Ka mina olen Austria autoreid tõlkinud päris palju, šveitslasi vähem. Mulle on oluline teada autori päritolu, lisaks on ju ka saksa keel Austrias ja Šveitsis natuke teistsugune. Oleks ideaalne, kui ka lugejad saaksid natuke rohkem aimu Austria ja Šveitsi kirjanduses toimuvast.

Šveitsi kirjandusest rääkides ei saa kuidagi mainimata jätta Eve Pormeisterit, kes on šveitsi saksakeelse kirjanduse tutvustamiseks teinud suure töö.

Tema doktoritöö oli Šveitsi naiskirjandusest.³ Olen tema soovitusel mitmete autoriteni jõudnud ning ka mitmeid teoseid tõlkinud. See on olnud silmaringi avardav.

T. R.: Pole vahet, kas autor on sakslane või austerlane; šveitslast pole tõlkima juhtunud. Aga mulle meeldis tõlkida Herta Müllerit ja ka baltisakslasi ja seda just sellepärast, et nad pole „tavaliised“ sakslased.

P. P.: Oluline on siinkohal veel tähele panna seda, et saksakeelses kirjanduses on tänapäeval ka terve hulk autoreid, kellele saksa keel pole emakeel. Tegemist on valdavalt inimestega, kes – kas ise või siis lapsena koos perega – on oma kodumaalt (enamasti poliitilistel põhjustel) lahkunud, leidnud uue kodu saksakeelses ruumis ja hakanud selles keeles kirjutama; õige mitmed neist on pälvinud mainekaid kirjandusauhindu ja nende looming tuleb kahtlemata ka tänapäeva saksa kirjanduse hulka arvata. Toon esile sellised nimed nagu Rafik Schami (pärit Süüriast), Ilija Trojanow (Bulgaariast), Abbas Khider (Iraagist), Saša Stanišić (Bosniast). Igaüks neist on omamoodi põnev ja meisterlik, paraku pole eesti keelde tõlgitud muud kui vaid üks Schami lasteraamat.

T. R.: Need raamatud on tõesti põnevad. Olen neid samuti huviga lugenud. Kuidas ma muidu pääseksin türklase või süürlase või serblase hingele nii lähedale, nende emakeelt ma ju ei mõista.

Nii on. Olen ise oma saksa keele ja kirjanduse uurimise teed alustanud just mitesakslastest saksakeelsete autorite loomingut käsitledes. See on

³ Pormeister, Eve: Bilder des Weiblichen in der deutschsprachigen schweizer Frauenliteratur. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2003.

tõesti ääretult huvitav ja oluline osa saksakeelsest kirjandusest, millest me siin Eestis peaaegu midagi ei tea. Aga ometi oleks huvitav, ka mõeldes eestivene kirjanduse peale. Minu jaoks on olnud hästi põnev ka Emine Sevgi Özdamari (Türgist) looming. Aga kas teil on ka välja kujunenud oma lemmikautorid? Kes nad on?

K. K.: Võin puhta südametunnistusega öelda, et mul ei ole lemmikautoreid.

T. R.: Mul ei ole samuti lemmikautorit, aga Rilke prosaistina on mulle väga omaseks saanud, kuigi see tuli suure valu ja vaevaga.

K. R.: Hesse on mulle armas ammusest aegadest peale, tema on mu noorusarmastus. Goethet ei saa nimetamata jätta. Tegelikult saavad armsaks ja omaseks paljud autorid, keda on rohkem tõlgitud või kelle suure teosega vaeva nähtud. Herder, Schopenhauer, Freud, Clausewitz... Aga saksa keeles loen muidugi palju ja ka lemmikuid on palju. Vastukaaluks eespool loetletutele nimetan ühe veidi üllatava tänapäevase lemmiku, Rammsteini solisti ja suurepärase poeedi Till Lindemanni.

P. P.: Varasematest autoritest Stefan Zweig, Hermann Hesse ja – nagu juba mainitud – Erich Kästner, kelle looming on tervikuna nauditav. Nüüdiskirjanduse puhul oleks lihtsam nimetada lemmikraamatuid, kuna autoritel on väga tugevate teoste kõrval ka nõrgemaid, mis niivõrd ei kõneta.

Siiski loen oma lemmikuteks Bernhard Schlinki ja Ferdinand von Schirachi – mõlemad muide endised juristid, võib-olla sellest taustast tuleb nende väga mõtteselge, lakooniline stiil, mis mulle väga meeldib, oskus paeluvalt jutustada inimpsüühikat mõjutavatest teguritest, inimeste käitumisajenditest. Alati loen huviga ka Thomas Hettche ja Daniel Kehlmanni

kirjutatut, austerlastest on saanud mulle lähedaseks juba nimetatud Daniel Wisser ja Hans Platzgumer, lemmikute hulgas on ka Robert Seethaleri ja Thomas Sautneri teoseid.

E. S.: Siin pean häbiga tunnistama, et jõuan töö kõrvalt liiga vähe lugeda, võõrkeeles üliharva. Eesti keeles püüan saksa kirjandust ikka jälgida. Tõenäoliselt tuleb ka siin teiste saksa keelest tõlkijatega see vahe sisse, et mina olen eesti filoloog ja pole end nii palju harjutanud võõrkeelse lektüüriaga nii nagu saksa filoloogid juba ülikooliajal. See on ka põhjus, miks mul on keerulisem raamatuid ise tõlkimiseks soovitada ja valida.

T. R.: Miks häbiga? Hea tõlkija ei pea tingimata olema kirjandusteadlane või -kriitik, keegi ei oota ju neilt, et nad oleksid ka head tõlkijad. Muidugi pole paha kirjandust tunda, aga „Jedem das Seine“, mulle meeldib näiteks hoopis aiatöö ja raamatuid loen, nagu tuju tuleb, arvan, et lugesin oma „selles elus“ ettenähtud leheküljed juba enne keskkooli läbi.

E. S.: Kui tulla tagasi lemmikautorite juurde, siis nendest krimiraamatute autoritest, keda juba olen tõlkinud, on mu lemmik Nele Neuhaus. Teda olen alati nõus tõlkima (ja lugema). Tema raamatutega on võimalik end otseses mõttes vigaseks tõlkida, sest kriminulli enne tõlkima hakkamist ju läbi ei loe, aga sündmused lippavad eest nii kiirelt, et füüsiliselt ei jõua tõlkimisega järele. Lasteautoritest on ületamatu fantaasia-kirjanik Cornelia Funke. Tema sulest ilmunud T'indimaailma-triloogia avaldamine on Eestis paraku pooleli jäänud.

Ma eeldan, et saksa keele valdajana ei ole teil põhjust saksakeelseid autoreid eestikeelses tõlkes lugeda. Aga kas jälgite kolleegide tööd ja tegemisi?

K. R.: Kolleegide tööd, mis trükki jõuab, jälgin väga. Ja rõõmustan koos nendega, kui keegi on mõne suure asjaga maha saanud. Teinekord loen hea meelega ka eestikeelseid tõlkeid, just tõlke ja ilusa eesti keele pärast. Mul on hea meel, et meid, saksa keelest tõlkijaid, on kenake hulk, minu meelest oleme me kõik juba üsna kogenud ja väga tublid!

P. P.: Tõesti, saksakeelseid teoseid on mul nagunii pidevalt terve virn lugemise ootel, sageli olen ka originaali juba läbi lugenud, enne kui see meil tõlkena ilmub. Kuid mõistagi püüan end kursis hoida sellega, mida teised tõlgivad – kas või selleks, et mitte hakata pakkuma kuhugi kirjastusse teost, mida juba tõlgitakse. Ja vahel, kui olen originaalis märganud mingeid sõnu/väljendeid, mis ilmselt keerukad tõlkes edasi anda, siis huvi pärast otsin küll eestikeelse väljaande üles ja vaatan, millise lahenduse on teine tõlkija leidnud.

T. R.: Ehkki ma kolleegide töid ja tegemisi teadlikult ei jälgi, vaatan siiski suure huviga, kui mõne tõlke avastan. See on alati väga huvitav ja õpetlik. Näiteks avastasin kolleegi tõlget lugedes – mul oli parajasti sama autori tõlkimine käsil – ühe põhimõttelise vea, mida ma ka pidevalt ise tegin ja mida tegelikult paljud tõlkijad teevad: unustatakse ära, et saksa keeles on oluline info lause algul, eesti keeles aga lõpus. Et märgata enda viga, oli mul vaja näha kolleegi viga.

E. S.: Teiste tõlkijate seast torkavad mulle silma Piret Pääsuke ja Tiiu Relve tööd, sest tahaksin ka ise ühel päeval selliseid raamatuid tõlkida. Mati Sirkeli tõlgitav jääb mulle juba pisut keerukaks.

K. K.: Kui vähegi võimalik, siis loen tõesti originaali. Tõelise naudingu saab siiski üksnes selles keeles lugedes,

milles raamat on kirjutatud. Viisid, kuidas ühe keelega saab mängida, ei ole päriselt teise keelde ülekantavad, see on mu kindel veendumus. Saab vaid läheneda jutustatava loo üldisele õhustikule, meeleoludele.

Kolleegide töid olen sattunud lugema küll, aga pigem hoidun. On suur oht, et hakkab ise üle tõlkima või mõistatama, mis võis seista originaalis. See pole ju miski lugemine! Tõlgetega teistest keeltest seevastu pole mingit probleemi.

Üks kindel veendumus on veel aja jooksul sünenenud. Nimelt peaks mis tahes tõlkeauhinna žüriis istuma toimetajad, mitte teised tõlkijad. Toimetaja ette astub tõlkija n-ö alasti, kõik tema head ja vead on toimetajal halastamatult silme ees. Ma ise võtan toimetaja esimest hinnangut igatahes väga tõsiselt.

K. R.: Olen nõus. Toimetaja rolli tõlkija arengus ja tõlkija töös ei saa kohe kuidagi alahinnata. Hea toimetaja on nii oluline, tema tagasiside on hindamatu.

AARE PILV: „Luule tõlkimine on üks filoloogilise uurimistöö liik“

Kuidas sa jõudsid saksakeelse luule tõlkimiseni, millised juhused või otsused on selleni viinud?

A. P.: Saksakeelse luule tõlkimine on minu puhul juhuslik, mul pole sellega mingit süsteemset ega programmist suhet. Minu saksa keele oskus on vaid passiivne ja nõnda olen tõlkijana lähilugeja, kes püüab tekstile ligi pääseda – luule puhul on see hõlpsam kui proosa puhul.

Olen tõlkinud konkreetseid autoreid, kõige põhjalikumalt just Celanit. Minu Celani-huvi algseks tekitajaks oli

tegelikult Kairit Kaur, kes tema tekste mulle ülikooli ajal tutvustas. Esimene tekst, mida ma Celanilt lugesin, oli mäletamist mööda „Sprachgitter“. Püüdsin Celani luulet tõlkida ja sealt jäi tunne, et selle autoriga tahaks põhjalikumalt tegeleda, seda laadi tekste oleks eesti keeles vaja, nii Celani olulisuse pärast kui ka selle pärast, et nii on võimalik tuua eesti keelde luulevõimalusi, mida eesti keeles varem pole. See viimane ongi mulle luule tõlkimise juures oluline motivaator.

Pisut olen tõlkinud ka Ingeborg Bachmanni – selle pakkumise tegid sa mulle ise ja haarasin sellest huviga kinni. Hea meelega tõlgiksin tema luulet edaspidi veel, umbes samadel põhjustel mis Celani puhul.

Peale nende on minult saksakeelse luule tõlkeid tellinud Jaan Malin, kes on soovinud oma kirjandusliku sõprusvõrgustiku autoreid eesti keelde tuua – raamatuna on ilmunud austerlase Bernhard Widderi „Kätekõne“ ja üksiktekstidena veel mõned, näiteks huvitav saksa sürrealist Dirk Hülstrunk.

Mida need autorid, kes on raamatukaante vahele, aga ka ajakirjaveergudele jõudnud, eesti luuleilmale toovad?

A. P.: Celani olemasolu eestikeelses luules on oluline eelkõige seetõttu, et ta on kõrgmodernistliku luuletamisviisi üks kõige põhjani minevamaid juhtumeid, loodetavasti lisab see eesti luulele teatavat sügavust, nii nagu igasugune maailma luule parimate osade lisandumine eesti keelde. Celani puhul tuleb mu meelest arvestada ka seda, et temaga on tegemist teinud päris mitmed eesti tõlkijad, sellisena on ta ka teatav etalon, millega tõlkijad ennast n-ö vormis hoiavad. Nüüdseks on ta eesti kirja-

kultuuris juba teatav püsiväärtus, mille juurde naastes hoida teatavat vaimset hügieeni. Ma loodan väga, et Celanit tuleb eesti keelde veelgi.

Mida luule tõlkimine sulle tähendab? Mis teeb selle nauditavaks või hoopis keeruliseks?

A.P.: Luule tõlkimine tähendab minu jaoks kaht omavahel seotud asja. Esiteks – see on eestikeelsete luulevõimaluste avardamine, võimalus tuua dialoogipartnerina sisse seda, mis võib-olla kohalikus orgaanilises luuleprotsessis iseendast ei tekiks. Ühesõnaga, tõkeluule on parimal juhul loodetavasti katalüsaator algupärase luule arenguprotsessidele.

Teiseks on see lihtsalt üks võimalus lähilugeda ja tõlgendada huvitavaid tekste, neisse süveneda. Tõlkimine on üks filoloogilise uurimistöo liik – filoloogiline selle mõiste õiges tähenduses, kuivõrd tuleb korraga mõelda nii „keelele“ kui „kirjandusele“.

Võib-olla kõige keerulisem on luule tõlkimisel stiiliregistrite küsimus. Igal keelel on oma spetsiifiline stiilikihituste ja -taskute liigendus, nii et nende vahel adekvaatse vastavuse leidmine on ilmselt keerulisem kui lihtsalt sõnade tähendusväljade omavaheline klapitamine – sest stiil on efemeersem ja avaram nähtus, nõuab suuremat intuiitsust kui leksikaalne tasand.

Artiklid

Artiklid

TÜHJUS JA TÄHENDUS – TÖLKIDES SAPPHOD NEEME NÄRIPÄ

Vanakreeka ühe kuulsaima monoodilise ehk soololauliku Sappho (eluaeg u 7. ja 6. saj eKr) suures osas fragmentaarselt säilinud luuletusi tõlkides kerkib tahes-tahtmata küsimus tähendusest ja selle puudumisest ehk tühjusest. Tühjusest omakorda tulenevad mitmed võimalused ja ohud, mida selles artiklis püüangi käsitleda.¹ Sappho loomingu allikateks on ühelt poolt leitud papüürosed (otsene tekstitraditsioon) ning teiselt poolt tsitaadid ja parafrasid muudelt autoritelt (kaudne tekstitraditsioon).² Kuna papüüros säilib halvasti ning tekste tsiteeritakse harilikult vaid osaliselt, on meieni jõudnud ainult mõned üksikud enam-vähem terviklikud Sappho laulud.³ Nii et Sappho pärandis on küllaga tühjust, teksti puudumist seal, kus ta peaks olemas olema. Tühjuse all pean silmas igasugust puuduolekut: nii füüsilisi auke ja rebendeid papüürosetel, mis jätvavad tekstiväljaannetesse lakuunid, kui ka puuduvat originaalkonteksti. Viimast esineb lisaks katkistele kirjarullidele ka hästi säilinud tsitaatide puhul, sest tsiteeritud värsid on võetud ühest kontekstist ja paigutatud teise.

¹ Nii selle artikli käsikirja valmimisel kui ka Sappho fragmentide tõlkimisel olen tänu võlgu Carolina Pihelgale. Ilma temata ei eksleks ma niimoodi tühjuse ja tähenduse vahel, nagu käesolev artikkel räägib.

² Vt S. Nicosia, *Tradizione testuale diretta e indiretta dei poeti di Lesbo*. Roma: Edizione dell'Ateneo, 1976.

³ Martin L. Westi väitel on meil neli piisavalt mahukalt säilinud fragmenti, et saada ettekujutus nende terviklikust kompositsioonist: fragmendid 1, 16.1–20, 31 ja nn Tithonose luuletus (osa varasemates editsioonides olnud fragmendist 58, mida on täiendatud papüürosallikate põhjal), vt M. L. West, *The New Sappho*. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 2005, 151, lk 5. Neile on lisandunud uuema leiuna veel nn Vennaluuletus, vt D. Obbink, *Two New Poems by Sappho*. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 2014, 189, lk 32–49. Ettekujutus terviklikust kompositsioonist ei tähenda, et kogu tekst oleks säilinud, samuti on nende „terviklike kompositsioonide“ puhul vaieldavusi.

Puuduolek on omane igasugusele tõlkimisele, alates sellest, et ühe keele lausele või sõnale ei leidu täiuslikku vastet teises, ja lõpetades võõra kultuuri-ruumi igavesti puuduliku tundmisega ning „keeletajuga“, mis meid petab, kui ainult saab – igal juhul tuleb kuidagi opereerida tühjusega. Sappho fragmendid toovad olemas- ja puuduoleku selgelt esile – need on kui tühjuse ookeanist uhutud väikesed saared, seljakud ja rahud, mis meenutavad kunagist kadunud tekstikontinenti. Algul oli Sappho korpuses ilmselt üle 10 000 värsirea, säilinud on aga 700–800 rida, paljud neistki poolikud. Hinnang korpuse esialgse suuruse kohta on muidugi oletuslik, põhinedes tõigal, et Sappho laulude esimesest raamatust ehk kirjarullist on säilinud lõpp koos nn kolofooniga, mis annab selles raamatus leiduvate värsside koguarvu 1320 (see on kirjas papüürosekillul P.Oxy. X 1231). Samuti on teada, et raamatuid oli kokku üheksa või kümme. Selge on see, et säärane tühjus ühtaegu röövib ja loob tähendust – oleme osaliselt kaotanud algse konteksti ja tähenduse, kuid saame juurde anda enda oma.⁴ Allpool tuleb juttu kolmest imetabasest juhtumist, mis viivad välja armastuseni.

Nõiaring

Sappho kuulsas esimeses fragmendis – tegelikult mitte fragmendis, vaid ühes vähestest peaaegu terviklikult säilinud luuletustest – kutsub poeetiline minakõneleja enda juurde Aphroditet, et see aitaks teda armupiinas, nagu ta on varemgi aidanud.⁵ Sääraseid jumalate kutsumislaule, mis algavad invokatsiooni ehk pöördumisega jumala poole, nimetatakse kleetilisteks hümnideks.⁶ Terviklikkuse seisukohast on Sappho *fr.* 1 puhul tegu ühe suurima teadaoleva saarega tühjuse ookeanis. Samas pole sel saarel kõik sugugi kindel ja turvaline.

Esimesed kaks värsirida kõlavad Eva-Maria Voigti väljaande⁷ põhjal järgmiselt: „ποικιλόθρον’ ἀθανάτ’ Ἀφρόδιτα, / παῖ Δίος δολόπλοκε, λίσσομαί σε, / μή μ’ ἄσαισι μηδ’ ὄνιαισι δάμνα, / πότνια, θῦμον“, mis võiks tõlkes olla „kirju trooniga surematu Aphrodita, / Zeusi tütar püünisepunuja, ma palun sind, / ära vaevadega valluta mind ega muredega, / emand, hinge“.⁸ Ohtlik lõks varitseb seejuures tõlkijat kohe esimese värsirea esimese sõna juures. Nimelt kirjelda-

⁴ Täpselt selle pärast on tõlge iseseisev teos ja tõlkija selle sõltumatu autor. Isegi masintõlke puhul toimub samasugune tähenduse kaotus ja loomine, kuid see on pigem juhuslik, kuniks ei ole olemas korralikku tehisintellekti.

⁵ Fragmentide numeratsioon siin artiklis järgib nn Lobeli ja Page'i väljaande traditsiooni, mida suures osas jagavad ka Eva-Maria Voigt (vt märkus 7) ning C. Neri ja F. Cinti (vt Neri ja Cinti, Saffo: poesie, frammenti e testimonianze. Milano: RL Rusconi Libri, 2020).

⁶ Hümnile on omane kolmeosaline struktuur, invokatsioon, jutustus ja palve, mida järgib ka Sappho *fr.* 1, vt S. Boehringer, C. Calame, Sappho and Kypri: 'The Vertigo of Love'. Rmt-s A. Bierl, A. Lardinois, The Newest Sappho. Leiden, Boston: Brill, 2016, lk 357.

⁷ Siin ja edaspidi Sappho teksti puhul vt E.-M. Voigt, Sappho et Alcaeus: Fragmenta. Amsterdam: Athenaeum – Polak & Van Genneep, 1971.

⁸ Janika Pälli tõlkes „Kirjul troonil taevane Aphrodita, / Zeusi laps, kes pettusi põimid, anun / sind, mu emand, nüüd ära armupiinas / vaeva mu meeli“, vt J. Päll, Vanakreeka kirjanduse antoloogia. Tallinn: Varrak, 2006, lk 101.

takse esimeses reas Aphroditet kahe omadussõnalise epiteediga, ποικιλόθρονος (*poikilothronos*) ehk kirju trooniga ja ἀθάνατος (*athanatos*) ehk surematu. Teine neist on väga levinud täiendiks jumalatest rääkides ning võib esineda ka iseseisva substantiivina jumalaid tähistades: surematud. Esimese sõnaga aga lood nii lihtsad ei ole. Cambridge'i uuest kreeka-inglise leksikonist saame selle sõna kohta teada järgmist: „ποικιλό-θρονος ον *adj.* [θρόνος] (of Aphrodite) *ornately enthroned* Sapph. [unless reld. θρόνα, *with woven flowers (on her robe)*]“, vanem H. G. Liddelli, R. Scotti ja H. S. Jonesi kreeka-inglise leksikon ütleb nii: „ποικιλόθρονος, ον, A. *on richly-worked throne*, Ἀφροδίτα Sapph. 1 (v.l. ποικιλόθρον)’“.⁹

Mõlemas leksikonisissekandes on selle sõna juures viide Sapphole. Asi on selles, et *poikilothronos* on meile teada olevas vanakreeka tekstikorpuses algupärase kasutuses (s.t kui Sappho tsitaadid välja arvata) vaid üks kord esinev sõna ehk *hapax* – ta esineb Sappho 1. fragmendis! Sellisel juhul jääb aga tõlkija tammuma nõiaringi: sõna tähendus on sõnastikus tuletatud sellest samast kontekstist, kus on vaja seda tõlkida. Vanade keelte puhul puudub võimalus küsida nende keelte emakeelena kõnelejailt selgitusi, mis looksid uue ja selge konteksti – ütleksid selgelt, mis mida tähendab –, ainus võimalus on toetuda säilinud tekstikorpusele, kuid sõnade puhul, mis seal ainult ühe korra esinevad, kaob pind jalge alt.¹⁰

Esmapilgul võib tunduda, et vähemalt selle liitsõna tähendust on tema osiste põhjal üsna lihtne kindlaks teha: *poikilos* tähendab kreeka keeles kirjut ning *thronos* on tool ehk troon. Samas valitseb (võib-olla üle mõtleivate) filoloogide seas siiski mõningane segadus.¹¹ Esiteks, sõna *poikilos* võib tähendada erinevates kontekstides ka näiteks mitmekesisist, muutlikku, ilusat, uhket või peent ning olla kasutatud iseloomu või meelelaadi kohta.¹² Mõnes käsikirjas, kus leidub Sappho 1. fragment, esineb ποικιλόθρον' asemel näiteks ποικιλόφρον' (*poikilophron*), nii-öelda kirju või mitmekesise hinge ja mõtlemisega ehk ka-val (sellele viitab Liddelli-Scotti sõnastikus ka lühend v.l. = *varia lectio* ehk

⁹ Vt J. Diggle *et al.*, *The Cambridge Greek-English Lexicon*, Volume II, K-Ω. Cambridge: Cambridge University Press, 2021, lk 1150; H. G. Liddell, R. Scott, S. Jones, R. McKenzie, *A Greek-English Lexicon: With a Revised Supplement*. Oxford: Clarendon Press, 1996, lk 1430. Samamoodi viitab Sappho 1. fragmendile ka Wilhelm Pape, vt W. Pape, *Handwörterbuch der griechischen Sprache: Griechisch-Deutsches Handwörterbuch*, Bd. 2. Braunschweig: Vieweg, 1908, lk 650.

¹⁰ Olukorra vanade keelte kohta võtab kokku vemmälvärss, mis räägib konkreetset küll ladina keelest: *Latin is a language / As dead as dead can be. / It killed the ancient Romans / And now it's killing me*. Selle väga erinevais versioonides esineva luuletuse üheks allikaks on nt *Los Angeles Herald*, 20.6.1909, lk 7.

¹¹ Denys Page kirjutab: „The word ποικιλόθρονος, a purely ornamental epithet, is not found elsewhere, and the idea expressed in it is not at all common in literature“, vt D. Page, *Sappho and Alcaeus: An Introduction to the Study of Ancient Lesbian Poetry*. Oxford: Clarendon Press, 1955, lk 5.

¹² Vt W. Jeffrey, *Rhetoric and Poetics in Antiquity*. Oxford: University Press, 2000, lk 142–143.

teistsugune tekstivariant). Seega on ümberkirjutaja mõtted liikunud sõnaosa *poikilos* puhul just salakavala meelelaadi juurde, mida peegeldab hiljem ka väljend püüniseponuja ehk pettuste põimija (*doloplokos*). Teiseks, kui tekstis on ikkagi *poikilothron'*, mida peetakse üldiselt eelistatud variandiks, siis pole täiesti kindel, et sõna teine pool on *thronos*. Nimelt võib see tulla hoopis sõnast *throna* (*plurale tantum*), mis esineb juba Homerosel ja tähendab mustrit, seega võib *poikilothronos* iseloomustada hoopis Aphrodite kirevat vööd või rõivaid laiemalt.¹³

Isegi kui tõlkija otsustab ühe tähenduse kasuks, jääb talle ikkagi veel palju teadmata. On teada, et *poikilothronos* on *hapax*, aga mida sellest järeldada. Vanakreeka kirjandusest on tänasesse päeva jõudnud ainult murdosa, see võib tähendada, et *poikilothronos* oli lihtsalt harvaesinev sõna. Veel vähem tunneme aga 7. ja 6. saj eKr Lesbosel kõneldud aiolia dialekti, mille ainsateks allikateks ongi Sappho ja Alkaiose fragmendid ning teatud hulk inskripsioone. Kas *poikilothronos* võis olla toona Lesbosel laiemalt levinud Aphrodite epiteet? Või on tegu Sappho omaloomingu ning sõnamänguga? Kõik need nüansid mõjutavad tõlkimist, kuid Sappho puhul me ei tea neid ega saa kunagi teada, kui just õnnekombel ei leita uusi tekste, kus see sõna esineb. Ühesõnaga, isegi kui tõlkija seisab näiliselt kindlal pinnal, ähvardavad teda ümberringi loksuvad tühjuse lained, mis uhuvad maad ta jalge alt.

Meelepete

Inimesele on omane näha seoseid – maailmas peavad olema mustrid. Tõlkimise juures on see eriti oluline, sest on vaja näha seoseid sõnade ja mõtete vahel, lugeda kokku lauseid, mõista arutluskäike, märgata paralleelismet jne. Aga mis siis, kui me näeme liiga palju seoseid? Siis tundub meile, et Rorschachi tindiplekid kujutavad lilli ja liblikaid ning Marsil vaatab otse üles sfinksi meenutav pea. Samuti kangastuvad tühjuse ookeanil seilajale kummitussaaresed, mis lähemalt vaadates lagunevad üksikuteks karideks.

Sappho 30. fragment räägib tütarlastest või noortest naistest (kr *parthenoi* – naised, kes pole abielus) öistel pidustustel (*pannychis*). Eesti tõlkes kõlab fragment järgmiselt:¹⁴

... öö
neiud ...
pidutsesid terve öö ...
nemad võiks laulda sinu ja su kannikese-
sülise mõrsja armastusest.

¹³ Vt V. A. Chernysheva, Sappho 1, 1–4 L.-P.: Throne or Patterns? *Philologia Classica*, 2017, 12(2), lk 231–233. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu20.2017.211>.

¹⁴ Tõlkinud Carolina Pihelgas ja Neeme Näripä, Vikerkaar, 2017, 9, lk 23.

Ärgates mine [ja kutsu]
 omaealisi poisse ...
 et me ei näeks und kauem
 kui helehäälne [lind]

Tõlget lugedes moodustub siin kaks-kolm üsna koherentset ja mõtestatud lauset. Kui värsiridade liigendus ja lünkasid tähistavad punktid ära kaotada, oleks tekst loetav järgmiselt: „Neiud pidutsesid terve öö. Nemas võiks laulda sinu ja su kannikesesülise mõrsja armastusest. Ärgates mine ja kutsu omaealisi poisse, et me ei näeks und kauem kui helehäälne lind.“ Seejuures fragmendi esimene rida, kus on ilmselt sõna „öö“ (originaalis säilinud ainult sõnatüvi), mõjub visuaalselt lausa luuletuse pealkirjana. Kahjuks on see kõik meelepete.

Kui vaadata kreeka algteksti, hakkab kohe silma, et see on väga fragmentaarne:

νύκτ[...].[
 πάρθενοι δ[
 παννυχίσδοι[ς]αι[
 σὰν ἀείδοις[ι]ν φ[ιλότατα καὶ νύμ-
 φας ἰοκόλπω.
 ἀλλ' ἐγέρθεις, ἡἴθ[ε]
 στεῖχε σοὶς ὑμάλιξ[α]
 ἥπερ ὄσσον ἀ λιγύφω[νο]
 ὕπνον [?]δωμεν.

Papüroloogias tähistavad nurksulud kadunud teksti ehk lakuune, punktid nurksulgude sees või tekstis on puuduvad või kahtlased tähed. Rea lõpus paremale avatud nurksulud näitavad siin, et peaaegu kõigi värsiridade lõpud on puudu, sest meieni on jõudnud vaid riba suuremast papüüroosist (see on kusjuures seesama P.Oxy. X 1231, mille serval on kirjas ülalmainitud kolofoon).

Kui palju teksti nende üheksa värsirea puhul on kadunud, saab teada, kui analüüsida värsse meetriliselt. See laul on loodud värsimõõdus, mida nimetatakse Sappho üksteistsilbikuks (hendekasüllabus). Sappho üksteistsilbikus laulud jaotatakse stroofidesse, mis koosnevad kolmest pikemast värsireast ja ühest lühemast, pikemad värsiread on üksteistsilbikud skeemiga – U – X – U U – U – X, lühemaks reaks on adoneus, mille moodustavad viis silpi skeemiga – U U – X. Kiired arvutused näitavad: 1. värsireas on olemas 1 silp ja kadunud 4 silpi; 2. värsireas 3 silpi, kadunud 8 silpi; 3. värsireas 4 silpi, kadunud 7 silpi; 4. värsireas säilinud kõik 11 silpi; 5. värsireas säilinud kõik 5 silpi; 6. värsireas 7 silpi, kadunud 4 silpi; 7. värsireas 7 silpi, kadunud 4 silpi; 8. värsireas 9 silpi, kadunud 2 silpi; 9. värsireas olemas kõik 5 silpi. Ühesõnaga, 81 silbist selles lõigus on olemas või rekonstrueeritavad 52 silpi ning kadunud on 29 silpi ehk meile on enam-vähem teada veidi alla 2/3 neist kahest stroofist pluss veel ühest

värsireast ning kadunud on veidi üle 1/3. Laul tervikuna oli aga kindlasti pikem. Ilmselt võis stroofide arv Sappho üksteistsilbikus laulude puhul varieeruda, kuid ülalmainitud Sappho 1. fragment, mida peetakse enam-vähem terviklikuks, on samuti üksteistsilbikus ning koosneb seitsmest stroofist.

Niisiis võime öelda, et Sappho 30. fragmendi puhul on suurem osa luuletusest siiski kadunud ning selle sisu on meile täpselt teadmata. Säilinud tekstist, kahest stroofist ja veel ühe värsirea killukesest, on meile teada üle poole, kuid märkimisväärne osa on ikkagi puudu. Saame olla üsna kindlad laulu temaatikas – juttu on noortest naistest öistel pidustustel, laulmisest, mõrsjast ja noormeestest. Aga kuidas see kõik omavahel täpselt seotud on, me enam hästi ei tea. Võimalik, et värsiridade kadunud osades olid ainult epiteedid ja määrused, aga samas on ka võimalik, et seal tekkisid hoopis teistsugused seosed olemasolevate sõnade vahel kui tõlkes. Täiesti kindel on, et originaalis ei moodustanud need read aga kahte-kolme nii lihtsat ja nappi lauset ning tekstis esinev „öö“ ei olnud luuletuse pealkiri.

Tõlkides painab paratamatult soov mõista teksti tähendust ning seda selgelt edasi anda. Mõnikord on see soov nii tugev, et hakkame nägema kummitusi. Ometi on Sappho 30. fragmendi tõlge ka praegusel kujul iseseisev vabavärsis luuletus, mis on poetiline just tänu oma minimalismile. Lisaks minimalismile pakub elamust ning loob tähendust siire – praktiliselt iga järgnev rida puänteerib eelmist. Harilikult loob siirded teksti värsisidesse jagades luuletuse autor, kuid kes on nende looja praegusel juhul? Osalt ilmselt tõlkijad, kuid ehk isegi suuremal määral juhuslikult sündinud tühjus sõnade ümber.

Tühjus

Mõnikord, kui oleme pisikesel tekstiseljakul seistes väga kaua otsinud märke tähendusest, hakkab tunduma, et see, mida peaksime vaatama, on tühjus ise. Lisaks soovile tekstist aru saada on tõlkides kohati ka kiusatus nii-öelda mitte aru saada – näha tekstis krüptilist sügavust, millele ainult vihjatakse ja mida võib-olla ei olegi võimalik eksplitsiitselt väljendada. Nõnda kaldume enamasti omaenda piiratuse tõttu tajuma mõnel pool sügavamat tähendust, kui sõnad väljendavad. See piiratus võib olla füüsiline, tulenedes teksti fragmentaarsusest, või vaimne, tulenedes tõlkija isiklikust rumalusest. Tühjusesse paneb näiteks vaatama Sappho 42. fragment, mis räägib lindudest:

Nende hing tardus
ja tiivad jäid sorgu...¹⁵

Originaalis on tegu samuti Sappho üksteistsilbikuga, säilinud on üks terviklik 11-silbiline rida ning teisest samasugusest reast 7 silpi. Fragment pärineb

¹⁵ Pihelgas, Näripä, 2017, lk 21.

Pindarose esimese Püütia oodi skoliast (*Schol. Pind. Pyth.* 1. 10a). Seal kirjeldatakse Zeusi saual istuvat kotkast, keda Pindaros oma oodis mainib. Kotkas jääb võlutuna meeldivast laulust tukkuma ning laseb tiivad külgedel sorgu, hoides saua otsas vaevu tasakaalu. Seejuures tsiteerib skoliast paralleelina ülaltoodud värsse, mille Sappho olla loonud tuvide, mitte kotka kohta. Teada on nende värsste nn sekundaarne kontekst, Pindarose skolion, kuid algne kontekst puudub, välja arvatud vihje tuvidele.¹⁶ Ühesõnaga, olemas ongi ainult üks väike pilt lindudest ja muud mitte midagi!

Ometi võib see pilt olla väga tähenduslik. Oma äärmises lühiduses ja fragmentaarsuses mõjuvad need Sappho värsid peaaegu haikuna, kus tähendus ei puudu, vaid on hoopis ülimalt kontsentreeritud, asudes seejuures nii sõnades kui ka neist väljaspool. Näiteks Matsuo Bashō kuulsa haiku/hokku eesmärk ei ole lihtsalt rääkida vanast tiigist, vette hüppavast konnast ja sulpsatusest, vaid kutsuda nabi ja täpse pildi abil esile kindel vaimuseisund.¹⁷ Seda vaimuseisundit saaks omakorda kirjeldada sügava mõistmishetkena, mil vaatleja mõistab vaadeldava olemust nii-öelda lõpuni ega eristu ise enam sellest.¹⁸ Säärane kogemus ületab eksplitsiitselt kirjeldatud looduspilti tähenduslikkuses.

Sarnasel moel ulatub ka Sappho lindude kirjeldus eksistentsiaalselt sügavamale. Tegu pole ainult tiivad sorgu lasknud lindudega, vaid selle taustal on tunda surma külma puudutust, mis räsib kõiki elusolendeid. Sappho 42. fragment tegeleb sellisel kujul elu, une ja surmaga. Kui see laul oleks tervikuna või vähemalt suuremas mahus säilinud, s.t kui oleks teada nende ridade kontekst, siis – väga suure tõenäosusega – ei oleks tekstil haikulikku mõju¹⁹ ning tõenäoliselt oleks temaatika hoopis teistsugune. Üksnes praegusel kujul paneb see fragment vaatama tühjusse ja otsima sealt tähendust. Teksti kujundab taas tema juhuslik fragmentaarne säilimine, ainult et kui eelmises näites löikas tühjus, s.t puuduolek, teksti teatud vormi, kujundades eksplitsiitselt tähendust, siis siin avab ta tekstist väljapoole jäävad sügavikud, luues assotsiatiivset implitsiitselt tähendust, mis on sõnul öeldust tähtsam.²⁰

¹⁶ Tuvide sõna fragmentis ei esine, kuid skoliastilt saime teada, et Sappho rääkis tuvidest.

¹⁷ Uku Masingu tõlkes: „Oh, vana tiiki! / Hetkeks kostab sulpsatus. / Konn vaid sukeldus“. Vt U. Masing, Haikud: jaapani luulet Uku Masingu tõlkes. Tartu: Ilmamaa, 1997, lk 40.

¹⁸ Vt nt D. L. Barnhill, Bashō's Haiku. Albany, NY: State University of New York Press, 2004, lk 9–10.

¹⁹ Vrd Sappho 42. fragmenti tuvidest Matsuo Bashō haikuga külmetavast rongast: „Kuivanud oksal / kõssutab külmetav ronk. / Sügise õhtu“ (tõlk U. Masing), vt Masing, 1997, lk 16.

²⁰ Loomulikult pole ka 30. fragmentis kogu luuletuse nn mõte eksplitsiitselt välja öeldud ning ka seal on tegu meeolukirjeldusega, mis vallandab lugejas tekstivälise assotsiatsioonide laviini, kuid on kaks erinevust. Esiteks, 30. fragmentis kujundab fragmentaarsus värsiridu, andes neile võib-olla originaalist erineva tähenduse, 42. fragmentis on aga värsiread enam-vähem terviklikud ja nende algupärane sisu on teada (2. reast on küll 3 silpi puudu, kuid ilmselt tuleb seal sisse mingi muu teema: skoliasti jaoks on oluline ainult lindude motiiv). Teiseks, 42. fragment oma kahe värsireaga on oluliselt napim kui 30. fragment üheksa reaga ning jätab seetõttu tunduvalt rohkem ütle mata, pannes otsima tähendust ennekõike väljastpoolt teksti.

Tühjusega on tihedalt seotud armastus. Sappho eluloolise traditsiooni järgi lõpetas ta elu enesetapuga, viskudes õnnetult armununa Phaonisse Leukatese kaljult merre (see legend leidub näiteks bütsantsiaegses „Suda“ leksikonis, Σ 107 ja 108).²¹ Armastus, luule ja tühjus on kreeka maailmas omavahel tihedalt põimunud ning võivad olla üksteise aseaineks.

Armastus

Sappho oli ennekõike armastuslaulik – ta väljendas armastust, laulis pulmalaulu, kõneles põlevast igatsusest, kummardas Aphroditet. Armastus liitis kokku Sappho seltskonna ja publiku.²² Seejuures tuleb arvestada ühe olulise nüansiga: armastusel esineb eri ajastuil, eri kultuurides – aga ka ühe kultuuri sees – erinevaid avaldumisvorme.

Armastus, millest laulsid arhailise Kreeka lüürilised ehk meelilised poeedid, oli Eros – see erines tugevalt eepilise diskursuse vastastikusest ja rahuldust pakkuvast armastusest. Eros oli ennekõike piinav ja nii-öelda täitumatu armastus.²³ Erosole on omane pidev puuduolek. Hästi illustreerib Erosole loomust tema sünnilugu Platoni „Pidusöögis“ (203b–204a): Aphrodite sünni tähistamiseks korraldatud pidusöögil võrgutas jumalanna Penia nektarist purjus ja uinunud Porose ning sünnitas hiljem Eroset. Jumalike tegelaste nimed on siin tähenduslikud: Penia on tõlkes personifitseeritud vaesus ning Poros võimalus, vahend, väljapääs, Eros aga armastus. Nagu ütleb Platon, on Eros oma ema pojana alatasa puuduses, isa mõjul aga alati jälitamas ilusat ja head (Platoni jaoks on Eros seetõttu filosoofi võrdkuju). Selline on armastus, millest räägib Sappho – selles on alati puuduolek (*penia*), iha ning justkui ka võimalus (*poros*) pääseda armuvaevadest, mis siiski ei realiseeru. Tegelikku väljapääsu asendab luule, millel on nõiduslik mõju ühtaegu armastatule, värsside laiemale publikule kui ka luuletajale endale.²⁴ Sellisel viisil saavadki kokku armastus, luule ja tühjus. Erosole on omane puuduolek ja tühjus ning seda täidab või vähemalt lepib

²¹ „Suda“ räägib õigupoolest kahest Sapphost, kellest esimene on meile hästi tuntud laulik (Σ 107), teine aga lüüramängija, kes samuti väidetavalt luuletas (Σ 108). Kaljult olla alla hüpanud viimane, kuid ilmselt on selline eristus lihtsalt katse päästa ühe ja ainukese Sappho mainet, vt D. A. Campbell, *Greek Lyric I: Sappho, Alcaeus*. Cambridge MA, London: Harvard University Press, 1990, lk 7.

²² Eri ajastuil on olnud mitmesuguseid nägemusi sellest, missugune Sappho seltskond täpsemalt oli, see võis olla aristokraatlik ring, nagu *hetaireia* meestel, või Aphroditet austav *thiasos*, tütarlaste pansion või laulukoor, hea ülevaate erinevatest Sappho-kuvanditest leiab Neri ja Cinti väljaandest, vt Neri, Cinti, 2020, lk XXXVI–XLIII.

²³ *Melic poets, in their role of narrator-locutor, are for the most part obliged to accept being subjected to the damaging effects of a lacerating Eros, that they do not succeed in satisfying*, vt C. Calame, *The Poetics of Eros in Ancient Greece*. Princeton: Princeton University Press, 1999, lk 82.

²⁴ *Amorous fulfillment seems to find a substitute in poetic delight, a compound of seduction and magical charm both for the poet and for any of his listeners who are also preyed upon by the torments of love*, vt Calame, 1999, lk 86.

luule. Mõnikord ei ole siiski võimalik seda tühjust lepitada ning ta neelab armastaja nagu meri Leukatese kalju all.

Nii esindab omal moel Erose printsiipi ka Sappho fragmentaarne tekstikorpus. Säilinud värsid räägivad armastusest, kuid armastusele on samuti olemuslikult omane tühjus sõnade ümber ja sees. Puuduolekut ei saa armastusest rääkides pidada ainult takistuseks, sest see on Erose olemuslik osa, mis võib hoopis lisada tähenduslikkust. On tõsi, et enamasti ei lähe korda Sappho algteksti taastada ning nii palju kui on tõlkijaid, on ka nn Sappho luuletusi. Originaal jääb käeulatusest välja. Samas ei tohi unustada, et tühjus otsib pidevalt võimalusi luua tähendust, sest tekst ja mõte ei salli tühja kohta. Vaatamata paratamatutele puudujääkidele on tõlkimine – ja mitte ainult Sappho puhul – koosõlas kreeka arhailise lüürilise armastuse ehk Erosega.

PAUL-EERIK RUMMO LUULEVAHENDUSED INGLISE KEELEST¹ **ENE-REET SOOVIK**

Juubelite puhul korraldatavatel kõnekoosolekutel püütakse üldjuhul päevakangelase voorusi ja vägitegusid võimalikult mitmekülgsest katta. Seega oleks olnud päris kummaline, kui Paul-Eerik Rummost oleks tema kaheksakümneendat sünnipäeva tähistanud konverentsil küll kõneldud, aga ta tõlgetest mitte – on neil ju vägagi väljapaistev osa nii autori loomingus kui ka meie üldisemas kultuuripildis. Valikkogu „Oo et sädemeid kiljuks mu hing“ saatesõnasse pani Rummo oma luuletõlgete kohta juba ammu keerutamata kirja: „Mingis mõttes on kogu luule üks ning piir sulle millegi poolest hingelähedase muukeelse teksti ümberpaneku ning päris su „oma“ teksti vahel mõnikord päris ähmane. Nõnda siis arvan loomulikuks niisugustegi tekstide kuulamise „omasse“ raamatusse, eriti selletaolisesse ülevaatekogumikku.“² Sellele järgnevad tänusõnad teistelegi tõlkijatele, kes üht või teist piisavalt oluliseks kujunenud algautorit on tutvustanud – küllap kongeniaalsest küljest, õigete rõhuasetustega –, ning need peadivad retoorilise pärimisega: „Ons keegi midagi siin ilmas päris üksi teinud?“

Sellest küsimusest kinni hakates võiks edasi siirduda uitama bahtiniaanlikele radadele, küsida, kuidas suhtleb Paul-Eerik Rummo võõra sõnaga³, ning selleks, et lähtepunkti konkreetsemaks muuta, võib, küll mitte eriti üllatuslikult, uurida tema tõlkepoetika järele, mida Peeter Torop on defineerinud tõlkija tõlkemeetodi eripära väljasõelumisena.⁴ Samas tuleks paraku kohe tõdeda, et tegu oleks sisuliselt lahtisest uksest sisse tormamisega: „Tõlkija hääle“ kolman-

¹ Artikli aluseks on Paul-Eerik Rummo juubelikonverentsil „Ükskord ennepuiste“ (Tartu, 20.–21. jaanuar 2022) peetud ettekanne.

² Paul-Eerik Rummo, Saateks. Rmt-s: Oo et sädemeid kiljuks mu hing. Eesti Raamat, 1985, lk 5.

³ Vt Peeter Torop, Metatekstide teooriast, lk 28, Tõlkeloo koostamise printsiibid, lk 60. RMT-s: Kultuurimärgid. Ilmamaa, 1999.

⁴ Peeter Torop, Tõlkeloo koostamise printsiibid.

das vihus on Rummo oma luuletõlkegevuse ja selle põhimõtete üle juba päris põhjalikult mõlgutanud. Võimalikeks küsimusteks, mida ta ise luule tõlkimise üle arutlemise aluseks esitab, on esiteks, millisele teoreetilisele vundamendile autor, olgu see siis luuletaja või tõlkija, toetub; ja teiseks, millistele järeldustele viib tema tegevuse tulemuste uurimine⁵. Samas sõnastab ta ära ka oma tõlkepoeetika eksplitsiitse külje, oma tõlkemõtte juhtprintsipiid, mida ta kerge muigega, kuid ilmselt üpriski tõetruult nimetab „suvalisuse ja iga kord uuesti otsustamise apoloogiaks“⁶.

Selliste, tõlkijalt järjepannu otsuste langetamist nõudvate finesside loetelu täpsustab Rummo kultuurkapitali tõlkepreemia nominatsiooni puhul toimunud usutluses, kus loetleb konkreetsete sihtide seadmist ja sammude astumist nõudvaid probleeme: „Kas püüda eesti keeles järgi teha muu keelkonna baasist lähtuvat poetilist süntaksit, rütmikat, meetrikat, riimimistehnikat või mitte? Kui jah, siis kas kasutada just neidsamu värsimõõte ja riimiskeeme kui algteoses? Kui algteose struktuur (mis enamasti on midagi läbikasvanumat kui pelgalt mõistuspärase, vajadusel teisiti ümberöeldava „sõnumi“ väline vorm) kõrvale jätta ja asendada konstruktsioonidega, mis „teadmuspõhiselt“ või vaistlikult on eesti keelele omasemad – siis kuidas tagada, et lõplik üldpilt põhiliselt ja olemuslikult siiski liialt ei hälbi algteksti toonist ja tähendusest?“⁷ Korduv kostmine sellistele küsimustele viib lõpuks tähelepanekutest tulenevale järeldusele (millest ei saa aga tuletada raudset reeglit, et Rummo kaldub tõlkima nimelt nii ja mitte teisiti): „Julgen öelda, et suuresti tulevad mingid enam-vähem vastuvõetavad, usutavad lahendused katsetuste käigus ise kätte. Ja võib-olla saab mingite esialgu *ad hoc* lahenduste kogumist, kui neid korduvalt rakendada, tõesti viimaks midagi meetoditaolist – kuid kindlasti ilma pretensioonita ainuõigsusele ja igavesele üldkehtivusele.“⁸

Ometi on võimalik tõlketekstidest neisse kätketud ja Toropi poolt implitsiitseks tõlkepoeetikaks hüütud lahenduskogumit välja meelitades kontrollida, millise kaju see meetoditaoline nähtus võiks võtta. Et tekstikorpus veelgi koondada, võtaksin vaatluse alla Rummo inglise keelest tehtud luuletõlked, nii et paraku jääb kõrvale soome ja vene keelest tõlgitu, kõrvale jäävad Rózewicz, Montale ja Jaan Krossi alustatud vundamendile ehitatud Apollinaire. Kõrvale jääb ka monumentaalne dramaatilis-poeetiline Ibsen „Brandi“ ja „Peer Gyntiga“, mis valmisid koostöös vastavalt Sigrid Toominga ja Riina Hansoga. Rummo ingliskeelse lähteluule aga võiks omakorda piiritleda selle korpuse keske kolmikuga, kuigi vahendatud autoreid on teisigi. Ilmselgelt on põhjust juttu teha kahest iseseisva raamatuna ilmunud tõlkekogumikust: need on Dylan Tho-

⁵ Paul-Erik Rummo, Märkmeid luuletõlkimisest. Tõlkija hääl III, 2015, lk 35.

⁶ *Ibid.*, lk 45.

⁷ Anu Saluäär, Küsimusi Eesti Kultuurkapitali 2017. aasta tõlkekirjanduse auhinna nominentidele. Paul-Erik Rummo. Tõlkija Hääl VI, 2018, lk 197.

⁸ *Ibid.*

mase (1914–1953) „Surmad ja sisenemised“, mis tuli välja 1972. aastal, ning T. S. Elioti (1888–1965) „Ahermaa ja teisi luuletusi“, mis on kataloogidesse kantud 1999. aasta numbriga ja ka sama aasta kultuurkapitali tõlkepreemia pälvinud. Nende autorite taga ja ümber ja vahel aga liigub ringi kolmaski luuletaja, kel küll eesti keeles oma kogu ei ole, ent kes muidu mõneti vastandlikuna näivale 20. sajandi suurmeestepaarile nii sisulisi kui ka vormilisi ühenduskohti tekitab. See on mitusada aastat varem elanud John Donne (1572–1631), niinimetatud metafüüsilise luulekoolkonna⁹ olulisim esindaja, kelle luulet Rummo tõlkes on esmalt avaldatud Loomingus; kimpu köidetuna leiab seda juba tsiteeritud valikkogust.

„Tihtipeale saad luuletajast ilmekama pildi, kui tead, keda ta on tõlkinud,“ on arvanud Rummo ise¹⁰. Tema poolt tõlkimiseks valitud poeetidel on klassikute mäekõrgune maine, millega teisalt kaasneb keerulise või suisa mõistetamatu autori reputatsioon. Sellest võib ehk järeldada, et Rummot ümberpanemisele innustav luule peab olema kas vahedat intellektuaalset pingutust nõudev või, vastupidi, lausa limbilise süsteemi kaudu hoomatavate lausumiste tabamatute tähenduste abil töötav; nii ehk teisiti aga võiks see olla olnud omas ajas uuenduslik. Tegelda tuleb sel suurte teemade ja igavikuliste mastaapidega, sünni ja surma ja ülepea esimeste ja viimsete asjadega. Kindlasti tulevad sealjuures mängu religiooniga seotud mõistestik, kujundid ja keelendid; teisalt aga on sellistele poeesidele iseloomulik kohatine kerglus või suisa varjamatu kõlvatus. Ning see luule ei eksisteeri üksnes paberile kantud visuaalsete märkidena, vaid kõnetab ja kõlab häälena või mitmete häältena. Kui aga selline tuum Rummo esimese taseme otsuste ehk autorite valiku puhul ongi tuvastatav, ei ole neid luuletajaid siiski kuidagi võimalik omavahel segi ajada – ei originaalis ega ka Rummo tõlkes.

Neile erinevustele mõeldes võiks küsida, milles need just tõlgete puhul täpsemalt seisnevad, mis omakorda tuletab meelde Peeter Toropi Vene vormikoolkonnast lähtuvat osutust, et tekst on küll ühest küljest sidus, ent teisalt ometi hierarhiline struktuur, „milles kõik elemendid on küll seotud, kuid pole võrdselt tähtsad“, ning see juhib tõlkijad ja tõlkeuurijad Roman Jakobsoni dominandi mõiste juurde: „Põhipingutused aga tuleb suunata kõige tähtsama fikseerimisele, dominandi leidmisele, sest vaid selle õige määratlemine tagab tõlketeksti sisemise ühtsuse“¹¹. Valeri Brjussovile viidates jätkab Torop: „Sisuliselt lähtub dominandist ka üks esimesi tõlkemeetodi määratlusi, millest tulenevalt on tõlketegevuse aluseks 'selle elemendi valik, mida pead tõlgitavas teoses kõige tähtsamaks'“ ning mainib, et lisaks tekstisisesele dominandile ei tohiks

⁹ Metafüüsikute ja Donne'i kohta vt Märt Väljataga, Väike inglise luule antoloogia. EKSA, 2018, lk 327–329.

¹⁰ Paul-Eerik Rummo, August Sanga saja laulu mõjul. Rmt-s: Kuldnokk kõnnib. Ilmamaa, 2010, lk 20.

¹¹ Peeter Torop. Kirjandus filmis. Rmt-s: Kultuurimärgid, lk 145.

unustada ka tekstiväliseid, „millele tõlge sõltuvalt oletatavatest funktsioonidest või tõlkija eesmärkidest allutatakse“.¹² Nii et käesolevaga võikski püüda leida tõlgetest dominant, seda elementi, mis Jakobsoni järgi alistab teised ja tagab struktuuri integreerituse, ning loodan, et seda tehes saame natuke aimu ka Rummo implitsiitse tõlkepoetika variatiivsuse astmest, mis Toropi meelest on ühe tõlkija loominguga monograafilisel vaatlemisel igati oluliseks osutuv joon¹³. 20. sajandi eesti luuletõlke dominant on püüdnud kaardistada Maria-Kristiina Lotman,¹⁴ nii et see võimaldab paigutada luuletõlkija Rummot poeetilise tõlke laiemasse üldpilti.

Heidame kõigepealt pilgu Donne'ile, autorile, kelle puhul elulooliselt võib eristada varajast eluvenda ja seiklejat ning hilisemat kirikutegelest ja usumeest. Eks laiemas laastus peegeldub see elulise dominandi muutus ka tema loodud tekstides, ent üks ja sama Donne'i luuletus võib sisaldada elemente nii meelelisest kui ka teoloogilisest rubriigist, lisaks veel teadust ja kõiksuguseid muidki diskursse. Raamatut „Oo et sädemeid kiljuks mu hing“ sirvides võiks Donne'i-huviline pöörata tähelepanu ka samas kogus ilmunud paarile Edmund Spenseri (1552/3–1599) vahendusele. Omas ajas tõusis Donne'i eripära esile just spenserliku luulelaadi taustal ning see erinevus tuleb tõlkeski kujukalt esile. Spenseri „Karjuse kalendri“ aprillikuisest bukoolilises dialoogis vestlevad omavahel kaks karjusest sõbrameest – sisuliselt räägivad nad taga kolmandat, kes on õnnetult armunud ja ise vestluse juures ei viibi. Pikalt tsiteeritakse ka tolle kolmanda mehe loodud hüperboolsetest ülistustest tulvil kiidukõnet jumaliku daami aadressil, keda samuti kohal ei ole. See on kõigiti kena, ent vaatamata laulvusele ja keerukale riimiskeemile ka väheke ootuspärane ja üksluine ning sisaldab ohtralt mütoloogilist ning kombeõpetuslikku ilu ja võlu. Sellisena Rummo seda kerge üle-võlli-õhkamise abil ka vahendab:

Oi karjapiigad, haljaid murumaid
kes asustate!
Need teie hulgast tulgu siia vaid,
kel pole patte!
Ja talitsege kombekohmakust,
et see ei riivaks tema jaunidust:
hiukseid pealael
kõitku pitspael,
vöö andku sündsat kenadust.

¹² *Ibid.*

¹³ Peeter Torop, Tõlkeloo koostamise printsiibid. Rmt-s: Kultuurimärgid, lk 51.

¹⁴ Maria-Kristiina Lotman, „Tõlkija peab“: tõlkenormid luulevahenduses 20. sajandi Eestis“. Tõlkija Hää V, 2017, lk 179–188.

Ye Shepherd's Daughters, that dwell on the Green,
Hye you there apace:
Let none come there but that Virgins been,
To adorn her Grace.
And when you come, whereas she is in place,
See that your Rudeness do not you disgrace;
Bind your Fillets fast;
And gird in your Waste,
For more Fineness, with a taudry Lace.

Spenseri tõlke sõnavalik laseb aimata tõlkija teatavat iroonilist distantseeritust, Donne'i armastusteemaline sõnavõtt „Aastapäev“ nõuab aga nii temalt kui ka lugejalt kindlasti enam kui juuste kombekohaseks säätimise instruksioonide mõistmine:

Kõik kuningad ja nende soosikud,
Aukandjad, daamid, sulnid muusikud,
Ja vana Päikegi, kes kannab seda hoolt,
Et päevi lisanduks, kui kulub teiselt poolt, –
Kõik on nüüd aasta vanemad kui siis,
Kui saatus meie pilgud kokku viis.
Meid nagu muid
See aasta kandis lõpu poole, kuid
Me armastus ei tunne aastaid ega kuid:
Ta on see Looja päev, mis ei tea loojanguid.

All kings, and all their favourites,
All glory of honours, beauties, wits,
The sun itself, which makes times, as they pass
Is elder by a year now than it was
When thou and I first one another saw:
All other things to their destruction draw,
Only our love hath no decay;
This no tomorrow hath, nor yesterday,
Running it never runs from us away,
But truly keeps his first, last, everlasting day.

Pastoraalsete standardtroopide detailide kallal nikerdamise asemel kasutab Donne mastaapseid filosoofilisi üldistusi. Ta võib loobuda rütmi sujuvusest ja pikkadest rinnastavatest kirjeldustest, kuid see-eest pruukida metafüüsilise luule tunnustäheks kujunenud üllatuslikke laiendatud metafoore: näiteks paljuantologiseeritud luuletuses „Kirp“ toimib kahe noore vere segunemine kirbu kõhus kujundina, mille abil saab üritada atraktiivset naisterahvast ära rääkida muidki kehavedelikke segama. Väga iseloomulik on kaasaegse teaduse rakendamine, näiteks hilisemas tekstis „Hümn Jumalale, mu Jumalale, minu

haiguse ajal“, milles tõsiselt tõbine kõneleja pöördub kõigevägevama poole, ent kirjeldab samas ka oma maist hetkesituatsiooni järgimiste kujundite abil:

Nüüd, kosmograafid mil mu ihu arstidest
On saand, ja mina laman nagu kaart
Siin süngis, ning nad loevad minu märkidest
Neid merekitsusi ja paari nappi puhkesaart,
Kustkaudu retk mul läheb vastu loodekaart
Per fretum febris,

Whilst my physicians by their love are grown
Cosmographers, and I their map, who lie
Flat on this bed, that by them may be shown
That this is my south-west discovery,
Per fretum febris, by these straits to die,

Selles tõlketsitaadis võib näha huvitavat nihet, mis annab aimu Rummo Donne'i-tõlgenduste võimalikust võtmest. Donne kõneleb tegelikult ju edelakaarest, nii et siinkohal võiks mõelda Fernão de Magalhãesi ekspeditsiooni poolt 1520. aastal avastatud väinale Tulemaa lähedal, samas kui lõuna on palavuse, seega ka palaviku ilmakaar. Aga et see õnnetu edel vajaks omastava käände puhul hoopis daktüli pruukimist, on jambisõbralikumate ilmakaarte seast igati asjakohaselt valitud loe. Miks on see parem kui sõnaga „kaar“ kaunilt allitereeruvad kirre või kagu? Esiteks muidugi asub loojaminek või lahkumine mõistagi lääne pool; teiseks aga olid tollal käimas ka müütilise Loodeväila otsimise ekspeditsioonid, kuhu jäi näiteks 1611. aastal kaduma Henry Hudson, nii et loodesuund asukski justkui „sel uurimata maal, kust ükski rändur ei tule tagasi“, kui tsiteerida üht toonase sajandivahetuse paiku kirja pandud monoloogi Georg Meri tõlkes.

Nii et kokkuvõttes on evangeelse piiblitõlkija Eugene Nida termineid¹⁵ kasutades siinkohal tegemist varauusaegsest maailmapildist tuleneva dünaamilise ekvivalendiga, mis on sihitud auditooriumis võrreldava efekti saavutamisele. Donne segab kõrget ja madalat, vaimset ja kehalist, intellektuaalset ja emotsionaalset, laseb luuleminnal pöörduda vahetult maise või taevase auditooriumi poole; luuletuse publikut kas veendakse suhtluse käigus milleski või ärgitatakse millelegi. Ja näib, et Rummo Donne'i-tõlkeid tervikuna suunab üsnagi pragmaatilise dominant, neiski leiavad aset kõnetead, millena vahendatud salmid suurepäraselt toimivad, samas kui neid ehivad kõneleja taset näitavad kompleksed paradoksid, sõnamängud ja kõrvutused. Vaimulikuna kuulus Donne oma aja suurimaks peetud jutlustajate sekka ning Rummo ei sunni selles reputatsioonis kahtlema – ta tõlgib luuletusi, mis kirjutatud ajal, mil luuletamine oligi vahetu aktiivne suhtlus.

¹⁵ Eugene Nida. Principles of correspondence. Rmt-s: Lawrence Venuti (edit.), The Translation Studies Reader. Routledge, 2000, lk 129.

Donne'i viimane jutlus, mille ta juba raskesti haigena pidas kuu aega enne oma surma, sisaldab aga märksõnu, mis inspireerisid Dylan Thomase luule- raamatu pealkirja „Surmad ja sisenemised“: „... meie sünd ise ja sisenemine sellesse ellu on *exitus à morte*, surma sigitis, sest emaüas oleme me surnud.“ [„... our very birth and entrance into this life is *exitus à morte*, an issue from death, for in our mother's womb we are dead.“¹⁶] Huvitav on see, et pealkirjaluuletust ennast kogumikus tõlgitud ei olegi, nii et seda enam rõhutab pealkirjavalik sisulist donne'ilikku temaatikat. Kui Donne oli ilmselt kuldsuu nii meelelis-intellektuaalse luule loomisel kui ka jutlustamisel, siis Thomase puhul on Rummo mõtisklenud, et võib-olla sattus see kirjanik ta huviorbiiti kuuldemänguhuvi tõttu, sest talle avaldas sügavat muljet „Piimmetsa vilus“¹⁷ – nii et taas on mängus kõnelev hääl.

Thomase puhul ei ole meil aga vaja hakata dominanti välja mõtlema, selle on Rummo mitmel korral ise välja toonud. Järelsõnas kirjutab ta: „Tõlkimisel on püütud keskendada tähelepanu originaalide kujundikonstruktsioonidele ning jäetud imiteerimata nende meetrilis-rütmiline kude.“¹⁸ Teisal aga on ta Thomase kohta öelnud: „mis ta luules kõige enam intrigeeris, see oli ülimalt tihe kujundlikkus. – Peaaegu iga sõna mitmetähenduslikkus, rääkimata siis sõnaühendeist, oli midagi, mida omasse keelde ülevõtmisel kõrvale jätta tundus arulagedana – kogu värvi põhituum seal just peidus olevat paistiski, käsikäes hämara pompöössusega.“¹⁹

Seega võiks öelda, et sedapuhku on tõlkija eksplitsiitselt väljendanud oma taotlust järgida semantiliselt dominanti – tähtis on tähendus, ka polüseemiapunt- rad tuleb lahti põimida ja lugeja ette laiali laotada. Nii võiks tulemuseks olla proosaline reaalne, kuid tegelikult ei hakka valitsema mitte üksnes denotatiiv- sed tähendused, vaid ka konnotatiivsed varjundid, sõna otseses mõttes sõgedad sõnad. Thomasele on omane sõnaliikide teisendamine, millest tulenevad näi- teks *kurglema* või *kikivarvutama*; esile astuda lastakse sellistel haruldustel nagu *happaja*, *kalgestuma*, *sohkima*, *hargitsema*, *armastushõõr* ja muidugi laabanism *rõup*; imelisi liitsõnu annab üheainsa sõnatüve potentsiaalsete mitmiktähen- duste eritlemine üheskoos ning epiteetide põhisõnaga liitmine, näiteks *kuri- tangid*, *suripurjed*, *kudrutuskätki*, *raugapõlvekont*, *krabipäike*; kõlakujunditega on kombineeritud metafoorseid fraase, nagu *ülesküntud üsk*, *kudunud puud*, ja esmaste sõnaraamatuvalikute asemel on mõistagi võimalik kasutada värvika- maid sünonüüme, nagu *kukulind*, *inimloom*, *toatagune* või *nuhtlema*. Näitena võib vaadata, kuidas algab luuletus pealkirjaga „Hädaldus“:

¹⁶ John Donne. Death's Duel. Rmt-s: Devotions upon Emergent Occasions and Death's Duel. Vintage, 1999 [1630], lk 157.

¹⁷ Paul-Eerik Rummo. Märkmeid luuletõlkimisest. Tõlkija hääl III, 2015, lk 37.

¹⁸ Paul-Eerik Rummo. Tõlkijalt. Rmt-s: Dylan Thomas. Surmad ja sisenemised. Eesti Raamat, 1972, lk 73.

¹⁹ Paul-Eerik Rummo, Märkmeid luuletõlkimisest. Tõlkija hääl III, 2015, lk 37.

Kui ma olin tuuline poisitükk
ja must tatt kabelikarjamaal
(ohkas vana rammunui, naistesse surev),
kikivarvutasin häbelikult karusmarjavõsas,
jõhik öökull ulgus nagu kaebupunn plika,
punas kalpsasin kõrvale, kui suured tüdrukud veeresid
eeslikoplis maas nagu keeglid,
ja kiigelaud-pühapäevaöödel ma kosisin
oma patuste silmadega keda aga tahtsin,
kogu täiskasvava kuu võisin armastada ja hüljata
kõiki neid roheliste väikeste laulatuste noorikuid
süsimustas põõsas ja neil kurvastada lasta.

When I was a windy boy and a bit
And the black spit of the chapel fold,
(Sighed the old ram rod, dying of women),
I tiptoed shy in the gooseberry wood,
The rude owl cried like a telltale tit,
I skipped in a blush as the big girls rolled
Ninepin down on the donkeys' common,
And on seesaw Sunday nights I wooed
Whoever I would with my wicked eyes,
The whole of the moon I could love and leave
All the green leaved little weddings' wives
In the coal black bush and let them grieve.

Nii algab ühe meesterahva elukaare kirjeldus, mis loo lõpuks oma äravajunud otsa jõuab. Originaalpealkiri „Lament“ võinuks olla ka „Nutulaul“ (vastupidise näitena – Käsu Hansu oma tõlgitakse inglise keelde üldiselt „Lament“), ent vanatestamentlik mastaap on sedapuhku kõrvale jäetud – situatsioonipõhiselt seisab neis poeesides ju lõppeks tõesti kirjas nutt ja hala selle üle, et konkreetse indiviidi maskuliinne elujõud on longu vajunud ja tudisevasse lõppu jõudnud. Kui originaali kõrvale võiksid Kukerpillid võtta üles hoogsa loo „Kui olin mina alles poisike“, siis tõlkes ei kummita tööpoolest ei rahvalik ega muu meetrum, küll aga vallandub sõnade genereerimise tulevärk. Pärast liitsõnaloomelist *poisitükki* ilmub välja *tatt* ning hakkab toimima Thomase mitmetähenduslikkusvõtte kompenseerimine – lisaks süljele tulevad mängu ka tatikas ehk jõnglane ja tatik ehk seen – viimase ehk nõrgemat asjakohasust võimendab sõna *fold* („lambakari või -aedik“) tõlkimine „karjamaaks“. Läbi luuletuse kordub refräänina „rammunui“, mis oleks küll nagu kõlakopeerimisest ehk siis sõna formaalsest poolest lähtuv, aga jätab nõnda veenvalt fallilise mulje. Järgmiseks kohtame haruldast *jõhikut*, määr sõnast verbistunud *kikivarvutamist* ja idioomituletise reaalist *karusmarjavõsa*.

Kokkuvõttes on tõlge pulbitsevalt loominguline. Thomas kirjeldas ise oma loomemeetodit enam-vähem nii, et laseb endas tekkida kujundil ning rakendab seejärel selle kallal oma vaimujõudu nõnda, et see sünnitab teise, laseb kahel kujundil vastuollu minna ja sellest kolmandal välja kasvada, liidab sellele veel neljanda vastukäiva kujundi jne, ja seda kõike enda kehtestatud vormipiirides. See ohjeldamatu suvalise nurga all inspireerumine meenutab pärmiseene või miks mitte hüdra pungumist ja seda teeb ka tõlge, ainult et piire ei kehtesta formaalsed nõuded, vaid originaalist välja selgitatud dominant, mis rõhutatult erineb Nõukogude perioodi luuletõlkes domineerinud meetrumi ja prosoodilise süsteemi²⁰ esiplaanile tõstmisest. Rummo on hiljem avaldanud imestustki, et selline ebastandardne lähenemine omas ajas tegelikult arvukate lugejate seas südameid võitis²¹. Kindlasti annab see tõik kinnitust Toropi tõdemusele, et tõlkija kui vahendaja ja tõlkija kui looja on kultuuris võrdselt vajalikud.²²

Selle eest, et Donne 20. sajandil – ja seega ka Thomase silmis – nii oluliseks sai osutada, kannab suuresti vastutust T. S. Eliot, kes vahepeal unustusehõlma vajuma kippunud luuletaja taas kaanoni keskmesse tõstis. Elioti tõlkekogu koondab endasse 20. sajandi ilmselt olulisima ingliskeelse luuletaja antoloogiseeritud palad, sealhulgas „Ahermaa“ (mille tööpealkiri oli taas kõnekas „He do the police in different voices“). Võrreldes Thomase koguga on see raamat ometigi kuidagi rohkem varju jäänud. Võib-olla peitub põhjus osalt selles, et 1990. aastate lõpul oli osa potentsiaalsest publikust jõudnud liikuda luulelugemise mant midagi tõhusamat tegema, osalt aga oli kirjanduse parema kättesaadavuse tingimustes peale kasvanud snobistlike kalduvustega orginaallugejate põlvkond, kes kippusid igasuguseid interpretatsioone lausa hereetiliseks pidama ning kel seega oli raskusi tõlgenduste eelarvamusvaba aktsepteerimisega. Elioti-kogumiku informatiivse järelsõna on sedapuhku kirjutanud Jaak Rähesoo;²³ Eliotist saab lugeja teada palju, tema luule tõlkimise põhjustest ja protsessist sedapuhku mitte. „Tõlkija hääl“ artiklis tuleb Elioti tõlkimine küll jutuks, ent seal on ka Rummo ise üllatavalt ettevaatlik ning pigem illustreerib selle abil avaramaid probleeme, nagu ajalooliste keeletasandite tõlkimine, nüansitäpsus poeetilises argumentatsioonis või mõne konkreetse väljendusviisi võime öko- noomselt kehastada väljendatava mõistelist sisu²⁴. Erinevalt Dylan Thomase vahenduste kommenteerimisest ei tõuse neis märkustes dominant eksplitsiitselt esile ning luuletusi endid vaadates näib, et seda olekski ehk raskem lühike- se katke abil välja tuua või konkreetsete näidetega illustreerida. Mingil mää-

²⁰ Maria-Kristiina Lotman, „Tõlkija peab“: tõlkenormid luulevahenduses 20. sajandi Eestis. Tõlkija hääl V, 2017, lk 185.

²¹ Paul-Eerik Rummo, Märkmeid luuletõlkimisest. Tõlkija hääl III, 2015, lk 38.

²² Peeter Torop. Eessõna osale „Kultuur ja tõlkimine“. Rmt-s Kultuurimärgid, lk 14.

²³ Jaak Rähesoo, T. S. Elioti luulest. Rmt-s: T. S. Eliot, Ahermaa ja teisi luuletusi. Tõlkinud Paul-Eerik Rummo. Hortus Litterarum, [1999], lk 89–111.

²⁴ Paul-Eerik Rummo, Märkmeid luuletõlkimisest. Tõlkija hääl III, 2015, 39–41.

ral võiks ka tõkeluuletegu siiski kirjeldada järgnev kirjutamisele (kuid mitte üksnes sellele) pühendatud lõik viimasest Elioti „Nelja kvarteti“ hulgas, mille pealkiri on „Little Gidding“.

Mida kutsume alguseks, on tihti lõpp,
ja teha lõpp on teha algust.
Lõpp on, kust alustame. Nagu ka iga lause
ja lõik, mis on õige (kus iga sõna on kodus,
omal kohal selleks, et toetada teisi,
sõna, mis pole häbelik ei ka suurustav
vana ja uue sundimatus suhtluses,
argisõna lööv, kuid labasuseta,
eritermin täpne sääske kurnamata,
kõik täiuslikus seltsitantsus koos).
Iga lause ja iga lõik on lõpp ja algus,
iga luuletus epitaaf. Ja mistahes tegu
on samm tapapakule, tulle, merekurgust alla
või kustund kirjaga kivi poole – sealt me algamegi.

What we call the beginning is often the end
And to make an end is to make a beginning.
The end is where we start from. And every phrase
And sentence that is right (where every word is at home,
Taking its place to support the others,
The word neither diffident nor ostentatious,
An easy commerce of the old and the new,
The common word exact without vulgarity,
The formal word precise, but not pedantic,
The complete consort dancing together)
Every phrase and every sentence is an end and a beginning,
Every poem an epitaph. And any action
Is a step to the block, to the fire, down the sea's throat
Or to an illegible stone: and that is where we start.

Siduv katusmoment Elioti tõlkimisel näib Rummol olevat orkestratsioon, erinevate elementide seade ja vaheldamine, kordused, peegeldused, meetrumid, laulu- ja kõnerütmid, mis tulevad tuntavalt esile mitte värsis või paaris, vaid suurema terviku raamides. Et tegu on erinevate elementide omavahelise suhestamisega, tundub, et sellist dominanti võib õigustatult nimetada süntaktiliseks. Seega paistab vaadeldud luuletõlgetes otsekui valatult kinnitust leidvat ka 20. sajandil semiootikaga kokku puutunud tõlketeadlaste tõdemus, et Charles Sanders Peirce'ist lähtudes võib tõlkeekvivalentsustel eristada süntaktilist, semantilist ja pragmaatilist komponenti: ekvivalentsus saab tuleneda vastavalt märkide omavahelistest suhetest, suhetest märkide ja selle vahel, mida need

esindavad, või ka märkide suhetest nende kasutajatega.²⁵ Käsitletud tekstide põhjal katab Rummo luuletõlkijana oma paindlikes ning tema enda sõnu meenutades „iga kord uuesti otsustamist“ demonstreerivates dominandivalikutes igati ammendava skaala.

Muuhulgas on Rummo teinud ka tähelepaneku, et tõlgitavasse süvenemine lisab varjundeid tõlkija originaalloomingussegi²⁶ ning just Elioti puhul ilmneb see eriti selgelt. Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuses 2016. aastal toimunud „Lumevalguse... lumepimeduse“ juubeliseminariks valmistudes tõdesin, et sellest märgilisest kogust leiame Elioti kehtestatud kõrgmodernistlikke elemente küll ja veel: ühest küljest on selles musikaalsust ja ühe elemendi teisest tulenemist, teisalt aga fragmenteeritust, isoleeritud – ka visuaalselt tüpograafia abil esile toodud – detailide kontraste; leidub viitelisust tsitaadi, tegelase ja motiivi tasandil; osutusi nii populaarkultuuri kui kõrge klassika elementidele (viimast aga mitte tingimata hardalt austavas, vaid ka parodeerivas võtmes); mütologiseeritud astronoomiat ja -loogiat ning absurduseni kasvatatud müüdi kaasamist kõrvuti kaasaegsete argiobjektide ja tehnoloogiaga ning vältimatult ka tülgastust viljatu vaimsusetuse ja vaeva ühiskonna üldise seisundi üle.

Nii et kui Rummo on väitnud, et luule tõlkimine on üks luuletamise erijuhtudest ning eesmärgiks luule, sealhulgas ka tõkeluule loomise laial skaalal on „mingi eneseküllasuse mulje jätkuva keelelise objekti tekitamine, millega kokupuutujal ei pruugi tulla pähegi küsida selle algtouke ja alglatte järele“²⁷, siis kinnitab tema luuletõlgete vaatlemine, et see kreedo ei väljendu mitte üksnes sõnades, vaid kajab kaasa ka tegudes. Elulise illustratsioonina võib lõppkokkuvõtteks meenutada mõttetera *vox populi, vox dei* ning anda koodana sõna rahvale:

Jõululaupäeval 2003 kell 10.14 sai Delfi Naisteka foorumis alguse järgmine arutelu (originaalis mitteformaalne kirjepilt säilitatud). Kasutaja **prooküon** pärib: „Kas keegi teab kuidas kõlab Paul-Erik Rummo luuletus Armastajate lõpmatus. Tänu.“ Kell 20.49 saadab kasutaja **vares1** talle teksti. 29. detsembril jutt jätkub ja kasutaja **imestaja tagantjäre** leiab: „no on ikka hea luuletus, mis ajast huvitav, mis kogust?“ **Vares1** vastab talle: „Mina võtsin selle luuletuse valikkogust „Oo et sädemeid kiljuks mu hing“ ja see on jaotise all „Jäljendused. Donne“. Jäljendused on paigutatud kogude „Lumevalgus... lumepimedus“ ja „Ajapinde ajab“ vahele, nii et ilmselt sinna vahele jääb ka nende kirjutamise aeg.“ **Imestaja** jätkab järgmisel päeval: „HALLOO, siis on se hoopis Donne'i

²⁵ Susan Bassnett, Translation Studies. Routledge, 2002 [1988], lk 34.

²⁶ Paul-Eerik Rummo. August Sanga saja laulu mõjul. Rmt-s: Kuldnokk kõnnib. Ilmamaa, 2010, lk 20.

²⁷ Paul-Eerik Rummo, Märkmeid luuletõlkimisest. Tõlkija hääl III, 2015, lk 46.

mugandus, mitte Rummo originaalluuletus. Tunduski liiga omamoodi. Mul on see kogu olemas küll. Tänan.“ Aga **vares1** arvab omalt poolt: „Ei tea, kas nii saab päris öelda, et mugandus, ehk ikka vaid samas stiilis kirjutatud, aga siiski Rummo luuletus.“

TÕLKIMINE ON ELU

MARGUS OTT

Tahan selles jutus näidata, kuidas tõlkimisprotsess sarnaneb elamisprotsessi enesega.

46

Artiklid

1. Tõlkimine

Kuidas tõlkimine käib? Esimene asi on muidugi aru saada sellest tekstist, mida tõlkima hakatakse. Aga mida tähendab **arusaamine**? Kes on see, kes aru saab? Ja millest? Tekst, millest te üldse aru ei saa, on teie jaoks lihtsalt tähed üksteise kõrval. Või kui on tegemist mõne eriti tundmatu kirjasüsteemiga, siis võib olla isegi nii, et te ei saa seal aru, kus üks täht algab ja teine lõpeb. Kogu tekst on siis teie jaoks üks kamakas. Ja võib-olla on koguni võimalik, et te ei saagi üldse aru, et see on keeleline tekst, vaid arvate, et see on mingi kaunistus, ornament (nagu nt hiina või araabia kalligraafias) – sõna „kiri“ eesti keeles tähendaski algul kaunistust, nagu ta on praegugi näiteks sõnas „vöökiri“. Etümoloogiliselt sama sõna on „kirju“ – lihtsalt mingisugune kirev mitmekesisus, mis on suunatud nägemisele ja vaatamisnaudingule, mitte lugemisele, keelelisele taotlusele.

Aga isegi kui saate aru, et tegemist on tekstiga, ja tunnete ära selle eritletud üksused (olgu et nad tähistavad foneeme, morfeeme või lekseeme), siis tundmatu kirjasüsteemi puhul jäävad nad ometi lihtsalt üksteise kõrvale. Keeleline intentsioon jääb täiesti tühjaks. Muidugi võib püüda teha detektiivitööd. Tuvastada korduvaid märke. Kui tekst on piisavalt pikk, siis saab eri märkide hulga järgi teha üsna häid oletusi selle kohta, kas kirjasüsteem on alfabeetiline, silpkiri või ideogrammiline (ehkki sellega võib muidugi mööda panna: ubõhhi keeles on 86 foneemi ja taa ehk ʘóõ keeles üle 100 – nii et alfabeedis esindatuna oleks neil nimetatud arv eri kirjamärke; aga hiragana silpkirjas ainult 46). Kui see on teile tuttav keel, siis selle järgi, mis kirjamärgid milliste teiste kirjamärkidega sageli koos on, saate hakata tegema oletusi, mis häälikutele, silpidele või sõnadele nad vastavad. Kui eesti keeles asendada kõik tähed suvaliste märkidega ning sõnapiire märkida kas tühikuga või eraldi märgiga, siis suudaks igaüks

teist selle mõningase pusimise järel dešifreerida. Dešifreerimise käigus hakkab kirjamärkidel olema järjest enam üksteisega pistmist, nad hakkavad aina rohkem üksteist „läbistama“: mis märgid kokku käivad, kuidas juba vähehaaval hakkame kuulma häälikuid, mis rääkides sulavadki üksteisesse.¹

Aga see on üksnes kirja väljalugemise tasand; me võime ette lugeda teksti, mis on meile tuttavas kirjasüsteemis, aga tundmatus keeles; ja foneetilise kirja puhul suudab lingvist seda isegi üsna täpselt teha. Et aga teksti sisu mõista, peavad selle osad veelgi rohkem üksteisesse sulanduma. Kui pelga väljahäaldamise puhul jääb tekst maailmast eraldiseisvaks, omaette asjaks, siis sisulisema arusaamise puhul saab ta järjest enam maailma osaks, hakkab ise maailma kehastama. Sedavõrd, kuidas teksti osad üksteisega lõimuvad, lõimuvad nad ka maailmaga. Ja samavõrd lõimuvad nad ka sinu kui lugejaga, hakkavad aina enam sinu juurde kuuluma – sa „seedid“ teksti, lased ta oma vereringesse.

Mõistmise käigus tekst teatavas mõttes sulab üles nagu kevadine lumi. Tema osad läbistuvad ja ta läbistub maailma ja sinuga, nii et temast endast eraldiseisva asjana praktiliselt ei jäägi midagi järgi. See on kaunis tavaline lugemiskogemus. Tekst on aken, me vaatame temast läbi; ta on uks, me astume temast läbi. Akent ja ust ennast me praktiliselt ei näe – või näeme siis, kui midagi läheb nihu: kui on mingi sõna, mida me ei tunne, kui midagi on justkui valesti öeldud, jne.

See ongi tõlkimise esimene etapp: tekst **üles sulatada**, nii et tema osad hakkavad üksteisesse sulanduma ning et ta hakkab sulanduma maailma ja sinuga. Mis on tõlkimise teine etapp? Loomulikult see, et kui sa oled ühes keeles teksti niimoodi üles sulatanud, siis sa ta teises keeles uuesti **tahkestad**, tarretad.

Seda ülessulatamise-tahkestamise liikumist on väga oluline rõhutada. Sest tavaline ekshiarvamus tõlkimise kohta on see, et pannakse sõnaraamatu abiga lähtekeele sõnadele vastama sihtkeele sõnad, pannakse morfoloogia õigeks ja sätitakse süntaks selliseks, et see oleks sihtkeele reeglite järgi korrektne. See aga on tõlkimise **nulltasand**. Isegi arvuti suudab tänapäeval paremini. Tõlkimine ei saa käia kõrvutuvast kõrvutuvasse, käesolevatest etteantud elementidest teiste käesolevate etteantud elementideni. Tõsi küll, kui tegemist on väga lähedaste keeltega, siis võib niimoodi saada mingi enam-vähem tulemuse (ehkki mitte kunagi väga hea). Aga kui tegemist on kaugete keeltega – võtame näiteks eesti ja hiina –, siis ei ole see kohe kuidagi võimalik.

Tõlkimine nõuab seda, et sa esmalt eespool kirjeldatud moel sulatad teksti üles, sulatad ta maailma ja iseendasse, ning seejärel tarretad ta järk-järgult tagasi. Tõlkimiseks nimetatakse harilikult seda, kui lähte- ja sihtkeel on erinevad. Aga sama põhiprotsess on mängus siis, kui nad on samad. Näiteks kui teete

¹ Kõne esindabki hästi seda kirjatähtede osalist üksteisesse sulandumist; tihti seda kõnes täiesti loomulikku nähtust kirjas ei esindata, ehkki mõnes keeles nagu nt sanskritis on nn sandhi reeglite järgi sedagi püütud kirjas representeerida; keele kujunemisloos oli probleem muidugi vastupidine: kuidas pidevuslik kõnevoog hakkida diskreetseteks kirjaühikuteks – see meile tänapäeval nii loomulik protseduur on kõike muud kui lihtne.

tekstist kokkuvõtte. Siis samuti peate teksti esmalt üles sulatama ning seejärel tema põhiliigendusi pidi laiali laotama (seepärast on eriti aimetekstide puhul kasulik ka kitsas mõttes tõlkimise puhul teha kokkuvõte²). Või kui peate lühikest teksti seletama. Ka siis peate ta üles sulatama ja põhilisi liigendusi pidi laiali laotama, ja veelgi laiemalt kui algtekst; siin tuleb ilmutada väga head maitset, et taibata, millised suunad ja arendused on lähteteksti, teksti-eo „vaimu“ (s.t tema läbistuvuse) suhtes sobivad ja millised mitte. Seda harrastatakse sageli pühakirjatekstide puhul: mingist väikesest lõigust loetakse välja väga palju. Äärmusse viidult illustreerib seda india lugu, kuidas maailm loodi silbist „Om“. Kogu maailm on selle silbi seletus, laialilaotus. „Kõik“ on sellega juba öeldud.

Niimoodi kukubki välja, et tõlkija justkui ise räägiks seda teksti, mida ta on teises keeles lugenud. Ta on ju teksti üles sulatanud ja endasse võtnud, enda omaks teinud, nii et ta saabki nüüd rääkida todasama teksti iseendana – aga lihtsalt teises keeles. Ja see ongi üks hea soovitus, näpunäide, kirvereegel: püüda tõlkida nii, et toda teksti oleks võinud rääkida sihtkeelne inimene. Ehk 2021. aasta hiina tõlkevõistluse teksti puhul: tõlkida Gāo Xíngjiàn'i 高行健 niimoodi, et selle tõlketeksti võinuks kirjutada eesti kirjanik.

Muidugi me teame, et päris niimoodi need asjad ei käi. Kui tõepoolest niimoodi iseendana rääkida, siis pole see enam tõlge, vaid mugandus või koguni lihtsalt inspireeritud-olemine mingist tekstist. See oleks tõlkimise **lõpmatu**-tasand (vrd eespool, kus sõnade mehaaniline ümberpanek annab tõlkimise nulltasandi), **üle-tõlge**, tõlge, mis on nii hea, et on paremgi kui originaal ning kus originaal on üldse ära unustatud, kõrvale jäetud, ei eristugi enam oma kõrvutuvates üksikasjades.

Selline üle-tõlge on see, mida me kogu aeg teeme. Alatasa saame innustust, inspiratsiooni mingitest tekstidest. Ja muidugi mitte ainult tekstidest, vaid üldse inimestest, olukordadest, lävimistest. Ja sulatame nad endasse, ja väljendame neid omal moel. Igal hetkel me lõimime mingeid uusi asju. Ja ei maksa unustada, et isegi *uuesti* kogetud *sama* asi on samuti juba uus asi, sest ma kogen seda *nüüd*, ja selle tähendus, roll ja mõju on teistsugused kui siis, kui ma seda esimest korda kogesin; lisaks praegusele kogemusele on nüüd ka ju mälestus tollest varasemast kogemusest.

Niimoodi me saame tõlkimisprotsessi kirjeldamisest mõned olulised aspektid: 1) mõistmine kui ülessulatamine; 2) eelmisega vastupidises suunas liikuv taastahkestamine; 3) eri tasandi ülekanded. Ülessulatamine ja taastahkestamine ei ole rangelt lahus ega järgnevuslikud. Nad võivad vahelduda ja keerukal moel teineteisesse põimuda. Ja tõlkimise käigus eriti just taastahkestamine (meie

² Minu esimesed filosoofiatõlked said alguse laiendatud kokkuvõttest: esialgu panin lihtsalt kirja olulisemad mõtted; seejärel tahtsin täpsustada ja nüansse sisse tuua, kuni märkamatuks olingi hakanud teksti tõlkima. Tegin seda näiteks kreeka keeles Platoni mõne dialoogiga, prantsuse keeles Henri Bergsoniga ning veel õige mitme autori ja raamatuga. Bergsoni puhul sildasin tõlgitud lõigud ning sellest saigi teose „Essee teadvuse vahetutest andmetest“ tõlge.

esialgne tõlge, katsetus) ja selle edukus annavad meile sageli aimu sellest, kui hästi me üles sulatasime, ja võivad ajendada uut ülessulatamist – eelmine katse polnud piisav, me ei jõudnud piisavalt sügavale, piisavalt sulavasse, piisavalt loomulikku. Ja võib olla ka sedapidi, et taastahkestamise tung paneb meid otsima seda, mida üles sulatada. See on üks tõlkijahing. Ta otsib omale tekste, mille peal ennast treenida, harjutada, millel musitseerida. On väga vale tõlkijat pidada kirjanikust kehvemaks, alamal olevaks – põhjusel, et ta ei loovat, vaid lähtuvat „juba olemasolevast“, samas kui kirjanik „loob ise“. Nagu me näitasime, ei erine need kaks protsessi põhimõtteliselt teineteisest. Ka tõlkija peab üles sulatama algupärandi, nõnda nagu kirjanik kõiki oma impulsse ja kogemusi üles sulatab. Tõlkija just nimelt ei saa lähtuda „juba olemasolevast“, valmisolevast, kõrvutuvast tekstist, vaid ta peab selle üles sulatama.

Tõsi küll, tõlkimisega on seotud oma „hea maitse“. Kui liiga „lendama“ minna, siis võib see jällegi anda halva tõlke. Kas see annab hea teose ning läheneb ses mõttes kirjanikutegevusele, on iseküsimus. Vahel võib see niimoodi olla.³ Aga sageli liiglennukad tõlked paraku ei anna head teost ega lähene kirjandusele, vaid pigem lähenevad teisest küljest tõlkimise **nulltasandile**. Lihtsalt erinevalt eespool kirjeldatud nulltasandist, kus mehaaniliselt seati sõnu vastavusse, toimub säärane automatism ja mehhanism nüüd tõlkija **subjektiivsuses** – ta lihtsalt käib välja omaenda juba olemasolevaid, valmis tundeid, mõtteid, ideid. Kui enne tõlkimise nulltasand oli objektiivsuses, siis nüüd on ta subjektiivsuses. Mõlemal juhul on häda selles, et tõlkija ei sulata tõlget üles: esimesel juhul jääb ta objektiivsete automatismide vangi, aga teisel juhul subjektiivsete klompide küüsi. Ta ei rikasta ennast tõlkega, teisega, maailmaga, vaid kordab seda, mis tema sisemuses juba olemas on.

Niimoodi me juba käsitlesimegi ka tõlkimise tasandeid, nulltasandist ületasandini. Me näitasime, et **nulltasand** võib olla nii objektiivne kui ka subjektiivne. Tõlkija ei sulata teksti üles, vaid tõstab ümber kõrvutuvaid üksusi, olgu siis objektiivsuses (ühe keele sõnu teise) või subjektiivsuses (kordab omaenda olemasolevaid sõnu, väljendeid ja mõtteid). Tõlkimise **ületasand** on see, kui tekst on nii põhjalikult üles sulatatud, maha jäetud ja ära unustatud, et ta lihtsalt sulab meie eneseväljenduse sisse. Siis pole muidugi ka tõlketeost eraldiseisva asjana, vaid loetu on lihtsalt saanud osaks meist, me omaenda elus „tõlgime“ teda, esitame teda. Minus on Kafkat, Dostojevskit, Bergsoni, Deleuze'i, Zhuangzid. Ka nemad minu kaudu kõnelevad teile, mingist aspektist.

Kui me räägime kitsas mõttes tõlkest, ja heast tõlkest, siis jääb ta kuhugi null- ja ületasandi vahele. Sulatakse üles küll, aga siiski hoitakse alal tekst eraldiseisva asjana. See nõuab aga, et osa asju peab jääma mingil määral kõrvu-

³ Sellega on eksperimenteeritud nt Ninnikus luuletõlgetega.

tuvaks, ebamugavaks, tahkeks, klompjaks.⁴ Võib olla nii, et mõni väljend peab jääma kohmakaks, sest on oluline, et just see väljend seostuks mingi teise väljendiga, mis lähtekeeles on loomulik, aga sihtkeeles kunstlik; ja see sisuline seos võib üles kaaluda vormilise kohmakuse. Põrpivus võib olla muidugi ka osutuse tasandil: näiteks lihtsalt seetõttu, et tekstis on juttu eksootilistest, harjumatutest asjadest (sama efekti saab küll tekitada ka kirjanik ise, nt kirjutades romaani keskajast või Rapa Nuist; ja see efekt tekib paratamatult iga teosega sedamööda, kuidas ta vananeb ja temas esinevad reaalsed muutuvad tasapisi võõramaks) või ka harjumatud osutused psühholoogia tasandil: inimese psühholoogia muutub küll vähem kui ümbritsev maailm, aga ometi on eri paikade ja ajastute taju- ja tundeilm mõneti erinev. Meil on kaunis raske aduda „Iliase“ või keskaja rüütli-romaanide tegelaste reaktsioone, või neid tõsiselt võtta.

2. Elu

Olen siinamaani rääkinud teksti tõlkimisest, aga samu mõõtmeid, aspekte ja tasandeid saab eritleda ka üldse elamise juures. Mil määral ma maailma üles sulutada suudan? Eks igapäevaeluski on eri olukordi, mis kätkevad ja isegi nõuavad kas kõrvutuvat või läbistuvat hoiakut.

Näiteks te komistate ja kukute pikali. Siis on mängus hulk kõrvutuvust. Võib-olla jõuate oma kehaasendit natuke sättida, aga laias laastus liigub ta nagu mistahes teatava raskusega objekt gravitatsiooniväljas, ning pind, millele teie keha langeb, mõjutab seda nagu mistahes eset. Või kui võõras inimene küsib teilt tänava peal kella, siis tulebki ütelda, mis kell on. Ametiasutusse sisenedes tulebki istuda, astuda, käituda, rääkida teatud vormide piires, piiratud väljendusvahendite raames. Oleks kohatu hakata sedasorti olukordades südant puistama ja intiimseks, isiklikuks muutuda („Mis kell on?“ – „Oh kui armas teist seda küsida, te olete nii tark, nii ilus, nii hea!“).

Aga kui te tegelete aigidoga, siis teie kukkumised on palju peenemad, täpsemad; te olete seda palju harjutanud, eri viisidel; olete õppinud, kuidas jõud liiguvad ja kuidas keha käitub. Või kui kallim teile midagi ütleb, siis oleks jäme talle lihtsalt mehaaniliselt vastata. Sageli isegi lihtne ütlus „Tule sööma!“ nõuab keerukamat vastust kui lihtsalt „Jah, kohe!“. Ammugi siis, kui on tegemist armastusavaldusega: siiras inimene ei ütle ega võta seda pelgalt ühe osaga iseenest, vaid on üleni öeldu taga ja kuulab öeldut kogu endaga; ta on üleni mängus.

Hiina pärimuses on palju käsitletud just säärast „õndsat“ (*shèngrén* 聖人), „pärisinimest“ (*zhēnrén* 真人), „täiuslikku“ (*zhìrén* 至人), jne, kes alati täiesti adekvaatselt olukorrale reageerib, kumisedes vastu nagu kell või peegeldades

⁴ Selle määra suhtes on eri hoiakuid. 2021. aasta 4.–5. septembril Koolimäel toimunud kirjanike liidu noorte tõlkijate suvekoolis (sealt ettekanne pärinebki) käsitleti Cortázari tõlkeid, kus Klaarika Kaldjärve tõlge on sõnasõnalisem ja Mart Tarmaku oma mugandavam. Veel kaugemale lähevad nt mõned Uku Masingu ülibukvalistlikud tõlked ühelt poolt ning Kreutzwaldi mugandused teiselt poolt.

nagu peegel. Need metafoorid peavad osutama sellele, et too inimene ei moonuta olukorda ja et tema vastus on kohane. See muidugi ei tähenda, et temas mingit transformatsiooni ei toimuks või et tegemist oleks justkui põlvenõksurefleksi sarnase stiimul-reaktsioon mehaanilise reaktsiooniga. Vastupidi, ta just nimelt transformeerib, muundab, teisendab ning tema käitumine võib olla täiesti ettearvamatu. Näiteks kuuldes tülist kassi üle paneb omale sandaali pähe („Väravata piiripääs“, *Wúménguān* 無門關, 14⁵). Aga ometi tagantjärgi teised mõistavad, et just see oli kõige õigem, kõige kohasem käitumine.

Sest see on üks otsata küsimus, kuidas hästi käituda, kuidas sulatada üles objektiivseid tegureid ja subjektiivseid klompe. Eks me kõik avastame end aeg-ajalt olukordadest, kus leiame, et jälle oleme stiimuli peale andnud stereotüüpse vastuse, ehkki oleks tahtnud teisiti. Tüüpiliselt: keegi nähvab meile, meie kähvame vastu. Elukaaslane vingub, mina vihastan vastu; tema vihastab, mina vingun vastu. See on seotud sellega, kuidas meie keha enese igapäevane liikumine on enamasti väga stereotüüpne (ja õndsad on need, kes tantsuga või mõnel muul moel neid harjumusi lahti logistavad). Niimoodi on väliste teguritega ja kehalise liikumisega.

Samamoodi on sisemiste, vaimsete ja psühholoogiliste asjadega: mul on mingi maailmavaade, mingid seisukohad, argumendid, jutud, mida ma rutiinselt kordan, käian. Internetitroll läheb sellega väga kaugele: küllap on kõik kohanud internetis kodanikke, kes on nagu masinad, väsimatult ketravad mingit seisukohta, hoiakut, maailmavaadet. On mingid keelelised, mõistelised, psühholoogilised klombid, mis jäävad kõrvutuvaks inimese sees (ta psüühika osad pole lõimitud) ning ümbritseva maailma suhtes (ta ei oska teistega lävida).

Nagu tõlkimise puhul, nii ka elus on suur küsimus, kuidas selliseid objektiivseid ja subjektiivseid klompe, tardumusi, käesolevaid antusi üles sulatada; kuidas lõimuda paremini iseenda sees ja ümbritsevaga.

Tuleb muidugi hoiduda pidamast sulanduvat „heaks“ ja kõrvutuvat „halvaks“. Sest need kaks külge on mõlemad mistahes eksistentsi lahutamatud osad. Ühest küljest iseloomustab iga olendit mingi osadekõrvutuvus ja rütmijärgnevus⁶, aga teisest küljest on need tal alati mingil moel läbistunud, ühte sulatatud, olgu või hästi rudimentaarselt. Mul inimesena on kehaosade kõrvutuvus ja eluliste rütmide järgnevus, aga need osad on minu jaoks läbistunud (ma olen *üleni* oma kehas ja *minu* jaoks on mul *sulakeha*, erinevalt arsti nähtud *tardkehast*) ja järgnevused üksteisesse lõimitud, nii et mul on mälu ja ma projitseerun tulevikku, ma „ülevaatan“ tervet ajavälpa, ma olen üleni teatavas ajaulatuses,

⁵ Eri inglise tõlkeid vt nt siit: https://www.reddit.com/r/zen/comments/pm5t4m/wumenguan_translation_comparison_case_14/.

⁶ Elementaarosakesed on mõistagi piiripealne juhtum: nad ongi kogu materiaalse universumi alus(tus)eks. Neil pole mingeid etteantud osi nagu teistel, keerukamatel olenditel, vaid nad oma „elamisega“, kestmisega, kokkutõmmetega alles loovad ennast millegi kõrvutuvana.

nõnda nagu ma olen üleni teatavas ruumiulatuses (kusjuures see ruum ei piirdu mu nahaga, vaid ulatub kaugemale, *põhimõtteliselt* kogu universumisse).

Ümbruses toimides ja adekvaatselt teistele reageerides tuleb arvesse võtta ka seda, et see toimija ise, mina ise, olen keegi, mingi konkreetne keha mingi konkreetse meelega, mingite soovidega. Ehkki noodsamad hiina mõtlejad sageli jutlustavad „soovidest/ihadest vabanemist“ (*wúyù* 無欲), siis pigem tähendab see soovimise ülessulatamist, nüansseeritumat soovimist kui radikaalset soovide puudumist. Sest viimasel juhul sa ei ole enam inimene ega üldse elusolend. Ikka sa eelistad süüa, juua, magada, kui on nälg, janu, uni. Sul ei saa kunagi olla täiesti ükskõik.

Nõnda nagu tõlkimine liigub nulltasandi ja ületõlke vahel, samamoodi ka elava inimesena liigume erinevate sulandumis- ja kõrvutumistasandite vahel. Peame silmas pidama nii kõrvutumist enda sees (meie kehameele hulk eri aspekte, külgi, osi) ja endast väljas (läbikäimine teise inimesega, teiste olendite, üldse ümbrusega) kui ka läbistumist, sulandumist: kuidas üles sulatada kehameelisi klompe, integreerida ja integreeruda, lõimida ja lõimuda, nüansseeritumalt, tundlikumalt lävida endas ja teistega. Aga samas hoida distantsti, pidada pause.

LUULEEKSPORDI VÕIMALUSTEST. PAUL-EERIK RUMMO SAKSA KEELES¹ **CORNELIUS HASSELBLATT**

Põhimõtteliselt võib selle teema vaatlusel eristada kaht tegurit/tegelast – vastuvõtja ja vahendaja. Vastuvõtja all mõtlen näiteks seda, kus on miski ilmunud, missugustes väljaannetes/kirjastustes; kui tihti ja kelle poolt arvustatud. Vahendaja puhul tuleks jutuks laias laastus järgmine: kes on tõlkinud ja kuidas; missugune valik on tehtud ja miks; missuguseid probleeme ja vigu esines.

Keskendun siinses artiklis teisele aspektile, kuid taustinfoks ja laiema keskkonna tutvustamiseks räägin kõigepealt üldisemalt eesti luule retseptisioonist saksa keeleruumis.² Siis loetlen Paul-Eerik Rummo luuletuste saksakeelsed tõlked, enne kui pöördun sisuliste ja tehniliste küsimuste poole.

Kõigepealt tuleb nentida, et oma luuleraamatuga on saksa turul esindatud väga vähesed eesti kirjanikud, ning Paul-Eerik Rummo nende hulka ei kuulu. Puhtbibliograafiliselt leiame üheksa eesti luuletaja tervikraamatu tiitlit³, kuid neist on vähemalt pool kahtlase staatusega, see tähendab, mingid privaatvälja-

¹ Paul-Eerik Rummo juubelikonverentsil „Ükskord ennepuiste“ 21. jaanuaril 2022 peetud ettekande ümbertöötatud tekst.

² Vt C. Hasselblatt, *Estnische Literatur in deutscher Übersetzung. Eine Rezeptionsgeschichte vom 19. bis zum 21. Jahrhundert.* Wiesbaden, 2011.

³ Lisaks nendele veel seitse luuleantoloogiat läbi aegade: *Estnische Klänge. Auswahl estnischer Dichtungen* von Axel Kallas. Dorpat, 1911; *Estnische Gedichte. Übersetzt von W. Nerling.* Dorpat, 1925; *Wir kehren Heim. Estnische Lyrik und Prosa. Nachdichtungen* von Martha v. Dehn-Grubbe. Karlsruhe, 1962; *Acht estnische Dichter. Ausgewählt und übertragen* von Ants Oras. Stockholm, 1964; *Estnische Lyrik. Übertragen* von Tatjana Ellinor Heine. Brackenheim, 1981; *Das Leben ist noch neu. Zehn estnische Autoren. Eine Anthologie. Übertragen* von Gisbert Jänicke. Karlsruhe, 1992; *Die Freiheit der Kartoffelkeime. Poesie aus Estland.* Herausgegeben von Gregor Laschen. Nachdichtungen von Marcel Beyer, Friedrich Christian Delius, Katja Lange-Müller, Gregor Laschen, Johann P. Tammen und Ralf Thenior. Bremerhaven, 1999.

anded, nagu Salme Raatma kogumik⁴ või diplomitöö puulõigetest, mis tehtud Minni Nurme luuletuste ainetel (ilmus ka eraldi väljaandena)⁵. Ka Aleksis Ranniti õhukene vihik on pigem asjaarmastajaväljaanne⁶ ning Ivar Ivaski kogumik on hoopis saksa keeles kirjutatudki, mitte tõlgitud.⁷ „Õiged“ tõlkekogumikud on viiel eesti luuletajal: Marie Underil⁸, Bernard Kangrol⁹, Doris Kareval¹⁰, Kristiina Ehinil¹¹ ja Juhan Liivil¹². Ei mingit Koidulat, ei Kaplinski, ei Luuke ega Alverit.

Tavalisem (ning kirjandusvälja mehhanisme mõistes teatud mõttes isegi tähtsam) kui „oma raamat“ on pääsemine ajakirjandusse. Siin on spekter muidugi tohutult lai, mille pärast tasub vaadata, millistes väljaannetes on Rummo saksakeelsed tõlked ilmunud. Ajakirjadest tuleb nimetada kuut, millest ainult kaks on kvantitatiivselt või/ja oma positsiooni poolest kirjandusväljal relevant- sed: Akzente ja Estonia. Ülejäänud neli on kas kõrvalised või mingid ühepäe- valiblikad, kuigi seegi on muidugi retseptsiooni märk. Alustan ülejäänutest, sest nad on ka ajaliselt alguses.

Paul-Eerik Rummo esimene saksa keelde tõlgitud luuletus ilmus 1968. aastal ajakirjas Sowjetliteratur.¹³ Seda ajakirja trükiti Moskvas ning see oli Nõukogude Kirjanike Liidu häälekandja. See ilmus ajavahemikul 1946 kuni 1990. Peale saksakeelse väljaande oli see olemas ka inglisis-, prantsus- ning venekeel- sena. Hiljem üllitati seda ka hispaania, poola, slovaki, tšehhi ja ungari keeles.¹⁴ Ajakirja eri keeleversioonidel olid eri toimetused, nii et sisu ei kattunud. Vä- hemalt saksakeelses versioonis oli eesti kirjanduse osakaal võrdlemisi suur – ja mitte ainult Hans Leberechti või Juhan Smuuli kujul. Pärast Rummo sealt „debüüti“ tulid veel kolm Rummo luuletust: „Mäng“, „Inimene pole rauast ...“

⁴ S. Raatma, Spiegelungen im Gespräch mit der Hl. Birgitta von Schweden. Ein Poem. Aus dem Estnischen von Gustav Rosenstein. Turku / Regensburg (als Manuskript gedruckt), 1997.

⁵ M. Nurme, Mondwein. Lyrische Gedichte. Nachdichtungen aus dem Estnischen von Aldo Roomere. Leipzig, 1976.

⁶ A. Rannit, Verse an Wiiralt und das geklärte Gleichnis. Aus dem Estnischen übertragen von Ants Oras. Baden-Baden, 1960.

⁷ I. Ivask, Gespiegelte Erde. Gedichte 1953–1963. New York, 1967.

⁸ M. Under, Stimme aus dem Schatten. Gedichte. Aus dem Estnischen übertragen und ausgewählt von Hermann Stock. Mit einer Einleitung von Aleksis Rannit. Freiburg, 1949.

⁹ B. Kangro, Flucht und Bleibe. Gedichte in Auswahl. Deutsch von Hermann Stock. Lund, 1954.

¹⁰ D. Kareva, fraktalia. Gedichte – Luulet. Übersetzung ins Deutsche Mati Sirkel, Liina Mittermayr, Wolfgang Maxlmoser. Aspach, 2000. In Zusammenarbeit mit Eesti Raamat / koostöös kirjastusega Eesti Raamat.

¹¹ K. Ehin, Mond liegt in meinem Blut. Kuu on mul veres. Bilinguale Gedichte. Übersetzt von Ursula Zimmermann. Aspach, 2009.

¹² J. Liiv, Schnee stiebt, ich singe. Ausgewählte Gedichte. Herausgegeben von Jüri Talvet. Übertragen aus dem Estnischen von Sophie Reyer in Zusammenarbeit mit Jüri Talvet. Wien, 2019.

¹³ Ballade vom Geschosssplitter im Herzen (*Ballaad mürsukillust südames*). – Sowjetliteratur (edaspidi SL) 10/1968, lk 139, tõlkija Viktor Sepp, uuesti SL 11/1972, lk 121 ja SL 6/1980, lk 140–141, viimane muudetud pealkirja all: Vom Geschosssplitter im Herzen.

¹⁴ C. Hasselblatt, Estnische Literatur in deutscher Übersetzung. Wiesbaden, 2011, lk 213–219.

ja „Üks kask mul kasvab...“¹⁵. Raske on öelda, kui suur selle väljaande lugejaskond oli, kindlasti jälgisid seda vähemalt Ida-Saksamaa kirjandushuvilised. Aga ka läänes oli ajakirjal lugejaid, nii et mingil määral olid Rummo tõlkeproovid saksakeelse lugeja orbiiti sisenenud. Kuid mitte rohkem. Väljaanne, mille nimes oli sõna „nõukogude“, oli siiski teisejärgulise mõjuvõimuga.

1983. aastal avaldati Trajektis luuletus „Ars Poetica“ Ilmar Laabani tõlkes.¹⁶ See ajakiri või aastaraamat ilmus Soomes, olgugi koostöös ühe Saksamaa kirjastusega, ajavahemikul 1981–1986 ning kandis alapealkirja „Beiträge zur finnischen, lappischen und estnischen Literatur“, hiljem koguni „Beiträge zur finnischen, finnlandschwedischen, lappischen, estnischen, lettischen und litauischen Literatur“. Kuigi Trajekt oli Saksamaa kirjandusväljal kindlasti nähtavam kui Sowjetliteratur, ei saavutanud ta arvatavasti siiski eriti suurt lugejaskonda. Publikatsioon oli eeskätt suunatud Soome-huvilistele, kellele pakuti lisaks veel pisut Eestitki. Kahtlemata aga tähendas Paul-Eerik Rummo luuletuse avaldamine seal, et ta muutus saksa lugejale kättesaadavamaks.

Esimene tõesti Saksamaal trükitud saksakeelne tõlge ilmus 1988. aastal, kui ajakiri Park avaldas luuletuse „Vaikne hull“ tõlke.¹⁷ See oli ühtlasi teeneka soome, rootsi ja soomerootsi kirjanduse tõlkija Gisbert Jänicke esimene Rummo-tõlge. Ta oli alles aasta varem eesti keelega tutvunud, Rummo luuletuse tõlge oli tema esimeste eestinduste hulgas.¹⁸ Park on saksa luuletaja Michael Speieri 1976. aastal asutatud kirjandusajakiri, millel ilmub siiaaani üks või kaks vihikut aastas. See on auhinnatud ajakiri, mis kujutab endast väikest avangardistliku kirjanduse tutvustamise nišši Saksamaal. Peaaegu kõiki numbreid on ajakirjanduses retsenseeritud.¹⁹ Ning väike ringkond kirjandushuvilisi sai 1988. aastal niisiis seal võimaluse tutvuda Paul-Eerik Rummo „Vaikse hulluga“.

Ka austria kirjandusajakirjas Lichtungen leiame kaks korda Rummo luuletusi.²⁰ Kuid need olid kõigest juba varem ilmunud tõlgete taastrükid, midagi uut siin polnud.

¹⁵ Spiel. – SL 8/1972, lk134, tõlkija Johann Warkentin; Der Mensch ist nicht aus Eisen..., Ein Birkenbaum wächst hier... – SL 1/1989, lk 32–33, tõlkija Viktor Sepp.

¹⁶ Ars Poetica. – Trajekt 3/1983, lk 25–26, tõlkija Ilmar Laaban.

¹⁷ Der friedliche Irre. – Park. 12 (1988), nr 33/34, lk 42–43, tõlkija Gisbert Jänicke.

¹⁸ Vt Vom Handwerk des Übersetzens. Interview mit Gisbert Jänicke. – Estonia 2/1997, lk 30–40.

¹⁹ Michael Speieri e-kiri autorile, 17.1.2022.

²⁰ „Der friedliche Irre“, „Der rasende Irre“, „Der gewöhnliche Irre“, „Normale Menschen“. – Lichtungen 95/XXIV/2003, lk 66–68; „VERZEIHUNG, ihr glaubt doch nich ...“ – Lichtungen 100/XXV/2004, lk 36, tõlkija Gisbert Jänicke.

Kvalitatiivselt saavutati uus tase, kui Gisbert Jänickel õnnestus 1992. aastal saada kümme Paul-Eerik Rummo luuletust ajakirja Akzente lehekülgedele.²¹ Sellega oli tegelikult kohe saksa kirjanduse parnass vallutatud. Sest Akzente pole mingi suvaline, saati kõrvaline ajakiri. See 1953. aastal asutatud ning väärikas Carl Hanseri kirjastuses ilmuv kirjandusajakiri, milles kirjutasid nii Thomas Mann kui Elias Canetti, nii Paul Celan kui Nelly Sachs ja milles olid Ilse Aichingeri, Ingeborg Bachmanni, Hans Magnus Enzensbergeri, Günter Grassi ja paljude teiste kirjanike esmatrükid, on tänapäevani vist saksa kirjanduse kõige mõjukam perioodikaväljaanne.²² Tänapäevane tiraaž on 3300.²³

Akzentes ilmus 1992. aasta veebruarinumbris terve eesti luule plokk, mis hõlmas oma neljakümne kahe leheküljega peaaegu pool numbrit. Koos Rummoga olid ära toodud Doris Kareva, Viivi Luige ning Juhan Viidingu luuletused, kõik Gisbert Jänicke tõlkes. Kaanel ilutsesid nelja luuletaja fotod ning alapealkiri „Vier estnische Dichter“. See on siamaani kõige esinduslikum eesti luule ilmumine saksa kirjandusväljal.

Viimaseks tuleb mainida ajakirja Estonia, kus ilmus 1997. aastal üks Rummo valik²⁴ ja samuti teine kümme aastat hiljem, kui väljaanne oli juba muutunud ajakirjast aastaraamatuks²⁵. Pole vaja rõhutada, et ajakiri Estonia oli tunduvalt kitsama lugejaskonnaga kui Akzente. Estonia leiti alles siis, kui otsiti Eestit, teiste sõnadega, kui oldi juba teadlik sellisest asjast nagu eesti kultuur ja kirjandus. Akzente aga oli ka lihtsalt möödaminejatele nähtav, mis on hoopis teine asi. Kes kord Akzente veergudele on pääsenud, sellel on vähemalt võimalus kusagil saksakeelses kultuurimälus püsima jääda.

Teine kanal, mille kaudu ühe autori loomingut tutvustatakse, on antoloogiad. Ka need jagunevad selgelt kaheks grupiks, nimelt on meil olemas kaks kõrvalist antoloogiat, kust leiame mõlemast ühe (ja sama) Rummo luuletuse

²¹ Warum ich nicht ins Ausland flüchte (*Miks ma välismaale ei põgene*) – Der Zug und der Schlafende (*Rong ja magaja*) – Aus meinem Briefwechsel mit Brecht. Lyrik (*Kirjavahetusest Brechtiga. Lüürika*) – Der friedliche Irre (*Vaikne hull*) – Der rasende Irre (*Märatsev hull*) – Der gewöhnliche Irre (*Tavaline hull*) – Normale Menschen (*Normaalsed inimesed*) – Der kleine Park 1–3 (*Väike park 1–3*) – Die Lieder von der »Letzten Reliquie« (*Laulud «viimsest reliikviast»*) – Eines Abends, als ich... (*Üks õhtu, kui ma...*) – Akzente 1/1992, lk 49–63, tõlkija Gisbert Jänicke.

²² Vt näiteks S. Krones, Akzente im Carl Hanser Verlag. Geschichte, Programm und Funktionswandel einer literarischen Zeitschrift 1954 – 2003. Göttingen, 2009.

²³ [https://de.wikipedia.org/wiki/Akzente_\(Zeitschrift\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Akzente_(Zeitschrift)), vaadatud 22.4.2022.

²⁴ Verzeihung, ihr glaubt doch nicht... (*Vabandage, te ei usu ju päriselt...*) – Aber wenn das Herz schwer ist... (*Aga kui süda on raske...*) – These und Antithese... (*tees ja antitees...*) – Epos (*Eepos*) – Du denkst ans Geheimnis des Lebens... (*Mõtled elu saladusest...*) – Estonia 2/1997, lk 20–29, tõlkija Gisbert Jänicke.

²⁵ Grauer Rabe und schwarzer Hund (*Hall vares ja must koer*) – Wieder wieder wieder wieder wieder (*Jälle jälle jälle jälle jälle*) – Dreh das Kaleidoskop (*Pööra kaleidoskoopi*) – Die Stellvertreter. Konspekt eines Gedichts (*Kohusetäitjad. Luuletuse konspekt*) – Ich steh an dem kleinen Haltepunkt (*Seisan väikeses teivasjaamas*) – Glücklich (*Õnnelik*). – Estonia, 2007, lk 244–251, tõlkija Gisbert Jänicke.

– mis pealegi oli juba varem ajakirjanduses ilmunud –, ning kaks tähtsamat antoloogiat, milles on esindatud terve kimp Rummo luulet. Kõrvalise tähen dusega on kõigepealt Johann Warkentini antoloogia „Hääled viieteistkümnest vabariigist“, kus on avaldatud üks varem Sowjetliteratuuris ilmunud tõlge²⁶, ning samuti üks teine Nõukogude luule antoloogia, kus on ära trükitud sama luule- tus, huvitaval kombel teistsuguses tõlkes²⁷.

Palju rikkamad ja esinduslikumad on kaks teist antoloogiat, mis on täielikult pühendatud eesti luulele. Neist esimene ilmus samal aastal kui Akzente erinum- ber ning ka samalt tõlkijalt: Gisbert Jänicke eesti luule antoloogia „Elu on alles uus“ aastast 1992 sisaldab kaheksa Paul-Eerik Rummo luuletust.²⁸ Veel rohkem, nimelt kümme luuletust koguni seitsmeteistkümnes tõlkes kuult inimeselt, sisal- dab ühe saksa-eesti koostööprojekti raames sündinud antoloogia, mille pealkiri on laenatud ühest Paul-Eerik Rummo luuletusest: „Kartuli-idude vabadus“²⁹. Selles 1999. aastal ilmunud valikus on kõige rohkem Rummo luulet saksa keeles.

Kolmanda avaldamiskoha kategooriana tuleb veel tegelikult lisada internet, kus portaalis „lyrikline.org“³⁰ on praegu 12 Paul-Eerik Rummo luuletust, mil- lest kuuele on lisatud ka saksakeelne tõlge. Neist aga ainult üks pole varem il- munud³¹, viis ülejäänut on pärit varem trükitud raamatutest või ajakirjandusest.

²⁶ „Spiel“. Rmt-s: Stimmen aus den fünfzehn Republiken. Ausgewählte Nachdichtungen von Johann Warkentin. Moskau: Verlag Progress 1974, lk 146.

²⁷ „Spiel“. Rmt-s: Der flammende Dornbusch. Lyrik aus der Sowjetunion. Berlin: Verlag Volk und Welt 1987, lk 367–368, järeleluuletajaks reaaluuste põhjal Waldemar Dege, reaaluused tegi Irja Grönholm või Imbi Riemann, nagu lk 414 esitatud reaaluuste tegijate loendist selgub.

²⁸ Tempora mutantur (*Tempora mutantur*) – Bist du das da auf dem Verkehrszeichen... (*Oled see sina...*) – Veränderliche abendliche Lichtmuster... (*Muutlikud õhtused valgusmustrid...*) – Hier ist das Fenster, draußen sind Bäume (*Siin on aken...*) – Begegnung (*Kohtumine*) – Verzeiht, ihr glaubt doch nicht... (*Vabandage, te ei usu ju päriselt...*) – Wie ist das Herz doch schwer... (*Aga kui süda on raske...*) – Jahrhunderte, auf dem Alvar (*Aastasajad, loopealsus*). Rmt-s: Das Leben ist noch neu. Zehn estnische Autoren. Eine Anthologie. Übertragen von Gisbert Jänicke. Karlsruhe: INFO Verlagsgesellschaft 1992, lk 25–32 (Edition Junge Poesie).

²⁹ Die Freiheit der Kartoffelkeime. Poesie aus Estland. Herausgegeben von Gregor Laschen. Jaan Kaplinski, Doris Kareva, Hasso Krull, Viivi Luik, Ene Mihkelson, Paul-Eerik Rummo. Nachdichtungen von Marcel Beyer, Friedrich Christian Delius, Katja Lange-Müller, Gregor Laschen, Johann P. Tammen und Ralf Thenior. Mit neun Bildern von Bernd Koberling. Bremer- haven: Wirtschaftsverlag NW Verlag für neue Wissenschaft GmbH 1999. (edition die horen 24); Rummo luuletused lk 130–151: Schneelicht im Vorort... (*Lumevalgus äärelinna...*) – Ich möchte wissen, Liebbling... / Liebbling, wer weiß, ... / Sag mir, Liebbling (*Tahaksin teada, kallim, ...*) – Dies Haus, in dem ich geboren bin, ... / Das Haus, in dem ich geboren wurde, ... (*See maja, kuhu ma sündisin, ...*) Landschaft sein, ... (*Olla maastik, ...*) – Epos (*Eepos*) – Jahrhunderte, Alvare (*Aastasajad, loopealsus*) – Erfassen / Einerseits, andererseits (*Vaade*) – Angeborene Weisheit / Weisheit (*Sünnipärane tarkus*) – Verzeihung, ihr glaubt doch nicht im Ernst... (*Vabandage, te ei usu ju päriselt...*) – Dies pochende Herz ... / Irgendwo Herzklopfen (*Kusagil tuksub süda*).

³⁰ <https://www.lyrikline.org/en/authors/paul-eerik-rummo>.

³¹ Nimelt käesolevate ridade autori poolt tõlgitud „Hier bist du aufgewachsen ...“ (Siin oled sündinud, ...).

Pöördudes nüüd vastuvõtjate juurest vahendajate ning nende rolli ja tegevuse poole, näeme kõigepealt, et kaheteistkümnest nimest hoolimata on tegelikult ainult üks tõlkija, kes on pisutki rohkem Paul-Eerik Rummo toodangusse süvenenud, ning see on Gisbert Jänicke. Kõigi teiste tegevus on kõrvalise tähtsusega. Koguni pool, niisiis kuus – Marcel Beyer, Friedrich Christian Delius, Katja Lange-Müller, Johann P. Tammen, Gregor Laschen ja Ralf Thenior – pole tegelikult üldse tõlkijad, vaid saksa luuletajad, kes eesti keelt ei oska ning on oma versioonid Paul-Eerik Rummo luuletustest loonud reaaluste põhjal. Selline tõlkeviis on maailmas üsna levinud, saksa keeles on selle jaoks isegi oma sõna „Nachdichtung“ („järele luuletamine“), mida imekombel saksa keelele muidu nii altis eesti keeles tõlkelaenuna „järeleluuletamine“ pole. Minu kui mitte eesti keelt emakeelena kõneleva inimese meelest oleks see aga täitsa võimalik, mispärast kasutangi edaspidi asja hõlbustamiseks seda sõna.

Ka 1999. aasta antoloogia kannab alapealkirjas sõna „Nachdichtungen“ ning see on koguni osa tervest sarjast „Naabrite luulet“, mis oligi pühendatud teiste maade luule järeleluuletamisele. Enne oli seal juba ilmunud Taani, Ungari, Hispaania, Islandi, Hollandi, Bulgaaria, Itaalia, Prantsusmaa, Norra ja Iirimaa luulet koos saksa järeleluuletustega. Nende antoloogiate erilisus seisnes ka selles, et mõned luuletused on tõlgitud mitu korda ja eri luuletajate poolt, nii et olemas on ka sama algupärandi eri versioonid sihtkeeles. Selles mõttes – et tulla korra tagasi vastuvõtja aspekti juurde – võib fakti, et siis võeti ette eesti luule, ka näha kui normaliseerumise märki. Pole niisiis üllatav, et sellest antoloogiast leidis mõni Rummo luuletus tee ka teise antoloogiasse.³²

Järeleluuletamine võib aga olla ka problemaatiline. Ma ei ütleks, et saksa luuletajate versioonid ei kõlbaks, aga isiklikult olen arvamusel, et reaaluste põhjal järeleluuletamine ei ole rangelt võetuna tõlkimine, vaid pigem vaba luule-töötlus. Minu veendumuse järgi pole nimelt tõlkimine „teksti transfereerimine, vaid sõnumi uuesti sõnastamine“. Nõnda nimetas seda tõlketeoreetik Hans J. Vermeer, viidates teisele tõlketeoreetikule Justa Holz-Mänttärile.³³ See aga eeldab, et sõnumist saadakse aru. Muidugi on sõnumi mõistmine alati keeruline ning valesti arusaamise oht on olemas kõikjal. Söandan aga siiski väita, et oht on tunduvalt suurem, kui ei oska tõlgitavat keelt. Sest luulekeele puhul peab teksti ju ka kuidagi maitsma, nuusutama, kuulma, sisse hingama. Kes algupärandi keelt ei mõista, sel jääb juurdepääsust midagi olulist puudu.

³² Schneelicht im Vorort... (Lumevalgus äärelinna...). Rmt-s: Europa erlesen. Tallinn. Herausgegeben von Sabine Schmidt. Klagenfurt, 2003, lk 59–60; Dies Haus, in dem ich... (See maja, kuhu ma sündisin...) – sealsamas, lk 215.

³³ „Translation ist kein Transfer eines Textes, sondern die Neuvertextung einer Botschaft“, rmt-s: M. Snell-Hornby (Hg.): Übersetzungswissenschaft – Eine Neuorientierung. Zur Integrierung von Theorie und Praxis. Zweite Auflage. Tübingen, Basel, 1994, lk 36.

Suutsin selle antoloogia juures vähemalt ühe luuletuse puhul näidata, et järeleluuletamise praktika viib vigadeni.³⁴ Paul-Eerik Rummo luuletus „Tahaksin teada, kallim...“ tsüklist „Väikese linna kohvikumuusikat“ on kolm korda tõlgitud ja kolme eri luuletaja poolt. Toon ära kõigepealt Rummo luuletuse, ja siis kolm tõlget:

Tahaksin teada, kallim, mida kavatsevad
kartuli-idud me keldris. Arvan, et varsti
need kaamed piigid tõusevad läbi korruste
lagesid lammutades, põrandaid purustades,
mööbel pilpaiks, lõikavad läbi
turuvõrgud (juurviljad vabaks!), vaibakoed, juhtmed,
pööningul lükivad endile me mälestuste tolmunud helmeid;
– ja siis eterniitkatusel raksatab lainemurd:
kartuli-idud hakkavad antennideks, lippudeks,
kartuli-idud, seni põrandaalusteks surutud.³⁵

*Ich möchte wissen, Liebling, was die Kartoffelkeime
im Keller noch alles vorhaben. Ich denke, bald
werden sie als bleiche Lanzen die Stockwerke hinaufstechen,
die Decken durchstoßen, die Fußböden demolieren,
die Möbel spalten, zerschneiden
die Einkaufsnetze (Freiheit für das Gemüse!), die Teppichfäden, die Leitungen,
auf dem Dachboden fädeln sie die verstaubten Perlen unserer Erinnerungen auf –
und dann wird auf dem Eternitdach die Brandung krachen:
Kartoffelkeime werden zu Antennen, Flaggen,
Kartoffelkeime aus dem Untergrund.
(Tõlkija F. C. Delius)³⁶*

*Liebling, wer weiß, was die Kartoffelkeime
in unserem Keller wohl planen. Ich denke, bald
werden sie die Etagen durchstechen, als bleiche Lanzen,
die Decken durchbohrend, Fußböden aufstemmend,
werden sie die Möbel zerstören, zerschneiden
die Einkaufsnetze (Freiheit auch dem Gemüse!), die Teppichwolle, die Leitungen,
auf dem Dachboden kriechen sie durch die Löcher in den Perlen unserer
verstaubten Erinnerungen;
und dann wird die Brandung gegen unser Eternitdach krachen:
die Kartoffelkeime sind Antennen, Fahnenmasten,
ja die Kartoffelkeime, diese alten bislang so scheuen Untergründer.
(Tõlkija Katja Lange-Müller)³⁷*

³⁴ See lõik pärineb minu raamatust Estnische Literatur in deutscher Übersetzung. Wiesbaden, 2011, lk 380–382.

³⁵ P.-E. Rummo, Kogutud luule. Tallinn, 2005, lk 179.

³⁶ Die Freiheit der Kartoffelkeime. Bremerhaven, 1999, lk 133.

³⁷ Samas.

*Sag mir, Liebling, was haben die Kartoffelkeime
in unserem Keller im Sinn. Ich vermute, bald
werden sie wie bleichstielige Lanzen die Etagen erklimmen,
die Decken durchbohren, die Fußböden demolieren,
die Möbel spleißen und die Einkaufsnetze
zerfetzen (Freiheit allem Gemüse!). Teppichfäden, Leitungen:
auf dem Dachboden schnüren sie die verstaubten Perlen unsrer Erinnerung
zuhauf. Und schließlich kracht lärmend die Brandung aufs Blechdach:
die Kartoffelkeime, ein Masten-, ein Antennenwald bald,
die Kartoffelkeime, ewig in den Untergrund gezwängt.
(Tölkija Johann P. Tammen)³⁸*

Seik, et kõik saksakeelsed versioonid on eesti originaalist tunduvalt pikemad, tuleneb keelte erinevast struktuurist ja on vältimatu. Algupärandis on 50 sõna, saksa keeles 72 kuni 80. Selles ei saa kedagi süüdistada, lisaks on eestikeelsed sõnad keskmiselt pikemad, kokkuvõttes on teksti pikenemine eesti keelest saksa keelde transportimisel vaid umbes 20 protsenti. Siiski on silmatorkav, et kolmanda rea „need kaamed piigid“ on kõik kolm rangelt öeldes valesti tõlkinud, mis viitab sellele, et reaalne tõlge ei olnud õige. Sõnad on mitmuse nimetavas, siin kasutatud keerulist konstruktsiooni sõnade „wie“ või „als“ abil poleks vaja olnud. Seitsmes rida võib tekitada raskusi mõnevõrra üllatava poeetilise kujundi tõttu, kuid Delius lahendus näitab, kui lihtne tõlge võib olla. Teised muudavad asja ainult keerulisemaks. Seda, et laine kukub Tammenil plekk-katusele, on võimalik õigustada: alliteratsiooni tõttu sobib sõna paremini ja siinkohal on see ka meetriliselt vajalik, eterniitkatuse oleks rütmi hävitanud. Teisest küljest erineb eterniit põhimõtteliselt plekist ja plekk-katus on seotud pigem garaaži või aiamaajaga, samas kui on selgesti tegemist mitmekorruselise kortermajaga. Lõpuks on eeleelviimane sõna „seni“ kogu luuletuse üks otsustavamaid sõnu: see pöördub tagasi esialgse küsimuse juurde ja annab ka osalise vastuse. Kui soovite, viitab see meie maailmavaate fundamentaalsele väärtusarusaamale, mis pani meid eeldama, et keldris magavatel kartuli-idudel ei ole oma elu ja et see ei või sekkuda meie ellu. Tegelikult olid nad seni, kuni praeguseni, ainult maha rõhutud, maa alla sunnitud, põrandaalusteks surutud. Aga nad olid alati seal ja ühel päeval saavad nad oma vabaduse. Kui jätta „seni“ välja, nagu Delius, või tõlkida valesti, nagu Tammen, või ignoreerida, et maa alla jäämine polnud vabatahtlik, nagu seda teeb Lange-Müller, jääb luuletusel puudu oluline aspekt.

Võib muidugi väita, et kaotusi on luuletõlkimises alati. Aga siinsel juhul on selge, et kaotuste põhjus oli originaali mittetundmine. Kusjuures pean lisama, et vead võivad muidugi esineda ka siis, kui otse originaalist tõlkida, nagu Gisbert Jänicke puhul tuleb tõdeda.³⁹ Aga üldiselt on see oht lihtsalt väiksem.

³⁸ Samas.

³⁹ Oma „Eepose“ tõlkes pole Jänicke reas „selgi korral avamata“ mõistnud analüüsida sõna „selgi“ kui „sellel“ + „-gi“, vaid proovinud seda sõnast „selg“ tuletada.

Teistest tõlkijatest on mujal näiteks ka Waldemar Dege ja Johan Warkentin loonud reaaluste või vene keele põhjal saksa versiooni, kuid neist kummalgi on ainult üks luuletus. Ilmar Laaban, Viktor Sepp ja allakirjutanu on otse eesti keelest tõlkinud.

Gisbert Jänicke puhul, kes tõlkis 28 luuletust, on veel huvitav mainida, et kaks korda on ta viis aastat hiljem oma tõlget töödelnud. Luuletustest „Vabandage, te ei usu ju päriselt...“ ja „Aga kui süda on raske...“ on olemas kaks versiooni, esimene ilmunud Jänicke antoloogias aastal 1992, uued versioonid viis aastat hiljem ajakirjas Estonia. Siin on selgelt näha, et „luuletõlge on harva „valmis““, nagu Jänicke ühes intervjuus ütles.⁴⁰ Jänicke töötas oma tõlgete kallal pidevalt, mis tegelikult on ka retsepttsioonijaloo vaatevinklist huvitav fakt. Samuti on huvitav, kui mõnel luuletusel – nagu näiteks luuletuse „Vabandage, te ei usu ju päriselt...“ puhul – on olemas kolmaski versioon, ka Friedrich Christian Delius tegi sellele järeleluuletuse.⁴¹ Üldse on fakt, et teatud luuletus on olemas eri tõlkeversioonides, retsepttsiooni vaatevinklist üsna oluline. See tõestab, et huvi on laiem kui ainult mõne juhusliku asjaarmastaja juures. Käsitletaval juhul on umbes kolmandik tõlgitud luuletustest ilmunud rohkem kui üks kord, ning peaaegu veerandist on meil olemas kaks versiooni, mille on teinud eri tõlkijad või järeleluuletajad.

Sellega oleme jälle vastuvõtja aspekti juures, mille kohta lõpetuseks veel mõni sõna. Üldse on retsepttsiooniuurimuse juures kõige raskem tuvastada seda, kas ja kuidas need füüsiliselt olemas olevad tekstid leidsid ka oma lugeja. Bibliograafiline fakt on üks asi, tegelik levik aga teine. Ka ajakirja trükiarv ei ütle veel palju, kuid siiski midagi. Kindlasti viitab Akzente mitmetuhandeline tiraaž sellele, et mitte liiga väike osa saksa intellektuaalsest maastikust on omal ajal midagi näinud ja loodetavasti ka lugenud. Teinekord võis selline ajakiri nagu Akzente ka olla hüppelaud ajalehtedesse, nagu juhtus ühe Ellen Niidu luuletusega kuus aastat hiljem: Akzentes oli ilmunud kimp Niidu luuletusi, ning Saksamaa kõige suurem ja üks mõjukamaid nädalalehti Die Zeit noppis selle sealt ning trükkis ära.⁴²

⁴⁰ Vt Vom Handwerk des Übersetzens. Interview mit Gisbert Jänicke. – Estonia 2/1997, lk 37.

⁴¹ Die Freiheit der Kartoffelkeime. Bremerhaven, 1999, lk 149.

⁴² E. Niit, Ich denke an das Hühnerrei (Ma mõtlen kanamunale). – Die Zeit, 5.3.1998, lk 42. Huvitav on lugu, kuidas ta sinna sattus (ning on seega vist kõige suurema tiraažiga eesti luuletõlge saksa keeles, sest Die Zeiti tiraaž on mitusada tuhat): Akzente peatoimetaja oli tol ajal ühtlasi Hanseri kirjastuse direktor, saksa kirjanik Michael Krüger. Tema kirjastas parajasti Jaan Krossi ajaloolisi romaane ning oli ühel oma autori külaskäigul avastanud, et Krossi abikaasa luuletab ka. Nõnda ta tellis Jänickele mõned luuleproovid, mille ta pani oma Akzentesse. Ka nii töötab retsepttsioon! (Vt C. Hasselblatt, Estnische Literatur in deutscher Übersetzung. Wiesbaden, 2011, lk 375.)

Arvustustega on asi kehvem. Jänicke antoloogiat on arvustatud Estonias⁴³ ja ühes baltisakslaste aastaraamatus.⁴⁴ 1999. aasta antoloogia kohta on rohkem materjali, aga peamiselt seoses raamatuesitlusega, mis toimus selsamal sügisel Saksamaal.⁴⁵ Siiski on see tõend, et – vähemalt hetkeks – teatud vastuvõtt oli kindlasti olemas. Ning üldiselt võib vist tõdedagi, et luuleeksport *on* võimalik.

⁴³ M. Vogel, Kartographie für die Deutschen. – Estonia 1/1992, lk 51–54.

⁴⁴ M. Garleff, [ilma pealkirjata] – Jahrbuch des baltischen Deutschtums 41 (1994), lk 229.

⁴⁵ Need on loetletud rmt-s: C. Hasselblatt, Estnische Literatur in deutscher Übersetzung. Wiesbaden, 2011, lk 384.

ÖKOTRAGÖÖDIA NURJATU GLOSSAAR **PRIIT-KALEV PARTS**

Pärast ligi veerandsajandilist pausi tõlkimises andsin välja kaks raamatut soome ökofilosoofia klassiku Pentti Linkola (1932–2020) kirjutistega¹. Raamatud sisaldavad nii varem ilmunud kui ka uusi tõlketekste. Oma noorpõlve sõnaseadeid siludes avastasin, et paarikümne aastaga on nn kestliku arengu sõnavara oluliselt muutunud. Kõnelemata kestlikkusjärgsuse sõnavarast, selleks „lihtsalt pole sõnu“. Nimelt pole Linkola puhul tegu jätkusuutliku arengu apoloogediga – too termin eeldab ju, et bisnis nagu ikka saab lõputult jätkuda, keskkonnaprobleemid on tehnilise peenseadistamise küsimus. Linkola kirjutas aga juba 1970ndail, et maailma lõpp on juba olnud, et tegutseda saab veel ainult kollapsi edasi lükkamiseks või pehmemdamiseks või ainult... eneseväärikuse säilitamiseks.

Lühidalt – kestlikkusjärgsusest kõnelemiseks 1990ndail „polnud lihtsalt sõnu“, ei eesti, soome ega teistes keeltes, ja eks need sõnad ole praegugi tabude tule müüri taga. Linkolat suure sõnameistri ja jõhkralt ausa inimesena see muidugi ei häirinud – tema kõneles oma sõnade ja sõltumatute metafooridega postdevelopmentalist, süvaökoloogiast, posthumanismist, biotsentrismist, kestlikkusjärgsusest jne jne juba 1960ndail, aastakümneid varem, kui säärased mõisted akadeemilises maailmas esile kerkisid. Linkola lahendus oli ilukirjandusliku kõrgkeele ja rahvakeele isepärane süntees, rahvusvahelisi oskussõnu pruukis ta väga mõõdukalt.

Tõlkijale annab see ette lihtsa retsepti – ole sama akademismi- ja eelarvamusvaba, „räägi eesti keeles“. Valdavalt seda teed ma nüüd tõlkides ja üle tõlkides läksingi. Samas kohati tundus vajalik asju tänapäeva Eesti lugeja jaoks konteksti panna või joonealuses ja eessõnas tõlgendada, samuti selgitada mu

¹ Pentti Linkola. „Teisitimõtteleja märkmed“ ja „Ellujäämise küsimus. Linkola programm“, mõlemad Rahvusliku Ehituse Selts, 2021.

väga toetavale ja kaasamõtlevale keeleteoimetajale Triin Truuvertile. Ka kunstnikuga, poeg Tormiga illustatsioonide sümboolikat vaagides tuli avada nii Soome kultuuriloolisi, mütoloogilisi, üldisi filosoofiaajaloolisi, bioloogilisi kui ka ökoloogilisi vihjeid, varjundeid ja keelepildimänge jne, et jõuda teksti kõige paremini toetava visuaalse lahenduseni.

Näiteks „Ellujäämise küsimuse“ kaanel on metsajärv, millel peegeldub loojangupunane päike. Pika seedimise tulemusel hakkas kujundus mängima suure härja müüdiga: nii nagu rahvalaulus tuli loomuvastaselt suur härg hukata, on ka tsivilisatsiooni kollaps traagiliselt vältimatu ja vajalik. Juba esimesel kavandil oli metsajärv, kuid kuude kaupa mõtteid vahetades arenes välja selgelt muinas-mütoloogiline sümbolism. Lõplik järvepilt meenutab silma, haiget kurja silma. Tekkis ka naljakas seos härjasilma kui munaroaga, mis lõplikult kallutas mõtte suurele härjale. Linkola ise otsesõnu sellele müüdile ei vihja, küll aga leidub tal teisi rahvaluulel ja „Kalevalal“ põhinevaid metafoore: Sampo kui majanduskasvu masin, fundamentaalteadlased kui Ilmarised, kes sepitsevad raha vermmimise ja võltsimise imeveskeid.

Päevselge, et säärase mõtete põrgatamise käigus on vaja sõnu pruukida ja suus muigutada. Vähehaaval imbus meie töisesse kodukeelde ka noppeid laia ilma kestlikkusjärgsuse metakeelest, tulemuseks kollapsoloogiline žargoon, mis võib lausa sürrealistliku luule mulje jätta. Küllap kasutasin juba käesoleva kirjutise avalõiguskski mitut sõna või väljendit, mis ei pruugi isegi „Tõlkija hääle“ vilunud keelekõrva ja -silma lugejale tuttavad olla.

Nii muutus üha painavamaks küsimus, mil määral tänapäevast kestlikkusjärgset sõnavara maakeelsesse Linkola teksti põimida. Tundnud Linkolat isiklikult, paistis mulle, et väga ettevaatlikult võib seda siiski teha. Näiteks kõneles Linkola aastakümneid elukaitsesest, aga kui soome keeles ja rahvusvahelises pruugis kodunes „süvaökoloogia“ sõna, võttis ta selle torisemata üle. Linkola oli pragmaatik. Mäletan, et kui jäin mingi praktilise piasija üle tarbetult jahuma, heitis ta kärsitult: ära keskustele, tulista! Teisest küljest oli ta äärmiselt keele- ja stiilitundlik inimene, põlgas „soome keele odavväljamüüki“ ehk siis kantseliiti, anglitsime, anatoomilisi vägisõnu jms. Pühendunud linnu-uurijana oli tal lausa kehaline vajadus kuulda igal aastal mitte ainult selle või teise tuttava linnu või maastiku hääli, vaid ka talle lähedasi häme ja savo murrakuid. Oma lõpututel rattaretkedel taludes ja külapoodides juttu puhudes koges ta keelekülluse kustumist sama valuliselt kui elurikkuse loojumist.

Linkola mõtete jõudmist eestlasteni on tema keeletaidualus ja iseviisi purism paraku just takistanud. Linkola suhtles päris tihedalt Eesti loodusinimestega, käis korduvalt Nõukogude Eestis ornitoloogiakongressidelgi, aga tunti teda siin ainult ühena Soome kõige olulisema linnuraamatu kahest autorist ja

kui legendaarset väliornitoloogi, esimest Soomes. Näiteks Fred Jüssi mäletab Linkolat juba aastast 1970, kuid ütles, et pole tema mõtlemisega eriti kursis, sest kuigi ta saab põhjanaabritega asjad aetud, on Linkola keel tema jaoks liiga rikas. Mulle on jäänud mulje, et sama lugu oli nii mõnegi Linkolat hästi teadnud Eesti loodusinimesega.

Seega ilmselt ei tohiks ei Linkola tõlkimisel ega üldse kestlikkusjärgse oskuskeele arendamisel minna raske terminologiseerimise teed. Seda mitmel põhjusel. Esiteks, ökotragöödiaga on tuli takus. Teiseks on nii ja naa küsimus, kas maailma praeguses olukorras tuleks või oleks perspektiivikas lubada endale veel üht distsiplinaarset eristumist. See tähendaks täiendust tsivilisatsiooni sandlipuust keerdtrepiga torni, millega kuningas kuu peale kipub. Linkola ise oleks seda ilmselt õnnistanud mõne kõvema sõnaga (vältides küll *p*- ja *v*-keelendeid). Kuigi Eino Leino preemia laureaat (1983), pole ta kirjutanud ühtki ilukirjandusliku kavatsusega teksti – ta oli maailmaparandaja, selgelt angažeeritud kirjamees. Ei saa salata, olen minagi, kuigi keelegurmaan, ennekõike angažeeritud tõlkija. Või peaks kestlikkusjärgses maailmas vermima uue oskussõna – maailmaparandustõlkija, nurjatu tõlkija? Olen asjaarmastaja (aga siiski armastaja), kuivõrd leiva või kohuse tõttu pole ma eriti midagi tõlkinud. Maailmaparandustõlkija jääb alati ebaprofessionaaliks, nagu Linkola oli (Erno Paasilinna sõnul) ebakirjanik. Või siis superamatööriks, nagu väljendus Linkola põlvkonnakaaslasest norra ökofilosoof Sigmund Kvaløy. Muidugi võib jäädagi arutlema, kas lihtsam jutt ja tõlkijate parem töö oleks juba kunagi aastakümneid varem võinud viia intellektuaalselt ausama ühiskonnani, kus progressiusu kaksisoim-topeltnõuetamine (Orwelli *doublethink*) ei varja tõsiasja, et spetsialiseerumise kasv, üldine keerustumine ja kultuuriline peenenemine püsivad kõik samal betoonist ja naftast vundamendil, on osa probleemist. Vastus on – jätkem tähenärimine ja tehkem tööd pehmema maandumise nimel!

Allpool esitan esialgse ja kõhkleva kestlikkusjärgsuse glossaari. See koosneb küllaltki katsetavaist vasteist ja arutluskäikudest eri tõlkevõimaluste plusside-miinuste üle ja võrdlusalusena kasutan pigem rahvusvaheliselt juurdunud ingliskeelseid termineid, sest Linkola kui koolkonnatu ja traditsioonitu mõtleja „loomulikust“ keelest enamasti üldkasutatavaid termineid ei leiagi. Isegi argised sõnad on tal tihti tavapruugiga fundamentaalses väärtusfilosoofilises nihkes. Seega aitab allolev glossaar Linkolat küll tõlgendada, kuid vahetult Linkola tõlkimisega seonduvast läheb see mõneti mööda, on ehk koguni priiskamisühiskonna peenutsemine või nagu Linkola öelnuks: inimese eneseküllase kultuuri klaaspärlimäng. Aga hetkel lepin sellega. Ökotragöödiast kõnelemine-kirjutamine ongi nurjatu töö ja tee, kus kõige kohasemad oskussõnad jäävad ellu ... kuniks elu.

(Öko-, keskkonna-, kliima)tragöödia (*predicament*) – oleme oma ülerahvastatud ja ärakurnatud planeedil täiesti väljapääsmatult jännis. Olen mõelnud, et võiks öelda „nurjatu olukord“ või „nurjatus“, sest eesti keeles on juba hästi kodunenud väljend „nurjatu probleem“ (*wicked problem*), või siis kitsikus või jänn, aga esialgu jäänud pidama „tragöödia“ juurde.

Nafta tipp (*peak oil*) – nafta ja teiste fossiilkütuste tootmise tipp on ületatud, edasine ammutamine muutub aina ebaefektiivsemaks. Taastuvenergeetika EROI (*energy return on investment* (EROI) või *energy returned on energy invested* [ERoEI]) on fossiilkütustega võrreldes nutune, tuumaenergeetika aga küllaltki marginaalne (ca 10 %) energiaallikas, mis on nabanööri pidi seotud diiselveokite jm naftapõhisega, nii et koos naftaga langeb ka tuumaenergeetika. See tähendab, et lähikümnendite kultuur ja majandus hakkab paratamatult välja nägema radikaalselt teistsugune – kahanev ja lihtsustuv. Oluline on silmas pidada, et nafta tipp tähendab just nimelt tippu, mitte lõppu, sest alati jääb kuskile kaljusoppi mõni tilk, olgu või jalgratta keti õlitamiseks. Naftatipuga tähistatakse tihtipeale ka üldistatult-lihtsustatult kõigi ressursside kättesaadavuse tipnemist (kuigi sel puhul oleks täpsem öelda „kõige tipp“ [*peak everything*]). „Nafta tipp“ on üldistava terminina siiski kõige levinum paljudel põhjustel. Naftast lihtsalt sõltub peaaegu kõige tootmine, „peaaegu kõige“ tippe loetleda oleks aga kole kentsakas ja kohmakas. Pealegi on Hubberti² kõveraks nimetatav kellukesekujuline nafta tõusu-languse elukaar kõigi ressursside saatus. Kõige tipp tähendab, et piir taastuvate ja taastumatute loodusvarade vahel on ähmastunud või kadunud: käes või käeulatuses pole mitte ainult *peak oil*, vaid ka mulla tipp *peak soil*, (puhta) vee tipp, vihma tipp, fosfori tipp, toidu tipp, vase, terbiumi, ütriiumi, neodüümi jne jne tipp. Sõnase kurvi võib siin tõesti tõmmata lõpmatuseni: näiteks tipuhoiatajate üldnimetus võiks olla „tipnikud“ (vrd *peaknic*) või „vipnikud“³, aga kuna iga tipp on isemoodi, võib eristada toidutipnikke, vihmapipnikke jne.

² Marion King Hubbert (1903–1989) oli silmapaistev Ameerika geofüüsik, töötas Shelli teadurina. Avalikkusele tuntud ennekõike teooria poolest, et kuivõrd igas puuraugus ja igas eraldi maardlas kehtivad samasugused seaduspärad, mille järgi tootmismahd ajaühiku kohta esmalt suureneb, saavutab oma maksimumi ja hakkab seejärel vähenema, siis peavad täpselt samad põhimõtted kehtima terve riigi ja lõpuks kogu planeedi kohta. 1956. aastal esitas ta Ameerika Naftainstituudile skandaalse ettekande, mille kohaselt tipneb nafta tootmine Ühendriikides 1971. Ennustus teostus täpselt (tuntud kui üleilmne energiakriis). Hiljem ennustas ta kogu planeedil naftatootmise tippu 2006. aastaks, tegelikult jõudis planeet nn konventsionaalse nafta tipuplatoole 2005. aastal, mis viis maailma 2008. aasta rahanduskriisi, mis kestab siiani.

³ Kaupo Vipp on Eesti Rooma Klubi liige, raamatute „Globaalpohmelus“ (2012) ja „Lokaalraivitsus: eeldused ja võimalused progressi üleelamiseks“ (2017) autor.

Rahunev, kahanev, taandarenev, **väheneva** (kõduva) **energiasisendiga ühiskond**, energiavaesus. Ja vastavalt – vähese või väheneva energiasisendiga tulevik, ettevõtlus, haridus jne. Fossiilkütuste tipu tõttu saab inimkonna energiatarbimine edaspidi ainult väheneda, mis tähendab kõikehõlmavat kultuurilist ja vaimset muutust. „Energiavaesus“ mõjub vast liiga depressiivselt – ellujäämise ja elu kvaliteedi seisukohast peaksime tegelikult energeetilise kõhetumise üle rõõmustama, sestap kuluks ära neutraalne või positiivne sõnavalik. Inglise keeles *energy descent* ja vastavad tuletised.

Naftajärgne, postfossiilne, fossiilkütustejärgne (ajastu, lahendus, majandus, esteetika jne). Ükski pole päris hea ega täpne *post-oil*'i vaste. Päris täpne pole ka inglise väljend – viidatakse ju fossiilkütuste või muude ressursside kokku kuivamisele (vt naftatipp). Fossiil ei ole ka sama mis fossiilne kütus, fossiilkütustejärgne on kole pikk ja võõrapärane, aga eks vahel sünonüümina käib kah.

Inevitable Near Term Human Extinction (INTHE) – tegemist on globaalseis ne-tifoorumeis laialt levinud lühendiga, arvestades asjaolusid – ega ta Eestisegi tulemata jää. Seega võiks ehk keelehoolduslikult ennetada veel ühe võõrlühendi sugenemist eesti keelde, pakun mõned võimalused.

- Inimliigi Peatne Vältimatu Väljasuremine – IPVV
- Peatne Inimliigi Vältimatu Väljasuremine – PIVV
- Peatne Inimliigi Paratamatu Väljasuremine – PIPV või PIPS
- Inimliigi Paratamatu Peatne Väljasuremine – IPPV või IPPS
- Inimkonna Rabavalt Vältimatu Väljasuremine – IRW
- Inimkond Sureb Varsti Välja – ISVV või ISVVer
- Inimliigi Lähiajaline Väljasuremine Erandeid Soosimata/Sallimata – ILVES

Doomer ja boomer – ei oska häid vasteid pakkuda. Ilmselt jäävad need kasutusele tsitaatsõnadena. Esimene on hukukuulutaja, tipnik või vipnik, teine lõputu majanduskasvu apologet.

Growthism, growthist – (lõputu) majanduskasvu usk, kasvuusklik, kasvuusuline.

Progressivist – **progressiusuline** või progressiusklik. Kuulutab lõpuni, et kui ka esineb ajutisi probleeme, siis kohe-kohe tuleb rohemahe uus tehnoloogia ja päästab. Vahel on kohasem öelda **tehnoloogiausuline**, kinnisideeline tehnoloogiausklik (*techno-fix*), tehnoutopist vms, sest progressiideel oli algul ka mingi moraalne mõõde ja vahel vilgatab see tänapäevalgi. Progressiusele lähedane on ka arenguusk ehk developmentalism, kuigi selle puhul on rõhk vast rohkem

moderniseerimisel: pehmelts kolonialistlik mõtteviis, et kõigil rahvastel ja kogukondadel tuleb aidata käia läbi ühesugused läänelikud arengujärgud.

Tasaareng on eesti keeles juba üsna kodunenud, aga pole päris laitmatu *de-growth*'i/*décroissance*'i vaste. Selle leiutajad on kahtlemata heas usus püüdnud viidata horisontaalsele kasvujoonele, stabiilsusele, kuid paraku jätab see ikka mulje, et tasakesi võib edasi kasvada, moderniseerida ja läänestada. Tegelikult oleme olnud põhjalikult eksiteel ja ületame juba nii võimsalt planetaarseid piire, et majandus tuleks pöörata nii otsustavalt teistsugusele rajale kui ka hoogsale kahanemisele – stabiilne, tasa- või püsijamajandus (*steady state economy*) saab kestlik olla alles pärast tõsist kahanemist. „Taandareng“ on muidu ilus sõna, aga progressivismist ja developmentalismist määratuna liiga depressiivne: kui progress/kasv/areng on ainuhea, siis sellest taandumine on tagurlik ja halb. Vahest **parasmajandus**? SKPs (*Gross National Product* [GNP]) mõõdetava kasvumajanduse eesmärk on rohkem sedasama mida iganes. Parasmajanduse mõiste toob majandusse tagasi sündsuse ja piiritunde, isegi sisulise progressi, kui võtta edu mõõduks näiteks õnne reaalkasv (*Gross National Happiness* [GNH]). Algul kahanev ja lõpuks parajal tasemel stabiliseeruv majandus on progressiivne ka sõna otseses mõttes, sest erinevalt kasvumajandusest läheb see edasi (vrd ld *progredi*), sel on tulevikku. Kestlik kahanemine on ainumõeldav kestliku arengu vorm, kahjuks on aga seegi väljend üsna saastunud oksümoroonilisest kestlikust kasvust.

Kestliku kahanemise mõõdupuu on **läbilase** (*throughput*). Vastena on kasutusel ka „läbilaskevõime“ ja „läbilaskvus“. Mida vähem energiat ja materiat majandus läbi seedib, seda suurem parasmajanduslik progress. Ükski seni kasutusel sõna pole laitmatu – võib-olla „läbind“?! Kõlab üsna ebaloomulikult. „Sisend“ ja „väljund“ (*input* ja *output*) ei kõla ka naturaalselt, ometi on nad eesti keeles kanda kinnitanud.

(**Ürgne**) **rahulejätt** (sm *alkusilleenjättämys*, sks *Gelassenheit*) on võtmeline element metsistamise, keskkonnakaitse ja üldse inimese loodussuhte reformimise juures – tuleb loobuda kontrollist, looduse surkimisest, manageerimisest ja inseneerimisest. Rahulejätt tähendab passiivsust nii heideggerlikus kui ka näiteks amišitele omases tähenduses: alandlikkust traditsiooni, looduse ja jumala seatud korra ees, sinnapaika ja puutumata jätmist, **koju jäämist**.

Tipping point – **murdepunkt**, „viimane piisk karikas“, kust maalt süsteem kokku kukub, kliimamuutus kontrollimatuks muutub vms. „Murdepunkt“ on päris hea vaste, aga süsteemianalüüsi oskuskeeles kuluks omaette termin marjaks ära.

Kontrollimatu, pidurdamatu kliimamuutus (*runaway climate change*) – paljud murdepunktid on juba ületatud, muutus võib olla juba lukustunud, „jooksu pannud“, täida või ära täida Pariisi lepet, ning me triivime sajandi jooksul 6 °C võrra või veelgi rohkem kuumema planeedi poole, mitte 1,5 °C ja 2 °C võrra, nagu Pariisis sai räägitud. „Kontrollimatu kliimamuutus“ ajab asja ära, aga eelistaksin midagi ilmekamat, millega tuleks kaasa plehku panemise keelepilt.

Kestlikkusjärgsus (*post-sustainability*). Praeguseks on jutt kestlikust arengust lihtsalt üks kliimaeituse liik, sest üle planetaarsete piiride on ammu mindud, kahju on korvamatu. Tuleb endalt ausalt küsida ja ilustamata vastata: mis edasi?

Süvakohanemine (*deep adaptation*) – kestlikkusjärgne mõtteviis, tegevusplatvorm ja liikumine, mis põhineb eeldusel, et kliimamuutustest tulenev tööstusühiskondade kollaps SINU JA MINU ELUAJAL on tõenäoline, vältimatu või juba käimas. Liikumine pakub olukorraga kohanemiseks välja konstruktiivse tegevuskava, mille võtmetahud on vastupidavus, lahtilaskmine, taastamine ja lepitamine.

Vastupidavus, säilienõtkus (*resilience*) – võime toibuda pärast stressi, katastroofi jms, kusjuures ei eeldata, et pärast kollapsit läheb tavabisnis edasi. Suutlikkus ellujäämisheidluses alles hoida mingidki inimlikud normid ja käitumisviisid.

Lahtilaskmine, rahule jäämine (*relinquishment*) – loobumine teatud hüvedest, käitumisviisidest ja uskumustest, millest kümne küünega kinni hoidmine teeks asja ainult hullemaks. Näiteks sulgeda merepinna tõusust ohustatud tuumara-jatised, õppida unistama muust kui suvel suusatamisest ja talvel ujumisest jne.

Taastamine (*restoration*) – avastada uuesti hoiakud ja lähenemised elule ja asjakorraldusele, mis meie fossiilkütusepõhine tsivilisatsioon on põrmustanud. Näiteks hakata metsistama maastikke, et need pakuks rohkem elupaiku, seoks süsinikku ja vajaks vähem hooldamist, hakata sööma vastava aastaaja kohalikku toitu, õppida mängima ilma elektrooniliste vidinateta jne.

Metsistamine (*rewilding*) – ökosüsteemide taastamine või taasloomine (nt väljasurnud liikide asemel koduloomade põhjal), kusjuures need jäetakse päriselt

ka rahule – nt lastakse huntidel jts oma elu elada, mitte ei kütita neid esimese lambamurdmise peale jälle välja.

Leppimine, rahu tegemine (*reconciliation*) – anname endale aru sellest, et pole sugugi kindel, et meie keskkonnakaitselistest pingutustest on mingit tolku, ja et enne lõpp-peatust muutub olukord aina laastavamaks. Nüüd on nii. Allasurutud paanikas rapsimisega tekitame veelgi suuremat kahju.

Keerustumine, kompleksuse ehk **põimsuse** kasv. Kõik need sõnad on eesti keeles kasutusel, aga näiteks Kaupo Vipp soovib rääkida põimsusest ja põimsüsteemidest, sest „komplekssust“ aetakse eksitavalt segi „komplitseerituse“ ehk keerukusega, „põimimise“ keelepilt sobib ladina algupära omaga ning kõlab emakeelsemalt.

Kui kompleksne ehk põimne ühiskond (või muu põimsüsteem) järsult lihtsustub, siis kõneleme **kollapsist**, kokkuvarisemisest, krahhist. Süsteemianalüütikud ütlevad, et tähtis pole varingu lõplik vallandaja – kui süsteemil pole enam energiat uute probleemidega tegelemiseks ja olemasoleva põimsuse ülalpidamiseks, siis lihtsustumine ühel hetkel lihtsalt juhtub, läheb lahti – enamasti äkki.

Tuleb eristada kahte kollapsi liiki – teadlikult organiseeritud tsivilisatsiooni lihtsustamist ja kahandamist, mille nimi võiks olla näiteks **mahe kollaps** (*collapse by design*), ja planeerimata, isekulgevat, vägivaldset kollapsit (*collapse by disaster*), millele ma vastet pakkuda ei oska, äkki lihtsalt „kollaps“. Kuna majanduse mahtu on igal juhul vaja vähendada tohutuse ulatuses, sarnaneb igasugune leevendust taotlev reform tegelikult kollapsiga. Kui soovida asjast rääkida kestliku arengu raamistikus, siis võiks ehk öelda (kiire) „kestlik kahanemine“ või „kestlik kollaps“? Kas „pehme maandumine“ kõlab liiga humoorikalt?

Valmisolek (*preparedness*) – valmistumine kollapsiks, sõjaks, ökokatastroofiks vms, olgu siis isiklikul tasemel või ühiskonnana. Valmistuja on *prepper* – see on eesti slängis juba hästi juurdunud, aga võib-olla võiks hakata rääkima „süvakohanemisest“?

Planeediparandus (*geoengineering*). Olen kasutanud ka kohmakat väljendit „geotehniline sekkumine“ varasemast käibel „planeediparanduse“ kõrval. „Planeediparandus“ kõlab kuidagi liiga helgelt, arvestades, et tegemist pole progressiivse paremaks timmimise, vaid drastiliste kapitaalremondimeetmetega: näiteks ookeanide väetamine fotosünteesi tõhustamiseks või soojust tagasi

peegeldavate kemikaalide pihustamine atmosfääri, mille tagajärjed võivad olla kliima soojenemisest hullemadki.

Heitmed versus saaste. Nt CO₂ puhul kõneldakse enamasti emissioonist ehk heitmest, millega on nii ja naa. CO₂ on ju kahjutu gaas, mida elutegevuse käigus igal juhul tekib. Probleem on selles, et praeguseks on iga kolmanda süsihappesegaasi molekuli õhku pannud inimene ja see põhjustab kliima soojenemist, ookeanide hapestumist jne. „CO₂ heide“ kõlab ohutult nagu hingeõhk. Saaste tähendab ohtu.

Valikuline (*interpretative denial, selective denial*) ja põiklev (**kliima**)**eitus** (*implicative denial*) ehk lihtsalt põiklemine – et usun ja ei usu ka kliimamuutust, ökokatastroofi vms. Lai teema paralleelidega leina, posttraumatika jne psühholoogias. *Denialism* võiks enamikus kontekstides olla lihtsalt „eitus“, aga eitus-ismi jaoks oma sõna nuputada poleks üldse paha.

Kliimavaikus (*climate silence*) – sisuliselt (kliima-, öko-)eituse vorm, kuid vahel on kasulik eristada eitamist kui agressiivset vastujonnimist ja passiivset silmade sulgemist. Valdav osa ühiskonnast ju lihtsalt eirab või lohiseb päevast päeva edasi vanadel progressinarratiividel kohe-kohe saabuvatest rohemahetehnoloogiatest, mitte ei propageeri või(s)tlevaid lamemaiseid teooriaid. Tõsi, päris passiivseks ei saa nimetada ka (kliima)vaikimist, sest kognitiivse dissonantsi summutamine on tõsine loominguline töö.

Kliimaärevus, ökoärevus, **kliimamure**, kliimaäng, kliimahirm (*climate anxiety, eco-anxiety, climate stress* jne). „Ärevusena“ tõlkimine pole alati hea, sest siis oleks nagu tegemist meditsiinilise nähtusega, mida järelikult tuleb arstida ja mis järelikult pole päris asi. Tõsise ja faktipõhise mure tembeldamine ärevuseks kipub olema kliimaeituse tööriist.

Fallout, soome *laskeuma* – no ei ole eesti keeles head sõna õhust tolmuna langetavate peenosakeste maandumise kohta. **Õhust laskunud saaste** on ikka väga kohmakas, pealegi mõni „õhustlaskumine“ võib olla ohutu või lausa looduslik. Helvessaaste, saasteebemed, ude- või kübesaaste?

Kunstlik sekvestreerimine ehk tehnoloogiline **süsiniku püüdmine** atmosfäärist, pumbates seda näiteks tühjaks jäänud naftaväljadesse tagasi. See on kuum teema, arvestades, et praeguseks on iga kolmanda CO₂ molekuli õhku istutanud inimene. Iseasi, kust võetakse energeetiliselt kõhetuvas majanduses selleks

energia ja miks ei võiks lasta seda loodusel (metsal, mullaelustikul, vetikatel jne) täiesti tasuta teha.

Jevonsi paradoks ehk **tagasilöögi efekt** (*rebound effect*) – kui ressursi kokkuhoiu nimel tõhustatakse tehnoloogiat, siis tarbijahinnad langevad ja kokkuvõttes ressursi tarbimine kasvab. Näiteks tõhusam aurumasin laiendas söe kasutusvaldkondi, säästlikumad autod või laiemad teed toovad turule rohkem autosid, LED-lambid rohkem valgusteid ja valgustust, pesumasin kergitab ühiskondlikku puhtusnormi jne jne. Paradoks on saanud nime 19. sajandil briti majandusteadlase ja loogiku William Stanley Jevonsi (1835–1882) järgi, kuigi tegelikult mingit paradoksi pole – kasvumajanduses on iga säästumeetme eesmärgiks rohkem tarbimist ja rohkem kasumit. Sestap on Jevonsi paradoksi kui termini kasutamine (tihti teadmatu-tahtmatu) pseudoroheline säästudemagoogia, kuna aitab igati ettearvatava tulemuse – suurema ressursikulu – müstifitseerida igikorduvaks tahtsime-parimat-aga-välja-kukkus-nagu-alati-üllatuseks. Ka tagasilöögi efekt ole ei keelepildilt ega kõlalt parim võimalik, seega võiks otsida ja katsetada alternatiivseid väljendeid, näiteks „põrkeiive“, „säästukasv“, „luuavarre nähe“ vms.

Intensiivsus ehk **tõhusus** on üks majandusliku ja keskkondliku mõisteseaduse mädamülgas. Näiteks intensiivpõllumajandus on ju energieetiliselt ja ressursimahult kole ebatõhus, süsiniku-, lämmastiku-, fosfori- jne mahukas, tulevikult lõivu võttev jne jne. Tegelikult on kõige tõhusam hoopis kõpla ja hobusega toimetada, üht mahesuunda nimetataksegi biointensiivseks põllumajanduseks – mis see maakeeli võiks olla? Progressiusulises keeles on intensiivne alati hea, ses mõttes jätab biointensiivsusest kõnelemine meid samma tõhusa-ebatõhusa dialektilisse lõksu kinni. Äkki oleks parem sõna „(ressursi)kasin“, „(energia) säästlik“, „kokkuhoidlik“, „alandlik“, „madal“, „päristõhus“, „aus“ – tähenduses, et tegu pole kulusid ja kahjusid peitva või eksternaliseeriva (teiste maksta jätva) näivtõhususega.

Inimsõnnikut (*humanure*) saab kompostida ja kasutada põllumajanduses nagu igasugust sõnnikut. Mõneti olekski parem kõnelda lihtsalt sõnniku käitlemisest ilma täiendita, et vältida segiajamist rahvavaenuliku söimusunõnaga. Sisulist vahet ju pole – sõnnik on sõnnik, n-ö antropogeense sõnniku puhul oleks mõistlik enne põllumajanduslikku kasutust kompostimisel lihtsalt pisut hoosam olla kui teiste liikide väljaheidete puhul. Hinnatakse, et Maa lämmastikuringe on veelgi hullemini segi paisatud kui süsinikuringe ning absoluutselt asendamatu fosfori tootmine tipneb 2040. aasta paiku. Inimsõnniku söimamine sitaks toetab

kakafoobiat (*fecaphobia*), mis ei lase mulla ja toidu tipnemise probleemistikust täiskasvanud inimese kombel kõnelda. Kakafoobia mehhanismide analüüs on tänuväärne näpuharjutus kultuuriliselt konstrueeritud vaikuse ja paljude tehnoloogia tegelikke tagajärgi varjavate supermetafooride dekonstrueerimiseks.

LUKIAAN, TARTAR, PAIMENDAMA: JOHANNES AAVIKU VALIKUD ANTIIKKIRJANDUSE EESTINDAMISEL¹

KAARINA REIN

74

Artiklid

Tartu Ülikoolis 1990. aastatel klassikalist filoloogiat õppides pidin antiikmütoloogiaseminaris tegema ettekande teemal „Kreeka müüt 20. sajandi kirjanduses“. Tahtsin seal rääkida Agatha Christie novellikogust „Herkulese vägiteod“, mis oli eestikeelses tõlkes ilmunud 1970. aastal Kanadas kirjastuses Orto. Paralleelide tõmbamine antiiksete müütide ja 20. sajandi krimikirjanduse vahel tundus ahvatlev. Teose oli inglise keelest vahendanud Johannes Aavik (1880–1973) ning see raamat kuulus tollal väliseesti kirjanduse fondi, kust raamatute kättesaamine võttis aega. Seminariks ma seda kätte ei saanudki ja ettekande tegin hoopis André Gide’i jutustuse „Halvasti aheldatud Prometheus“ põhjal, mille on prantsuse keelest eestindanud Jaan Kaplinski. See teos oli ilmunud Loomingu Raamatukogu sarjas mainitud Aaviku tõlkest aasta varem (LR 48/1969) ja peab tunnistama, et oma tõlgendusvõimalustega kõnetas see nii mind ennast kui ka publikut.

Kui hiljem Aaviku vahendatud „Herkulese vägitegusid“ siiski lugeda sain, siis veendusin, et raamatu keel on sedavõrd vanamoodne ja harjumatu, et novellide läbilugemine ise tundus tollal Heraklese vägiteona. Erinevalt Mika Waltari „Sinuhest“ seda teost uuesti eesti keelde ümber pandud ei ole,² kuid nüüd on „Herkulese vägitegudest“ välja antud kaks kordustrükki – aastal 1994

¹ Artikkel põhineb 21.5.2022 Tallinna Ülikoolis Johannes Aaviku 140. sünniaastapäevale pühendatud konverentsil „Keeleuuendus tänapäeval“ peetud ettekandel „Johannes Aavik antiikkirjanduse tõlkijana“. Artikli valmimist on toetanud Postimehe Noor-Eesti teadusgrant POST108 „Tartu ülikooli esimesed teadustööd. Disputatsioon kui kirjandusžanr Academia Gustaviana ajal“. Täna ka Eesti Kirjandusmuuseumi, Saare Arhiivraamatukogu ja Saare Maakonna Keskraamatukogu abivalmis töötajaid.

² Johannes Aaviku tõlgitud Mika Waltari „Sinuhe“ ilmus eesti keeles 1954. aastal samuti kirjastuses Orto. Raamatu uustõlge Piret Saluri sulest avaldati 2009. aastal kirjastuses Varrak.

kirjastuses Eesti Raamat eraldi teosena³ ja aastal 2006 kirjastuses Varrak Poirot' lugude kogumikus.⁴ Uustrükke on mingil määral toimetatud, nii on kummagi uusversiooni sisukorrast näha, et algne Aaviku tõlgitud pealkiri „Augiase laudad“ on asendatud harjumuspärasema „Augiase tallidega“, kuid näiteks sõnad „kihvitama“ ja „kidnappima“ on sealgi jäänud nii, nagu nad olid esimeses trükis. Eraldi tasub tähelepanu pöörata antiiknimedele selles novellikogus.

Aaviku kirjutisi ja tõlkeid lugedes võib enamasti veenduda, et ta eelistab tähte y eesti keele ü-le. Sellesama novellikogu kreeka nimedes, kus y kasutamine oleks täiesti õigustatud, kasutab Aavik aapeid ü ja y siiski vaheldumisi. Novellide pealkirjades on „Stümfalose linnud“ ja „Erümanthia metskult“ kirjutatud ü-ga, kuid „Hippolyte vöö“ ja „Geryonese kari“ y-ga. Novellikogu eestikeelne pealkiri on kõigis väljaannetes olnud „Herkulese vägiteod“. Nimekuju Hercules on ladina vaste kreeka Heraklesele, mida Johannes Aavik isegi mõõnab tõlke järelsõnas.⁵ Miks on tõlkija kangelase nime siis andnud kujul Herkules, kui k-tähe asemel oleks õigem c? Juba mainitud Augias on samuti ladina variant kreeka Augeiasest. Nii tekibki küsimus, kas Aavik üldse lähtus antiiknimede kirjutamisel mingist süsteemist. Järgmiseks võib küsida, millist rolli antiikautorite tõlkimine Johannes Aaviku elus mängis ning kas antiikkeeled on mõjutanud Aaviku keelekasutust.

Vaadates Aaviku antiigitõlkeid kronoloogilises järjekorras, võime öelda, et eestindusi eelkõige ladina ja vähem kreeka keelest ilmus kogu ta elu kestel, nii et eraldi mõnd suuremat antiigihuvi perioodi Aaviku elust välja tuua ei saa.

Pikemaid Aaviku sulest pärinevaid antiikkirjanduse tõlkeid ära tuues tuleb kõigepealt mainida käsikirjalist katket muinasjutust „Amor ja Psyche“, mis pärineb 2. sajandil pKr elanud rooma kirjaniku Apuleiuse romaanist „Kuldne eesel“. See ümberpanek aastast 1901 on leitav ajakirjast Nooreestlane.⁶ Järgmised teadaolevad Aaviku eestindused antiigi vallast ilmusid 1928. aastal „Hirmu ja õuduse juttude“ sarja 24. numbris, nendeks olid Cicero „Scipio unenägu“ tema suuremast riigifilosoofilisest tööst „De re publica“ („Riigist“), Vergiliuse eepose „Aeneis“ VI laulu osaline proosatõlge ning Ovidiuse luuleteosest „Metamorfoosid“ müüdi „Keyx ja Alkyone“ proosatõlge⁷. Viimase avaldas Aavik

³ Agatha Christie, Herkulese vägiteod. Tlk Johannes Aavik. Tallinn, 1994.

⁴ Agatha Christie, Hercule Poirot. Kogutud lühijutud. Tlk Johannes Aavik, Gea Mägi, Piret Orav, Maia Planhof, Ilme Rebane ja Kai Vaarandi. Tallinn, 2006.

⁵ Agatha Christie, Herkulese vägiteod. Tlk Johannes Aavik. Toronto, 1970, lk 256.

⁶ Nooreestlane: eestluse ajakiri. I aastakäik. 1901, nr 6 (11. X), nr 7 (18. X), nr 9 [käsikirjaline, pagineerimata], Eesti Kirjandusmuuseum EKLA, f 169, m 369:11.

⁷ Hirmu ja õuduse jutud XXIV. Ladina keelest tõlkind ja seletavad märkused ning elulood kirjutand Joh. Aavik. Tartu, 1928.

⁸ Nooreestlane: eestluse ajakiri. I aastakäik. 1901, nr 6 (11. X), nr 7 (18. X), nr 9 [käsikirjaline, pagineerimata], Eesti Kirjandusmuuseum EKLA, f 169, m 369:11.

uuesti ajakirjas *Mana* nr 1 aastal 1958, kuhu oli lisatud teinegi Ovidiuse tõlkekatke. Ovidiuse tõlked täiendasid seal Aaviku Ovidiuse-teemalist artiklit, kus autor selgitas ka antiikse värsiõpetuse põhimõtteid ja püüdis lühemaid katkeid meetriliselt eesti keelde tõlkida.⁸

Aaviku päevaraamatust võime 1925. aasta kevadel tehtud ülestähendustest lugeda, et samuti vahendas ta eesti keelde Lukianose (Aavikul Lukiaani) „Tõelised lood“.⁹ Tõenäoliselt on tegu katkendiga, mis pidi ilmuma „Hirmu ja õuduse juttude“ sarja 27. numbris koos Petroniuse romaani „Satyricon“ ja Apuleiuse romaani „Kuldne eesel“ katkenditega, kuid kõik need tekstid jäid käsikirja.¹⁰ Lisaks on Aavik kreeka keelest 1941. aastal vahendanud Uue Testamendi Johannese ilmutusraamatut,¹¹ mille 12 esimest peatükki ilmusid kõigepealt 1960. aastal ajakirjas *Mana* nr 4, siis aga uuesti 1990. aastal ajakirja Akadeemia 1. numbris. Kui otsida ühisnimetajat kõigile mainitud tekstidele, siis võiks see olla müstika või ulme, samuti põnevus.

Peatun selles artiklis tõlgetel Aaviku eri eluetappidest, valik on tehtud neist tekstidest lähtudes, mis on hiljem uuesti eesti keelde tõlgitud, sest nii on võimalik võrrelda Johannes Aaviku ja teiste tõlkijate lähenemisi. Vahenduse aluseks võetud väljaanded on eri tõlkijatel mõistagi olnud erinevad, kuid siinses käsitluses on vaatluse all piiritletud teemad ning lahknevused algupärandi tekstis ei tohiks mängida olulist rolli.

Apuleiuse muinasjutt „Amor ja Psyche“

Aaviku algatatud käsikirjalises ajakirjas *Nooreestlane* on 1901. aastal ära toodud „allegoorliku“ muinasjutu „Amor ja Psyche“ tõlge, mis on kätketud 2. sajandi pKr rooma autori Apuleiuse romaani „Metamorfoosid ehk Kuldne eesel“, kus peategelaseks on eksikombel eesliks moondunud noormees, kes seikleb eri paigus. Pikim ja kuulsaim kõrvalepõige romaani põhisisüzeest ongi muinasjutt „Amor ja Psyche“.

Johannes Aavik sündis 1880. aasta lõpus ning oli seda antiigitõlget ette valmistades järelikult 20aastane või veelgi noorem.¹² Eesti Kirjandusmuuseumi on jõudnud vaid *Nooreestlase* I aastakäigu oktoobrikuu numbrid 6, 7 ja 9 ning muinasjutu „Amor ja Psyche“ tõlge jääb seal pooleli.

Aaviku Apuleiuse eestinduse algusele eelneb mahatõmmatud pealkiri, kust on näha, et Aavik kavatses esialgu tõlkida Platoni dialoogi „Phaidon“. Kui eelnevalt sai mainitud, et Aavik kasutas kreeka nimede edastamisel aapeid ü ja

⁸ Johannes Aavik, *Yhe luuletaja suurjuubel*. *Mana* nr 1/1958, lk 4–10.

⁹ Johannes Aavik, *Päevaraamat 1916–1929*. Tartu, 2014, lk 285–286.

¹⁰ Vt *Hirmu ja õuduse jutud* nr 27. Eesti Kirjandusmuuseum: EKLA, f 275, m 87:1.

¹¹ Johannes Aavik, *Ideepe*. Johannes Aaviku ideede päevik. Koost. ja toim. Helgi Vihma. Tallinn, 2010, lk 446.

¹² Kuressaares asutati eestluse ring ja otsustati hakata välja andma käsikirjalist ajakirja *Nooreestlane* 1901. a veebruaris, vt Johannes Aavik, *Ideepe*, lk 208.

y vaheldumisi, siis Apuleiuse vahenduses on näha hoopis kolmandat varianti – Aavik kasutab täppidega y-d. Kreeka nimedele ja suurtähtedele ta küll täppe märkinud ei ole, kuid väiketähte annab ta eestikeelsetes sõnades enamasti edasi just sellise sümboliga. Ilmselt võib selle kanda noorusliku katsetamise arvele, sest hiljem eelistab Aavik ü-hääliku edasiandmiseks põhiliselt tähte y.

Kui võrrelda Aaviku tõlke algust originaaliga, siis on märgata, et tõlge on üsna hillitsetud, Apuleiuse rikkaliku ja lopsaka sõnakasutuse asemel eelistab ta vältida sünonüüme ja korrata sama sõnatüve. Muinasjutu „Amor ja Psyche“ algusosa kirjeldab kuningatütar Psyche ja tema õdede ilu ning Aaviku esituses näeb see välja nii:

Ykskord elasivad ühes riigis kuningas ja kuninganna. Neil oli kolm ilusat tytart. Kahe vanema tütre iluduse kohta võis inimese keeles veel sõnu leida, aga kõige noorem oli nii ilus, et teda ükski suu ega sulg küllalt kirjeldada ei jõudnud.

Alla joonitud „ilu“ märkivad sõnad on originaaltekstis Apuleiuse romaani 4. raamatus kõik erinevatest tüvedest:

[4.28] *Erant in quadam civitate rex et regina. hi tres numero filias forma conspicuas habuere, sed maiores quidem natu, quamvis gratissima specie, idonee tamen celebrari posse laudibus humanis credebantur, at vero puellae iunioris tam praecipua, tam praeclara pulchritudo nec exprimi ac ne sufficienter quidem laudari sermonis humani penuria poterat.*¹³

Sama teksti on eesti keelde tõlgitud veel kahel korral, kõigepealt aastal 1971 „Rooma kirjanduse antoloogias“¹⁴ ja seejärel aastal 1994, kui Apuleiuse romaan „Metamorfoosid ehk Kuldne eesel“ anti eesti keeles Hortus Litterarumi kirjastuses välja eraldi raamatuna.¹⁵ Esimesel juhul oli tõlke autor Friedrich Puksoo (1890–1969), teine eestindus on Anne Lille (snd 1946) sulest. Järgnevalt sama Apuleiuse katke nende vahenduses, kus samuti „ilu“ tähistavad sõnad on alla joonitud.

Friedrich Puksoo tõlge (RKA 1971, lk 533):

Elas¹⁶ kord ühes riigis kuningas ja kuninganna. Neil oli kolm silmapaistvalt ilusat tytart. Kuigi kaks vanemat neist olid väga meeldiva välimusega, võis siiski arvata, et inimestel ei tule sõnadest puudu nende veetlevuse kiitmisel. Ent noorim tütarlaps oli nii hurmav, nii omapäraselt ilus, et inimkeeles ei leidunud piisavalt väljendusi tema kirjeldamiseks ja ülistamiseks.

¹³ <https://www.thelatinlibrary.com/apuleius/apuleius.cupid.shtml>.

¹⁴ Rooma kirjanduse antoloogia. Koost. ja toim. Ülo Torpats ja Ain Kaalep. Tallinn, 1971.

¹⁵ Apuleius, Metamorfoosid ehk Kuldne eesel. Tlk Anne Lill. Tallinn, 1994.

¹⁶ Ainsuses olev tegusõna on ilmselt trükiviga.

Anne Lille tõlge (1994, lk 73):

Elasid kord ühes riigis kuningas ja kuninganna. Neil oli kolm imeilusat tütart, ja kui vanemate õdede välimust, kes olid küll üliarmsad, suudeti kuidagimoodi siiski veel inimkeeli vääriliselt kiita, siis noorema tütre ilu oli nii hurmav, nii erakordne, et seda ei saanudki napis inimkõnes väljendada ega piisavalt ülistada.

Neid Apuleiuse tõlkeid lugedes võib nentida, et Aaviku vahendus on valitud katkendi puhul kahe teise eestindusega võrreldes napim ja autori stiili edasiandmisel ebatäpsem, teised tõlkijad on püüdnud järele aimata originaali varieeruvat keelekasutust, Aaviku sõnavara on pigem üksluine. Viimase lause lõpuosa, kus tuuakse välja inimkeele puudulikkus, on Aavikul antud edasi kõrvallausega „et teda ükski suu ega sulg kyllalt kirjeldada ei jõudnud“, viidates inimese harjumuspärastele viisidele end väljendada, kuid mitte inimkeelele tervikuna, nagu on originaalis.

Ent vaadelgem veel mõningaid lauseid selle muinasjutu tõlkest.

Johannes Aaviku tõlge (1901):

Wahe ajal ei toonud Psychele ta iseäralik iludus mingisugust kasu: teda vaadeldi kõikidest, kiideti kõikidest, aga keegi ei kuningas ega kuningapoeg ega ka keegi lihtrahva seast ei astunud kosilasena välja. Kõik imetlesivad ta jumalikku kuju, aga ainult kui kuju, mida osav kujuraiuja valmistanud.

Friedrich Puksoo tõlge (1971, RKA lk 534–535):

Vahepeal ei ole Psychel oma võrratust ilust mingit kasu. Teda imetletakse, teda ülistavad kõik. Kuid keegi ei tule temale kosja, et teha talle abieluettepanekut: ei kuningad, ei õukondlased, isegi mitte keegi lihtrahva hulgast. Küll imetletakse tema jumalikku välimust, kuid kõik imetlevad teda nagu kunstniku voolitud kuju.

Anne Lille tõlge (1994, lk 75):

Samal ajal ei tundnud Psyche kogu oma hurmava ilu juures oma kaunist välimusest mingit rõõmu: kõik vaatavad teda, kõik kiidavad, aga mitte keegi, ei kuningas ega õukondlane ega isegi tavaline inimene ei taha tulla teda kosima. Kõik küll imetlevad tema taevalikku välimust, aga nad imetlevad teda nagu täiuslikult viimistletud raidkuju.¹⁷

Neist tõlgetest on näha, et Psyche ilu kirjeldamiseks algupärandis kasutatud sõna *perspicua* (silmanähtav) on kõik tõlkijad eestindanud erinevalt – Aavik „iseäralik“, Puksoo „võrratu“ ja Lill „hurmav“. Tundub, et nii Aavik kui Puksoo on edasi andnud selle, et see ilu oli tavalisest erinev ning jäi kaugeks; „hurmav“

¹⁷ Vt ka originaali: [32] *Interea Psyche cum sua sibi perspicua pulchritudine nullum decoris sui fructum percipit. spectatur ab omnibus, laudatur ab omnibus, nec quisquam non rex, non regius, nec de plebe saltem cupiens eius nuptiarum petitor accedit. mirantur quidem divinam speciem, sed ut simulacrum fabre politum mirantur omnes.* <https://www.thelatinlibrary.com/apuleius/apuleius.cupid.shtml>.

on siiski see, mis tõmbab ligi, mitte ei tekita võõristust. Viimases lauses on Aavikul taas sõna- ja tüvekoordused (kuju, kujurauja), mida originaalis ei ole. Seevastu on Aavik tõlkes üritanud edasi anda ladina keele passiivi (vaadeldi kõikidest, kiideti kõikidest). Anne Lille tõlkes on edasi antud ka Apuleiusele iseloomulik verbiaegade kasutamine: samas lauses esineb kõigepealt minevik ja järgmiseks olevik. Aavik on eestindamisel valinud läbiva mineviku ja Friedrich Puksoo läbiva oleviku.

Aaviku vahendus on teiste tõlkijatega võrreldes pigem tagasihoidlik, kuid arvestades asjaolu, et tegemist oli väga noore inimesega, kes pealegi ladina keelt oli õppinud vene keele baasil,¹⁸ on see siiski silmapaistev saavutus. Apuleiuse küllusliku teksti tõlkimine on ambitsioonikas ettevõtmine ning Aaviku ümberpanek on seni teadaolevalt esimene eesti keelde tõlgitud Apuleiuse romaani katkend. Aavik jätkas Apuleiuse romaani eestindamist, kavatsedes selle alguse avaldada „Hirmu ja õuduse juttude“ 27. numbris.

Aavik ise kirjutab samas ajakirjas Nooreestlane, et ta tahaks väga näha, milline on eesti keel mitmekümne aasta või koguni 100 aasta pärast. Apuleiuse tõlgete najal saab eesti keele ja tõlkimisstiili muutumist tõesti ka vaadelda.

Cicero ja Vergilius

1928. aastal avaldas Aavik trükis valiku 1. sajandil eKr elanud antiikautorite loomingut – sarja „Hirmu ja õuduse jutud“ 24. osas ilmusid Cicero „Scipio unenägu“, Vergiliuse eepose „Aeneis“ VI laulu ridade 235–895 proosatõlge ning Ovidiuse luuleteosest „Metamorfoosid“ müüt „Keyx ja Alkyone“ samuti proosasse tõlgituna. See ongi ainus raamatuna ilmunud Aaviku antiigitõlge, kuigi tegelikult olid tal selles vallas suuremad plaanid.

Tõlgetele eelneb vähemlevinud keelendite loetelu (nt mitmed lauselühendid), keelalisi märkusi on ka raamatu lõpus, seal propageerib Aavik eelkõige sõnade uusi tähendusi ja vorme (nt „katkelm“ fragmendi tähenduses, „alim“ kõige alumisema asemel, lk 67–68), järgmiseks lisandub vähem tuntud uute sõnade seletus (lk 69–70). Mainitud keelelistes osades on kattuvusi, näiteks sõna „vultur“, mis Aaviku nägemuses peaks hakkama asendama eestikeelset sõna „kull“, esineb nii keelaliste märkuste kui uute sõnade alajaotuses. Keeleteemadest viimane on „Greeka ja ladina nimede kirjutamine ja hääldamine“ (lk 70–72). Tõlgete järelsõna „Elu- ja kirjandusloolisi teateid“ (lk 49–66) maa-lib kolme Rooma autori elukaared, Aavik kasutab seal ka võimalust avaldada oma isiklikke seisukohti ühiskondlikel teemadel. Ü-hääliku edasiandmisel on Aaviku eelistus selles raamatus y, kuid puhuti kasutab ta ka ü-tähte, ehkki need juhud on ilmselt *lapsus calami*.

¹⁸ Helgi Vihma, Johannes Aaviku kujunemine 1894–1910. Acta Universitatis Scientiarum Socialium et Artis Educandi Tallinnensis; A3. 1995, lk 54–55.

Siinkohal vaatlen katkendeid Aaviku Cicero ja Vergiliuse vahendustest, kuna samadest tekstidest on olemas ka eestikeelsed uustõlked. Sündmuspaikade järgi on Aaviku valitud tekstid vastandlikud ja seda ilmselt taotluslikult. Cicero teoses, mis kujutab endast Platoni stiilis dialoogi, lendab minategelane Scipio Africanus Noorem universumi avarustesse, et vestelda oma eelkäija Scipio Africanus Vanemaga igavikuliste väärtuste üle.¹⁹ Vergiliuse „Aeneise“ VI laulus seevastu laskub Rooma rahvuskangelane Aeneas allilma, et saada sealt ennustus enda suguvõsa ja loodava Rooma riigi kohta.

a) „*Scipio unenägu*“

Kõigepealt toodagu katke Cicero „Scipio unenäost“ esiteks Johannes Aaviku ja seejärel Astrid Kurismaa (1926–1982) „Rooma kirjanduse antoloogias“ avaldatud eestinduses.

Johannes Aaviku tõlge (1928, lk 9–10):

Kuna järjest suurema huviga vaatasin maad, ytles Africanus: „Kui kaua on su tähelepanu alla maa poole pöördud? Eks vaata, milliseisse templeisse oled tulnud. Kõik koosneb yheksast ringist või öigemini õõnkerast, milledest äärmisim on taevane, mis kõiki muid ymbritseb, see on ylijumal ise, kes teisi koos ja õiges kiiruses hoiab, ja selle külge on kinnitet tähed, mis igavesel liikumisel ringi veerevad. Sellest allpool on seitse õõnkerat, mis taevale vastupidises suunas keerlevad. Neist seitsmest ringist sel, mis taevale lähemal, asub täht, mida maa pääl Saturniks hyytakse. Sellele järgnev paistab oma inimkunnale soodsa ja õnnistust toova läikega see, mida Jupiteriks kutsutakse. Siis see punakas ja maapäälseile kohutav, mida Marsiks hyyate; edasi allpool umbes keskvaheas asub Päike, muude valgustajate päälük, ylem ja juhtija, maailma hing ja korraldav printsiiip, nii määratu suur, et kõik oma valgusega valgustab ja täidab. Teda seiravad nagu kaaslased Veenuse ja Merkuuri rajad ja alimal ringil tiirleb Kuu, saades päikese kiirist oma helgi. Allpool seda aga ei ole enam midagi surematut pääle jumalate armust inimestele antud hingede, päälpool Kuud aga kõik on igavene. Sest Maa, mis on yheksas ja keskmine, on liikumatu ja kõige madalamas ja tema pääle kukuvad kõik massid oma raskusejõu sunnil.“

Astrid Kurismaa tõlge (RKA 1971, lk 186):

Kui ma maad tähelepanelikumalt vaatasin, hakkas Africanus uuesti rääkima: „Ütle mulle, kui kaua on su mõtted maaga seotud? Kas sa ei näe, millisesse avarusse oled tulnud? Üheksa ringi või öigemini üheksa sfääriga on kogu universum su ees ühendatud, millest esimene, kõige äärmine, on taevane sfäär. See hõlmab kõiki ülejäänuid ning ta on ise kõrgeim jumal, kes juhib ja kätkeb endas kõik teised. Tema külge on kinnitatud nende tähtede igavesti liikuvad

¹⁹ Mõlemad Scipiod olid Rooma poliitikud ja väejuhid. Publius Africanus Vanemat (u 236–183 eKr) on peetud üheks kõigi aegade parimaks väejuhiks ja strateegiks, kelle juhtimisel võideti 202. a eKr Zama lahingus Hannibali armeed, mis tõi roomlastele võidu teises Puunia sõjas. Scipio Africanus Noorem (185–129 eKr) oli roomlaste väejuht kolmandas Puunia sõjas ning tema eestvõtmisel hävitati 146. a eKr Kartaago.

orbiidid. Neid on seitse, mis tiirlevad taevale vastassuunalises liikumises. Neist ühes sfääris asub see planeet, mida maa peal nimetatakse Saturnuseks. Temale järgneb inimsoole õnne ja tervist toov särav planeet, mida nimetatakse Jupiteriks, siis tuleb punakas, inimsoo jaoks hirmuäratav planeet, teda nimetatakse Marsiks; edasi peaaegu keskpaigas asub Päike, kõigi ülejäänud tähtede juht, valitseja ja suunaja, maailma mõistus ja kõige reguleerija; ta on niivõrd suur, et oma särava valgustab ja täidab ta kõiki paiku. Päikesele järgnevad nagu kaaslased ühelt poolt Venus, teisalt Mercurius. Kõige madalamal orbiidil liigub Kuu, helendades Päikese kiirtest. Allpool ei asu enam midagi, mis ei oleks surelik ega kaduv, välja arvatud jumalailt inimestele kingitud hinged. See, mis asub Kuust kõrgemal, on igavesti kestev. Maailmaruumi keskel asuv üheksas planeet, Maa, ei liigu ning ta on kõige alumine, kuid tema suunas liiguvad kõik kehad oma raskustungi tõttu.²⁰

Võrdluses on näha, et otsest kõnet sisse juhatavat ladina sõna magis (rohkem) on Aavikul tõlgitud kui „järjest suurema huviga“, Kurismaal „tähelepanelikumalt“, seega on tõlgendused erinevad, Aavik panustab uudishimule ja Kurismaa hoolsusele. Edasi on Aaviku tõlge täpsem, originaalis küsimusena esitatud lause kõlab tal „Eks vaata, milliseisse templeisse oled tulnud“, sellal kui Kurismaa eestindab vabamalt „Kas sa ei näe, millisesse avarusse oled tulnud?“. Võib oletada, et nõukogude ajal ei olnud pühakodadega seotud sõnavara soovitatav, kuid jutustades antiikjumalatest peaks see siiski olema arusaadav valik.

Aavik on püüdnud leida ladina sõnadele eesti vasted, võõrsõnu on ta tõlkes pigem vältinud – nende asemel on kasutatud sõnu „õõnkerä“, „rada“, „ring“. Rooma jumalate nimed on selles vahenduses taolisel kujul, nagu me tänapäeval neid kasutame planeetide nimedena (Saturn, Merkuur), selmet kasutada ladinapärasest nimekuju (Saturnus, Mercurius). Antiikkeeltest pärinevatest sõnadest on siin tekstis sõnad „printsip“ ja „massid“, mis originaalis on *temperatio* ja *pondera*, seega tüvi pole sama.

Vaadates edasi Astrid Kurismaa vahendust, näeb võõrsõnu hoopis rohkem kui Aavikul – „õõnkerä“ asemel on „sfäär“ (originaalis *globus*), „ringi“ või „raja“

²⁰ Vt ka algupärandit: *Quam cum magis intuerer: 'Quaeso,' inquit Africanus, 'quousque humi defixa tua mens erit? Nonne aspicias, quae in templa veneris? Novem tibi orbibus vel potius globis conexas sunt omnia, quorum unus est caelestis, extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus arcens et continens ceteros; in quo sunt infixi illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni. Cui subiecti sunt septem, qui versantur retro contrario motu atque caelum. Ex quibus summum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde est hominum generi prosperus et salutaris ille fulgor, qui dicitur Iovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martium dicitis; deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret et compleat. Hunc ut comites consequuntur Veneris alter, alter Mercurii cursus, in infimoque orbe Luna radiis solis accensa convertitur. Infra autem iam nihil est nisi mortale et caducum praeter animos munere deorum hominum generi datos; supra Lunam sunt aeterna omnia. Nam ea, quae est media et nona, Tellus, neque movetur et infima est, et in eam feruntur omnia nutu suo pondera.'* <https://www.thelatinlibrary.com/cicero/repub6.shtml>.

asemel puhuti „orbiit“ ja „tähe“ asemel „planeet“. Viimasele sõnale vaatamata on planeetide nimed antud rooma jumalatena, mida on näha nimekujudest Saturnus²¹ ja Mercurius. Astrid Kurismaa ümberpanekus on rohkem tänapäevast astronoomiaalast sõnavara ning tekst ise on ladusam, kuid Aaviku tõlget võib hinnata täpsemaks. Väljendi *mens mundi* on Aavik tõlkinud „maailma hingeks“, Kurismaa „maailma mõistuseks“, millest paistab, et Aaviku lähene mine on müstilisem ja Kurismaal ratsionaalsem.

Ent Cicero ei kõida Aavikut vaid selle salapärase teksti tõttu. Raamatu järel sõnas kasutab Aavik juhust, et Cicero tegevuse näitel tõrvata oma kaasaegseid Eesti avaliku elu tegelasi, nii poliitikuid-juriste kui ajakirjanik-poliitikuid, kes kirjasõna sugugi nii hästi ei valda kui Cicero (lk 58–59). Oli ju Cicero lisaks oma kirjanduslikule tegevusele väga aktiivne ka Rooma poliitikas ning Aavik tuletabki meelde, et mitmed kuulsad välismaised poliitika- ja riigimehed, koguni valitsejad, on raamatuid avaldanud või vähemalt memuaare järele jätanud, kuid Eesti avaliku elu tegelaste kirjanduslooming on Aaviku sõnul olematu. Sellist kriitikat kohtab küll teisteski Aaviku kirjutistes,²² kuid siin on tõlge võetud appi oma veendumuste väljendamiseks.

b) „Käik manalasse“

Järgmiseks kõrvutagem Johannes Aaviku ja Ants Orase (1900–1982) tõlgitud Vergiliuse „Aeneise“ VI laulu. Kui Aaviku tõlge ilmus 1928. aastal, siis Oras hakkab Vergiliust tõlkima paguluses 1950. aastate lõpus,²³ samal ajal tõlkisid August Annist ja Karl Reitav Eestis „Iliast“ ja „Odüsseiat“. Orase „Aeneise“ tõlge ilmus paguluses 1975. aastal ja Eestis 1992. aastal Hortus Litterarumi kirjastuses.

Kuna Aaviku Vergiliuse tõlge on proosas, Orase oma aga heksameetrites nagu originaalis, võib arvata, et kaalukauss kaldub tugevasti viimase kasuks. Samas pole antiikse eepose proosatõlkes ka midagi ebaharilikku, niimoodi on vahendatud teistessegi keeltesse.²⁴ Ants Orase eestindatud Vergiliuse värsside kohta on seevastu öeldud, et neid ei tasu vaagida antiikheksameetri reeglitest lähtudes.²⁵ Seega pole kahe vahenduse kõrvutamine ehk kohatu ja meelevaldne.

Aavik alustab oma ümberpanekut „Aeneise“ VI laulu 236. värssireast ja väljajätteid on tal mujalgi. Oma tõlke on ta pealkirjastanud „Käik manalasse“.

Siinkohal katke ridadest 282–289,²⁶ kus võib vaadelda mütoloogiliste tegelaste nimetusi.

²¹ Algupärandis on kasutatud väljendit (*stella*) Saturnia ehk Saturnuse täht.

²² Vt nt Johannes Aavik, Eesti omapärane kultuur ja rahvuslikud pahed. Tallinn, 2010, lk 30–32.

²³ Anne Lange, Ants Oras. Tartu, 2004, lk 377.

²⁴ Vt nt Virgil, The Aeneid: a new prose translation by David West. London, New York, 1991.

²⁵ Anne Lange, *op. cit.*, lk 386.

²⁶ Ridade numbrid võivad eri väljaannetes erineda.

Johannes Aaviku tõlge (1928, lk 17):

Keskpaigas laotas oma põliseid harusid ja oksi tume jalakas määratu, mis räägitakse olevat tyhjade Ulmade asupaik, kus nad kõigi lehtede all piilevad. Pääleselle on seal kõiksugu kole-elukaid, kentaure seisaskeleb sissekäigus ja kahekujulisi Skyllasid, sajakordne Briareus ja Lerna kole-elukas kohutavalt kriiskav ja leekrelvastet Himäära, Gorgoonid, Harpyiad ja kolmekehalise tondi kuju.

Ants Orase tõlge (1992. a väljaanne, lk 161):

Keskel määratu puu, jalak eatand, morn, oma iidseid, jändrikke küünitab oksi, kus kuulukse peituvat tühjad ulmad, nad rippuvad säääl, iga leht ühe reetliku katteks. Kõikjal mitmeidki säääl näeb ilgureid – pool-inimtaolist tõugu kentaure ja sküllasid koos, sohivärdasid ustel, näeb saja käelist, ringutlevat Briareust, Lerna hüdragi vingerdamist, sinis suus, ning leekjat Chimaerat, gorgosid, harpüiaid ning toda Kolmnägu, hirmsaimat varju.²⁷

Selles tekstilõigus näeb mõnel juhul samu tegelasi, kes esinesid Aaviku vahendatud Agatha Christie „Herkulese vägitegudes“ – Lerna kole-elukas on Lerna hüdra (Vergiliuse tekstis „koletis“ – *belua*), kes Aavikul kriiskab ja Orasel sisiseb, ning kolmekehaline tont (Orasel Kolmnägu) on Geryon (Aavikul Geryones). Aaviku jaoks on tähtis tutvustada lugejale antiikmütoloogiat ja -ajalugu ning vastavad kommentaarid on tal joonealustes märkustes. Mütoloogiliste tegelaste eestindamist on Aavikul rohkem kui Orasel – näiteks kole-elukas ja Himäära (kimäär) Orase hüdra ja *Chimaera* vastu. Juhul, kui tegelase nimes on ü häälik, esineb see Aavikul kujul y – Skylla, Harpyia, Orasel seevastu esineb ü – skülla, harpüia. Geryoni iseloomustamiseks on originaalis olev väljend *forma tricorporis umbrae* (kolmekehalise varju ilmutis) Aavikul vahendatud kui „kolmekehalise tondi kuju“, Orasel „Kolmnägu, hirmsaimat varju“. Müüditõlgendused on siin erinevad – ühe versiooni järgi oli Geryonil kolm pead, teise järgi kolm keha. Vergiliuse algupärandis on viimane variant, sestap võib väita, et Aaviku tõlge on originaalile lähemal.

Ants Orase Vergiliuse vahenduses, mis on Aaviku omast hilisem, näeb Aaviku keeleuundusi lühivormide kujul („jalak“, „eatand“, „ulm“, „ilgur“, „leekjas“) rohkemgi kui Aaviku enda tekstis ehk siis Oras on „Aavikust veel aaviklikum“, nagu ta iseги väitis.²⁸ Kummalgi tõlkijal on kasutusel sõna „ulm“ jalakal rippuvate

²⁷ *In medio ramos annosaque brachia pandit
ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgo
vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent.
multaque praeterea variarum monstra ferarum, 285
Centauri in foribus stabulant Scyllaeque bifformes
et centumgeminus Briareus ac belua Lernae
horrendum stridens, flammisque armata Chimaera,
Gorgones Harpyiaequae et forma tricorporis umbrae.*
<https://www.thelatinlibrary.com/vergil/aen6.shtml>.

²⁸ Anne Lange, *op. cit.*, lk 50–51, 174, 203.

unenägude kohta. Kuna jalakas on ladina keeles *ulmus*, siis võib oletada, et see Aaviku uudissõna on tuletatud just sellest ladinakeelsest sõnast ja samast kirjeldusest Vergiliuse tekstis.

Veel üks tõlkekatke mõni värsirida edasi (295–298).

Johannes Aaviku tõlge (1928, lk 18):

Siit läheb tee, mis viib Tartari jõe Acheroni juure. See mudast segase veega ja määratuma keerlemisega põhjatu kärestik mässab ja oksendab oma liiva Kokyytosesse.

Ants Orase tõlge (1992. a väljaanne, lk 161):

Säält too pörgulik tee viib randa, kus Acheron voogab.
Jõe segisompund vee mudakurk lööb laineid ja keedes
loksutab atru ja sülgab Cocytose kaldale liiva.²⁹

Aaviku tõlge on naturalistlikum ja mõnevõrra täpsem. Allilma sügavikku Tartarost (ld k Tartarus) Orase tõlkes ei mainita, selle asemel on omadussõna „pörgulik“. Kui allilma jõe Acheroni nime on mõlemad tõlkijad edasi andnud sarnaselt, siis teise nimi on Aavikul kreekapärane Kokyytos ja Orasel ladinapärase Cocytos. Topeltvokaali y kasutamine on küll Aaviku enda idee.

Kuna Aaviku tõlked on üldjuhul proosatõlked, siis tasub ka küsida, miks see nii on. Ants Orase sõnul oli Aavik prosoodia alal imik ja skandeeris koolilapselikult,³⁰ seega polnudki luule ega selle tõlkimine ilmselt tema tugev külg. Siiski pärineb Aaviku sulest ka ladina keelest eestindatud värsse nagu näiteks Pseudo-Vergiliuse epitaaf, mis on esimest korda ära toodud sellesamas „Hirmu ja õuduse juttude“ 24. vihikus. Võrreldagu seda 1971. aastal ilmunud „Rooma kirjanduse antoloogias“ esitatud Ülo Torpatsi (1920–1988) tõlkega samast tekstist. Võib täheldada, et mõlema tõlkija vahendatud eelegilised distihhonid on üsna sarnased, põhiline erinevus on Aaviku vanamoelisem keel.

Johannes Aaviku tõlge (1928, lk 61):

Mantua synnitas mind, Kalaabria surmas, nyyd olen
Parthenopes; minu luul päälikud, karjamaa, põld.

Ülo Torpatsi tõlge (RKA 1971, lk 321):

Mantua sünnitas mind ja Kalaabria tappis, ma puhkan
Parthenopes ja mu laul – väejuhid, karjamaa, põld.³¹

²⁹ *Hinc via Tartarei quae fert Acherontis ad undas. 295
turbidus hic caeno vastaue voragine gurges
aestuat atque omnem Cocyto eructat harenam.*

³⁰ Anne Lange, *op. cit.*, lk 203.

³¹ *Mantua me genuit, Calabri rapuere, tenet nunc
Parthenope; cecini pascua, rura, duces.*

c) Antiiknimede kirjutamine

„Hirmu ja õuduse juttude“ 24. osas lk 70–71 annab Aavik alajaotuses „Greeka ja ladina nimede kirjutamine ja hääldamine“ ülevaate antiiknimede kasutamisest eesti keeles ning seal ära toodut võib ilmselt lugeda vastuseks, miks ei tee Aavik vahet kreeka ja ladina nimedel ning miks pole tal nende eestindamises järjekindlust. Aavik nimelt ütleb antiiknimede kirjutamise põhimõtete kohta, et need on ebakindlad ja kõikuvad. Kõikumine toimuvat põhiliselt algkeelele omase kuju säilitamise ja eestipärastamise vahel. Ent mitte ainult – Aavik väidab, et ka Lääne-Euroopa ja eriti saksa traditsioon mõjutab antiiknimede kirjutamist eesti keeles. Nii on keeueuendaja isegi pakkunud välja nimede Ateena ja Rooma kirjutamise ilma lõpus oleva a-ta, Ateen ja Room.

Siiski sõnab Aavik, et vaatamata ebajärjekindlusele on Eestis saanud traditsiooniks hääldamisviisi järgi transkribeerida nii geograafilisi nimesid (Kokyytos, Elyysium, Laatsium) kui ka tuntumate jumalate nimesid (Dionyyosos, Veenus, Luutsifer). Konsonantühendi ph asemel soovitab ta f-i, seega Fryygia *pro Phrygia* ja Delfi *pro Delphi*, rooma rahvuskangelase nime Aeneas on ta kirjutanud kujul Äneas. Teatavasti selliseid traditsioone Eestis praegu enam ei ole, ainult Früügia ja Delfi kirjutatakse samasugusel kujul, nagu Aavik pakub, kuid sedagi mitte alati.

Näited antiikjumalate kohta puudutasid vaid rooma jumalaid, kuna ladina keel oli Aaviku jaoks antiikkeeltest tähtsaim. Kreeka keelt tundub ta pidavat teisejärguliseks ja kirjutab lk 71: „Greeka nimed on siin antud nende latiniseerit kujul, nagu see peaaegu kõigis euroopa keelis on enam-vähem yldiselt traditsiooniks saand. [---] Ka rõhutada tuleb neid ladina traditsiooni järele, sest arvan, et tarbetu oleks siin kreeka kuju juurde tagasi minna. Ometi täiesti järjekindlalt ei ole kinni peetud (ega tarvitsegi) sellest latiniseerimispõhimõttest: nii on latiniseerit -us lõpu kõrval mõnes nimes tarvitet ka kreeka -os lõppu.“ Tõepoolest näeb Aaviku vahendatud Vergiliuse tekstis lk 23–24, et Trooja kuninga nimi on Priamus, aga tema poeg Deiphobos, seega esimese nime lõpp on ladina- ja teine kreekapärane. „Hirmu ja õuduse juttude“ käsikirja jäänud 27. numbris võib seevastu näha, et sõna „kreeka“ kirjutab Aavik juba tugeva k-ga ning mitmeski kohas on algupärane g maha tõmmatud ja asendatud k-ga.³²

Ilmselt seletab suhtumine antiiknimedesse ka juba vanema Aaviku puhul, miks ta ei tee kreeka- ja ladinapärasel nimekujudel vahet, see lihtsalt pole tema jaoks oluline. Samuti näeb Aaviku enda kirjutistes nimekujusid Homeer, Plato, Lukiaan ja Tartar praegu harjumuspäraste Homeroose, Platoni, Lukianoose ja Tartarose asemel. Selline kreeka lõppude ärakaotamise taotlus ja teistele keeltele toetumine tekitab hämmastust, sest ladina keeles nõudis Aavik rangelt

³² Hirmu ja õuduse jutud nr 27, lk 38, 58.

antiikaegse häälduse kasutamist ega pidanud õigeks teiste keelte eeskujule toetumist.³³

Johannese ilmutus ehk Apokalypsis

Õudusjuttude sarjas kavatses Aavik avaldada lugusid ka piiblist.³⁴ Kui vaadata kõiki Aaviku antiigitõlkeid, on ta ise kõige põhjalikumalt kirjutanud Johannese ilmutuse eestindamisest. Selle valiku kohta võib tema ideede päevikust 1943. aastal lugeda: „Johannese „*Ilmotus*“ on mulle juba poisieast tundund erilise ja salapärase, peago õudse raamatuna. See on täis isesugust pyhaduslikko fantastikat – taevalist hiilgust ja õndsust, ja pörgulist õõva, mida äratavad koledad nuhtlused, mindega Jumal laseb nuhelda hukkaläinud inimkonda, jäledad metsalised, kendele antakse mõneks ajaks „meelevald...“³⁵

Siingi on Aavik ilmselt mõjutatud teistest Euroopa keeltest³⁶ ja jätab teose kreekakeelsest nimest iseloomuliku lõpu ära ja nimetab Johannese ilmutust teisisõnu Apokalypsiks. Küll aga toob ta välja kreeka sõnad, millele tuleks vasteks luua uued eesti tüvisõnad – näiteks πόρνη (hoor), δεξιός (parempoolne), κρίνειν (kohut mõistma), προσκυνεῖν (austust avaldama).³⁷ Aaviku vahendatud Johannese ilmutuse 12 esimest peatükki ilmuvad ligi 20 aastat pärast tõlkimist – aastal 1960 ajakirjas Mana nr 1. Trükiversioonis on kreekakeelsel pealkirjal siiski ka kreekapärase lõpp – Apokalypsis.

Et Aaviku tõlke eripärasid esile tuua, vaadelgem kolme eri tõlget sellest müstilisest teosest. Aaviku tõlkelausetele on lisatud Toomas Pauli (snd 1939) ja Uku Masingu (1909–1985) ning Vello Salo (1925–2019) ja Indrek Hirve (snd 1956) eestindused samadest Johannese ilmutuse kirjakohtadest.³⁸ Esimese võib leida 1990. aastal ilmunud väljaandest „Uus Testament ja psalmid ehk Vana Testamendi laulud“ lk 620–656, teine anti välja Loomingu Raamatukogu sarjas 2010. aastal (nr 21).

³³ Vt Johannes Aavik, 20 Euroopa keelt. Toim. Helgi Vihma. Tallinn, 2005, lk 19–20; Johannes Aavik, Ideepe, lk 157–167.

³⁴ Johannes Aavik, Päevaraamat 1916–1929, lk 286.

³⁵ Johannes Aavik, Ideepe, lk 446–447.

³⁶ Nii saksa, prantsuse kui ka inglise keeles on Johannese ilmutus Apokalypse või Apocalypse.

³⁷ *Ibid*, lk 446.

³⁸ Valik sai langetatud kirjanduslike tõlgete kasuks, lisaks neile eestindustele on „Johannese ilmutus“ eraldi väljaandena ilmunud veel Heikki Silveti vahenduses Leon Morrise raamatus „Johannese ilmutus“ (Tallinn, 2003). Originaalteksti saab vaadelda nt veebilehel <https://www.greekbible.com/>.

3.1

Johannes Aaviku tõlge (1960, lk 202):

Ma tean su teod, et sul on nyym, aga sa oled surnud.

Toomas Pauli ja Uku Masingu tõlge (1990, lk 624):

Ma tean su tegusid, et sul on nimi, et sa elad, ent sa oled surnud.

Vello Salo ja Indrek Hirve tõlge (2010, lk 14):

Ma tean su tegusid –
nimepidi oled sa elus, ent sa oled surnud.

4.3

Johannes Aavik (lk 203):

Ja istuja oli laikimuselt otsegu jaspise- ja sardionikivi, ja vikerkaar oli laikimuselt smaragdi sarnane.

Toomas Paul, Uku Masing (lk 626):

Ning see istuja on näolt sarnane jaspise- ja karneolikiviga, ning trooni ümber on vikerkaar, mis on näolt sarnane smaragdiga...

Vello Salo, Indrek Hirv (lk 17):

Istuja oli kui jaspise- ja karneolikivi ning Aujärje ümber oli aupaiste otsekui smaragdi värvi vikerkaar.

4.9

Johannes Aavik (lk 203–204):

Ja iga kord kui elajad annavad kiitust ja loiru ja tänu troonil istujalle, kes elab ajastute ajastuini...

Toomas Paul, Uku Masing (lk 627):

Ja iga kord, kui olendid annavad kirkust ja austust ja tänu sellele, kes istub troonil, kes elab igavesest ajast igavesti...

Vello Salo, Indrek Hirv (lk 18):

Iga kord, kui Elavad töid au ja kiitust ja tänu Aujärjel Istujale, kes elab igavesest ajast igavesti...

6.13

Johannes Aavik (lk 205):

... ja taeva tähed langesid maa pääle, nagu viigipuu puistab maha oma poolvalmis naumad, kui kange tuul teda raputab...

Toomas Paul, Uku Masing (lk 630):

...ning taevatähed kukkusid maa peale otsekui viigipuu viskab suure tuule raputatuna maha oma suvemarjad...

Vello Salo, Indrek Hirv (lk 21):

...ja taeva tähed kukkusid alla –
nagu viigipuu, mida marutuul raputab,
viskab maha marjad.

12.9

Johannes Aavik (lk 208):

Ja naine tõi ilmale poeglapse, kes raudse kepiga peab paimendama kõiki paganarahvaid.

Toomas Paul, Uku Masing (lk 637):

Ja naine tõi ilmale poeglapse, kes hoiab kui karjane raudsauuga kõiki paganaid.

Vello Salo, Indrek Hirv (lk 32):

Naine tõi lapse ilmale –
Poja, kes pidi rauast sauuga karjatama kõiki rahvaid.

Aaviku vahenduses on näha lisaks γ -tähe kasutamisele ka o kasutamist, näiteks väljendites „armo teile“ (1.4), „pordoelu“ (2.21), „sygaviko kaevo vöti“ (9.1). Kui enne oli eraldi juttu antiiknimede kirjutamisest Johannes Aaviku nägemuses, siis Johannese ilmutuse kolmes tõlkes on pärisnimede edasiandmine üsna sarnane (nt Filadelfia) ning tavapäraseid vanakreeka nimede kirjutamise reegleid ega arutelusid nende üle pole siin põhjustki kohaldada, sest traditsiooniliselt on Uue Testamendi nimesid peetud kreeka nimede translitereerimisel eraldi kategooriaks, mis on teiste kreeka nimedega võrreldes rohkem eesti keelde mugandatud.³⁹

Aaviku antiigitõlgete võrdluses võib öelda, et Johannese ilmutuse eestindus on Aaviku antiigitõlgetest kõige enam läbi mõeldud ning selle jaoks on keeueuendaja eraldi uudissõnu välminud. Nii võib tema tõlkes märgata sõnu „nyym“ (renomee), „laikimus“ (väljanägemine), „loir“ (auhiilgus), „naum“

³⁹ Vt Kaarina Rein, Kreeka nimed eestikeelses tekstis ja kõnes. Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat 2017, lk 160–161.

(puuvili) „paimendama“ (karjatama). Viimane pole küll Aaviku enda loodud, vaid juba varem eesti keeles kasutusel,⁴⁰ kuid siiski arvatavasti kreeka tüvest (ποιμαίνω – karjatama; ποιμήν – karjus), samuti võib seoseid antiikkeeltega näha sõnades „nyym“ (kr k ὄνομα) ja „loir“ (lad k *gloria*). Kahjuks kuuluvad kõik näited sõnade hulka, mida tänapäeval enam ei kasutata.

Võrreldes Toomas Pauli ja Uku Masingu eestindusega on Aaviku tõlkes rohkem lauselühendite kasutamist, sellal kui Toomas Paul ja Uku Masing eelistavad kõrvallauseid. Viimast ümberpanekut võibki muu hulgas pidada kõige harjumuspärasemaks, samas kui Vello Salo ja Indrek Hirve vahendus Johannese ilmutusest on kõige poeetilisem ja ka kõige vabam.

Vello Salo peab Ilmutusraamatut eestlaste jaoks väga kõnekaks. Oma tõlke järelsõnas mainib ta möödaminnes Aaviku tõlget esimese iseseisva uustõlkena, mida võiks küll keeleuuenduslikuks nimetada, kuid kuna see jäi käsikirja, siis avas Salo sõnul „Ilmutusloo“ tõlkimisloo uue perioodi hoopis Heikki Silveti tõlge.⁴¹

Kokkuvõtteks

Johannes Aaviku antiigitõlgete võrdluses teiste vahendustega samadest tekstidest võis näha erinevaid viise ilu edasi andmiseks, universumi ja allmaailma kirjeldusi ning viimsepäeva kuulutamist eri sõnastustes. Jõudes tagasi Agatha Christie „Herkulese vägitegude“ juurde, mis on ilmselt viimane Aaviku antiigiga seostuv eestindus, võib küsida – kas see raamat osutab keeluuenduse lõpmatule kurvile? „Greeka“ asemel on seal „Kreeka“, pole ülemäärast y ega o kasutamist, topeltvokaali kasutamine antiiknimedes on kadunud. Nagu varemgi, ei pea Aavik kreeka ja rooma nimede ranget eristamist vajalikuks. Antiikkeeltele iseloomulikke sõnalõppe pole ta siiski enam ära kaotanud. Otsustades kreeka mütoloogiat avava järelsõna järgi selles raamatus,⁴² oli antiigi teema Aavikule endiselt tähtis. Ning samuti põnevus. Paraku arenes eesti keel Eestis ja paguluses erinevalt ning Aaviku Rootsisis tõlgitud „Herkulese vägiteod“ on keelelt pigem tardunud kui uuenduslik.

Võib nentida, et Johannes Aaviku tõlkimiseks väljavalitud tekstid antiikkirjandusest on väga head ja huvitavad. Nende kõnekust näitab seegi, et teisedki tõlkijad on nende eestindamise vastu huvi tundnud. Aavik teoretiseerib antiigitõlgete ja -keelte üle palju, võib-olla on see põhjus, miks tema vahendatud tekstide ladusus ja sujuvus jätavad soovida. Keeleteaduse vaatevinklist on

⁴⁰ Vt Külli Habicht, Pille Penjam, Külli Prillop, Heinrich Stahli tekstide sõnastik. Tartu, 2015, lk 302.

⁴¹ Vello Salo, Kommentaar Johannese ilmutuse tõlkele. Rmt-s: Johannese ilmutus. Kreeka keelest tõlkinud Vello Salo ja Indrek Hirv. LR 21/2010, lk 67.

⁴² Agatha Christie, Herkulese vägiteod. Toronto, 1970, lk 256–259.

Aaviku tõlketekstid köitvad, aga kui lähtuda arusaamast, milline on ilus eesti keel, võib eelistus kalduda teiste tõlkijate kasuks. Aaviku retseptisioonist rääkides saab viidata Ants Orase Vergiliuse tõlgetele, kus Aaviku sõnu ja vorme on rohkemgi kui Aaviku enda tõlgetes. Vello Salo märgib ära Aaviku Apokalypsise tõlke, kuid ei anna sellele suurt tähtsust.

Aaviku antiigitõlgete juures võib kahtlemata näha tema enda arenguetappe, sõna- ja tähekasutuse muutumist, erinevaid lauselühendeid, uute sõnade loomist. Lõpuks võibki küsida, kas antiikkirjandust vahendades oli Aaviku jaoks tähtsam kirjandusliku teksti edasiandmine või rahvuskeele uuendamine. Tavaliselt on arvatud, et Aaviku jaoks oli viimane olulisem.⁴³ Arvan, et antiikkirjanduse tõlkimisel seda Aaviku kohta kindlalt väita ei saa. Teatud kreeka ja rooma autorid olid tema jaoks lähedased, isegi kui ta antiikpoetide loomingut värssi tõlkida ei suutnud. Antiikautorite eesti keelde vahendamisele ning uute sõnade ja vormide juurutamisele lisaks oli Aavikule tähtis ka Eesti lugejale antiikkultuuri tutvustamine ehk siis pedagoogiline aspekt.⁴⁴ Ja see võib olla omaette Heraklese vägitöö.

⁴³ Antoine Chalvini doktoritöö Johannes Aaviku keeleuuendusest algab Aaviku 1912. a väljendatud motoga „D’abord l’outil, ensuite l’oeuvre; d’abord la langue, ensuite la littérature“ („Kõigepealt tööriist, seejärel töö; kõigepealt keel, seejärel kirjandus“). Antoine Chalvin, Johannes Aavik et la rénovation de la langue estonienne. Paris, 2010, lk 7.

⁴⁴ Vt *ibid*, lk 59.

KEELETOIMETAMISE TRADITSIOONIST EESTIS. ERINEVAD AJAD, ÜHESUGUSED MURED **REILI ARGUS**

Keeletoimetaja kui amet või eriala ei ole Eestis kuigi vana. Eestikeelseid tekste toimetati küll juba vähemalt alates 18. sajandi algusest, kuid esimesed keeleteoimetaja, õigemini korrektori ametikohad loodi ajalehtede juurde alles 20. sajandi kolmekümnendatel. Sellest alates on keeleteoimetaja roll, tööülesanded ja -korraldus väga palju muutunud, kuid teemad, millest on keeleteoimetajaga seoses räägitud ja millest praegugi räägitakse, on jäänud üllatavalt sarnaseks. Nii on näiteks praegusega sarnased need keelemured, millega toimetajad 1930ndatel võitlema pidid. Samuti on ilmselt igikestvad ja võimalik et vältimatudki keeleteoimetaja ja autori või tõlkija vahelised kemplemised. Siiski on keeleteoimetaja roll Eestis muutunud: 20. sajandi alguse korrektorist, 1950ndate karmist keelenormi järgijast ja isegi tsensorist on praeguseks saanud pigem nõuandja ja teksti lugemiskõlblikuks sättija. Kindlasti peegeldab keeleteoimetaja rolli muutumine ja teisenemine ilmekalt Eesti ühiskonnas tervikuna aset leidnud sündmusi ja muutusi.

Keeletoimetaja kui korrektor

20. sajandi alguses keeleteoimetaja ametit Eestis ei tuntud. Ajakirjade toimetustes tegeleti korrektoori kõrval ka tänapäeva mõistes keeleteoimetamisega, kuid ajalehtedes loeti ainult järelkorrektoori, mis sisuliselt seisnes trükikojas tinalao kontrollimises ja käsikirjaga võrdlemises.¹ Tegemist oli tehniliselt keerulise tööga, parandada ei saanud kuigi palju ja parandamise käigus võis vigu juurdegi tekkida. Teisalt oli töö keeruline ka sisulise poole pealt.

¹ Reet Kasik, Elav ja muutuv keel. Valik artikleid. Tallinn: Emakeele Selts, 2021, lk 30.

Eesti kirjakeele norm oli sel ajal alles välja kujunemas, ei olnud ka keelehooldellikaid, millele korrektor toetuda oleks saanud.

Kaks seotud protsessi toimuski 20. sajandi esimesel poolel paralleelselt: arenes ühtne eesti kirjakeel, anti välja õigekeelsussõnastikke ning samal ajal hakati teadvustama korrektoori-keeletoiemtamise vajalikkust ja loodi sellega alus keeletoiemtaja elukutsele. Konkreetsemalt võib keeletoiemtaja ameti alguseks lugeda Emakeele Seltsist alguse saanud tava analüüsida ajakirjanduse keelekasutust ning selle põhjal 1929. aastal sündinud seltsi juhatuse otsust saata ajalehtedele üleskutse, et nad „keele ühtlustamiseks korraldaksid keelelist eelkorrektoori“². Emakeele Seltsi juhatuse otsusest alates hakkas eelkorrektoori muutuma ajalehtedes üha tavalisemaks.

Siiski rakendati eelkorrektoori lugemist ajalehtedes tollal mõnikord pelgalt kohustusest ja mitte niivõrd seetõttu, et oleks keeletoiemtamise järele vajadust tuntud. Ajakirjades oli toimetamine väidetavalt süsteemsem ja sageli oli seal toimetajaks mõni keelemees (nt Veski Eesti Kirjanduses, Tauli Olionis), redaktorid olid ka riigi- ja valitsusasutustes (nt Muuk 1920–1930 kohtuministeeriumis). Keelemured, millega toliaegsed korrektorid pidid tegelema, olid suuresti sarnased praegustega: kurdeti autorite pikkade lohisevate lausete, liigsõnalisuse ja „väheütlevate korrutamiste“ üle.³

Keeletoiemtatjätöö prestiižist või õigemini selle puudumisest annab veidi aimu trükiste tiitellehe pöördel esitatud info. Näiteks 1929. aastal Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastuses ilmunud Aino Kallase „Kiirtepidi“ tiitellehe pöördel ei ole mingitki infot ei toimetaja ega korrektoori kohta. Samuti ei leia vähimatki viidet keeletoiemtamisele ega isegi mitte korrektoori 1932. aastal samas kirjastuses ilmunud „Eesti kunsti ajaloo“ tiitellehe pöördelt. 1930. aastate keskel toimuma hakanud muutusi ilmestab aga 1936. aastal Eesti Kirjanduse Seltsi Kirjastuses ilmunud Poe „Arthur Gordon Pym'i loo“ tiitellehe pöördel esitatud tekst „Tegev ja vastutav toimetaja Daniel Palgi“. Samuti on 1930ndate teises pooles ilmunud Nobeli laureaatide sarja raamatutes juba alati märgitud korrektor, näiteks „Korrektuuri lugenud H. Pürkop“. Toliaegse toimetaja Daniel Palgi sõnul keeletoiemtaja tööd ei hinnatud ja tiitellehele pandigi nimi väga harva, vahel ainult seetõttu, et Palgi ise sellise ettepaneku tegi. Palgi mainib kogunisti, et ta oli harjunud sellega, et „minu kui toimetaja tööd ja teeneid kuskil ei märgita“.⁴

Daniel Palgi mälestustest leiab aga ka sellist infot, mis osutab ühele keeletoiemtatjätööga seotud läbivale teemale – keeletoiemtaja ja autori vaidlustele. Palgi meenutuste põhjal oli üks hullemaid vaidlejaid Johannes Aavik, kellega Palgil tuli enda sõnul lausa võidelda, kelle eritingimusi pidi toimetaja kindlasti

² Emakeele Seltsi juhatuse koosoleku protokoll 147, 24.11.1929.

³ Daniel Palgi, Murduvas maailmas I–III. Tallinn: Perioodika, 1994.

⁴ Daniel Palgi, *op. cit.*, lk 184.

arvestama ning kes võis vihaga ähvardada, et kui tema sõna peale ei jää, jääbki teos välja andmata. Samas toob Palgi teistsuguse näitena esile Tammsaare, kellega ei tulnud „redigeerimisel tehtud paranduste asjus mingeid lahkarvamusi“⁵. Samuti mainib Palgi ka Särgevat kui autorit, kes keeleteoimetaja (J. V. Veski) parandustesse ei sekkunud ega tahtnudki korrektuuri lugeda.

Vast kurioosseima näitena autori ja keeleteoimetaja konflikti kohta on teada Vilde „Kogutud teoste“ väljaandmisel tekkinud lahkkelid. Nimelt palunud Vilde, et korrektor välja vahetataks ja et Veski ise loeks ülejäänud osade korrektuuri. Põhiprobleem seisnenud selles, et osa korrektori tehtud vormiparandusi ei sobinud autorile. Alates kogutud teoste kuuendast köitest vahetatigi toimetaja välja. Veski parandusi Vilde aktsepteeris⁶, ainult mõne interpunktsiooniküsimuse üle vaieldi.

Kuvand keeleteoimetajast kui tähenärijast ehk liiga rangelt normi järgivast ja paindumatust parandajast hakkas samuti levima juba 1930. aastatel. Ühelt poolt hindasid toimetused põhjalikke ja täpseid keeleteoimetajaid kõrgelt. Teisalt oli aga autoreid, kes liigse põhjalikkuse üle nurisesid. Näiteks on Karl Ristikivi kurtnud Helmut Pürkopi „norminõudlikkuse ja täpipealsuse üle“⁷. Helmut Pürkop oli tollal väga hinnatud ja nõudlik korrektor, kes muu hulgas tagas selle, et tõlketekstid oleksid ladusad lugeda. Ja kuna tolleaegse tõlkimise ning keeleteoimetaja ja tõlkija suhete kohta kuigivõrd infot ei ole, võib seda vähest, mida mainib Daniel Palgi, pidada väärtuslikuks. Tema mälestuste järgi valitses 1930. aastatel suhtumine, et tõlge pidi olema ladus, kas see oli adekvaatne või täpne või tabav, polnud tähtis, peaasi et tekst oleks ladus lugeda. Selle ladususe tagaski Daniel Palgi sõnul kirjastuses Loodus just korrektor⁸.

Keeleteoimetaja kui keelenormi range järgija ja mõnikord isegi tsensor

Kui sõjaeelset perioodil oli keeleteoimetaja Eestis pigem korrektor ja tegeles keele ühtlustamisega, sh ühtse eesti kirjakeele kujundamisega, siis nõukogude ajal kerkis keeleteoimetajatöös esile hoopis teistsugune, tsensuuriga seotud roll. Nii pidi Daniel Palgi sõnul „kirjastuse toimetaja hoolitsema selle eest, et käsikirjad sisuliselt, eriti aga ideoloogiliselt kõik korras oleksid“ ning „teoste toimetaja redigeeris ja kaalus iga sõna, kas see ideoloogiliselt õige on“⁹. Kirjastamisprotsessi esimese etapina toimus teksti eeltsenseerimine ehk kõik tekstid,

⁵ Samas, lk 142.

⁶ Heli Laanekask, Eduard Vilde romaani „Raudsed käed“ tekstiajalugu. Diplomitöö Tartu Ülikoolis, 1973, lk 103.

⁷ Reet Kasik, Elav ja muutuv keel. Valik artikleid. Tallinn: Emakeele Selts, 2021, lk 31.

⁸ Daniel Palgi, *op.cit.*, lk 115.

⁹ Daniel Palgi, *op.cit.*, lk 244–246.

mis tol ajal ilmusid, läbisid kontrolli Glavlitis (Kirjandus- ja Kirjandusasjade Peavalitsus), alles seejärel jõudis tekst keeleteimetaja töölauale.¹⁰

Sisulise tsenseerimise kõrval võiks tolleaegset keeleteimetamist nimetada ka keeletsenseerimiseks. On leitud, et tol ajal oli ilukirjanduse toimetamise puhul sageli tegemist ületoimetamisega. Heli Laanekase väitel¹¹ on näiteks Vilde „Raudsetes kätes“ järgitud nii rangelt normigrammatika nõudeid, et autorile omane sõnastusstiil on kaotsi läinud. Nii asendati „imelikuna tundunud sõnu normaalsetega“, „liiga uusi“ sõnu „õigemate või tavalisematega“, likvideeriti tekstist „keeeuenduslikud vassingud, varakate klasside desorganiseeriv ja rissustav mõju keelele, tarbetute võõrsõnadega peenutsemine“¹². Heli Laanekase arvamus on, et niiviisi on teosesse tekitatud hulk tekstimoonutusi ja ka lausa vigu.¹³

Samas ei saa väita, nagu oleks keeleteimetamine ja sellega seotu nõukogude aja lõpuni olnud ühesugune. Pärast Stalini surma toimus ka keeleteimetamises teatav vabanemine, hakati rohkem tähelepanu pöörama stiilile ning tekkis keele ja stiili üle arutlemise võimalusi. 1958. aastal loodi ajakirjanike liidu juurde keele- ja tõlkesektsioon, kus hakati õigekirja kõrval tegelema rohkem ka stiiliga¹⁴. Keele- ja tõlkesektsioonis arutatud ja kujundatud seisukohti hakati tutvustama ka laiemalt, artiklites, arutelukoosolekutel ning nii võibki öelda, et hakkas tekkima keeleteimetaja kui keelenõuandja või -hooldaja roll. Ometi oli ka nõukogude perioodi teisel poolel kogu keeleteimetamistööst taustal ikkagi selgelt tajuda tsensuuri mõju.

Riina Kasseril uurimusest¹⁵, mille põhjaks on intervjuud 1970.–1990. aastatel tegutsenud lastekirjanduse (keele)toimetajatega, selgus, et lastekirjanduse (keele)toimetamisel ja väljaandmisel üldiselt oli tsensuuri kohalolek tuntav isegi kuni 1990. aastateni. Lastekirjanduse suhtes oli tsensuur küll leebem, vabastades näiteks 1970ndate keskel käsikirjad trükieelsest kontrollist. Siiski tuli iga raamatu väljaandmine kooskõlastada Moskva vastava ametiasutusega. Selleks tuli toimetuse juhatajal esitada venekeelne kaheleheküljeline andmestik. Luba kajastus impressumis tähistusena ИБ (Информационный Бланк). „Nõukogude raamatu impressumis toodud ladumisele andmise kuupäev oligi tegelikult tsensuri saamise aeg“¹⁶, tähis MB + number impressumis oli tsensuri märk.

¹⁰ Reet Kasik, *op. cit.*, lk 34.

¹¹ Heli Laanekask, *op. cit.*, lk 103–105.

¹² Toimetaja Elisto kommentaar Sirbis ja Vasaras 1952, nr 28.

¹³ Heli Laanekask, *op. cit.*, lk 99–100.

¹⁴ Reet Kasik, *op. cit.*, lk 35.

¹⁵ Riina Kasser 2012. Toimetamistraditsioonid eesti lastekirjanduses 1952–1991. Magistritöö Tallinna Ülikoolis.

¹⁶ Kalju-Olev Veskimägi, Nõukogude unelaadne elu. Tsensuur Eesti NSV-s ja tema peremehed. Tallinn, 1996, lk 53.

Vaatamata ajastule oli toimetaja seisus nõukogudeaegses kirjastuses ikkagi ülimalt tähtis. Lastekirjanduse toimetaja Helle Michelsoni sõnul pidi toimetaja vastutama „mitte iga sõna, iga koma ja punkti, vaid igasuguse trükimustakribala eest raamatus“.¹⁷ Michelsoni väitel nõuti tollal toimetajalt uskumatut tarkust, sest „kõik need raamatud, kümned ja kümned, mis meie käest läbi käisid, olid otsekui potentsiaalsed pommid, mitte kunagi ei teadnud, kes mida sealt avastada võib“.¹⁸ Kõige raskemaks ja vastutusrikkamaks – mille lugemine oli tegelikult ette nähtud vanemkorrektoritele, aga mis tegelikkuses alati ei toimunud – peeti poliitilist kirjandust ja omaaegseid nn klassikuid Marxi, Engelsit, Leninit, Stalinist; kõige kergemaks ilu- ja lastekirjandust.¹⁹

Ometi puututi tsenseerimisega kokku ka lastekirjanduse väljaandmisel. Enne 1974. aastat oli kogu lastekirjandus eeltsensuuri all nagu täiskasvanuteigi oma. Andres Jaaksoo on öelnud: „Siis oli raudne lubade hankimine, kõik raamatud loeti kaanest kaaneni läbi.“²⁰ Kuna ametlikult tsensuuri Nõukogude Liidus ei olnud, ei teinud tsensurid ka parandusi, autor pidi need oma käega tegema. Kui midagi kahtlast leiti, kutsuti toimetuse juhataja või peatoimetaja välja ja juhiti tähelepanu. „Kuidas nemad autori nõusse said muudatusi tege- ma, oli juba nende asi.“²¹ Raamatute tegelikud toimetajad ja autorid üldiselt tsensuritega kokku ei puutunud.²²

Tsensuur lõdvenes, vähemalt lastekirjanduse väljaandmisel, 1970ndate keskel. Pärast seda toimus vaid järelkontroll – signaaleksemplari tembeldamine või juhuslik kontroll keskkomitees. Sealt tuli aga toimetajate sõnul²³ kõiksugu kaebusi. Toimetaja Linda Targo sõnul oli tüüpilisemaid süüdistusi eesti autoritele apoliitilisus ja väikekodanlik mõtteviis, mis pärines vanast, „ajaloo prügikasti heidetud“ ühiskonnast. Keelatud oli igasugune sinimustvalge kombinatsioon.²⁴ Paralleelselt toimis aga ka enesetsensuur. „Toimetaja oli juba ise püüdlik ning praakis välja, mis praakida andis,“ on kinnitanud Ellen Niit, „ja ka kirjanik pidi ise nii tark olema, et ta ei paku sellist asja, mis läbi ei lähe.“ Keeletoimetaja Ellen Orgmets on meenutanud, et mitmekordsed kollektiivsed lugemised-võrdlemised-parandamised lasteajakirjas viidi alati läbi just põhimõttel vältida igasuguseid sekeldusi. Silvi Väljal on aga öelnud, et tema tsensuuri peale ei mõelnud, sest „see oli juba enne ära hoitud, et niisugust teemat üldse ei tulekski“.²⁵

¹⁷ Helle Michelson, *Lehitsetud leheküljed*. Tallinn: Tänapäev, 2008, lk 108.

¹⁸ Samas, lk 111.

¹⁹ Riina Kasser, *Toimetamistraditsioonid eesti lastekirjanduses 1952–1991*. Magistritöö Tallinna Ülikoolis, 2012, lk 40.

²⁰ Samas, lk 45.

²¹ Kalju-Olev Veskimägi, *op. cit.*, lk 11, 253.

²² Riina Kasser, *op. cit.*, lk 46.

²³ Samas, lk 83.

²⁴ Samas.

²⁵ Samas, lk 47.

Tsensusuriga seotud juhtumid olid lastekirjanduses enamasti sellised, kus probleemiks polnud mitte niivõrd tekst kui võrd illustratsioon. Näiteks ilmus 1970. aastal Pioneeris Helvi Jürissoni luuletus „Mägri maja“, mille kõrval oli Asta Venderi illustratsioon vatikuubesid kandvatest „immigrantidest“. Luuletus otsustati trükki anda ja ajakiri lasti müüki, ent lisaks riiklikule tsensurile eksisteeris tollal veel kodanikutsensor (tavaliselt vähemtähtsad parteiametnikud). Arupärimiseks helistati nii toimetusse kui ka kanti probleemist ette otse EKP Keskkomiteesse. Ühele ägestunud partorgile, kes nõudis toimetuse vastutava isiku lahtilaskmist, olevat vastanud Olivia Saar: „Teate, seltsimees, lugu on tegelikult palju hullem, mida luuletuses polegi edasi antud. Nimelt looduses ajavad kährikud paha haisuga mägra urust välja. Ma soovitan teil seda fakti, kui te ei usu, loodusmuuseumis kontrollida.“ Selle peale visanud parteiametnik telefonitoru ära. Ajakirja müügilt ära korjamise käsku ometi ei tulnud. Tsenzor, koodiga MB-08157, sai nii „ametialase kui parteilise koosa“ ning peatoimetaja Holger Pukk sai parteilise karistuse, milleks oli hoiatus koos „arvestuskaardile kandmisega“.²⁶

Markantsemaid juhtumeid on lastekirjanduse toimetajad meenutanud veelgi. 1982. aastal ilmus Hoffmanni „Kolumats“ Andres Ehini tõlkes. Esikaane siseküljel oli kujutatud kaht ingliti, kes puistavad headele lastele alla kingitusi. Kahjuks sattus raamatu signaaleksplaar tsensori kätte jõululaupäeval. Püüti küll põhjendada, et pildid on võetud saksakeelsest originaalst, ent tsensori nõue oli mitte ainult kaotada pildid ingliti, vaid teha ümber ka pildi all olev tekst.²⁷

Ilukirjanduse toimetajate väitel tsensuur tõlkekirjanduse toimetamist siiski palju ei mõjutanud. Eesti Raamatu kirjastust kontrollis üleliiduline kirjastuskomitee, seal kinnitati plaanid, kuid ei koostatud neid. Moskva keskkirjastusest saadeti soovitusnimekirja, millest võis valida tõlkimiseks teoseid. Seetõttu tõlkekirjandust tavaliselt ei tsenseeritud. Tõlgiti ja toimetati eelkõige klassikute väljaandeid ning uusi ja moodsaid tõlketeoseid.²⁸

Trükise toimetamise protsess oli nõukogude perioodil üsna pikk ning käsikiri käis läbi mitme lugeja käest. Esmase töö vastuvõetud käsikirjaga tegi toimetaja, kelle hoole alla autori looming oli antud. Tema parandas kõik vead, mida märkas, tõlke puhul võrdles originaaliga ja arutas parandussoovitused tõlkijaga läbi. Kui toimetaja oli oma parandused teinud, läks käsikiri masinakirjutajale, kes selle „puhtaks tippis“ ning seejärel korrektuuriosakonda saatis. Paariti lugesid korrektorid käsikirja täpsuse mõttes: üks luges ette ja teine kontrollis, kas kõik parandused said sisse viidud. Hiljem, kui loeti teksti juba

²⁶ Samas, lk 48.

²⁷ Samas, lk 50.

²⁸ Kai Miller, Keeletoimetaja roll ja töö sisu tõlke toimetamisel 20. sajandi teisel poolel. Magistritöö Tallinna Ülikoolis, 2017.

poognail, parandasid korrektorid vaid trükivigu; oma ettepanekuid stiili, sisu ja faktide suhtes enam teha ei tohtinud. Esimeses korrektuuris oli trükipoogna peale lubatud kuni 25 parandust lisaks trükivigadele, teises korrektuuris 5. Kui paranduste arv ületas lubatud piiri, nõuti parandatud lehekülgede maksumus väidetavalt sisse paranduste tegijalt, oli see siis autor, tõlkija, toimetaja või tehniline toimetaja.²⁹ Samas ei ole andmeid selle kohta, et tegelikkuses sellist sissenõudmist ka rakendatud oleks.

Toimetajate töö maht oli kirjastuses üldiselt ühesugune: ühes kuus tuli tavaliselt toimetada kümme autoripoognat, päevas toimetati tavaliselt kümme lehekülge. Mõnikord mõne keerukama töö puhul lepidi toimetamistöö tähtaeg kokku toimetuse juhatajaga.³⁰ Töö oli keeletojmetajate sõnul pingeline, toimetamisele kehtisid ranged töönormid, ent kõigest hoolimata oli tööõhkkond meeldiv, lõbus ja sõbralik.³¹ Töötingimused ei olnud kiita: korrektorite kasutuses oli kaks ruumi, kus paariti tekste loeti. Üsna pea hakati töötama kahes vahetuses, et häälekas lugemine kolleege vähem segaks. Veerge lugesid samal ajal toimetajaga ka autor (algupärandi puhul) või tõlkija. Esimese korrektoori lugemine oli autorile kohustuslik, tõlkijale kirjastuse nõudel.

Pärast mitut toimetamisringi tuli trükikojast lõpuks raamatu signaaleksemplar. Tegelikult trükiti valmis juba kogu tiraaž, ent seda ei saanud enne väljastada, kui signaaleksemplar oli mitmekordselt viseeritud. Esmalt viseeris trükikoda, seejärel pidid raamatu üle vaatama korrektorid, seejärel põhitoimetaja, siis toimetuse juhataja, edasi peatoimetaja või tema asetäitja ja peakunstnik (tema ei viseerinud) ja lõpuks direktor.³² Teine signaaleksemplar oli samal ajal tsensori käes, tema ülesanne oli võrrelda, kas trükis vastab poognatel olevale tekstile ja kas kirjutatu on ikka ideoloogiliselt korrektne.³³

Kirjastustes olid peatoimetused, mis jagunesid ainevaldkondade järgi väiksemateks toimetusteks, ning neis töötavatel toimetajatel olid välja kujunenud valdkonnad, milles nad tekste toimetasi. Toimetajad olid leidlikud nii tsensori ülekavaldamisel kui ka kitsaste töötingimuste enda kasuks muutmisel. Toimetustes seati näiteks sisse paindlik graafik, mis võimaldas sisulist tööd teha süvenenult kodus ja töö juures oldud päevadel autorite ja tõlkijatega kohtuda, korrektoritega parandusi kooskõlastada.³⁴ Eranditult kõik originaaltekstid kooskõlastati autoriga ja tõlketekstid tõlkijaga.³⁵

Koostöö autoritega oli vähemalt lastekirjanduse toimetajail väga hea.

²⁹ Riina Kasser, *op. cit.*, lk 40.

³⁰ Kai Miller, *op. cit.*

³¹ Anu Tedder, (Keele)toimetajate roll ja töö sisu 20. sajandi teisel poolel. Magistritöö Tallinna Ülikoolis, 2017.

³² Riina Kasser, *op. cit.*, lk 42.

³³ Samas.

³⁴ Anu Tedder, *op. cit.*

³⁵ Kai Miller, *op. cit.*

Nii Lea-Muti Anderson kui ka Helle Michelson on kasutanud väljendit „autori ihutoimetaja“. Andersonil on olnud pikaajaline koostöö Leelo Tunglaga, Michelson on toimetanud enamikku Heino Väli loomingust. Samuti osaleti tollal toimunud keelekoosolekuil, kus sai keeleinimestelt nõuandeid. Tolleaegsete keeleteoimetajate väitel oli korrektne kirjakeel kogu toimetamistöö alus. „Grammatika oli püha, tekst pidi olema arusaadav ja loogiline, tõlgete puhul originaaliga võrreldud, kui selle keele oskajat meie hulgas oli“.³⁶

Tõlke toimetamise kohta on keeleteoimetajad öelnud³⁷, et tõlkija pidi alati parandusettepanekuid nägema, probleemide korral toimetajaga kokku saama. Vahel arutati tõlkijaga koos läbi iga lause, loeti valjult ja ilmekalt teksti ette ja kuulati, kumb variant parem tundub. Koostöö tõlkija ja toimetaja vahel oli väga oluline. Toimetaja parandas teksti ära ning siis vaatas tõlkija tavaliselt parandused ja ettepanekud ise üle.³⁸ Sel ajal toimetajana töötanud on öelnud, et tõlke toimetamisele oli ja on omane täpsus ja adekvaatsus. Tõlge pidi vastama originaalile ja selle eest vastutas toimetaja. Tõlget tuli alati sõna-sõnalt ja lause-lauserit kontrollida ja jälgida, ega mõte pole kaduma läinud. Lõpliku otsuse paranduste kohta võis teha nii tõlkija kui ka toimetaja. Mõni tõlkija ei soovinud hiljem käsikirjaga tegeleda ning andis viimase sõna toimetajale. Toimetajate sõnul oli vähe kogunud tõlkijat toimetajal õigus jälgida ja kontrollida, kuid kogunud tõlkijat ei tasunud parandustega tüüdata. Oluline oli, et toimetaja teaks, kust läheb piir selle vahel, mida toimetajal on õigus parandada ja mida mitte.³⁹

Tõlgete toimetamine on toimetajate sõnul algupärandist raskem, aegavõtvam. Linda Targol oli näiteks reegel, et tõlke adekvaatsuse kontrollimiseks tuleb see originaaliga läbi võrrelda: „Toimetaja on sel puhul autori „valvekoer“, kui tõlkija on originaalteksti mõtet või autori loodud pilti moonutanud, tuleb „teostada autorikaitset“ ja parandada, kusjuures mõnigi kord on vaja autorile lähemale jõudmiseks temast eemale minna – see on keelte erinevusest tingitud paradoks, sest igas keeles on omad, erinevad võimalused ja võimatused“.⁴⁰

Toimetajatöös kujunesid 1970.–1990. aastatel välja kindlad põhimõtted: tekste toimetati nii keeleliselt kui ka sisuliselt, sh kontrolliti fakte, termineid jpm, kuid samas tuli arvestada autoriga. Näiteks ei tohtinud toimetaja teha maitse- või tõlgendamisparandusi. Autorit, tema keelt ning mõtet tuli toimetajate sõnul austada (oma tahet pole õige peale suruda, ebaloogilisust tuli aga vältida, stiili jälgida; kui tõlke puhul sai algkeelega võrrelda, siis möödalaskmised parandada). Autori lauset ei tohtinud seejuures lõhkuda.⁴¹ Sõjajärgsest rangest ja normingutes järge ajavast korrektorist (ajuti tsensoristki) kujunes

³⁶ Helle Michelson, *op. cit.*, lk 108.

³⁷ Kai Miller, *op. cit.*

³⁸ Samas.

³⁹ Samas.

⁴⁰ Riina Kasser, *op. cit.*, lk 81.

⁴¹ Kai Miller, *op. cit.*

1970. aastatel Eestis välja märksa laiema profili ja vaatega keeleteoimetaja. Toimetaja pidi käsikirju lugema ja parandama, tõlget ja originaali võrdlema, illustratsioone hindama, korrektuuri lugema (toimetajad oma tekstidele enamasti ise).⁴² Tolleaegsete keeleteoimetajate sõnul pidi toimetaja ennast kogu aeg toimuvaga kursis hoidma: nii ühiskonnas toimuvaga kui ka keelt puudutavate muudatustepanekutega.⁴³ Toimetaja roll alates käsikirja toimetusse jõudmisest kuni selle trükki andmiseni oli suurem, kui pelgalt ametinimetuse põhjal võiks eeldada. Lisaks keele- ja sisuvigade parandamisele, teksti ühtlustamisele, faktide kontrollimisele jm tuli toimetajal üle vaadata ja aktsepteerida teosesse minev pildimaterjal ja kaanekujundus, luua kontakt autoriga, olla vahendajaks kirjastuse ja autori vahel ning hinnata käsikirja lisaks kirjanduslikule tasemele ka sellest seisukohast, mis oli toleleagses nõukogude ühiskonnas lubatud.

Keeleteoimetaja kui klienditeenindaja, aga ka kui nõuandja, kee- lelausuja, autori teine silmapaar

Nii nagu üldine kirjastustegevus, on ka keeleteoimetaja tööga seonduv pärast 1990. aastate segaseid aegu praeguseks stabiilsemaks muutunud. Vahepealsest väiksemast madalseisust ja segasematest perioodidest on toimetajad ilmselt üle saanud ja elukutse on taas nähtavamaks muutunud. Kuigi täistööajaga kirjastuste juures töötavaid keeleteoimetajaid ei ole kuigi palju⁴⁴ ja suur hulk keeleteoimetajaid töötab ühekordsete lepingutega, on siiski näha, et keeleteoimetaja rolli Eestis väärtustatakse. Ka Eesti Keeleteoimetajate Liit toetab keeleteoimetaja ameti teadvustamist. On loodud keeleteoimetaja kutsestandard, korraldatakse kutseeksameid ning Eestis on praeguseks juba üle kümne kutselise keeleteoimetaja. Kutsestandardi loomisega on keeleteoimetaja ametit ja tööülesandeid ühelt poolt konkretiseeritud, teisalt aga laiemale avalikkusele kindlasti ka rohkem teadvustatud.

Eesti meedias leidub keeleteoimetaja ameti ja töö kohta aga üldjoontes kolme tüüpi arvamusi. Näiteks pahandatakse, et „keeleteoimetaja on üks paras tähenärija“, ning selline arvamus seostub sageli kirjutaja isikliku kogemusega olukorrast, kus autori või (harvem) tõlkija teksti on keeleteoimetaja liiga tugevalt toimetanud. Osa keeleteoimetamistöö tellijaid suhtub keeleteoimetajas kui klienditeenindajas ning arvab, et „keeleteoimetaja on see, kes trükivead ära parandab“. Nemad üldiselt paranduste üle arutleda ei soovi, muudatuste sisusse süveneda ei tahagi ja üldjuhul lihtsalt aktsepteerivad seda, mida toimetaja teeb. Osa selliseid tellijaid saadab keeleteoimetajale tekste, mis ei kannata kriitikat, ja ootab, et keeleteoimetaja „teeks need korda“. Kõige sagedamini mainitakse aga

⁴² Samas.

⁴³ Samas.

⁴⁴ Pärle Raua magistritööst (Tallinna Ülikool, 2012) „Eesti raamatutoimetaja profiil, töökorraldus ja töö sisu aastal 2012“ selgus, et põhitööna toimetustes-kirjastustes töötavaid keeleteoimetajaid on jäänud vähemaks.

meedias sõna „keeletoimetaja” siis, kui see töö on kirjutaja hinnangul tegemata ehk trükises leidub midagi kritiseerimisväärset. Nii ironiseeritaksegi sageli kommentaarides teemal „kas sellel raamatul keeletoimetajat ei olnudki“ või „mida keeletoimetaja küll tegi“ jne.

Üha rohkem otsitakse aga sellist keeletoimetajat, kes mitte lihtsalt ei „paranda vigu ära“, vaid aitab autoril või tõlkijal oma mõtted selgemini esitada, olla justkui autori teine, selgem silmapaar, leida näiteks kõige õigem sõna, lihvida sõnajärge teksti stiiliga sobivaks, arutleda terminite, sõnakasutusnüansside ja selliste küsimuste üle, kus keelenorming lubab mitut varianti, jne. Samuti on nõutud hea suhtlemisoskusega toimetajad. Keeletoimetaja puhul ongi suhtlemisoskus üha olulisem, sest suhelda tuleb osata nii küljendaja kui ka tellijaga ning vaidlused autorite ja tõlkijatega pole samuti kuhugi kadunud – ikka leidub siin-seal meedias viiteid mõne autori, harvem küll tõlkija, ja keeletoimetaja vahelistele pingetele. Samas oskavad keeletoimetajad tuua palju näiteid suurepärasest koostööst tõlkija või autoriga. Kindlasti on keeletoimetaja töö puhul oluline toimetulek üha suurema töötempoga: tähtajad on lühikesed, aega süveneda vähe. Seega on näiteks ilmselt paratamatu, et originaali ja tõlget enam alati sõna-sõnalt võrrelda ei jõuta⁴⁵. Ka töötasu ei ole mitte alati selline, mis süvenemist kuidagi motiveeriks, ning kui 1970ndatel luges üht käsikirja isegi kuni seitse inimest, on see töö tänapäeval sageli ainult üheainsa keeletoimetaja teha.

Nii nagu on eesti keelekorraldus läbi teinud muutused alates keelenormi väljakujunemisest range normimise ja seejärel suurema soovitamise poole, nii on ka keeletoimetaja roll muutunud: 20. sajandi esimese poole korrektorist keelekorraldajaks, pärast sõda jälle pigem rohkem korrektori ja mõnel juhul ka tsensori rollist 1970ndatest alates toimetajaks-keelekorraldajaks ning mida aeg edasi, seda enam nõuandjaks-soovitajaks.

⁴⁵ Triin Jõemets, Keeletoimetaja tööprotsess kümne keeletoimetaja hinnangu ja toimetamistöö näitel. Magistritöö Tallinna Ülikoolis, 2022.

RABELAIS' LIMUSIINLANE RENESSANSIAEGSE HUMANISTLIKU DISKURSUSE TAUSTAL JA TEMA HÜBRIIDKEEL EESTI TÕLKES

KAIA SISASK, ÜLO SIIRAK

Ilmselt pole ühelegi tõlkijale vaja seletada, milline väljakutse on tõlkida allkeelte poolest rikast teksti, ammuigi veel siis, kui see pärineb meile kaugest ajaperioodist. Kui sellesse teksti on aga sisse kirjutatud terve sajandi pikkune õpetatud diskussioon keeleküsimumuste ümber, on katse juba ette luhtumisele määratud. Kui siiski mitte loobuda ja selle eelteadmisega tõlkima asuda, võib sihtkeele ressursside osava kasutamise korral jõuda tulemuseni, mis pole küll kaugeltki ideaalne, kuid suudab lugejale autori kavatsustest siiski aimu anda. Selles mõttes on Ilotar Aavisto Rabelais'-tõlge¹ igati hea saavutus ja lõbus lugemine, sõltumata lugeja eelteadmistest vastava perioodi kohta. Just nimelt lõbus – sest paratamatult läheb sellisest tekstist tõlkes kaduma sügavam kihistus, täpselt samal kombel nagu keskaegsest luulest jääb tõlkimisel enamasti järele vemmalmvärss. See ei ole mingilgi moel etteheide Aavistole kui tõlkijale, alternatiiv olekski vaid tõlge, kus kommentaare rohkem kui algteksti. Europeia on omal ajal valinud tavalugejasõbraliku tee ega ole teksti seletustega üle koormanud, toodud on vaid mõned üldisemad selgitused. Siinse artikli eesmärk oleks seega vaadelda pisut neid taustu, mida tõlke puhul saaks edasi anda vaid põhjalike kommentaaridega, lootuses, et ehk ka mõni selline Rabelais' tõlge kord eesti keeles trükivalgust näeb, ja seejärel vaadelda, milliseid vahendeid on tõlkija kasutanud, toomaks eesti lugejateni Rabelais' kuulsat limusiinlase, kuju, kes on välja kasvanud otse prantsuse renessansi humanistliku traditsiooni pinnasest.

Kuidas anda välja sajanditetaguseid, vanas keeles kirjandusteoseid, on prantslastelegi probleem omaette. Eriti puudutab see muidugi keskaegseid tekste, aga ka renessansiaegseid, mille keel on siiski üsna erinev tänapäevasest. Nüüdisaegne prantsuse keel kujuneb välja alles klassitsismi ajal, omanda-

¹ François Rabelais, Pantagruel (1532). Tlk Ilotar Aavisto. Europeia, 1998.

des siis ka selle selguse ja puhtuse, mille üle prantslased tänapäeval nii uhked on. Renessansiajal, mis Prantsusmaal hõlmab 16. sajandit, valitseb meile lausa hoomamatult suur keeleline kirevus. Haritud seltskond jätkab keskaja kombel ladina keele kultiveerimist nii kirjas kui ka kõnes, kuid üldises hellenismi-vaimustuses tuleb jõuliselt fookusesse kreeka keel. Kui varem laenati kreeka sõnu prantsuse keelde ladina keele vahendusel, siis nüüdsest tehakse seda otse kreeka keelest. See toob kaasa palju leksikaalseid topeltvorme, mida suurendab veelgi teaduslik sõnade moodustamine ladina keele baasil (*formation savante*). Viimase puhul pöörduakse tagasi ladinakeelse sõna poole, mis prantsuse keele loomuliku arengu käigus on juba kohanenud prantsuspäraseks, ja võetakse see siis uuesti kasutusele ladina keelele lähedasel kujul.²

16. sajandi olulisim kirjandusrühmitus Plejaad tegeleb prantsuse keele rikastamisega, kasutades ära nii dialektide rikkust kui kõikvõimalikke laensõnu, viimaseid nii antiikkeeltest kui muidugi itaalia keelest. Plejaadi juhtfiguur Joachim du Bellay (u 1522–1560) annab välja manifesti „Defense et illustration de la langue française“ („Prantsuse keele kaitse ja ülistus“, 1549), milles rõhutab, et prantsuse keel pole küll teistest kultuurkeeltest halvem, aga on siiski vaene kreeka ja ladina keelega võrreldes. Teistest keeltest laenamine olevat igati kiiduväärne – ka ladina keel laenas kreeka keelest selle, mis tal puudu oli. Du Bellay arvates on vaja arendada uus prantsuse keel õukonna ja Pariisi keele baasil, mille tarvis ta soovib laenata teistest keeltest sõnu ja vormeleid ning kohandada neid prantsuse keele tarbeks, luua uusi sõnu analoogia põhjal, võtta kasutusele käibelt kadunud või vanu sõnu, tuua tavakeelde oskussõnu. 16. sajandil asutatakse Prantsusmaal uut tüüpi ilmalikke koole (*collège*), kus õpetatakse ülikoolidest erinevaid aineid; pöhirõhk on kultuurkeeltele (lisaks kreeka ja ladina keelele ka heebrea ja araabia keel). Samas süveneb teadlikkus rahvuskeelte väärtusest ja tähtsusest. François I määrus „Ordonnance de Villers-Cotterêts“ (1539) teeb prantsuse keele asjaajamise keeleks kogu riigi territooriumil. Levivad ideed uue ja ühtse prantsuse keele loomisest, mis vastaks uutele vajadustele. Kui Marc-Antoine Muret (1526–1585) kirjutab kommentaari Pierre de Ronsardi (1524–1585) luulekogu „Amours“ I raamatule (1553), ülendatakse prantsuse keel ja selles keeles kirjutatu ametlikult kultuurkeelte perre.

Keelealane diskussioon on seega 16. sajandi vaimuelus sama oluline kui katoliikluse ja protestantluse vaheline konflikt usuelus. Viimane on Rabelais' teksti mõistagi samuti sisse kirjutatud. Näiteks kui Pantagruel esimest korda limusiinlase kõnepruuki kuuleb, peab ta teda hereetikuks ja leiab, et tema kõne

² Näiteks võiks tuua ladina sõna *hospitale*m (akusatiivivorm), millest lühenemise teel kujunes aja jooksul prantsuse sõna *hôtel* (hotell), kuid mis hiljem uuesti üle võetuna on andnud sõna *hôpital* (haigla). Siin on küll ka tähendus nihkunud, aga tollases keeles esineb palju ka sünonüümseid paralleelvorme, nt *enquête/inquisition* küsitluse (tänapäevaselt „ankeedi“) tähenduses.

on saatanlik. See on kahtlemata peegeldus ususõdadest, mis kogu selle sajandi jooksul ühiskonda lõhki kisuvad.³

Kui nüüd prantslased vanu tekste välja annavad, seisavad nad kõigepealt küsimuse ees, kas ja kui palju sealset normeerimata keelt korrastada ja kaasajastada. Valdavalt pole nende uute variantide ambitsioon vana keelt markeerida, vaid teksti just nimelt seletada. Samas püstitatakse sageli küsimus, kas vana keele kaasaegsesse keelde panek on tõlkimine. Ja kui see on tõlkimine, kas ei peaks siis ikkagi säilitama just seda ajastuomast koloriiti, mitte seda kaotama? 16. sajandi keele puhul on asi veel segasem kui keskaja keele puhul – just fakt, et see on kaasaegsele keelele mõnevõrra lähemal, teeb keeruliseks otsustamise, kuhu normeerimisel piirid tõmmata. Või mida teha kirjepildiga, mis renessansiajal, kui teksti loetakse veel kõva häälega, pole kuigi oluline. Seega saadab prantsuse toimetajaid pidevalt küsimus, millal on keel piisavalt vana, et olla justkui võõras keel. Kui püüda vana keelepruuki siiski markeerida, võib tekkida segapuder, mis peletab lugejaid pigem eemale. (Vähemalt võib seda järeltada lugejate kommentaaride põhjal selliste tõlgetele.)

Võrreldes Rabelais' „Pantagrueli“ vanas ja tänapäevases keeles teksti, võib kõige rohkem muutusi leida ortograafiast: kaasajastatud variandis on lisatud diakriitilised märgid ka mugandatud ladina tüvedele (*les pénitissimes récesses*); muudetud on õigekirja grammatilistel vormidel, kus hääldus ei muutunud (*prestolans* > *prestolant*); lihtsustatud on etümoloogilist ortograafiat (*prescriptz decalogiques* > *prescrits décalogiques*; *sainct* > *saint*); arhailised vormid on asendatud uutega (*ès* > *dans les*); Rabelais'-aegne vorm asendatud arhailise, kuid arusaadava vormiga (*monstier* > *moutier* – mitte *monastère*); otseses kõnes on asendatud käesoleval ajal arusaamatud vormid tänapäevastega (*et bren, bren* > *eh ben merde alors*). Kuid kuidas neid teksti kaasajastamise probleeme igal üksikul juhul ka ei lahendataks, ei saa tänapäevane, ka vanemast keelest aru saav prantsuse lugeja kunagi teada, kuidas Rabelais' kaasaegsed tema romaane keeleliselt tajusid. Kui palju sellest keelest oli eksperimenteeriv, uuenduslik ja seetõttu võõras? Sel perioodil muutub keel väga kiiresti. (Michel de Montaigne näiteks muretseb, kas temast ka paarikümne aasta pärast aru saadakse.) Kuna paljud tollastest uudissõnadest on praeguseks läinud tavakeelde, siis võib arvata, et Rabelais'-aegsele lugejale oli see tekst veel palju võõram kui tänasele. Mis teose stiili ja sisusse puutub, siis kahtlemata sõltus romaani omaaegne retseptioon suurel määral tollase lugeja/kuulaja isiklikest teadmistest ja taustast. Bahtin on oma kuulsas uurimuses⁴ puudutanud eelkõige Rabelais' tugi-

³ Vt ka Timothy Hampton, *Languages and Identities*. Rmt-s: *Rabelais and his Critics*. Ed. Natalie Zemon Davies, Timothy Hampton. *Occasional Papers of the Doreen B. Townsend Center for the Humanities*, no. 10, 1998, lk 9. https://escholarship.org/content/qt0475d3ht/qt0475d3ht_noSplash_c48b63162f1b9ee82142fc09f2d4feb4.pdf?t=krnj5y.

⁴ Mihhail Bahtin, *François Rabelais' looming ja keskaja ning renessansi rahvakultuur*. Tlk Mall Jõgi. Tallinn, Ilmamaa, 1956/2017.

nemist keskaegsele karnevalikultuurile ja jätnud humanistliku tausta sootuks puutumata. Ka ei käsitle Bahtin teose satiirilist, poleemilist külge, vaid toob esile üksnes selle lõbusa aspekti (karnevali ajal on ju väärtuste ja hierarhiate tagurpidi pööramine lubatud). Tänapäeva haritud lugejatena võime me aga renessansiaegsest humanistlikust diskussioonist tõenäoliselt paremini aru saada kui keskaegse karnevalikultuuri jämekoomikast. Just seetõttu, et see viimane ei allu hästi intellektuaalsele käsitlusele, põhinedes pigem sügavale juurdunud traditsioonidel, ajastulisel või rahvuslikul meelegaadil jms.

Kuid lähtugem siis ikkagi sellest, et kuigi jämekoomika, gigantism, burleskne ja skatoloogiline stiil on esimesed, mis Rabelais'd lugedes silma hakkavad, on teos algusest lõpuni erudeeritud debatt, ainult et esitatud paroodilises vormis.⁵ Rabelais' eeskujuks näib olevat olnud helleniseerunud Süüria satiirik Lukianos oma mängulisusega, koomilise ja tõsise, realistliku ja fantastilise elemendi segunemisega, kuid lisaks sellele ammutab ta peaaegu kõikidest antiiksetest traditsioonidest: epikuurlus, skeptitsism, stoitsism, künism. Ta on kodus kõigis renessansiajale olulistes distsipliinides: astronoomia, pedagoogika, loodusteadus, teoloogia, filosoofia ja mütooloogia. Kõik selle rüütab ta teksti, mida iseloomustab leksikaalne eksperimenteerimine ja ülim keeleline hübrisus. Ehk M.-L. Demonet' sõnul:

Alates oma esimesest romaanist „Pantagruel“ pakkus Rabelais välja kireva nägemuse inimkeelest kogu selle võimalusterikkuses: polüglоссия, mäng erinevate keelepruukidega [---], kaasa arvatud kujuteldavad idioomid, märgi- ja žestide keel, nonsens [---], võrgutamise-, sõja-, kirjavahetus-, vaidlus- või solvanguretoorika. Ta ei vältinud ühtegi registrit, alates kõige vulgaarsemast kuni kõige õpetatamani, igapäevasest ja turukeelest kuni kõige rafineeritumate vormeliteni, vabade kunstide (filosoofia, matemaatika, kirjandus) ja ülikooli õppetoolide (teoloogia, meditsiin, õigusteadus) keeleni. Ta mängis teaduste sõnavaraga, alates kõige selgemast kuni okultismi äärmise ähmasuseni. [Ta pilkas] prohetlikku stiili [---], skolastilist diskursust [---], petrarkismi [---] ja elegantseid sõjalisi kihutuskõnesid.⁶

„Pantagrueli“ 6. peatükk räägib niisiis limusiinlasest (Limousinist pärit üliõpilasest), kellele meeldib prantsuse keelt väänata. Seda peatükki armastatakse kasutada illustratiivse materjalina keeleteaduses, iseloomustamaks teatavat sotsiolingvistilist tüüpi, mille määratles trükkal ja graveerija Geoffroy Tory

⁵ Timothy Hampton tõstab olulisena esile stseeni „Pantagrueli“ 18. peatükist, kus Thaumaste'i-nimeline inglise õpetlane tuleb Pariisi nimelt selleks, et laskuda Pantagrueliga „õpetatud diskussiooni“. Kuna aga sõnad ei suuda nii suuri tarkusi edasi anda, otsustavad nad väidelda žestidega. Viimases tuleb Pantagruelile appi hoopis tema sõber Panurge, kes paneb sõrmed suunurkadesse ja venitab oma suu irveks. Stseen kinnitab, et kogu teose keskmes on õpetatud dialoogi paroodia. Timothy Hampton, *op. cit.*, lk 1–2.

⁶ Marie-Luce Demonet, *Rabelais and Language. L'archive ouverte HAL-SHS (Sciences de l'Homme et de la Société)*, 2016. <https://halshs.archives-ouvertes.fr/>.

(u 1480 – u 1533) oma eessõnas teosele „Champ Fleury“ (1529), milles ta võrdleb kirjatähtede proportsioone inimkeha omadega. Sealses pöördumises lugejate poole nimetab Tory prantsuse ja ladina segakeele kasutajat väljendiga *écumeur de latin*, kus *écumeur* tähendab „vahuriisujat“ (nagu näiteks riisutakse vahtu keedetava moosi pinnalt). Mitmekülgse renessansiinimesena on Toryl terve oma programm ka keeleküsimumustes. Prantsuse keele moodustavad tema sõnul kõik viis peamist dialekti kokku: õukonna ehk Pariisi, Pikardia, Lyoni, Limogesi ja provanssaali keel, ja ühtegi neist ei tohi eelistada teistele. Nende kõigi pinnalt peab sündima *honneste langage*, hea keelekasutus. Ta mõnab, et Pariisi keel on saavutanud juba teatud hiilguse ja et Pariisi roll on sarnane Ateenaga oma Kreeka kontekstis. Tory võtab endale ülesandeks kaunistada (*décorer/embellir*), rikastada (*enrichir*) ja levitada (*diffuser*) prantsuse keelt, kusjuures ta on veendunud, et prantsuse keel on parem kui ladina ja itaalia keel. Rabelais paneb peaaegu sõna-sõnalt oma üliõpilase suhu näitelause, millega Tory illustreerib prantsuse keele segajate (vahuriisujate) keelekasutust.⁷

Toryl on tegu kriitikaga teatava inimtüübi, mitte keele arvel: see prantsuse keele väänaja on luhvtivend, kelle kõne on vastuolus tema enda isikuga. Kes aga on Rabelais' limusiinlane? Kas lihtsalt prantsuse farsside tüüpiline koomiline tegelane, igavene tudeng, kes räägib prantsuse keelt latinismidega, et targem paista? Tegelikult peitub selle kuju taga terve omaaegne suur rivaliteet ja vaen keskaegset mentaliteeti kandva Sorbonne'i ülikooli ja uuemeelse humanistliku traditsiooni vahel. Obskurantne sorbonlasest skolastik vastandub Rabelais'l läbivalt hellenistidele, kes loevad Uut Testamenti originaalis, praktiseerivad pedagoogikat, mis arvestab õpilase vanuse ja individuaalsete eripäradega, teadust, mis tugineb vaatlusele ja eksperimendile, mitte pimedale usule jne. Mõni käsitlus ütleb, et limusiinlane on just selline tagurlik Sorbonne'i teoloogiatudeng, mõni jälle, et ta kuulub, vastupidi, humanistlikku traditsiooni. Renessansi ajal on teatav kakskeelsus haritud inimeste seas normaalne, olgu nad hoiakutel vana- või uuemeelsed.⁸ Keelte segamine, nagu seda teeb Rabelais' limusiinlane, on väga tavaline, sest peale oma keele tuntakse kultuurkeeli. Täiesti tavaline oli lisada teksti tsitaate originaalkeeles. Nii võivad keeled seguneda lause ja isegi üksiku sõna sees, moodustades teatava keelte kollaaži. Aga Rotterdami Erasmus järgi, kelle ideaale ka Rabelais jagas, tohib kasutada ikkagi vaid korrektset

⁷ *Nous transférons la Sequane au dilucule, et crepuscule, nous deambulons par les compites et quadriviers de l'urbe, nous despumons la verbocination Latiale et comme verisimiles amorabonds captivons la benevolence de l'omnijuge omniforme et omnigene sexe feminin.* Vt ka Eric MacPhail, *The Elegance of the Ecolier Limousin: The European Context of Rabelais' Linguistic Parody.* Johns Hopkins University Press, 2008. https://www.researchgate.net/publication/236829819_The_Elegance_of_the_Ecolier_Limousin_The_European_Context_of_Rabelais'_Linguistic_Parody.

⁸ Claude-Gilbert Dubois, „Vice de Innovation“ et „Escumeurs de Latin“: quelques aspects du mélange des langues dans ses rapports avec la création littéraire en France en XVIe siècle. *Réforme, Humanisme, Renaissance* 1982, no 15, pp. 19–36.

klassikalist antiikkeelt, mitte seda vulgariseerida. Kes see tudeng ka ei oleks, sorbonlane või hellenist, tema süüks saab panna just nimelt vulgariseerimist. Nii et Rabelais ei erista võõrast keelt mitte ainult oma emakeelest, vaid labasest kõnepruugist ja vulgaarladina keelest. Mõnede uurijate meelest ei naeruväärista Rabelais mitte latinismide kasutamist kui sellist, vaid seda, et neid kasutatakse siis, kui prantsuse sõna on keeles juba olemas. Teised jällegi leiavad, et Rabelais soosis igati sünonüüme kui keele rikkuse alust ja kasutas oma teksti muu hulgas ka laensõnade seletamiseks (nt keegi kasutab mingit võõrsõna ja lisab siis ise seletuse). Rabelais' jaoks on keele rikastamine keeruline, aega ja hoolt nõudev protsess, aga Limousini üliõpilane teeb seda hooletult. Näiteks räägib ta ladina keelt prantsuse keele struktuuridega. Koomika peitub ka üliõpilase kõne sisu ja vormi vastuolulisuses – erudeeritud sõnavara abil käib jutt frivoolsetel teemadel. Ja kui Pantagruel teda veidi raputab, pistab üliõpilane karjuma limusiini dialektis. Nii tekib lisaks ka küsimus, milliste keeleliste vastaspoolustega siin õigupoolest tegu on. Mis on see tavakeel (*usage commun de parler*), millele see nn erudeeritud kõnepruuk vastanduma peaks? Kas sellist ongi sel ajal mingil veidigi defineeritava kujul olemas või ongi tegu ääretu variatiivsusega? Lõplikku vastust neile küsimustele ei ole võimalik saada, kuid selge on see, et Rabelais' teoses peitub tollane aktuaalne küsimus, milline peaks prantsuse keel ideaalis olema.

Olgu mainitud ka, et teine tegelane, kes sellist diskussiooni peegeldab, on Panurge, omamoodi tola või trikster, kes demonstreerib sageli oma paljukeel-sust. Ka tema pistab jutu sisse ladinakeelseid repliike, kuid nii, et tema kaas-vestleja ei peagi nendest aru saama. Enamasti on Panurge'i selline kõne just takistuseks mõistmisele: ta libiseb asjadest üle nõnda kiiresti, et ei lasegi vest-luskaaslasel sisse süveneda. Vahel kasutab ta ka glossolaaliat, millega Rabelais näib tahtvat kritiseerida humanistide kohatist ohtrasõnalisust.

Toogem järgmiseks üks illustreeriv näide Pantagrueli ja limusiinlase vahe-lisest dialoogist:

- *Que diable de langaige e cecy? Par Dieu, tu es quelque heretique.*
- *Seignor, non, dit l'escolier, car libentissiment, dès ce qu'il illucesce quelque minu-tule lesche du jour, je demigre en quelc'un de ces tant bien architectez monstiers, et là, me irrorant de belle eaue lustrale, grignotte d'un trançon de quelque mis-sicque precation de nos sacrificules; et, submirmillant mes precules horaires, elue et absterge mon anime de ses inquinamens nocturnes. Je revere les Olimpicoles. Je venere latrialemment le supernel Asripotent. Je dilige et redame mes proximes. Je serve les prescriptz Decalogiques et, selon la facultatule de mes vires, n'en discede le late unguicule. Bien est veriforme que, à cause que Mammone ne supergurgite goutte en mes locules, je suis quelque peu rare et lend à supereroger les eleemosynes à ces egenes queritans leurs stipe hostiatement.*
- *Et bren, bren! dist Pantagruel, qu'est ce que veult dire ce fol? Je croys qu'il nous forge icy quelque langaige diabolique et qu'il nous cherme comme enchanteur.*

„Mis pagana keel see on? Sa oled ketser, jumala eest.“

„Ei, senjäär,“ vastas üliõpilane, „vaevalt kumab primus koidukiir, kui ma priitahtlikult demigreerin mõnesse nii hästi arhitektitud katedraali ja seal, kui ma olen irrigeeritud pühast akvast, näsin sacrumi armulaualeiba. Ma vuristan õigel ajal läbi kõik palved ja käin pihil; per see ma puhastan ja indefekteerin oma anima nokturnsetest ebapuhtustest. Ma kummardan olümpikole ja ülistan super latriinselt kõige kõrgemat valguseandjat. Ma soreneerin ligimese hädadele. Ma täidan kümmet käsku ja nagu lubab mu kapsateet, ei dissitansi sellest mitte küünejagugi. Veritas, mammonat in mino kotis ei ole supermehe jagu, sellepärast olen ma tiba vähe ja harva suppotentsind neid vaeseid habitegur tahtjaid.“

„Ah sa raisk!“ ütles Pantagruel. „Mis jama see hull ajab? Minu arust jahvatab ta kuradi sõnu ja tahab meid ära nõiduda.“

Kui tõlkija sellist teksti tõlkima asub, on tal tõenäoliselt ees mitmed variandid, originaalilähedane ehk vana keeles variant⁹ ja selle tänapäevased versioonid, võib-olla ka tõlge mõnda teise keelde. Lähemal vaatlusel tundub, et nii on olnud ka Iltar Aavistol. Tõlkimisel on tegelikult märgatav vahe, kumb tekst, kas vana või uus, valdavalt aluseks võtta. Kaasaegses prantsuse keeles väljaanded alluvad üldjuhul suurele osale Antoine Bermani klassifitseeritud tõlget moonutavatest tendentsidest: selgitamine, ratsionaliseerimine, kvalitatiivne ja kvantitatiivne vaesustamine, rütmide, rahvakeele rikkuse ja idioomide kaotamine jms.¹⁰ Vana keeles tekst jällegi on tihtipeale ilma korrektse grammatilise struktuurita, mis teeb arusaamise keeruliseks. Võrreldes näiteks järgmisi lauseid¹¹:

Quelque jour, je ne sçay quand, Pantagruel se pourmenoit après soupper avecques ses compaignons par la porte dont l'on va à Paris. (Keskprantsuse keel.)
(Mingil päeval, ma ei tea, millal, jalutas Pantagruel pärast õhtusööki koos oma sõpradega väravast, kust minnakse Pariisi.)

Un jour, je ne sais quand, Pantagruel, se promenait après souper avec ses compaignons, passait la porte que l'on prend pour aller à Paris. (Kaasaegne keel.)
(Ühel päeval, ma ei tea, millal, jalutas Pantagruel pärast õhtusööki koos oma sõpradega, möödus väravast, millest on vaja sisse minna, et minna Pariisi.)

Siin on mõningane selgitamine ka tõlkimisel omal kohal, sest vana keele puhul jääb segaseks, kas Pantagruel jalutas väravast mööda või sisse. Sedakorda on uusversiooni toimetaja valiku tõlkija eest ära teinud ja küllap tasub teda kui spetsialisti usaldada. Aavisto tõlge räägib jalutamisest linnavärava „juures“, „kust algab Pariisi maantee“ (lk 29), mis ongi lähedane pigem uues keeles tekstivariandile. Teisal võib selgitamine aga tunduda üleliigne ja eestikeelses tõlkes

⁹ Just nimelt originaalile „lähedane“, sest vanade käsikirjade trükkii jõudmine nõuab teatavasti omakorda põhjalikku eeltööd ja keerulisi valikuid.

¹⁰ Antoine Berman, Translation and the Trials of the Foreign. Rmt-s: The Translation Studies Reader. Ed. Lawrence Venuti. Routledge, 1985, pp 284–297.

¹¹ Minu võimalikult tekstilähedased tõlked (K. S.).

tasuks säilitada pigem originaalvarianti, nagu järgmises lauses, mis on võetud eltoodud dialoogist.

Je crois qu'il nous forge icy quelque langaige diabolique et qu'il nous chermes comme enchanteur. (Keskprantsuse keel.)
(Ma usun, et ta se pistab siin mingit kuratlikku keelt ja võlub meid nagu võlur.)

Je crois qu'il nous fabrique icy quelque langage du diable, et qu'il est en train de nous envoûter avec des formules magiques. (Kaasaegne keel.)
(Ma usun, et ta fabritseerib siin mingit kuradi keelt ja tegeleb parajasti meie äravõlumisega maagiliste vormelite abil.)

Aavisto ongi otsustanud lihtsama variandi kasuks, ehk siis, eestipärasemalt: „Minu arust jahvatab ta kuradi sõnu ja tahab meid ära nõiduda.“

Niisiis laveerib tõlkija tõenäoliselt uue ja vana keele vahel, kuid selles peatükis lisandub neile nii ladina keel kui ühes repliigis veel ka limusiini dialekt. Seda viimast on tõlkija edasi andnud lihtsalt koomiliste keelendite ja kodustamisega.

Vée dicou, gentilastre! Ho, saint Marsault, adjouda my! Hau, hau, laissas à quau, au nom de Dious, et ne me touquas grou!
Appi, appi! Kallis inime, ää löö mind! Püha Mart avita!

Märgata võibki tõlkija tendentsi pöörduda kõiges muus peale üliõpilase kõne, mis juba oma loomult nõuab võõrapärasust, pigem kodustamist ja kohatise lihtsustamise poole. Nii näiteks on kaotatud tekstist fiktiivse pühaku nimi, püha Alipentin, kelle nimel Pantagruel vannub, ja asendatud see „püha müristusega“ (püha Alipentin on tegelane, keda kohtab sageli rüütliromaanides), samuti pole kuigivõrd süvenetud kirikliku liturgia eripäradesse: *Je venere latrialement le supernel Astripotent* on tõlgitud „ülistan super latriinselt kõige kõrgemat Valguseandjat“, kus siiski pole tegu millelegi ladinapärasele viitavaga, vaid *culte latriale'*iga ehk üksnes Jumalale pühendatud teenistusega, erinevalt sellest, kus pöördutakse ka pühakute või Jumalaema poole. Mõningaid muidki kohti on tõlkija lihtsustavalt kokku võtnud, olgu tegu kas või pükstega, mille limusiinlane suures hirmus täis teeb, kui Pantagruel tal kõri pihku võtab. Tõlge ütleb lihtsalt (ja veidi eksitavalt) „ja püksid olid tal lõhikutega“, originaalis on seletus hulga pikem; seal on püksid „tehtud merluusi saba moodi, mitte tervikliku tagaosaga“ (*qui estoient faistes à queheue de merluz, et non à plein fons*), viidates pigem ühele lõhikule istmiku keskosas.

Limusiinlane kõneleb ülespuhutult, nagu ladina keele kasutamine seda näib nõudvat, ja see on säilinud ka tõlkes, samas kui Pantagrueli tavakeelne jutt on tõlkes kohati pisut rämedamaks muutunud: nt „Vaene limusiinlane kukkus hädaldama“ *pro* „siis hakkas vaene limusiinlane ütleva“ (*Lors commença le pauvre Lymosin à dire*) või „mis jama see hull ajab?“ *pro* „mida see hull öelda

tahab?“ (*qu'è ce que veult dire ce fol?*). Paratamatult on kaduma läinud ka mõned sõnamängud. Prantsuse keeles sageli kasutatav „*écorcher le renard*“ ehk „rebast nülgima/koorima“ tähendab piltlikult oksendamist. Pantagruel lubab limusiinlase oksendada panna, kui tal kõrist kinni haarab, samuti naha maha nülgida (seesama *écorcher*) ja teha seda kõike selle eest, et tudeng on koorinud/nülginud ladina keelt, mis omakorda viib meid tagasi eespool mainitud Tory ladina keele „vahust koorimise“ (*écumer*) juurde. Teisest küljest on tõlge originaalist ühe elemendi võrra rikkam: Aavisto üritab markeerida ka prantsuse keelt ennast (senjuur musjöö, promeneerima).

Paratamatute kadude asemel tasub sellise tõlke puhul pöörata tähelepanu just leksikaalsele kreatiivsusele, sellele, mida on eesti keele ressursidest võimalik ladina keele markeerimiseks kasutusele võtta. Tõlke absoluutne täpsus pole kõnealusel juhul kuigi oluline, sest eesmärk ongi ikkagi just segakeele ja vulgariseerimise markeerimine. Ja vaatamata kompenseerimiste ja asenduste laialdasele kasutusele võib tõlget teksti intentsiooni silmas pidades originaaliga igati ekvivalentseks pidada. Nii näiteks annab järgmine tõlkelause muutmata kujul edasi originaali mõtte ja ka ladina keele kasutuse poolest pole lause kuidagi vaesunud:

...comme verisimiles amorabonds, captions la benevolence de l'omnijuge, omniforme et omnigene sexe feminin
...nagu naturaalsed amoorid püüame olla honoreeritud multinägu, multitegu ja multisugu õrnema sexuse poolt

Järgmiseks on esitatud põhilised võtted, mille abil Ilotar Aavisto on prantsuse-ladina segakeelest teinud eesti-ladina segakeele.

Ladina afiksrite lisamine eesti tüvele:

multinägu, **multitegu** ja **multisugu**; **superlakkete** prostitesside; vitsut**ando**; oin**um** praadi; loobum**us**... ja ootam**us**; tõmbat**are**; lupard**us**

Eesti afiksrite lisamine ladina tüvele:

me ekskurs**ime** üle Seine'i; okup**ime** kohad; meie monetaarium**is** on vaakum ja kogu metallum depordit**ud**; demigreer**in**, pühast akvast**;** nokturn**setest** eba-puhtustest; ei dissidants**i**; harva suppotents**ind**; minu geenitusel**;** mu primaadid ja priprimaadid genealoog**ivad**, ornamend**in**

(Olgu öeldud, et ka originaalis on segakeele efekti saavutamise üks viise sage ladina prefiksrite (*sub-*, *omni-*, *super-*), sufiksrite (*-bond*, *-come*, *-ose*, *-ique*), üli-võrde (*-issime*) ja deminutiivide (*-ulus*, *-culus*¹²) kasutamine.)

¹² Deminutiiv *-ulus* olevat väga palju kasutusel Erasmusse proosastiilis.

Teistsuguse ladina sõna/tüve kasutamine kui originaalis:

nous despumons la verbocination Latiale – paneme **multiformis** ladinat

comme verisimiles amorabonds – **naturaalsed** amoorid

captions la benevolence – püüame olla **honoreeritud**;

L'origine primeve de mes aves et ataves – mu **primaadid** ja **priprimaadid**

Ladina eessõnade kasutamine:

Cum petrosil, per see, in mino kotis

Ladina sõnade kasutamine seal, kus neid originaalis pole

par forte fortune – fatalis situse korral

en nos marsupies – monetaariumis

codices et vestes – vestimentum ja ornamentum

belle eaue - püha akva

Ladina keelega kõlalt sarnaste eesti sõnade kasutamine:

in mino kotis; tiba

Ladina sõna ülemäärane moonutamine:

kapsateet

Ladina sõna eestipärastamine:

vice versa – viitseversa

Kalkeerimine:

je demigre – demigreerin, *olimpicoles* – olümpikolid

Omaleiutatud sõna:

meretricula – prostitess

Lühidalt kokku võttes on tõlkija peamiselt kasutanud ladina sõnu ja termineid, mis on eesti keeles arusaadavad (*aqua, veritas, sacrum, vestimentum, ornamentum, sexus, primus*), samuti ladina laensõnu (honoreerima, naturaalne, monetaarium, vaakum, korpus, nokturne, patriootiline) või nende moonutusi (okupime, ekskursime, deporditud, viitseversa, peresentaabel, geenitus, kapsa-teet). Samuti on eesti sõnadele lisatud ladina afikseid (multinägu, superlahke, lupardus, oinum; verbide puhul: vitsutando, loobumus, ootamus). Vähe-muses on mängimine eesti ja ladina keele võimalike kõlaliste sarnasustega, uute sõnade leiutamine ja kalkeerimine. Vahel on tõlkija ka lausele alla jäänud ja ladinapäramisest loobunud („Ma vuristan õigel ajal läbi kõik palved“) või tänapäevastanud kohanimed, mis võinuks säilitada ka oma vana vormi (Seine, Limusiin). Lõpetuseks tasub aga juhtida tähelepanu ka sellele, kui võrrelda-matult keerulisem töö on nimetatud teksti tõlkimine soome-ugri keelde, kus kokkupuuted ladina keelega on minimaalsed, kui nii mõndagi teise keelde. Iltor Aavisto tõlge on nauditav ja kui keegi peaks kahtlema selle taga peitunud töö hulgas, siis lisagem siia võrdluseks inglise tõlge, kus, nagu näha, pole tõlki-jal pruukinud teha muud, kui asendada prantsuse asesõnad, prepositsioonid, artiklid ja pöördelõpud inglise omadega.

Pr: Nous transfertons la Sequane au dilucule et crepuscule, nous deambulons par les compites et quadrivies de l'urbe, nous despumons la verbocination Latiale et, comme verisimiles amorabonds, captons la benevolence de l'omnijuge, omniforme et omnigene sexe feminin.

Ingl: We transfretate the Sequan at the dilucul and crepuscul; we deambulate by the compites and quadrives of the urb; we despumate the Latial verbocination; and, like verisimilary amorabons, we captat the benevolence of the omnijugal, omniform and omnigenal feminine sex.

Rabelais' teksti eesmärk naerutada on tõlkes igati täidetud, kuigi tundub, et rohkem muigab eesti lugeja just tõlkija leidlikkuse üle. Samas tekib tõlget lu-gedes mingi arusaam nii Rabelais' huvist keeleküsimuste vastu kui tolle ajastu keelelisest problemaatikast veidi laiemaltki. Ajaloolased ja lingvistid peavad muidugi jääma kommenteeritud tõlget ootama, aga loodetavasti kutsub ra-belais'like „Paabeli tornide/trikkide/tuuride/käänakute“ (*des tours de Babel*)¹³ rägastik endas seiklema veel nii mõnegi tulevase tõlkija.

¹³ Jacques Derrida teose pealkiri võimaldab kõiki neid tähendusi (*la tour* – torn; *le tour* – ring või ka trikk, *détour* – käänak).

PRAKTILISE VÄLJUNDI VÕIMALIKKUSEST ANTIIKKEELTE ALAL: MAGISTRITÖÖKS LUKIANOSE TÕLGE **MARILYN FRIDOLIN**

Kui olin 2013. aastal Tartu Ülikoolis klassikalise filoloogia bakalaureuseõppesse asunud, tuli mul seltskondlikel koosviibimistel üsna sageli vastata küsimusele, mida ma selle erialaga küll peale hakkan. Vastasin ikka, et tõlkimine on kindlasti üks väljund, aga et üldiseid kultuurilisi teadmisi saan ka mujal rakendada. Kumbki variant enamasti erilist muljet ei avaldanud – sest milleks tõlkida antiikteoseid eesti keelde, kui need on ju ometi olemas inglise keeles (*sic!*), ja see teine pool tundus lihtsalt tüüpiline humanitaarteadlaste ebamäärane häma. Pärast bakalaureuseõpingute lõppu tegin antiigimaailmast tõesti mõneks aastaks pausi ja võimalik, et see oleks kujunenud pikemakski, kui 2018. aasta alguses poleks toimunud tõlkevõistlust, kus üheks lähtekeeleks oli ladina keel. Kuigi ma enda lõplikku teksti sinna ära ei saanud, võtsin taas antiikkeeled ette ja suhtlesin aktiivsemalt oma eriala inimestega. Nii ühinesin sama aasta suvel Kristi Viidingu ja Maria-Kristiina Lotmani juhitud töörühmaga „Roomlaste tegude“¹ tõlkimiseks, mille valimikku kuulus ka toonase tõlkevõistluse tekst. Ühtlasi esitasin taotluse Tartu Ülikooli magistrantuuri astumiseks – ikka sellelesamale erialale, millega väidetavalt midagi peale pole hakata. Ise nägin magistriõpingutel selget eesmärki antiikkeeled selgemaks saada, et edaspidi võib-olla hobi korras tõlkimisega tegeleda.

Hakkasin üsna vara uurima erinevaid teemasid, millele lõputöös keskenduda. Kaalusin mitmesuguseid kombinatsioone antiigist ja kirjandus- ja teatriteadustest või antiigist ja ajaloost, kuid ei suutnud kuidagi seda päris õiget teemat leida. Mu põhiliseks eesmärgiks oli see, et minu suurest tööst ja vaevast ja sadadest töötundidest sünniks miski, mis läheks korda rohkematele kui paarile üksikule inimesele, mis tähendas, et teema ei tohtinud olla nii spetsiifiline,

¹ Maria-Kristiina Lotman ja Kristi Viiding (koost.), Roomlaste teod. Tallinn: Kultuurileht, 2019.

et ainult meie oma valdkonna inimesed sellest aru saaks. Juhtumisi oli vahe-
tult enne minu sisseastumist Tartu Ülikooli Euroopa keelte ja kultuuride ma-
gistriõppesse hakatud sel erialal lubama ka magistriprojekte, mis oleksid oma
olemuselt praktilisemad kui „päris“ magistritööd. Mõtlesin tegelikult kohe, et
huvitav, kas tõlkimine võiks sobiv projekt olla, aga kuna keegi ei olnud seda
senini ei antiik- ega tänapäeva keeltest teinud, arvasin, et küllap siis mitte. Igaks
juhaks otsustasin ühel hetkel ikkagi küsida ja selgus, et tõlkimine on just nimelt
ideaalne töö, mida magistriprojektina esitada. Imestasin ikkagi endamisi, et en-
nemini uuritakse meil ühe või teise kirjandusliku võtte kasutamist antiiktekstis
või erinevaid tõlkevasteid kindlale grammatilisele konstruktsioonile, kui et tõl-
gitakse mõni tekst ise eesti keelde. Ma ei taha väita, et antiigialased uurimused
oleksid kasutatud, kuid tunnistan, et paljud neist on väga spetsiifilised, mistõttu
ma mõistan mõneti ka kõrvaltvaatajate nõutust (kuigi seejuures ei ole ma kuna-
gi nõudnud üheltpki insenerilt õigustust, et mida tema uurimustöö ühiskonnale
laiemalt annab). Eestikeelsetel tõlgetel on aga minu silmis alati olnud kindel
praktiline väljund – vaatamata sellele, et ingliskeelne tõlge on olemas.

Esialgne mõte paigas, tuli leida sobiv autor. Ka siin lähtusin põhimõttest, et
valmis töö võiks kõnetada võimalikult laia lugejaskonda, ning seega tuli leida
tekst, mis nii stiililt kui sisult võiks Eesti lugejale huvi pakkuda. Lisaks soovisin
algajana proovida kätt proosatekstiga, mis sobib ka esimese tingimusega, sest
mulle tundub, et selline abstraktne isik nagu „lai lugejaskond“ hoomab proosat
paremini kui värssi. Kolmandaks pidasin meeles oma seni ainsast tõlkelaagrist
õpitud nõuannet, et üle oma varju ei maksa hüpata, ning tuntud suuri autoreid
isegi kaalumata vaatasin kohe pigem sekundaarsete autorite poole, lootes, et
saan ühtlasi kergemini andeks, kui mu tõlge lõpuks väga kõrgetasemeline ei ole.

Pilk jäi pidama 2. sajandil pKr elanud Süüria aladelt pärit, kuid vanakreeka
keeles kirjutanud autoril Lukianosel. Lukianosega olin põgusalt juba bakalau-
reuseõppest tuttav, kui lugesime katkendeid tema „Tõelistest lugudest“, milles
kirjeldati reisiseltskonna imetabaseid juhtumisi, sealhulgas reisi Kuule, vaala
köhtu, saarele, mille elanikeks on lambid, ja muudesse kohtadesse, kuhu tõesti-
sündinud lugudes ikka satutakse. Kokku on Lukianoselt ilmunud 70 teost, mille
autorsuses võib kindel olla, ning lisaks veel kümme konda, mida on ajalooliselt
tema korpusesse paigutatud. Teosed varieeruvad nii stiililt, žanrilt kui pikku-
selt, kuid kõige enam on talle tuntust toonud just eelmainitud ulmeromaani
eelkäija „Tõelised lood“ ning satiiriline dialoog. Eesti keeles oli 2020. aastal, kui
minu magistriprojekt valmis, tervikuna olemas neli teost: kolm ilmunud 1970.
aastal Paul Keesi tõlkes taskuformaadis sarja „Klassikalised lood“ esinumb-
ris ning üks 1999. aastal Sirje Keevalliku tõlkes prantsuse keele vahendusel
Salvador Dalí „Geeniuse päeviku“ lisana². Kreeka kirjanduse antoloogias ja

² 2021. aastal lisandus neljas tõlge, kui ajakirjas Keel ja Kirjandus ilmus Neeme Närripä tõlgitud
„Konsonantide kohtuasi Sigma poolt Tau vastu seitsme vokaali eesistumisel“.

Vanakreeka kirjanduse antoloogias oli ilmunud katkendeid veel kolmest teosest. Valikuvõimalust oli seega küllaga.

Kuigi teosest „Surnute kõnelused“ oli Kreeka antoloogias katkendeid ilmunud, langes minu valik just sellele. Esiteks on tegemist ühe Lukianose tuntu- ma tööga ning seejuures autorile ühe iseloomulikuma žanri satiirilise dialoogi ehedaima näitega, mis juba seetõttu väärib terviklikku eestikeelset tõlget – seni oli kolmekümnest dialoogist eesti keeles avaldatud kaks. Teiseks oli teoses küll palju tegelasi, kuid suurem osa neist on nii tuntud, et sisu ja puändid ei jää minu hinnangul isegi Eesti lugejale liiga kaugeks ning ühtlasi aitavad mütoloogia- ja ajalooeadmisi värskendada. Seejuures tundsid kõnelused mulle kui lugejale huvitavad, mis oli ühest küljest tähtis lõppeesmärki – laiema publiku võlumist – silmas pidades, aga kindlasti ka selleks, et protsess mulle endale nauditav oleks. Ma ei pidanud arvet, mitu korda ma kogu töö jooksul alates esimestest visanditest kuni lõputööks esitatud tõlke valmimiseni ja sealt edasi täiesti lõpliku Loomingu Raamatukogu trükinumbri üleandmiseni terve teksti kokku üle lugesin, aga ka näiteks üheksandal lugemisel olid „Surnute kõnelused“ mulle huvitavad, ma leidsin sealt veel uusi nüansse ning naljad tundsid ikka naljakad. Isiklikku sidet tekstiga ei tohiks alahinnata, sest ma ei kujuta ette, et peaksin nii mitu korda üle käima teose, mis võib-olla esimestel lugemistel käib kah, aga mingilt maalt väsitab nii ära, et igasugune ind rauegb.

„Surnute kõnelused“ oli ka teksti puhtgrammatiliselt raskusastmelt hea valik, sest dialoogivormi tõttu lähtub originaal suulisest kõnest. Mõistagi on see kõne lihvitud ega kaugeltki mitte nii hüplik nagu tavapärane vestlus, kuid keeruliste põimlausetega siin maadelda ei tulnud – pigem vastupidi, tuli jälgida, et lühikese tõlkevaste puudumise tõttu ise lauset liiga pikaks ei venita. Otsese kõne tõlkimisega seondub muidugi hoopis teistsuguseid probleeme ja mõtlemiskohti, kuid sellegipoolest tundus mulle meelepärasem mõtiskleda tund aega, kuidas üht konkreetset lauset eesti keeles võimalikult hästi edasi anda, kui et püüda tund aega lause mõttest üldse aru saada.

Otsese kõne tõlkimisega seotud erisuste alla kuulub mu avastus, kui paljud kõige tavalisemad hüüdsõnad ja sõim on eesti keeles religioosse taustaga – „is-sake!“, „jummal küll!“, „kurat võtku!“, „käi põrgu!“ jne. Arvestades, et tõlkisin kõnelusi allilmas, kus tegelasteks olid mütoloogilised ja ajaloolised tegelased, nagu Hermes, Kerberos, Achilleus, Aleksander Suur, filosoof Diogenes jt, siis oli muidugi kohe selge, et tuleb leida alternatiive ja nii veetsingi talveõhtuid mõeldes, kuhu inimesi peale põrgu (ja kehaõõnsuste) veel saadetakse. Kas „käi kukele“ või „mine puu taha“ on väljendid, mida ka päriselt kasutatakse? Päris palju oli abi hüüumärkidest, mida küll tõlke aluseks võetud kreekakeelse teksti väljaandes ei olnud, kuid kuna mis tahes kirjavahemärgid, sh lausepiirid,

on hilisemates editsioonides lisandunud tõlgendus, ei tundnud ma siinkohal omaloomingut tehes end üldse nii palju süüdi kui näiteks siis, kui mõnest tõlkevastest etümoloogilise seose kaotasin (mis ei ole objektiivselt võttes üldse oluline, aga mulle endale millegipärast väga paeluv).

Kuna minu soov oli tõlkida tervikteos, mitte järjekordne valimik ühest teosest, siis selleks sobisid „Surnute kõnelused“ samuti ideaalselt: magistritööks akadeemilise töö juhendi järgi vormistatuna võttis tõlge koos kommentaaridega 47 A4 lehekülge, mis koos järelsõnaga andis ilusti Loomingu Raamatukogu kaksiknumbri mahu välja.

Et tööl siiski ülikooli lõputööle omane akadeemiline mõõde oleks, tuli praktilisele osale lisada teoreetilis-metodoloogiline raamistus ning eneserefleksioon. Kuna magistriprojektidega puudus seni ka õppejõududel kogemus, ei olnud vist kellelgi selget ettekujutust, mida need kaks osa peaksid sisaldama, kuid sain ise nende eesmärgid üsna selgelt paika. Teoreetilis-metodoloogilises raamistuses pidasin oluliseks vastata kahele küsimusele: „miks?“ ja „kuidas?“. „Miks?“ osa täitis teoreetilise raamistuse, hõlmates seda, kes oli Lukianos, mille poolest ta eriline oli, millise jälje Euroopa kultuurilukku jättis ja seega – miks peaks teda üldse eesti keelde tõlkima. „Kuidas?“ osa võib aga pidada metodoloogiliseks, sest seal kirjutasin oma tõlkimis- ja kommenteerimispõhimõtetest. Huvitav oleks teada, kui paljud „päris“ tõlkijad tõlketööle lisaks selliseid asju teevad, eriti just kirjalikul kujul, aga mulle kui algajale kulus see tegelikult ära küll – hoolimata sellest, et eriti kevade ja töö esitamise tähtaja lähenedes tundus see mõnikord täiesti tarbetu ajakulu.

Eneserefleksioon oli jätk teoreetilis-metodoloogilisele raamistusele ehk siis kui oma projekti esimeses osas andsin ülevaate, kuidas ma tõlkele lähenen, siis eneserefleksioonis lahkasin seda, kuivõrd plaan õnnestus ja milliseid otsustuskohti ette tuli. Selles peitus ka lahtikirjutamise väärtus, et mitmel korral jõudsin juba kirjutada nii pool lehekülge teksti, kuidas mingi mõiste või väljendi tõlkimine ei ole lihtsalt võimalik, kui erinevaid vasteid maha tehes jõudsin just ideaalse lahenduseni ja siis terve selle negatiivse analüüsilõigu maha kustutasin. Kui ka alati ei ole kedagi peale kassi kõrval, kellega mõtteid põrgatada, siis terviklik mõttekäik – paberil või kui aega on vähem, siis miks mitte lihtsalt väljalausutud sõnadena – annab juba rutiinsest erineva lähenemise tõttu värskest ning valikuid põhjendades saab testida argumentide vettpidavust. Tõlget lõputööna tehes oli mul kahekordne motivatsioon kõik hoolega läbi mõelda – esiteks ei saa ju kirjastusele täielikku rämpsu ka pakkuda ja teiseks vasardas mul teooriaosa kirjutades pidevalt peas retsensendi nõudlik hääl, kes küsib iga asja juurde – aga miks.

Ilmselgelt ei läinud kõik nii lihtsalt, et tutvud tekstiga, loed materjale juurde, paned tõlkimispõhimõtted paika, tõlgid, kommenteerid ja peegeldad oma kogemust. Pigem käis kõik organiseeritult segiläbi ja eks see oli ka omamoodi loogiline, et mõned üldised põhimõtted sai kohe alguses paika panna (nt kas eelistada reaalide puhul kodustavat või võõrapärastavat tõlget või kas kommenteerida kõiki nimesid või teha valik), kuid paljud otsustuskohad selgusid koos probleemidega tõlkimise käigus. Teksti ja autoriga tutvusin üldjoontes juba sobivat teost valides ning edasi hakkasingi juba tõlkimisega peale. Kuna ma olen algaja nii vanakreeka keele kui tõlkimise alal üldiselt, pidasin paremaks alustada reaaluse tõlkega, et esiteks teksti sisuliselt kindlasti õigesti mõista ning teiseks, et võimalikud stiilivõtted (sõna- ja tüvekindused, rõhuasetused) näha oleksid. Seejuures panin kirja ka üldisi tähelepanekuid või küsimusi, mis aitas tõlketeeoriasse sukeldudes juba fookust sättida ja vastuseid otsida.

Kujutan ette, et reaalune tõlge ongi omal kohal eelkõige tõlkijale võõramate keelte puhul, mille oskust on samas soov täiendada. Juba eespool mainitud ääretult tänuväärsest noorte tõlkijate laagrist olin meelde jätnud soovitusi, et tekst tuleks enne tõlkima hakkamist tervikuna läbi lugeda igal juhul, just selleks, et õppida autori stiili tundma, ning võib-olla koorub loo käigus ka mõni oluline keeleline nüanss, millele juba algusest peale peaks tähelepanu pöörama (nt mõne hüüd- või kohanime saamisluugu, stiililiselt kaalutletud kindused jmt). Niisiis kui minul käis see osa üheskoos esmase toortõlke ettevalmistamisega, siis end lähtekeeles vabamalt tundev tõlkija saab kohe teksti nautida ning märkmeid teha. Ühe asjana märkisin mina selles etapis ära kõik erinevad nutmise, halamise ja kaeblemisega seotud sõnad ja püüdsin nende nüansierinevuses esiteks sõnaraamatu abiga selgusele jõuda ning siis võtsin võimalike tõlkevastete leidmisel arvesse veel konteksti, sh kõneleja isikut ja positsiooni, ning sõna esinemissagedust, et teha kindlaks tavalisemad ja võib-olla veidi markeeritud vormid. Vanakreeka keelest tõlkimisel oli segadust külvavaks vahelülks inglise keel, kuivõrd ulatuslikku vanakreeka-eesti sõnaraamatut senini välja antud ei ole. Mõtled küll, et mis see siis ära pole, oskad ju inglise keelt kõrgel tasemel, aga samal ajal on ka igal ingliskeelsel vastel oma tähendusvarjundid, mis ei pruugi vanakreeka omaga kattuda, ja nii teadki lõpuks ainult kogemuse, erinevate näidete ja etümoloogia põhjal, kust see piir läheb. Teistes keeltes sõnaraamatud ja tõlked aitavad mingil määral muidugi ka.

Üks õpetlikumaid külgi kogu selle igal sammul analüütilise magistriprojekti valmimise protsessi juures oli see, et ma sain tohutult selgema pildi, kui palju töö erinevateks etappideks aega võib kuluda. Olles varemgi projektipõhiste töödega tegelenud, oli mul harjumus töö käigus aega mõõta. Ühest küljest aitab see paremini hinnata töö väärtust, kuna võimaldab lihtsasti poognahin-

na tunnihinnaks ümber teisendada (tõsi, tagantjärele, aga edaspidistel tasuläbirääkimistel on seegi abiks). Teisalt annab aja mõõtmine natukenegi aimu töötamise kiirusest ja seega tean paremini, mitu tundi pean järelejäänud tööks varuma, ja saan oma graafikut paremini plaanida. Magistriprojekti juures oli sel muidugi ka eneseanalüüsis kasutatav lisandväärtus, kuna mõotsin eraldi nii uurimistöole, reaalsele tõlkele, viimistlemisele, kommenteerimisele kui ka raampeatükkide kirjutamisele kuluvat aega. Ühe projekti põhjal muidugi kuigi põhjanevaid järeldusi teha ei saa ning paraku pole ma suuremaid proosatölkkeid edaspidi ette jõudnud võtta, nii et adekvaatset võrdlusmaterjali pole veel tekkinud. Mõttekohti edaspidiseks leidsin aga küll.

Kõige üllatuslikum oli minu jaoks see, milliseks kujunes reaalsele tõlkele kulunud aja ja viimistlemisele kulunud aja suhe. Arvasin, et suuremaks väljakutseks on vanakreeka keelest õigesti arusaamine – küll see eesti keelde panna tuleb isenesest! Tegelikult läks teksti viimistlemisele ümmarguselt kolm korda kauem aega kui esialgsele tõlkimisele ning kui veidi rohkem kui pool aastat hiljem teksti jälle toimetajaga koos ette võtsin, lisandus tunde veelgi, nii et koguviimistlus võttis isegi neli korda rohkem aega kui algse toortõlke loomine. Minu eksiarmuse põhjus on muidugi lihtne: olin seni tuttav ajakulukate kohtadega uue teksti loomisel (mõttekramp, sissejuhatus ja kokkuvõte, eri mõtete ja lõikude sidumine jne) ning vähesel määral ka teiste loodud (kuid mitte tõlgitud) tekstide toimetamisel (kuidas lause üheselt mõistetavaks sõnastada või mis see kehtiv suure ja väikese algustähe reegel ongi). Tõlkimisel oli minu jaoks suurimaks piduriks tasakaalu leidmine originaaltruuduse ja loetavuse vahel. Esimestel viimistlusringidel olin kole ettevaatlik ega julgenud hästi isegi lausestruktuuri eesti keelele omasemaks muuta. Iga uue ringiga muutus tekst aga tuntavalt elavamaks. Siinkohal olid kindlasti abiks kohustuslike teoreetilis-metodoloogilise raamistuse peatükkide kirjutamiseks läbitöötatud materjalid tõlketeoorias – muu hulgas „Tõlkija hääl“ teises numbris ilmunud vestlusring, kus toodi eraldi välja, et algajad tõlkijad kipuvad partitsiipi des-vormina tõlkima, kui tegelikult tuleks eesti keeles kasutada kõrvallauset. Teiseks julgustasid mind need kaks dialoogi, mis Kreeka antoloogias Karl Reitavi tõlkes ilmunud olid – tema tõlge oli võrreldes minu tekstiga hoopis vabam, kuid originaaliga suurema vaevata kokkuviidav (olen võrdluseks vaadanud ka inglis- ja saksakeelseid tõlkeid ja seal on kohati väga oma rada mindud).

Nii olin ma lõputööna esitatud tõlkes enda meelest originaalist ilusti lahti lasknud ning tekst oli täiesti eestikeelne ja sorav. Et aga anda natuke aimu, kui palju muutus mu „täiesti valmis ja viimseni lihvitud tõlge“ veel enne lõplikku kirjastamist, jagan üht peatükki magistritöös esitatud tõlkest ja sama peatükki aasta hiljem avaldatud raamatust. Siinkohal võlgnen muidugi suure tänu toi-

metajale Lauri Eesmaale, kes oma värskel ja asjatundliku pilguga aitas senitehtut tublisti parandada – parajalt nii, et mu algne trükivalmis versioon tundub kohati ikka kole kandiline.

4. (21.) Menippos ja Kerberos

Menippos: Kerberos – kuna olen ka ise koer, oleme sinuga ju sugulased – ütle mulle Styxi nimel, missugune oli Sokrates, kui ta teie juurde allilma tuli? Et sa jumal oled, siis ei oska sa tõenäoliselt ainult haukuda, vaid ka inimese moodi rääkida, kui vaid tahad.

Kerberos: Kaugelt paistis, Menippos, et ta läheneb täiesti läbitungimatu näoga ega karda surma kõige vähemalgi määral ja soovib väljaspool allilma suuet seisjatele ka sellisena paista; kui ta aga kuristiku sisemusse piilus ja suurt pimedust nägi ja mina veel teda jalast puredes edasi tirisin, kuna ta surmaputke tõttu aeglane oli, pillis ta nagu titt ja nuttis omaenda lapsi taga ja tegi mida kõike veel. Menippos: Nii et see mees ei olnudki teadmamees ega vaadanudki olukorrale tõeliselt ülevalt alla!

Kerberos: Ei, vaid siis, kui ta aru sai, et saabuv on vältimatu, manas ta julge näo pähe, nagu ei tuleks see, mis igal juhul peab tulema, talle sugugi vastumeelselt – kõik selleks, et pealtvaatajad teda imetleksid. Ja seda võiksin ma kõikide temasukuste kohta kindlalt öelda, et kuni suudmeni on nad julgust täis ja mehelikud, aga tõeline proovilepanek algab seespool.

Menippos: Aga mida sa minust arvasid, kui ma allilma tulin?

Kerberos: Sina, Menippos, olid ainsana oma soo vääriline, ja Diogenes enne sind, sest te ei tulnud sunni ja taganttõukamisega, vaid vabatahtlikult, naerdes, ajades kõik kaeblema.

4. (21.) Menippos ja Kerberos

MENIPPOS: Kerberos – kuna ka mina olen koer, siis oleme sinuga ju sugulased – ütle mulle Styxi nimel, missugune oli Sokrates, kui ta teie juurde allilma tuli? Et sa jumal oled, siis ei oska sa tõenäoliselt ainult haukuda, vaid ka inimese moodi rääkida, kui vaid tahad.

KERBEROS: Noh, Menippos... Kaugelt tundus, et ta tuleb täiesti läbitungimatu näoga ega karda surma mitte üks raas ja soovib neile, kes väljaspool koopasuud seisavad, selline ka paista, aga kui ta kuristiku sisemusse piilus ja suurt pimedust nägi ja mina veel teda jalast puredes edasi tirisin, kuna ta oli surmaputke tõttu aeglane, pillis ta nagu titt ja nuttis oma lapsi taga ja tegi mida kõike veel.

MENIPPOS: Nii et see mees ei olnudki teadmamees ega vaadanudki olukorrale tõeliselt ülevalt alla!

KERBEROS: Ei, aga kuna ta sai aru, et saabuv on vältimatu, manas ta julge näo pähe, nagu ei oleks see, mis igal juhul tulema peab, talle sugugi vastumeelne – kõik selleks, et pealtvaatajad teda imetleksid. Ja seda võiksin ma kõikide temasukuste kohta kindlalt öelda, et kuni koopasuuni on nad julgust täis ja mehelikud, aga tõeline proovilepanek algab seespool.

MENIPPOS: Aga mida sa minust arvasid, kui ma allilma tulin?

KERBEROS: Sina, Menippos, olid ainsana oma soo vääriline, ja Diogenes enne sind, sest te ei tulnud sunni ja taganttõukamisega, vaid vabatahtlikult ja naerdes, ja ajasite kõik kaeblema.

Kui minult küsitaks selle tõlkeprojekti põhjal, nii nagu koolitust kokku tõmmates küsitakse, et mida sellest kogemusest endaga kaasa võtad, siis mu põhiline mõte ja nõuanne teistele katsetajatele olekski, et võtke aega ja meeleskindlust originaalist lahtilaskmise harjutamiseks (vähemalt ilukirjandust tõlkides)! Teiseks tasub arvestada, et teksti tuleb ilmselt mitu head korda üle lugeda ning seetõttu on teksti valik meeletult oluline, et ind lõpuni püsiks.

Minu üldine eesmärk magistritöö raames keelt ja tõlkimist õppida ning seejuures laiemat väärtust luua sai mu enda tagasihoidlikul hinnangul täidetud. Tõsi küll, ma pole pärast trükkiminekut raamatut julgenud üle lugeda, kartes sealt mõnda tobedat viga leida, aga üldine tagasiside on olnud positiivne ning siin-seal on mulle teadaolevalt teksti ka kasutatud. Ma pole kursis, kas kusagilt saab statistikat, kui paljudest „päris“ praktiliste erialade lõputöödest on pärast kaitsmist midagi eraldiseisvat kasvanud, kuid julgen väita, et minu magistriprojekt ning sellest päris raamatuna ilmunud tõlge tõestab, et ka antiikkeelte alal võib luua midagi, mis leiab laiemat kasutust ja mis ei ole ainult väga kitsa ringi nišiteema.

SERGEI GANDLEVSKI „VAHVA ON SIREL SEL MAIKUUL!...“: POEETIKA JA TÕLGE¹ **AARE PILV, MIHHAIL TRUNIN**

Žanri reeglid on mu tööpõld.
Sergei Gandlevski

120

Artiklid

Nüüdisaja vene luuletajate hulgas on Sergei Gandlevski (sündinud 1952) kui mitte kõige rohkem uuritud, siis kindlasti palju uurijate tähelepanu pälvinud autor. See on ootamatu, kui arvestada ühelt poolt Gandlevski pärimist *underground*'ist ja teisalt tema sihilikult uusklassikalist poeetikat. Arvatakse õigustatult, et Brežnevi seisakuajastul loodi parim osa vene kirjandusest just selle mitteametlikus osas, mida ei puutunud tsensuur ja mis oli avatud loomingulistele eksperimentidele. Vähem ilmne on tõsiasi, et iseendast ei olnud *underground*'i keskkond ühetaoline. Ja kui näiteks Moskva kontseptualismi (Dmitri Prigov, Lev Rubinstein, Andrei Monastõrski, Vsevolod Nekrassov) on tihti tänini tavaks pidada nõukogude *underground*'i visiitkaardiks, siis 1970. aastail tekkinud rühmitusest „Moskovskoje vremja“ („Moskva aeg“) kõneldakse palju vähem. Üks selle rühmituse loojaid oli Gandlevski, sinna kuulusid ka sellised tuntud luuletajad nagu Aleksei Tsvetkov (1947–2022), Aleksandr Soprovski (1953–1990) ja Bahhõt Kenžejev (sündinud 1950). „Moskovskoje vremja“ liikmete luule, nagu ka kontseptualistide oma, oli seotud nõukogude argieluga. Aga kui Prigovile ja Rubinsteinile oli see argielu dekonstruktsiooni abil ületamiseks, siis Gandlevski ja tema kaaslaste jaoks oli see täiesti tõsise poeetilise refleksiooni materjal.

Kui nõukogude tegelikkus on nukker ja ebahuvitav, siis ei jää luuletajal üle midagi muud kui viibida „igaveste“ teemade ja motiivide maailmas, mis läbivad kogu Gandlevski luuleloomingut. Need on: üksindus ja eksistentsiaalne meeleheide, monotoonne igapäevaelu, loominguline isiksus mittevabal maal, luuletaja ja sõna ning lõpuks surma vältimatuse terav läbielamine. Sellist temaatilist

¹ Artikkel on kirjutatud Eesti Teadusagentuuri toetusega (projekt PRG319).

arsenali „ahtust“ toetab omakorda vene luules traditsiooniline meetrilis-rütmiline riimitud värss². Näitena esitame ühe ta varase luuletuse 1978. aastast:

А вот и снег. Есть русские слова
С оскоминой младенческой глюкозы.
Снег валит, тяжелеет голова,
Хоть сырость разводи. Но эти слезы
Иных времен, где в занавеси дрожь,
Бьет соловей, заря плывет по лужам,
Будильник изнемог, и ты встаешь,
Зеленым взрывом тополя разбужен.
Я жил в одной стране. Там тишина
Равно проста в овраге, церкви, поле.
И мне явилась истина одна:
Трудна не боль – однообразье боли.
Я жил в деревне месяц с небольшим.
Прорехи стен латал клоками пакли.
Вслух говорил, слегка переборщил
С риторикой, как в правильном спектакле.

Двустволка опереточной длины,
Часы, кровать, единственная створка
Трюмо, в которой чуть искажены
Кровать с шарами, ходики, двустволка.
Законы жанра – поприще мое.
Меня и в жар бросало, и знобило,
Но драмы злополучное ружье
Висеть висит, но выстрелить забыло.
Мне ждать не внове. Есть здесь кто живой?
Побудь со мной. Поговори со мной.
Сегодня день светлее, чем вчерашний.
Белым-бела вельветовая пашня.

² Toome näitlikkuse huvides ära Igor Višnevetski sulest pärit negatiivse vastukaja Gandlevski luulele: „Asi pole selles, et Gandlevski on halb luuletaja; luuletajana on ta hea ja isegi väga hea, aga lugeda pole teda üldse huvitav. Ei ole neis luuletustes temaatilist sõltumatust – ei saa ju eriomaselt „gandlevskilikeks“ teemadeks pidada maha joodud elu, hilisnõukogude olme tuhmust, tema visa ebakangelaslikkust, või siis laia lugemust – ega keelelist sõakust. 1970.–80. aastate kultuurikaanon (Hodassevitš, Brodski, Nabokov, Mandelštam) on Gandlevskile kallid ja tolkneb tema luuletustes tsitaatide ja austavate viidetena just seepärast, et see on – kui mitte teadvustada kardinaalseid erinevusi „pühitsetud autorite“ vahel – õdus ja kodune (nagu kange tee pohmelliga). [---] see on väga kenasti nikerdatud, väga traditsiooniline ja täielikult oma piire teadvustav (selle eest tunnustame autorit) riimitud jutustamine, teatud liiki luulepäevik. Aga mis puudutab seda, et seal pole midagi, mis vapustaks, osataks hella kohta või isegi lihtsalt rahustaks lugeja hinge – siis sellepärast, et autor ei tahagi ei üht ega teist ega kolmandat. Kas neisse raamatuisse heidetakse veel pilk kümne-viieteistkümne aasta pärast? Jumal teab...“ (ilmunud ajakirjas Zerkalo, 1999, nr 9–10; kättesaadav siit: <http://zerkalo-litart.com/?p=2881>). See vastukaja on ilmikas selle poolest, et jooni, mida tavaliselt peetakse mis tahes luuletaja tugevateks külgedeks, tõlgendab kriitik otse vastupidiselt.

Покурим, незнакомый человек.
Сегодня утром из дому я вышел,
Увидел снег, опешил и услышал
Хорошие слова – а вот и снег.

[Reaalune tõlge: Ja ongi lumi. On vene sõnu, / mille lapselik glükoos teeb hambad hellaks. / Lund langeb laialt, raskub pea, / kas või silmist vesi välja. Kuid need on pisarad / teistest aegadest, kus kardin väreleb, / ööbik laksutab, koit ujub luhtadel, / äratuskell on nõrkenud, ja sa tõused / äratatuna papli rohelisest plahvatuses. / Ma elasin ühel maal. Seal oli vaikus / võrdsest lihtne jäärakus, kirikus, väljal. / Ja mulle ilmus üks tõde: / raske pole valu, vaid valu üksluisus. / Elasin külas pisut üle kuu. / Toppisin takutuustidega seinapragusid. / Rääkisin valjusti, pakkusin pisut üle / retoorikaga, nagu ühes õiges näitemängus. // Opetliku pikkusega kaheraudne, / kell, voodi, poolik / trümoo, milles moonutatud / nuppudega voodi, seinakell, kaheraudne. / Žanri reeglid on mu tööpõld. / Mul hakkas kord kuum, kord tulid külmavärinad, / kuid draama kurikuulus püss / küll muudkui rippus seinal, kuid tulistada unustas. / Mulle pole ootamine võõras. On siin mõni elav hing? / Ole minuga. Räägi minuga. / Täna päev on heledam kui eilne. / Valgest valgem velvetine künnimaa. Teeme suitsu, tundmatu inimene. / Täna hommikul väljusin kodunt, / nägin lund, jahmusin ja kuulsin / häid sõnu – ja ongi lumi.]

Selle luuletuse värsimõõt on viiejalaline jamb, valdavalt ristriimidega. See on kõige levinum silbilis-rõhuline mõõt 20. sajandi vene luules. Seda rõhutatult traditsionalistlikku sõrestikku muudab Gandlevski mitte kardinaalselt, vaid punkthaaval. Luuletus pole kaheks stroofiks jaotatud ilmaasjata: esimeses stroofis peab lugejal kujunema püsiv riimiootus (aB aB), mida teises stroofis rikutakse mitte demonstriatiivselt, vaid vaevumärgatavalt. Teise stroofi keskpaigast alates muutub ristriim alguses paarisriimiks („живой – мной“, „вчерашний – пашня“) ja seejärel sülirriimiks („человек – вышел – услышал – снег“). Sellist strateegiat võib nimetada kaanoni värskendamiseks: ühest küljest väldib Gandlevski liiga märgatavaid värsistusvõtteid (nagu silmatorkavad riimid, järsud rütmimuutused või tugevaid süntaktilisi seoseid lõhkuvad siirded), teisalt on värsiekspereimendid Gandlevskil muidugi olemas – ainult et neid ei tooda esile, vaid lahustatakse usklassikalise värsi üldisesse voogu. Toodud luuletuses võib näha ka mõnda siiret, eriti huvitav on neist viimane: lüüriline mina teatab, et „kuulsin / häid sõnu“, kusjuures värsiliselt esile tõstetud sentents „head sõnad – ja ongi lumi“ („Хорошие слова – а вот и снег“) muutub iseseisvaks väiteks ja tõstab luuletuse metatasandile.

Et luuletus, kus esmapilgul käib jutt üksiklaseelust koos külaümbruse kirjeldusega, on tegelikult sihitud kirjandusele kui sellisele, on näha ka semantika tasandil. Kaheraudne interjööridetailina muutub „Tšehhovi püssiks“ – süžee ülesehituse põhimõtteks, mille kohaselt ei tohi jutustatavas loos olla juhuslikke elemente, mis petavad lugeja (vaataja) ootusi. Nagu kirjutab Tšehhov: „Lavale

ei tohi tuua laetud relva, kui kellelgi pole kavas sellest tulistada.“ Gandlevski polemiseerib Tšehhoviga ja väidab järgmist: kuigi luuletaja on piiratud traditsiooni ja žanri reeglitega, on ta vaba neid muutma, olgugi et ta ei pea seda tegema valjuhäälselt ja demonstriatiivselt.

Niisiis, Gandlevski poetika on traditsionalismi³ põiming julgete, kuid silmatorkamatute käikudega. Just see Gandlevski strateegia, mis tema loomingu uurijate õigustatud tähelepaneku kohaselt ühendab endas „poetilise žesti loomulikkuse kultuurilise rafineeritusega“⁴, teebki tema luuletajahääle eredaks ja kordumatuks. Just seepärast on Gandlevskil sellise luuletaja maine, kes kirjutab „harva, kuid see-eest kohe otsekui valitud teoseid“⁵.

Veel üks ilmekas aspekt eri luuletajate suhtumises traditsiooni on see, kuidas nad reflekteerivad loomingu üle (omalaadi rubriik „kirjanik loeb“). Üldmainitud kontseptualistid olid alati uhked selle üle, et nende keskkond paistab silma suurema teoreetiliseusega, sealhulgas akadeemilist laadi refleksiooniga. Prigov ja Rubinstein jumaldasid seda, kui kirjandusteadlased nende loomingut tõlgendasid. Gandlevski – ja selles on veel üks tema ilmekas erinevus kaas-aegsetest – sai ise luule tõlgendajaks, see on veel üks tema oluline hüpostaas. Tema hiljutistest kirjutistest tuleb kindlasti mainida esseistlike videoloengute tsüklit „Sergei Gandlevski – luulest“, mis ilmus haridusportaalil Arzamas⁶. Pisut varem ilmus sealsamas programmiline esse „Milleks üldse luule?“, sealt pärit tsitaadiga lõpetame luuletaja esitlemise eesti lugejale: „Luulele on rohkem kui mis tahes muule kirjandusliigile vastunäidustatud olla pelgalt kirjandus. Kuid sõnasõnaline ennekuulmatu lihtsus pole tema jaoks ju väljapääs. Epiteet „vahenditu“ on kiitus proosa puhul, kuid mitte luule puhul, mis eksisteerib eranditult imepärase tehniliste võtete varal. Läbida mingi vahemaa jalgsi on üks asi. Kuid selleks, et läbida see suuskade või jalgrattaga, on vaja oskusi. Muidu muutuvad need abivahendid vaid koormaks ja naljanumbriks.

³ Vestluses Aleksandr Žolkovskiga on Gandlevski tunnistanud, et mõnikord näib talle, et ta on traditsiooni võimu alt välja murdunud, kuid see osutub illusiooniks: „Sest kui kirjutad, siis mõtled, et see on ainulaadne, aga selgub, et töötad kaanoni sees“ (A. Жолковский НРЗБ. Allegro Mafioso. Moskva, 2005, lk 193).

⁴ А. Скворцов. Самосуд неожиданной зрелости: Творчество Сергея Гандлевского в контексте русской поэтической традиции. Moskva, 2013, lk 133.

⁵ Varvara Babitskaja sõnastus intervjuust Gandlevskiga. Vastuseks tema repliigile vastas luuletaja: „Ma arvan, et ma ei kirjuta harva, ma kirjutan nagu kõik. Näiteks, kas ma olen täna „kirjutanud“? Muidugi olen. Lihtsalt ei pannud kirja. Ma innustun harva. Mulle näib üleüldse, et lüüriku kohta olen ma kuidagi kahtlaselt külm. Ma kadestan kogu aeg palju kirjutavaid luuletajaid – lihtsalt seepärast, et nende elu on külluslikum [---] kogu see sõnaprügi, mis pidevalt, juba lihtsalt professionaalsest harjumusest peas keerleb, annab harva töövõimelisuse impulsid. Kui säde siiski läbi pääseb, siis võtan ma asja käsile. Objektiivselt võttes – jah, välja kukuvad „valitud teosed“, aga ma ei suhtu sellesse niimoodi“ (В. Бабицкая. Сергей Гандлевский: «Для лирика я как-то подозрительно холоден». Intervjuu internetiportaalile OpenSpace: <http://os.colta.ru/literature/names/details/17433/page2/>).

⁶ Vt: <https://arzamas.academy/themes/gandlevsky>.

Nagu ka suurem osa risti-rästi riimitud tooste, koolipidudel ja kapustnikutel esitatavaid vemmälvärssse, laule, reklaamiüleskutseid ja muud. Kuid ilmekas ja õige on rahva hulgas levinud hävimatu veendumus, et pidu ja luule on sama järku nähtused. Looduses ei ole *non-fiction* luuletusi. Värsskõne kui selline on alati kunstilisusetootlus. Aga kunstile ja ainult kunstile esitatakse ka teistsuguseid nõudmisi. [---] Luule on muidugi luksus. Kuid tema hindajate jaoks on ta elutähtis. Ma võrdleksin lüürika meistriteoste mõju hommikuse käsitsi valmistatud kange kohvi toimega. Nälg on juba vaigistatud. Ees on argiasjad. Kuid nende mõne minuti jooksul, kui aeglaselt kõrvetad end selle magusa mõrudusega, tunned, et sinu horisontaal ja vertikaal on paigas, ja sa langed natukeseks ajaks iseendaga ühte.⁷

Gandlevski juurdumus vene luuletraditsiooni, milles juhtrolli mängib meetrilis-rütmiline riimitud värss, teeb tema loomingu teistesse keeltesse raskesti tõlgitavaks. Pole üllatav, et eesti keeles Gandlevskit otsekui ei eksisteeriks. Teda on mainitud kultuuriajakirjanduses paaril korral nüüdisaegse vene luule oluliste autorite nimestikus. Ainus koht, kus temast on pisut pikemalt juttu, on Irina Belobrovtsjeva gümnaasiumiõpik „Uuem vene kirjandus“ (2007).

Me otsustasime selle tühiku täita ja valisime tõlkimiseks luuletuse⁸, mis pole võib-olla kõige iseloomulikum Gandlevski poeetika näide, kuid on see-eest huvipakkuv oma vormi poolest. See on 1984. aastast pärit luuletus „Vahva on sirel sel maikuul“ („Ай да сирень в этом мае!...“), mis on kirjutatud populaarse antiikse kaksikvärssi – eeleegilise distihhoni jäljendusena:

Ай да сирень в этом мае! Выпуклокрупные гроздья
Валят плетни в деревнях, а на Бульварном кольце
Тронут лицо в темноте – душмутительный запах.
Сердце рукою сдави, восвояси иди, как слепой.
Здесь на бульварах впервой повстречался мне голый дошкольник,
Лучник с лукавым лицом; изрядно стреляет малец!
Много воды утекло. Старая только заноза
В мякоти чудом цела. Думаю, это пройдет.
Поутру здесь я сидел нога на ногу гордо у входа
В мрачную пропасть метро с ветвью сирени в руках.
Кольца пускал из ноздрей, пил в час пик газировку,
Улыбнулся и рек согражданам в сердце своем:
«Дурни, куда вы толпой? Олухи, мне девятнадцать.
Сроду нигде не служил, не собираюсь и впредь.

⁷ <https://arzas.academy/courses/55/8>.

⁸ Nii Gandlevski luuletuse tõlge kui allpool olevad Puškini epigrammide tõlked on tehtud Mihhail Trunini artikli „Kvaasiheksameeter P. I. Filimonovi luules“ jaoks (ilmunud kogumikus: Isamaa ja emakeele vahel. Etüüde eestivene nüüdiskultuurist. Koost ja toim Igor Kotjuh, Aare Pily, Piret Viires. Tallinn: Nüüdiskultuuri uurimise töörihm, 2022, lk 128–141).

Знаете тайну мою? Моей вы не знаете тайны:
Ночь я провел у Лаисы. Виктор Зоилыч рогат».

Nagu teada, oli antiigi värsiehitus kvantitatiivne. Eleegiline distihhon on vene pinnasel antiikse paarisvärsi imitatsioon, mis on edasi antud vene süllabotoni-ka vahenditega. Eleegilises distihhonis on mõlemad värsid kuuerõhulised, vaatamata sellele, et teist värssi nimetatakse traditsioonis pentameetriks: tegelikult on ka temas kuus, mitte viis rõhku. Eleegilise distihhoni esimene rida on tavaline heksameeter, s.t kuueiktuseline rõhkur null-anakruusiga ja ühesilbilise klausliga. Teise rea (niinimetatud pentameetri) peamised iseärasused on rõhkude külgnemine tsesuuri kohal ja meesklausel (s.t nullklausel). Eleegilise distihhoni klassikaline näide on Puškini reaktsioon Nikolai Gneditši tehtud „Iliase“ tõlkele. Toome ära teksti koos meetrilise skeemiga (suure X-ga tähistame rõhulisi silpe, väikse x-ga rõhutuid):

Слышу умолкнувший звук божественной эллинской речи;
Xxx Xxx Xx Xxx Xxx Xx [heksameeter]
Старца великого тень чую смущенной душой.
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X [niinimetatud pentameeter]

Me märkisime teise värssi tsesuuri kahe püstkriipsuga (||), nagu võib skeemilt näha, just seal toimub rõhkude külgnemine. On teada, et Puškini algne reaktsioon „Iliase“ tõlkele polnud sugugi ülev-pateetiline, vaid paroodilis-koomiline: luuletaja mängis üsna sapiselt tõsiasjaga, et Homeros oli pärimuse järgi pime, aga Puškini kaasaegne Gneditš ühe silmaga (hiljem Puškin küll kriipsutas epigrammi oma töövihikust rasvaselt maha ja kirjutas selle asemele juba tsiteeritud apologetilise paarisvärsi):

Крив был Гнедич поэт, преложитель слепого Гомера,
Xx Xxx Xxx Xxx Xxx Xx [heksameeter]
Боком одним с образцом схож и его перевод
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X [niinimetatud pentameeter]

Selle näite põhjal võib näha, et esimene rida (heksameeter) jaguneb jalgadeks teistmoodi, kuid teise rea (pentameetri) rütmijoonis kordab esimese näite teise rea rütmijoonist.

Eesti luule jaoks ei ole eleegiline distihhon midagi imetabast. Seda tuntakse suhteliselt hästi, kuivõrd ta on alati õpikutes ära toodud ühe näitena olulistest värsimõõtudest, kuigi algupärasest luules pole seda väga palju kasutatud. Tuntud näiteks on Gustav Suitsu „Hauakiri“, millest esitame algusvärsid:

Villem on **kord** ta **nimeks** vanemaitl hääs lootuses pandud,
 Xxx Xxx Xxx Xx Xxx Xx
 Maasiku liignime saand kaasa ta teisena neilt.
 Xxx Xxx X || Xxx Xxx X

Siin on näha kvantiteeriva põhimõtte rakendamist⁹, rõhulised positsioonid ei järgi alati sõnarõhke, vaid langevad pikemaväلتeliste silpidele, näiteks „kord ta nimeks vanemaitl“.

Levinud näide on ka Johannes Semperi tõlge Simonidese epigrammist Termopüüldes langenute haul (ilmunud mõlemas Kreeka kirjanduse antoloogias nii 1964 kui ka 2006), kus on samuti näha kvantiteeriva süsteemiga arvestamist, sest silbilis-rõhulist süsteemi järgivas tekstis on rõhuliste positsioonidele paigutatud pikemaväلتelised silbid:

Rändaja, tõtta ja vii Lakedaimoni rahvale teade:
 Xxx Xxx Xxx Xxx Xxx Xx
 täitsime töotuse siin, langenud viimseni me.
 Xxx Xxx X || Xxx Xxx X

Korduvalt on eleegilist distihhoni oma algupärasel luules kasutanud Ain Kaalep, kes on välja töötanud teatava hübriidvormi kvantiteerivast ja silbilis-rõhulisest süsteemist (lisaks püüdele asetada rõhulistesse positsioonidesse pikemaväلتelisi silpe järgib ta sageli ka põhimõtet, et 3. väلتes silp võib asendada kaht lühemaväلتelist silpi). Näitena olgu toodud tema „Väikeste eleeגיעte“ 1. osa algus:

Raskeid helbeid näeb täna taevast langemas alla.
 Xx Xx Xxx Xx Xxx Xx
 Valgeks vaotavad need sünge ja sombunud maa
 Xx Xxx X || Xxx Xxx X

Viimane näide osutab, et jalgadeks jagunemine võib varieeruda mitte ainult heksameetri reas, vaid ka pentameetri reas (aga seda just tänu mainitud väلتepikkustega arvestamise põhimõttele).

Igal juhul on eestikeelsel eleegilisel distihhoniil oma kindel traditsioon olemas. Puškini paarisvärsside tõlkimisel on välja kujunenud tavadest pisut eemaldatud ning pole arvestatud kvantiteerivat põhimõtet, sest seda ei arvesta ka Puškin:

⁹ Kvantiteeriva süsteemi kasutamise kohta eesti varasemas luules ja luuletõlkes vt Maria-Kristiina Lotmani artiklit „Antiikvärssimõõdud eesti tõlgetes 19. sajandi lõpul – 20. sajandi esimesel poolel“, kus on ka viiteid varasemate asjakohastele käsitlustele (ilmunud: Methis. Studia humaniora Estonica, 2012, nr 9/10, lk 54–69).

Kuulen, kuis uuesti kõlamas jumalik hellenlik kõne;
Xxx Xxx Xxx Xxx Xxx Xx
vari sel vanuril suur, nii et mul häämingus hing.
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X

Ühe silmaga Gneditš meil pimedat Homerost tõlkis,
Xx Xxx Xxx Xxx Xxx Xx
eeskuju pooleldi vaid jäljendab tõlgegi tal.
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X

Nagu näha, võib mõlemat tõlget pidada ekvimeetriliseks: neis on säilitatud värsimõõt ja stroofitüüp. Vähe sellest: need tõlked lähenevad ka ekvirütmiale, s.t nad ei säilita mitte ainult värsimõõtu, vaid ka rõhkude jaotumist, kuigi mitte sajaprotsendiliselt: esimeses heksameetrireas on kolmas värsijalg tõlkes daktüüline (skeemil esile tõstetud), samas kui Puškinil on see trohheiline. Seda võiks pidada näiteks absoluutse ekvirütmia võimatuse kohta (sellest räägime veel edaspidi), kuid siinsel juhul on tegu lihtsalt tõlkija esteetilise valikuga.

Meid huvitav Gandlevski luuletus pole kirjutatud mitte puhtas eleeegilises distihhonis, vaid sellest otseselt tuletatud värsimõodus, s.t selle derivaadis. Luuletuse «Ай да сирень в этом мае!...» meetrilis-rütmilist struktuuri on üksikasjalikult kirjeldatud Anastassia Belousova ja Kirill Golovastikovi artiklis, millele toetumegi oma analüüsi siinses osas¹⁰.

Gandlevski säilitab kõige silmatorkavamad jooned, mille järgi eleeegilise distihhoni saab ära tunda: nais- ja meesklauslite vaheldumine, kuuerõhulisus ja riimi puudumine. Kuid ta eksperimenteerib kolmanda iktustevahelise intervalliga. See eksperiment mängib kahe peamise tunnusega, mille põhjal vastanduvad heksameeter ja pentameeter – tsesuur ja klausel. Gandlevski kombineerib neid kõigil võimalikel viisidel ja saab sel viisil kaks uut liiki rida, mis erinevad heksameetrist ja pentameetrist, ja vastavalt ka kolm uut liiki paarisvärssi, mis erinevad eleeegilisest distihhonist.

Luuletus algab „õigest“ paarisvärssist, mis loob tajuinertsit:

Ай да сирень в этом мае! Выпуклокрупные гроздья
Xxx Xxx Xx Xxx Xxx Xx
Валят плетни в деревнях, а на Бульварном кольце
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X

Kuid juba kolmas ja neljas rida vastanduvad järsult esimesele kahele: nais-klausliga värss, milles lugeja ootab heksameetrit, sisaldab tsesuuri iktuste kok-

¹⁰ А. Белоусова, К. Головастиков. О формально-семантической деривации стихотворных размеров: стихотворение Сергея Гандлевского «Ай да сирень в этом мае!...» // Studia Slavica: Сборник научных трудов молодых филологов. Көйө VIII. Tallinn, 2008, lk 135–147.

kupuutekohal (skeemil märgitud kahe joonega), aga meesklausliga värsis – mis peaks olema pentameeter – tsesuur puudub:

Тронут лицо в темноте – душмутительный запах.
Xxx Xxx X || Xxx Xxx Xx
Сердце рукою сдави, восвояси иди, как слепой.
Xxx Xxx Xxx Xxx Xxx X

Neile järgnevais kahes värsis tsesuur samuti puudub. Aga seitsmes ja kaheksas on vastupidi mõlemad tsesuuriga:

Здесь на бульварах впервой повстречался мне голый дошкольник,
Xxx Xxx Xxx Xxx Xxx Xx
Лучник с лукавым лицом; изрядно стреляет малец!
Xxx Xxx Xx Xxx Xxx X

Много воды утекло. Старая только заноза
Xxx Xxx X || Xxx Xxx Xx
В мякоти чудом цела. Думаю, это пройдет.
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X

Esimese kaheksa reaga on luuletaja ammandanud kõik sellise derivatsiooni teel saadud paarisvärsside liigid ja tal ei jää muud üle kui korrata neid järgmises kaheksas reas:

Путру здесь я сидел нога на ногу гордо у входа
В мрачную пропасть метро с ветвью сирени в руках.
Кольца пускал из ноздрей, пил в час пик газировку,
Улыбнулся и рек согражданам в сердце своем:
«Дурни, куда вы толпой? Олухи, мне девятнадцать.
Сроду нигде не служил, не собираюсь и впредь.
Знаете тайну мою? Моей вы не знаете тайны:
Ночь я провел у Лаисы. Виктор Зоилыч рогат».

Veel üks eripära on see, et nende kaheksa värssi teises pooles vahetavad kaks viimast paarisvärssi liiki omavahel kohad: esmalt tulevad kaks iktuste kokku-puutekohas olevate tsesuuridega värssi, seejärel kaks ilma tsesuurideta:

Xxx Xxx Xxx Xxx Xxx Xx
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X
Xxx Xxx X || Xx Xxx Xx
xx Xxx Xx Xxx Xxx X
Xxx Xxx X || Xxx Xxx Xx
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X
Xxx Xxx Xx Xxx Xxx Xx
Xxx Xxx Xx Xxx Xxx X

Eestikeelse tõlke jaoks, mille juurde nüüd pöördume, on kõik eeldused olemas. Esiteks, meil on tegu daktüülilis-trohheilise värsimõõduga, mis eesti keeles, kus sõnarõhk on fikseeritud esimesele silbile, kõlab palju loomulikumalt kui mis tahes jambiline värsimõõt (vene luules, nagu teada, domineerib jamb). Teiseks, nagu öeldud, eesti luules on olemas eeleegilise distihhoni traditsioon ja näidislikud pretsedendid (tähendab, on võimalik ka derivatsioon sellest värsimõõdust).

Vahva on sired sel maikuul! Kobaraid puhevilsuuri
külade varbtarad täis, siin ent, kus Bulvariring,
hinge mul ähmastab lõhn, näkku mis pimedas hoovab.
Südamest käega ma haaran ja silmist on kadunud tee.
Kohtasin kord ma siin alasti poissi, kes vibuga osav,
kavalanäoline koolieelik, kel täpne on lask!
Palju on voolanud vett. Endistest aegadest alles
tuharas ainult üks pind. Arvan, et möödub ka see.
Hommikul istusin siin, jalg üle põlve, kus algab
kuristiksunge metroo, pihus mul sirelioks.
Sõõrmeis mul tubakasuits, joogiks gaseeritud vesi,
kaaskodanikele sisimas laususin, naeratus suul:
„Tohmanid, kuhu te nüüd? Üheksateist olen, tobud.
Tööpõlgur põline ma, tabagu mind kas või surm.
Teate mu saladust? Ei te tea minu saladust: öösel
olin Laissaga. Viktor Zoilõtšil sarved on nüüd.“

Xxx Xxx Xx Xxx Xxx Xx
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X
Xxx Xxx X || Xxx Xxx Xx
Xxx Xxx Xxx Xxx Xxx X
Xxx Xxx Xx Xxx Xxx X
Xxx Xxx X || Xxx Xxx Xx
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X
Xxx Xxx X || Xxx Xxx Xx
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X
Xxx Xxx X || Xxx Xxx Xx
Xxx Xxx X || Xxx Xxx X
Xxx Xxx Xx Xxx Xxx Xx
Xxx Xxx Xxx Xxx Xxx X
Xxx Xxx Xxx Xxx Xxx X

Paksu kirjaga tõstsiime esile need värsijalad, mille pikkus tõlkes ei vasta originaalile. Nagu võib näha, on rütmi seisukohast eesti keeles kõige lihtsam edasi anda ridu, mis on isomorfsed kuuejalalise daktüüliga kärbitud viimase värsijala-

ga, milles pole tsesuuri iktuste kokkupuutepunktis: need on neljas rida *Сердце рукою сдави, восвояси иди, как слепой* – Südamest käega ta haaran ja silmist on kadunud tee ja viies rida *Здесь на бульварах впервой повстречался мне голый дошкольник* – Kohtasin kord ma siin alasti poissi, kes vibuga osav. Seepärast pole üllatav, et originaali kõige keerulisem rida – kaheteistkümnes, ainus, kus kaob kohustuslik null-anakruus, *Улыбнулся и рек согражданам в сердце своем* (sõnas *улыбнулся* on rõhk kolmandal silbil, mitte esimesel) – „sirgeneb“ tõlkes analoogseks kuuejalaliseks daktüliks: *kaaskodanikele sisimas laususin, naeratus suul*. (Tuleb muidugi arvestada, et lugedes venekeelset rida eesti keele prosoodiliste harjumustega, nagu üks meist seda tõlkimise käigus tegi, tundub esimese sõna esimene silp kaasrõhuline ja rida seega ilma anakruusita ja kuuejalaline; kuid seda ei taju niimoodi venekeelne lugeja.)

Teistel juhtudel seletab värsijalgade pikkuse muutust originaali mõnede sõnaühendite foneetika ja grammatika. Üheteistkümnenda rea teises osas (mis järgneb tsesuurile) *нiл в час нiк газировку* on alliteratsioon, mille edasiandmiseks eesti keeles meil vahendeid ei leidunud. Märgime seejuures, et alliteratsioonist loobumiseks koos on värsijalg eesti keeles pikenenud daktüliks *joogiks gaseeritud vesi*. Võimalik, et see on seotud asjaoluga, et eelegilist distihhoni (ja selle derivaate) tajutakse „pika“ värsina, seepärast on seal valdavad daktüülilised värsijalad, aga trohhelised värsijalad on ilmses vähemuses. Teine asjaolu on muidugi see, et kui daktül on põhimõtteliselt „lubatud“, siis olukorras, kus on vaja sisu võimalikult täielikult edasi anda, jätab daktül selleks n-ö lahendamalt ruumi kui trohheus ja tõlkija kasutab selle „loa“ ära.

Kõige vähem sarnaneb originaaliga rida *Поутру здесь я сидел нога на ногу гордо у входа*, mis tõlkes sai kuju *Hommikul istusin siin, jalg üle põlve, kus algab*. Gandlevskil ei ole selles reas tsesuuri, kuid tõlkes on. Selle rea põhiraskus on seotud sellega, et vene sõnaühend *нога на ногу* sisaldab kaht rõhku, kusjuures teine, lisarõhk paigutub selle väljendi tavahäälduses põhisõnalt eesõnale. Vaatlusaluses Gandlevski reas esimene rõhk atoneerub ja teine rõhk muutub värsimõõdu sunnil põhirõhuks ning sõnaühendit loetakse terviklikuna – *нога_на_ногу*. Analoogset operatsiooni eesti sõnaühendiga *jalg üle põlve* teha pole võimalik: ükskõik kuidas ka ei prooviks, alati jääb kaks rõhku. Seepärast paigutus ta meil ritta alles pärast iktustevahelist tsesuuri, mis siinkohal näeb välja „poetilise hüperkorrektsioonina“ ja on üles ehitatud samal põhimõttel kui teised analoogse tsesuuriga read, mis vastavad originaalile.

Lõpuks, viimases reas *Ночь я провел у Лаисы. || Виктор Зоилыч рогат* eristatakse „Лаиса“ „Виктор’ist“ mitte ainult grammatiliste vahenditega (kään- delõpp), vaid ka värsiliste vahenditega: tegelaste nimede vahel on tsesuur (sedakorda tavaline, mitte iktustevaheline). Seda hiilgavat värsitehnilist käiku, mis saadab luuletuse põhipuanti, ei õnnestunud tõlkes säilitada. Reas *olin Laissaga*.

Viktor Zoiłõtšil sarved on nüüd võib küll lausepiiril pausi oletada, kuid see pole nii lõöv ja silmatorkav kui originaalis.

Kõigis ülejäänud ridades õnnestus meil säilitada originaali rütmika. Nagu näitab meie eksperiment, on ekvirütmia tõlkes tendents või püüdlus, mis praktikas täielikult ei teostu. Ekvirütmia võimatust seletab keelte objektiivne ebasümmeetrilisus, ja mida pikem on tekst, seda keerulisem on hoida originaali rütmijoonist. Kuid sellist „bukvalismi“ polegi tegelikult vaja, sest tõlge mitte ainult ei pea vastama originaalile, vaid andma panuse ka vastuvõtvasse kultuuri. Ekvimeetria on kohustuslike tunnuste kogum, sellised on Gandlevski luuletuse puhul, kordame üle, nais- ja meesklauslite vaheldumine, kuuerõhulisus ja riimi puudumine, mille järgi tuntakse ära eleegiline distihhon. Kõik ülejäänud tunnused on seotud rütmiga, ja seepärast võib neid pidada fakultatiivseteks¹¹. Ja siin asub tõlge kahe tendentsi kokkupuutealal. Ühest küljest on tähtis säilitada originaali rütmika eripära sel määral, nagu seda võimaldavad eesti keele vahendid. Teisalt peab kindlasti arvesse võtma, milline on eleegilise distihhoni rahvuslik „ilme“ eesti luules. Me püüdsime edasi anda iktustevahe- lise tsesuuriga värsside vaheldumist vastavalt originaalile, ja meil õnnestus see (tuli välja isegi üks „üleliigne“ rida sellise tsesuuriga; vt selle kohta eestpoolt). Seejuures aga viima tõlget eesti luule eleegilise distihhoni rahvusliku ilmeni, kus, nagu võis eespool näha, kasutatakse aktiivselt ka kvantiteeriva värsisüsteemi võtteid, me ei hakanud. Selles mõttes suhestub tõlge rohkem eleegilise distihhoni vene traditsiooniga kui eesti omaga: kuivõrd eleegiline distihhon kui selline juba on eesti traditsioonis tõlkelise iseloomuga nähtus, siis tundus parem piirduda ühekordse tõlkelise filtriga.

Olles lõpetanud arutluse rütmilise struktuuri üle, pöördume viimaks mõnede Gandlevski luuletuse semantika ja stiili eripärade juurde ja vaatame, mis õnnestus säilitada ja mis läks tõlkes kaduma.

¹¹ 1934. aastal arutles ekvimeetria ja ekvirütmia probleemi üle Ossip Brik oma ettekandes Heine vene tõlgetest kirjanike liidu tõlkijate sektsiooni istungil, mida juhatas Boriss Jarho (vt istungi stenogrammi: Доклад О. М. Брика о новых переводах «Германии» Гейне и его обсуждение на секции переводчиков союза писателей (1934) / Подготовка текста, публикация и примечания Татьяны Нешумовой // *Philologica*. 2012. Kd. 9. № 21/23, lk 280–333). Briki tähelepanufookuses oli Heine rõhkurite ja nende vene ekvivalentide rütmika – kuulsa luuletuse „Ein Fichtenbaum steht einsam...“ näitel. Põhjalikus värsiõpetuslikus kommentaaris selle diskussiooni kohta on tehtud järeldus: „saksa rõhkurit vene keele vahenditega edasi andes tuleb kohustuslikud tunnused alati täpselt taasesitada – see on ekvimeetria. Teisesed tunnused tuleb taasesitada „ligilähedaselt“: tuleb kindlaks määrata, millised muudetavad tunnused konstitueerivad meetrumi rahvusliku ilme, ja anda need edasi mingisuguses lähedases proportsioonis. See ongi ekvirütmia“ (С. Е. Ляпин, И. А. Пильщиков. «Ein Fichtenbaum steht einsam» и типология русского дольника // *Методология и практика русского формализма: Бриковский сборник II*. Moskva, 2014, lk 154–155).

Luuletuse kollisioon on arusaadav: selles jutustatakse lüürilise mina (19aastase nooruki) esimesest armualasest edust, aga jutustuse taustaks on seisakujastu Moskva kevadmaastikud. Selle kollisiooni originaalse tõlgenduse pakkus välja siinse artikli ühe autori Moskva ülikooli aegne juhendaja professor Aleksandr Iljušin (1940–2016). Tema arvates maksab lüüriline mina (nähtavasti luuletaja) kätte ebasõbralikule kirjanduskriitikule (nn zoilosele, зоил; vt selle kohta altpoolt) ja võrgutab tema poja naise. Sel teemal kirjutas Iljušin neli rida eleegilises distihhonis:

Некий зоил (имярек) в периодике литературной
Грубо меня оскорбил, вирши облаяв мои.
Я ж не остался в долгу: соблазнив невестку Зоила,
Виктору, сыну его, туго наставил рога¹².

[Keegi zoilos (seejasee) kirjanduslikus perioodikas / jämedalt mind solvas, mu vemmälvärssse haugutades. / Ei jäänud minagi võlgu: võrgutanud Zoili minia, / Viktorile, ta pojale, panin kõvasti sarved pähe.]

Nikolai Gneditši tehtud „Iliase“ tõlge vene keelde esitas selle stiili eeskjuju, milles on tavaks vene keeles kirjutada tekste antiiksetel ja kvaasiantiiksetel teemadel. Nagu teada, pole Gneditši keel monoliitne, vaid vastupidi kirev, selles süsteemis on erinevate stilistiliste konnotatsioonidega sõnad funktsionaalselt võrdsed, kõrge ja arhailine sõnavara võib kergesti seguneda kõnekeelsuse ja neologismidega. Analoogsel moel on üles ehitatud ka Gandlevski luuletus.

Выпуклокрупные гроздья selle esimeses reas ja *душемутительный запах* kolmandas reas on näideteks mitmeosalistest epiteetidest, mida Gneditš ja talle järgnenud tõlkijad oma tekstides aktiivselt kasutasid. Ja kuigi eesti keel lubab analoogseid keelelisi konstruktsioone üsna kergesti luua (nagu vene keelgi), on tõlkes õnnestunud säilitada vaid esimene epiteet – „puhevilsuur“, teine on edasi antud küll semantiliselt täpselt, kuid grammatilises mõttes ümberütlevalt: *hinge mul ähmastab lõhn*.

Sedalaadi literatuurseid stiilitunnuseid põrgatab Gandlevski kokku rõhutatult kõnekeelsete sõnadega. Need on: *восвояси иди, как слепой* neljandas reas, *Здесь на бульварах впервой* viiendas reas ja *Дурни, куда вы толпой? Олухи, мне девятнадцать* kolmeteistkümnendas. „Восвояси“ ja „впервой“ on kaks kõnekeelset määrsõna ironilise konnotatsiooniga, aga „дурни“ ja „олухи“ on lihtsalt sõimusõnad. Sõimusõnade ekvivalendid tekkisid tõlkesse kergesti, kuid kõnekeelsetest määrsõnadest tuli loobuda, sest stiilimarkerite esitamine

¹² Avaldatud artiklis: А. Белоусова, К. Головастикова. О формально-семантической деривации стихотворных размеров: стихотворение Сергея Гандлевского «Ай да сирень в этом мае!..» // Studia Slavica: Сборник научных трудов молодых филологов. Көйде VIII. Tallinn, 2008, lk 145.

tundus kolmandajärguline olukorras, kus oli vaja edasi anda nii sisu kui rütmilist struktuuri – kõike korraga lihtsalt ei suutnud ühitada.

Veel ilmekam näide sellest, kuidas Gandlevski lülitub erinevate stiiliregistrite vahel ümber, on read *Старая только заноза / В мякоти чудом цела*: ihu, mida on tabanud Amori nool, võib põhimõtteliselt nimetada sõnaga „мякоть“ („liha“), kuid „заноза“ („pind“) võib olla ainult tagumikus (vrd kõnekeelset väljendit „как заноза в жопе“, „nagu pind perses“, mis tähendab korduvat ja raskesti lahendatavat probleemi). Tõlkes lubasime endale avada selle hiilgava ellipsi: *Endistest aegadest alles / tuharas ainult üks pind*, kuigi „tuhar“ pole madalkeelne, vaid pigem neutraalne kehaosa nimetus. Ometi loob väljend „pind tuharas“ koomilise efekti, mõjudes kummalise peenutsemisena, nii et teatav stilistiline nihetus toimub ka tõlkes.

Cupido tähistamiseks kasutab Gandlevski kummastusvõtet (škvililikus mõttes): tavalisest ja intuitiivselt arusaadavast räägitakse ebataavaliselt. Kõik teavad, et Amor on alasti, kuid tema rollis esinev *голый дошкольник* („alasti koolieelik“) üllatab lugejat, sunnib teda dešifreerimispingutusele. Koolieeliku alastiolek on meie tõlkes nihkunud eelmisele reale, nii et efekt ähmastub, see-eest on säilinud tema iseloomustus, mis põhineb alliteratsioonil: *Лучник с лукавым лицом...* on edasi antud kui *kavalanäoline koolieelik, kel täpne...* Peale selle kompenseerib liitepiteet „kavalanäoline“, mida sellisel kujul pole originaalis, selliste Gandlevski stiilis tähtsat rolli mängivate epiteetide puudumist mujal tõlkes (sellest oli juttu eelpool). Sama püüdlus motiveerib veel üht tõlke epiteeti – *kuristikünge metroo*, mis ilmub ridades, kus antiikne teema puutub vahetult kokku nõukogude argieluga (selle tähtsusest Gandlevski loomingus oli juttu siinse artikli alguses). Originaalis võrreldakse Moskva Lenini-nimelist metrood Hadese sünge kuningriigiga ilma mitmeosalise epiteedita (ühendas ja kümnes rida): *сидел нога на ногу гордо у входа / В мрачную пропасть метро*.

Originaali kõige keerulisem rida on kaheteistkümnnes: *Улыбнулся и рек согражданам в сердце своем*. Siin on ametlik stiil „сограждане“ („kaaskodanikud“) ühendatud piiblistiiliga, mis vene traditsioonis on mõistagi kirikuslaavikeelne. „Рек“ tähendab siin „ütles“, see on vananenud minevikuvorm kirikuslaavi verbist „решти“ (verb ise on tänapäeva keelest kadunud, säilinud on vaid selle tuletis „речь“ – „kõne“). Väljend „рек в сердце своем“ (eestikeelses pruugis „ütles oma südames“) tuleb Piiblis korduvalt ette, selle kõige tuntum esinemiskoht on 14. psalmi algussalm „Рече безумен в сердце своем: несть Бор“ (praeguses piiblitõlkes „Meeletu ütleb oma südames: „Jumalat ei ole!““, 1739. aasta tõlkes: „Se, kes jõlle, mõtleb ommas süddames: ei polle Jumalat“).

Gandlevski pöörab selle väljendi travestiaks, lisades täiendi, mis oleks piiblikeeles võimatu: kangelane „ütles oma südames“ mitte iseendale, vaid „kaaskodanikele“. Tõlkes on valitud variant „sisimas laususin“, sest piibliväljendit oli raske rütmiliselt ära mahutada ning pealegi ei kõla see eesti keeles nii mar-

keeritult, s.t pole nii selgesti piiblistiilina äratuntav. Selle asemel sai valitud lihtsalt sõnad, mis võiks mõjuda poeetilisemalt („lausuma“ on kindlasti kirjanduslikum kui „ütlemata“ ning „sisimas“ kuulub samuti pigem kõrgstiilsesse registrisse).

Lõpuread vajavad täiendavaid kommentaare. Neljateistkümnes rida *Сроду нигде не служил, не собираюсь и впредь* viitab spetsiifiliselt nõukogude elulole. Nõukogude Liidus oli olemas seadus tööpõlgurluse vastu: kõik täisealised kodanikud olid kohustatud kas õppima või töötama (tegelema „ühiskondlikult kasuliku tööga“ riigi poolt sanktsioneeritud vormis). Eriti tugevnes võitlus tööpõlgurlusega Juri Andropovi lühikese valitsusaja jooksul (1982–1984): kui kodanik polnud ametlikult kuskil töötanud üle nelja kuu, siis ähvardasid teda paranduslikud tööd ja mõnikord isegi vanglakaristus. Seejuures peeti ametliku töötamise all silmas töötamist mingis ettevõttes või asutuses koos kohustusliku sissekandega tööraamatusse, igasuguseid tasustatavaid eratöid vaadeldi kas tööpõlgurlusena või mittetöise tulu teenimisena. Gandlevski ironiseerib vaikselt nõukogude reaalsuse üle ja väidab, et pole „сроду“ (s.t mitte kunagi) ametlikult töötanud ega kavatsengi seda teha. Eesti keeles on valitud tõlkevasteks *Tööpõlgur põline ma*, mis eesti lugejal peaks seostuma vanasõnaga „Põllumees põline rikas“, mis väljendab agraarset töökuse moraali, lisaks on siin puhtalt tõlkimislõbust mängitud alliteratsiooniga – „põlgur“ ja „põline“; kõik see kokku peaks edasi andma originaali iroonilist tooni, mis otsesemalt tõlkides jääks ehk varju. „Tööpõlgur“ oli nõukogude ajal ametlik termin, kuid iseenesest on seda sõna kasutatud juba 1930. aastail Pätsi-aegses Eestis, kui asutati tööpõlgurite töölaagreid.

Lõpuks vajab ka viimane rida *Ночь я провел у Лаисы. Виктор Зоилыч позам* tervet rida selgitusi. Kui väljend „sarvi tegema“ tähenduses „abikaasat petma, abieluvälisesse intiimsuhetesse astuma“ on ilmselt tuntud kõigis Euroopa keeltes (sealhulgas eesti keeles), siis Laissa ja Zoil on seotud Puškini ajastu luulega. Tõlkes on nad jäänud ainult nimedeks ega anna eesti lugejale edasi seda hulka vihjeid, millega on läbi tikitud vene kultuurikood.

Laissa on Vana-Kreeka hetääri nimi, mis sai populaarseks 19. sajandi esimese poole vene luulekeeles. Laissadeks nimetavad kurtisaane Puškin, Baratõnski, Batjuškov ja teised. Kaks näidet selle ilmestamiseks:

Лаиса, я люблю твой смелый, вольный взор,
Неутолимый жар, открытые желанья,
И непрерывные лобзанья,
И страсти полный разговор.
(Puškin)

[Laissa, ma armastan su julget, vaba pilku, / vaigistamatut indu, avatud ihasid,
/ ja katkematu suudlust, / ja kirge täis vestlust.]

В Лаисе нравится улыбка на устах,
 Ее пленительны для сердца разговоры,
 Но мне милей ее потупленные взоры
 И слезы горести внезапной на очах.
 Я в сумерки вчера, одушевленный страстью,
 У ног ее любви все клятвы повторял
 И с поцелуем к сладострастью
 На ложе роскоши тихонько увлекал...
 Я таял, и Лаиса млела...
 Но вдруг уныла, побледнела
 И – слезы градом из очей!
 (Batjuškov)

[Laissas meeldib naeratus huultel, / tema südantvangistavad vestlused, / kuid mulle on armsamad tema langetatud pilgud / ja ootamatu kurbuse pisarad silmis. / Ma eile videvikus, hingestatuna kirest, / tema jalge ees kõiki armutootusi kordasin / ja suudlusega ihadele anduma / luksuslikus loožis vaikselt ta meelitasin... / Ma sulasin, ja Laissa nõrkes... / Kuid järsku nukraks jäi, kahvatas / ja – pisarad ojana silmist!]

Sarvekandja nimetamine Viktor Zoilõtšiks täidab korraga kolme stilistilist funktsiooni. Ühest küljest viitab nimi Zoil ehk Zoilos, nagu ka Laissa, „antiiksele“ (s.t kõrgele) sõnavarakihistusele. Samas on Zoil 19. sajandi esimese poole luules levinud hüüdnimi pahatahtlikule kriitikule, keda luuletaja põlgab¹³. Mõned näited:

Демид, под одою своей, боясь Зоила,
 Ты имени не подписал!
 Но глупость за тебя к ней руку приложила,
 И свет тебя узнал.
 (Žukovski)

[Demid, oma oodi alla, kartes Zoilost, / sa oma nime ei kirjutanud! / Kuid rumalus sinu asemel pani sellele käe külge, / ja maailm tundis su ära.]

Что ж было для тебя наградою, Торкват,
 За песни стройные? Зоилов острый яд,
 Притворная хвала и ласки царедворцев,
 Отрава для души и самых стихотворцев.
 (Batjuškov)

[Mis küll oli sulle autasuks, Torquato, / nõtkete laulude eest? Zoiloste terav mürk, / õukondlaste teeseldud kiitus ja hellitused, / ka luuletajate endi hinge-kihvt.]

¹³ Zoilos oli Vana-Kreeka küünikust filosoof ja kirjanduskriitik 4. saj e.m.a, kes kritiseeris karmilt Homerose teoseid.

Охотник до журнальной драки,
Сей усыпительный Зоил
Разводит опиум чернил
Слюною бешеной собаки
(Puškin)

[Ajakirjakakluste jahtija, / see uinutav Zoilos / lahjendab tindi oopiumit / marukoera ilaga]

Gandlevski madaldab Zoili nime sõnamoodustuse vahenditega: isanime „Zoi-lõtš“ jaoks on valitud sufiksi kõnekeelne vorm – nagu Mihhalõtš (vrd kirjakeelne Mihhailovitš), Ivanõtš (kirjakeelne Ivanovitš) või Maksimõtš (kirjakeelne Maksimovitš) jne. Sel kujul kontrasteerub isanimi koomiliselt ladina (s.t antiikse) päritoluga nimega Viktor, mida omakorda samuti madaldab olukorra koomilisus: Victor tähendab ladina keeles „võitja“, samas kui tegeliku võitjana väljub olukorrast lüüriline mina, kes on Viktori naise võrgutanud.

Selle möödapääsmatu kommentaariga lõpetamegi oma käsitluse Sergei Gandlevski luuletuse tõlkest. Selle tõlke terviklikkuse ja eesti luuleruumi sobivuse, esteetiliste väärtuste ja puuduste üle otsustagu juba lugeja.

„MATS SÖÖB MOHMAK-MOHMAK“ EHK MARTA SILLAOTSA (ARGI)PÄEVA POEETIKA¹ **KÜLLIKI STEINBERG**

Mis õieti on tõlkija arhiiv? Küsimus kerkis, kui olin Marta Sillaotsa (1887–1969) arhiivimaterjalide kallal tööd teinud vaid mõne päeva. Kas see on koht, kus on talletatud killuke minevikku – mõned kolletanud käsikirjad, millest saab hea õnne korral välja lugeda, kuidas kunagi tõlgiti? On see ehk hoopis ideede stardirada? Või tunnistus teoks saanud mõtetest? Teadsin enda meelest üsna hästi, mida kirjandusmuuseumi kultuuriloolisest arhiivist oma doktoritöö raames otsima lähen – uurima ühe naisliteraadi tõlkijaelu ja tõlkijategevust. Mõistsin aga üsna pea, et sel moel lähenedes valin vabatahtlikult ahtakese silmaklapistatud vaatevälja. Jätksin siiski jonnakalt, püüuga inimese elu ja loomingu kirevast kangast välja harutada ühte lõnga. Harutasin mis ma harutasin, selle lõngaga tuli pidevalt igasugu asju kaasa. Lõpuks, ühel heal päeval loobusin rebimast ja otsustasin võtta elu – tõlkija elu – kõigi muude koemustri lõngadega tükkis, küll kõheldes, aga pannes lootuse uuematele suundadele tõlkeuringutes, mis tõlkja (era)elu pisut enam valgusvihku nihutavad.

Pika elu jooksul jõudis Sillaots vahetuvate riigikordade tingimustes tegutseda mitmel rindel: tõlkijana, aga ka viljaka kirjandus- ja tõlkekriitikuna ning kirjanikuna. Tõlkeid tuli Sillaotsa sulest prantsuse, saksa, vene ja inglise keelest, kokku ligi 60. Tänapäev on minuni arhiivi vahendusel jõudnud nii mõnedki juhid kirevast kangast, kuhu mahub mitut liiki poeetikat: olmelisemat ja tõisemat. Heitkem siis põgus pilk ühe looja elu kõõgipoolle, sinna kuhu avalikkuse silm ei ulatunud, ning vaadeldgem sedagi, mis avalikkuse ette jõudis – siinsel juhul eksplitsiitset tõlkepoeetikat, Marta Sillaotsa hea tõlke põhimõtteid, mis tema tõlkearvustustest välja koorusid. Olgu järgnev kui mitte muu, siis lihtsalt väike

¹ Artikkel põhineb 27. augustil 2022 Eest Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni suvekoolis Liimlas, Tulivee puhkekeskuses peetud ettekandel.

möttemäng era- ja erialase elu kõrvuti kajastamise, aga ka arhiivi olemuse ja inimliku hingejõu argise päritolu teemadel.

Argipäeva (toidu)poetika

Üks esimesi lõngu, mis kangast harutades kätte jäi, oli üllataval kombel toit. Ühtäkki avanes minu ees tõlkija laud, millel kõrvuti „Kolm meest paadis“ ja „Vennad Zenganno“ ning müstiline „nipi“, praekartulid ja *Schokolade*. Toit oli üks läbivatest teemadest Sillaotsa kirjavahetuses õe Erna Reichenbachiga, kellest hiljem sai Erna Voitulaitis. Kui Erna 1923. aastal Albert Orgi kirjastuses korrektoritööd tegi, lähetati ta elama Berliini, sest Saksamaal oli raamatutrukimine toona odavam, ning õed asusid tihedasse kirjavahetusse. Ehkki omajagu kirjutati ka tõlkimisest – Erna luges vahel Sillaotsa tõlgete korrektuuri – ning moest, kangastest ja perekonnaasjust, oli palju juttu just toidust.

Arhiivis tuhnides ilmnes peagi, et toiduteema oli Sillaotsal olnud südamel juba enne 1922. aasta otsust hakata vabakutseliseks tõlkijaks ja kirjanikuks. Varem oli ta nimelt olnud tegev ajakirjanduses ning teinud kaastööd mitmetele perioodikaväljaannetele. Üks neist oli nädalaleht Tallinna Kaja, peatoimetajaks Eduard Virgo, kes oli kirjastanud Sillaotsa algupärased teosed „Algajad“ (1912) ja „Anna Holm“ (1913). Tallinna Kajas oli Sillaotsal oma kolumn pealkirjaga „Lenduri kirjad“, milles sisaldasid olukirjelduslikud vested aktuaalsetel teemadel, autoriks otsekui lendur, kes elule kõrgemalt vaatab. 10. oktoobril 1915. aastal ilmus aga Tallinna Kajas autori nimeta kirjutis pealkirjaga „Söömisest“ (lk 637–639)², mis küll ei kuulunud „Lenduri kirjade“ hulka. Selle autorsust poleks vististi olnudki võimalik tuvastada, kui loo käsikirja poleks leidunud kirjandusmuseumi kultuuriloolises arhiivis, Eduard Virgo kogus, Tallinna Kaja Marta Reichenbachi nime kandvas mapis³. Artikkel algab mõttega: „Eestlane ei oska süüa. Eestlane kas „täidab kõhtu“ hädapärast, ruttu ja millega juhtub; või ta õgib: ahnelt, aplalt ja inetult. Eestlastel puudub söömise-kultur“ (lk 637)⁴. Autor noomib ja manitseb, et sööma peab „ilusalt ja mõnusalt“⁵, samas südamele pannes, et „enam kui kolm korda päevas ei tohiks süüa: see oleks kõhu koormamine ületööga, mille tagajärjeks kõhu töövõimetus, st. liigsööja tervise-riike. Ainult lapsed ja haiged võivad neli korda päevas süüa; tervetele täiskasvanud inimestele jätkuks kahestki korrast“ (lk 637)⁶.

Paraku on neis ridades peidus ka omajagu saatuse irooniat. Marta Sillaots oli hilisemas elus pidevalt kimpus kõhuhädadega, mille põhjusena ta nimetab „ussijuppi“ ehk pimesoolt. Igal juhul soovitab ta 1915. aastal süüa „ainult seda,

² Söömisest. Tallinna Kaja 10.10.1915.

³ Söömisest. Eduard Virgo kogu. Tallinna Kaja käsikirjad Marta Reichenbachilt. EKLA, f 155: m 28: 1.

⁴ Söömisest. Tallinna Kaja 10.10.1915.

⁵ Samas.

⁶ Samas.

mis maitseb. See on esimene ja tähtsam käsusõna igale mõistlikule sööjale. Aga kahjuks võiks maitse rikutud olla. Ja siis on sama tähtsaks käsusõnaks – kõige pealt maitset puhastada, arendada ja edendada. Siin juures tuleb meeles pidada järgmist. Esiteks: l i h a on m ü r k [siin ja edaspidi originaali sõrendus]; mida vähem liha süüa, seda parem; teiseks: mida rohkem leiba ja ajavilja, seda vähem tarvitab kõht liha...“ (lk 639).⁷ „Leib on toitev ja odav, sellepärast söödagu seda palju. Munad on rasked seedida, hapu piim edendab seedimist ja puhastab kõhtu ning maitset; sellepärast söödagu vähe mune ja palju piima. Aga ainult h a p u piima!“ (lk 639).⁸ Lõpetuseks ütleb autor: „Naisterahvastele olgu öeldud, et puhas taimetoit kõige paremaks puhta näovärvi saavutamise abinõuks on, paremaks kui kõik kallid Prantsuse kreemid ja määridid“ (lk 639).⁹ Alla on kirjutanud „Söömise-taidur“. Lugu kannab ajastu pitsarit, jõudis ju 20. sajandi alguses meiegi maile Skandinaavia ja Soome kaudu tervisliku toitumise liikumine, mille üks kesketest sõnumitest oli taimetoitluse propageerimine.

Eeltoodud toitumissoovitused olid esitatud veendumusega, mis lubab arvata, et nad suures osas autori põhimõtetega kattusid. Kui aga liikuda ajas aastasse 1923, mil algas kirjavahetus õega, tuleb nentida, et kaheksa aastat hiljem on Sillaots toona esitatud printsibid sõna otseses mõttes alla neelanud. Ühes 1923. aasta kirjadest öele Berliini kirjutab ta nii: „Kartulipuder ja lillkapsas, toidab see siis inimest?“ (lk 18/47)¹⁰ ja kurdab teises kirjas, et kõht šokolaadi ja koogiga liialdamisest valutab (lk 2/2).¹¹ Räägitakse sellest, milliseid maiustusi Einmanni või Stude juurest on ostetud ja mida Erna Berliinis proovida võiks.

Pere toidulaual olid nii praekartulid kui vasika moorpraad. Viimase kohta ütleb Sillaots ühes kirjadest, et see maitstes „õige hää“ (lk 11/29).¹² Tähtpäevade puhuks aga valmistati Sillaotsa kodus salapäraselt toitu, millel nimeks nipi. Oma sünnipäeva tähistamisest 1923. aasta 12. mail kõneleb Sillaots nii: „Hommi-kupoole tegime ju nipit. Ja see läks õige hästi korda, ma ütlesin nipile, kui ta ahju läks: naidu-naidu, saa õige hääks, siis sõidad Berliini Ernuli vaatama“ (lk 19/51).¹³ Tõepoolest, kirjad annavad tunnistust, et öele Berliini saadeti mitmel korral kringlit, nipit ja muidki roogi. Toonane pakkide liikumise kiirus annab tänasele küll silmad ette.

Toit jõudis ka nimedesse. Marta Sillaotsa hüüdnimi pereringis oli Mats ja nii ta perekonnaliikmetele mõeldud kirjadele enamasti ka alla kirjutas. Mõnedele kirjadele aga on alla kirjutanud hoopistükkis keegi Martsipaan. Abikaasa Julius

⁷ Samas.

⁸ Samas.

⁹ Samas.

¹⁰ Marta [Sillaots] Reichenbach-Rannat, 121 kirja Erna Voitulaitisele. 29. XI 1922 – 28. IX 1955. EKLA, f 243: m 9: 1.

¹¹ Samas.

¹² Samas.

¹³ Samas.

Woldemari hüüdnimi oli Rott ja vahetevahel lisis temagi naise kirjadele oma kommentaari. Just selline kommentaar on 5. märtsi (1923) kirja lõpus: „Mis ma'nd ikka kirjutab, Mats kirjutab ju kahe eest. Eks ole, Ernull? Mats sööb mohmak-mohmak ja mina naeran teispoole lauda. Küll saab ikka Rullis nalja“ (lk 3/5).¹⁴ Rulli oli tänav, kus pere toona elas.

Saame aimu ka tõlkija ja tema pere majanduslikust hetkeseisust – sellest, mida saab endale lubada ja mida mitte. Marta Sillaots suvitas sageli Haapsalus ning pahandab ühes kirjas näiteks piima hinna üle: „Piim on vesine nagu löga ja maksab juba 15 marka toop“ (lk 29/87). Teisal mainib aga, et „ehk on Itaalia õunad, aga need ei tule Rulli. Rulli rahval pole valuutat nende ostmiseks“ (lk 36/105).¹⁵

Kirjadest ilmneb muu hulgas, et toitu puudutav omakeelne sõnavara pole 1923. aastal veel päriselt elule järele jõudnud. Näiteks esinevad saksakeelsel kujul sõnad „Schokolade“, „Schlagzähne“ ja mitmed muud maiustuste nimed.

Kirjandusmuuseumis talletatud kirjad õele jätkuvad 1951. aasta kevadel, kui Marta Sillaots elab drastiliselt muutunud oludes. 1950. aasta lõpus toimus kohtuistung, millega Sillaots noorsoo kõlbelise rikkumise eest vangi mõisteti. Nõmme Gümnaasiumi kirjandusringi juhendamine ja noorte kui võrdsete võõrustamine oma kodus andis punavõimule repressioonideks piisava põhjuse. Enamgi veel, vangi pandi ka ta abikaasa Julius, kelle süü seisnes tema võimetuses oma naist kasvatada. Nõmme Gümnaasiumi kirjandusringist kui Sillaotsa kodus sisse seatud omalaadsest kirjanduslikust salongist on kirjutatud näiteks Ain Kaalep¹⁶, kes samuti pooljuhuslikult, oma kursuseõe kaudu sinna sattus.

Sillaots aga viiakse esiotsa Valga vanglasse ning nüüd on toiduteema kirja-des juba valdav ja puudutab enamasti seda, mida ta soovib, et talle saadetak. Ka räägib Sillaots 1951. aasta kevade kirjades, et on väga kõhn ja kogu Valga vanglas viibitud aja kimbutavad teda tõved: nii kõha, mis taanduda ei taha ja mille ravimiseks ta palub endale mett saata, kui ka kõhuhädad, mis ei lase tal kodunt saadud toidupakkidele vaatamata toidulauda kuigivõrd varieerida.

Neis vanglakirjades on aga nii mõndagi kummalist. Kui mõtleme toonasele elule Nõukogude Eestis, siis oma lähedastelt kuuldu põhjal tean, et toiduga polnud priisata. Koogid ja maiustused olid harvaesinev luksus, suhkrutki oli kasi-nalt. Sillaots palub vanglasse aga saata aprikoose, virsikuid, värsked kartuleid, maasikaid, liha, maitserohelist, küpsiseid, kompvekke, kooke ja mida kõike veel.

¹⁴ Samas.

¹⁵ Samas.

¹⁶ A. Kaalep, Kollase toa saladus. – A. Kaalep. Kolm Lydiat. Tartu 1997, lk 537–543.

Tahta ju muidugi võib, kuid paljudel juhtudel annavad arhiivikirjad tunnistust, et paljuski ta tellitud asju ka saab. Saatjaks valdavalt ikka öde. Saadetiste hulgas on koguni lilled, mida ta ise mitmel korral palub (lk 44/147, 46/153)¹⁷. Mil moel see ajastu tingimustes täpselt võimalikuks sai ning kust tuli selleks vajaminev raha, jääb esialgu saladuseks. Vanglatoidust pole just väga palju juttu, aga kui on, siis ei saa see sugugi väga negatiivse hinnangu osaliseks. Sillaots kirjutab näiteks: „Leib on meil haruldaselt hea, nagu maaleib!“ (lk 38/111)¹⁸.

Tingimustes, kus inimese toimumisvõime on äärmiselt piiratud, saavad oluliseks sellised pisiasjad, nagu näiteks on toidupaki sisu jagamine teiste vangidega. See on protseduur, mille abil saab natukegi kaotatud kompenseerida. Sillaots avaldab kirjades muret abikaasa Juliuse pärast, kes esiotsa oli Narva vanglas ja kes ilmselt kuigi palju pakke ei saanud, sest tal olnud piinlik, et temal kunagi midagi teistele pakkuda ei ole, vaid teised teda alati kostitavad (lk 16/157)¹⁹. 1952. aasta alguses aga viiakse Sillaots Valgast edasi Venemaale ning ta jõuab lõpuks välja Nižni Tagili Sverdlovski oblastis, peaaegu 2500 km kodust, kus kirjavahetus öega jätkub ning on edasise uurimise teema. Tagasi Eestisse jõuab Marta Sillaots 1955. aastal.

Nagu eespool mainitud, kulgeb paralleelselt toidu ja muuga läbi aastate neis kirjades muidugi ka tõlketööde temaatika, enamal määral mõistagi 1923. aastal. Sillaots tõlgib sel ajal J. K. Jerome'i „Kolme meest paadis“, mis Albert Orgi kirjastuses välja antakse ja trükitakse just Berliinis. 5. märtsil kirjutab ta öele Berliini: „Vorbin aina „Kolme meest paadis“. Kui midagi vahele ei tule, saan laupäeva õhtuks valmis. Siis saad midagi lõbusamat lugeda. Rott loeb ja naerab igal õhtul“ (lk 3/4)²⁰. Paistab, et vahele midagi ei tulnud ning mõned päevad hiljem, 10. märtsil, tõenäoliselt laupäeval, on võimalik lõpetatud töö üle öega rõõmu jagada: „Lõpetasin täna oma kolm meest. Heameele pärast laseksin või kukerpalli“ (lk 4/9)²¹. Ja küsib siis öe käest nõu, kuidas oleks õigem, kas „ikka hää ja pää või hea ja pea“ ning kas „tekkib ja sattub või tekib ja satub“ (lk 4/9)²².

Sillaots on produktiivne tõlkija ja jõuab samal, 1923. aastal tõlkida veel teisegi raamatu, mille eestikeelseks pealkirjaks saab „Vennad Zemganno“, autor Edmond de Goncourt. Seegi tuleb kirjades jutuks ja üsna sarnasel moel avaldab Sillaots 15. juuni kirjas suurt rõõmu töö lõpetamise üle: „Zemganno on valmis. Aga metsikult häämeel on mul. Pean ma kukerpalli laskma? Oh sina pime küll! Ikka sai valmis. No mis häält sa teed?“ (lk 26/71)²³. Jaanipäevakirjas aga avaldab

¹⁷ Marta [Sillaots] Reichenbach-Rannat, 121 kirja Erna Voitulaitisele. 29. XI 1922 – 28. IX 1955. EKLA, f 243: m 9: 1.

¹⁸ Samas.

¹⁹ Samas.

²⁰ Samas.

²¹ Samas.

²² Samas.

²³ Samas.

pisut pahameelt kirjastaja Albert Orgi üle, öeldes „Orgilt on mul praegu kuus raamatut. Ta saadab igakord ikka mõned nagu oleks mul mõni tõlkimise vabrik“ (lk 27/75)²⁴. Juttu on ka Charles Dickensi „David Copperfieldi“ võimalikust tõlkimisest, aga Sillaots pole vaimustuses, ütleb, et maht on suur ja „tõlgi pool eluaega“ (lk 8/19)²⁵. Töö võtab ta siiski hiljem ette ja tõlge ilmub 1937. aastal.

Ka 1951. aastal vanglas ei ole tõlked Sillaotsa maha jätnud. Ta kirjutab öele, et vahepeal on draamateatris lavale tulnud tema tõlgitud näidend, millelt on lootus autoritasu saada (lk 48/171)²⁶. Aktuaalsena püsib muugi vaimutoit. Ta palub endale saata Sirpi ja Vasarat (lk 46/154)²⁷ ning osaleb vangla näiteringi tegevuses, kus talle on ülesandeks tehtud repertuaariga varustamine (lk 40/123)²⁸. Ka tahaks Sillaots hoolimata kõigest siiski väga omada professionaalset väljundit, sest kirjutab öele kellestki naisterahvast, kes olla teda vanglas külastanud ja avaldanud arvamust, et oleks hea, kui ta sealgi oma tööga tegeleda saaks. Sillaots palub öel selle naise, kes ilmselt esindas võimuorganeid, üles leida ja tema poole pöörduda (lk 55/214)²⁹. Vanglas on ainus tasustatud töö aga nõõpaukude tegemine rõivastele. Selle eest teenitud kopikaid pole kulutada mujal kui vangla poes (lk 46/156–46/157)³⁰. Vanglakirjadest kumab läbi 63aastaselt vangistatud naise hämmastav hingejõud, rahulik kindlus, milles ei anta maad enesehaletsusele ega meeleheitele, vaid teadvustatakse, et tuleb toime tulla ja peab ellu jääma kaotamata inimlikkust selle sõna kõige paremas tähenduses.

Kui öele saadetud kirjades sisalduvale igapäevasele ja olmelisele lisada muud arhiivimaterjalides käsitletud teemad nagu näiteks keerulised rahaasjad kirjastustega, siis oleks teoreetiliselt võimalik tinglikult rekonstrueerida tõlkija argipäev. Sillaots ise on öelnud ühes oma Mait Metsanurga loomingut käsitlevas kirjutises aga, et „autori isik võib ja tohib huvitada ainult niipalju, kuipalju see teosesse valgust heidab; looja maisel kujul on tähtsust ainult sel määral, mil määral see suudab olla võtmeks toote mõistmisel“ (lk 385)³¹. Ometi on ta väljendanud ka soovi, et tema kirjad talletataks. Mine võta siis kinni, mismoodi ta oma eraelus tuhnimisele vaataks...

Eksplitsiitne tõlkepoetika

Jätkakem aga ühe tahuga Marta Sillaotsa viljakast erialasest tegevusest – tööga kirjandus- (ta kirjutas palju ka Eesti autorite loomingust) ja tõlkekriitika vallas.

²⁴ Samas.

²⁵ Samas.

²⁶ Samas.

²⁷ Samas.

²⁸ Samas.

²⁹ Samas.

³⁰ Samas.

³¹ M. Sillaots, Mait Metsanurk. – M. Sillaots, Kirg ja kavalus. Tartu 2012.

Ajakirjas Eesti Kirjandus ilmus tema sulest kogu selle ilmumisaja jooksul, aastatel 1906–1940, 117 arvustust, neist tõlkearvustusi 37. Loomingus avaldati tema kirjutisi kuni 1940. aastani mõnevõrra vähem – kokku 34. Võtan siinkohal oma magistritööle³² tuginedes lähema vaatluse alla Sillaotsa tõlkearvustused kriitikutegevuse aktiivseimal kümnendil, vahemikus 1930–1940, mil neid Eesti Kirjanduse veergudel ilmus 24. Kirjutistes olid vaatluse all enamasti tõlked prantsuse ja inglise, aga ka hollandi ja taani keelest. Kuigi suurema osa arvustuste mahust võtab enda alla algupärase teose kirjanduslik analüüs, jätkub enamikul juhtudel rearuumi ka tõlkele, seda eriti siis, kui tegu on arvustaja meelest mitte kõige õnnestunuma tööga.

Sillaots heidab tõlkijatele ette mitmeladilisi möödalaskmisi. Tema tähelepanu pälvib vähene lugupidamine algupärandi suhtes, mis avaldub selle „õhkkonna labastamises“ ning „eksimumstes algupärandi stiilivaimu vastu“ (lk 84)³³. Tõlkijale heidetakse näiteks ette, et ta pole suutnud jääda „algupärandi tasapinnale“ (lk 198)³⁴. Taunimist leiab ka originaali lausete väljajätmine, isegi kui seda on tehtud kõlbluse põhimõtetest lähtudes. Sillaots avaldab ühes arvustustest kahetsust, et tõlke kaudu ei jõua lugejani originaali prantsuspärane stiil ning võrdleb tõlget ja originaali üsna kujundlikult „herbaariumieseme ja lillega“ (lk 334)³⁵. Teisel puhul aga leiab negatiivsena välja toomist just tõlke „stiili tugev prantsuspärasus“ (lk 568)³⁶.

Juhud, kui originaali stiili on suudetud edasi anda, on samuti ära märkimist leidnud, olgu siis kirjeldatult rahuldavana (lk 535)³⁷, autori kõiki voorusi edastavana (lk 186)³⁸, või tunnustust vääriva püüuna „säilitada algupärandi stiili iseärasusi“ (lk 143)³⁹. Suurt heakskiitu leiab tõlkija katse valada algupärandit uude vormi, „uueks kunstiteoseks sulatada“ ja „puhuda tõlkesse elavat hingeõhku“ (lk 42)⁴⁰.

Terase pilguga vaatab Sillaots ka tõlgete keelelist külge. Kohati pole sõnakasutus tema meelest sobilik (lk 85)⁴¹, mõnel tõlkijal on aga „eesti keel võimatu, kubiseb keelevigadest, nii halba keelt kohtab tõlkekirjanduses harva“ (lk 198)⁴² ning leidub tõlkeid, mille „eesti keel kirendab vigadest“ (lk 535)⁴³. Liiga

³² K. Steinberg, Tõlkija, kontekst, tekst. Marta Sillaots ja Ch. Dickensi „Pickwick-klubi järelejäänud paberid“ 1948. aastal. Tartu, 2017, lk 23–28.

³³ M. Sillaots, Honoré de Balzac: Isa Goriot. Eesti Kirjandus 2/1930, lk 84–86.

³⁴ M. Sillaots, Pierre Loti: Elust pettunud. Eesti Kirjandus 4/1930, lk 197–199.

³⁵ M. Sillaots, Gyp: Mu sõber Pierrot. Eesti Kirjandus 7/1934, lk 333–334.

³⁶ M. Sillaots, Gaston Leroux: Kollase toa saladus. Eesti Kirjandus 11/1932, lk 568.

³⁷ M. Sillaots, André Maurois: Armastuse heitlikkus. Eesti Kirjandus 11/1930, lk 534–535.

³⁸ M. Sillaots, André Gide: Vatikani keldrid. Eesti Kirjandus 3/1931, lk 185–186.

³⁹ M. Sillaots, Voltaire: Candide ehk Optimism. Eesti Kirjandus 3/1930, lk 142–143.

⁴⁰ M. Sillaots, Joseph Conrad: „Narcissuse“ neeger. Eesti Kirjandus 1/1933, lk 41–42.

⁴¹ M. Sillaots, Honoré de Balzac: Isa Goriot. Eesti Kirjandus 2/1930, lk 84–86.

⁴² M. Sillaots, Pierre Loti: Elust pettunud. Eesti Kirjandus 4/1930, lk 197–199.

⁴³ M. Sillaots, André Maurois: Armastuse heitlikkus. Eesti Kirjandus 11/1930, lk 534–535.

kergekäeline sõnasõnaline tõlge, „kui on häid omakeelseid väljendusvõimalusi“ (lk 568)⁴⁴, pälvib samuti kriitikat. Tõlkija ideaaliks aga peaks arvustaja sõnutsti olema „painduva, omapärase ja õilsa eesti keele loomine“ (lk 568)⁴⁵. Sõnavaralised ebatäpsused ja väärtused ning ülemäärane võõrsõnade kasutamine on eriti taunitavad populaarteaduslikus noortele mõeldud kirjanduses (lk 383)⁴⁶.

Positiivsena leiavad keelelises ja sõnavaralises küljes ära märkimist tõlke soravus (lk 200)⁴⁷, enamikul juhtudel ka keeleuendused (lk 245)⁴⁸, millega pikib oma tõlkeid Johannes Aavik. Ebasobivatena mainib Sillaots muude seas ka näiteks selliseid tänapäeval kodunenud sõnu nagu „malbe“ ja „nördima“ (lk 245)⁴⁹, kuid teisel heidab Aavikule ette liiga vähest uudissõnade tarvitust (lk 568)⁵⁰. Kiiduväärsed on kriitiku meelest tõlkele lisatud sõnaseletuste loendid (lk 292)⁵¹, tõlke leksikaalse külje „võrratu rikkus ja mitmekesisus“, mis „sõnavara poolest jätab algupärandist rikkama mulje“ (lk 379–380)⁵², teisel aga just see, et tõlkija autori lohakat sõnakasutust pole tõtanud parandama, vaid et tal on õnnestunud „eesti lugejaskonnale anda igas suhtes võltsimatu Stendhal laitmatult heas ja võltsimatus eesti keeles“ (lk 374)⁵³ või et tõlkija on osanud valida just sobivad mahlakad rahvapärased ütlemsed (lk 143)⁵⁴.

Lauseehituski jõuab vaatluse alla sagedamini siis, kui sellele on midagi ette heita. Enamasti pälvib Marta Sillaotsa halvaksapanu võõrapärane lauseehitus, millest tõlkija vähese pühendumuse traagelniidid läbi kumavad (lk 84)⁵⁵, (lk 568)⁵⁶. Ühes arvustuses leiab kriitik lauseehituse olevat koguni „grotesksu-seni ulatuvalt kohmaka“ (lk 198)⁵⁷.

Sillaotsa meelest on oluline tõlketööst läbi kumav hool ja armastus ning seda või selle puudumist peab ta sageli vajalikuks ka välja tuua (lk 84)⁵⁸, (lk 118)⁵⁹, (lk 379)⁶⁰, (lk 41)⁶¹. Erilist tähelepanu peab arvustaja arvates ilmuta-

⁴⁴ M. Sillaots, Gaston Leroux: Kollase toa saladus. Eesti Kirjandus 11/1932, lk 568.

⁴⁵ Samas.

⁴⁶ M. Sillaots, Johan Fabricius: Kippar Bontekoe laevapoisid. Eesti Kirjandus 8/1934, lk 383.

⁴⁷ M. Sillaots, E. M. Remarque: Läänerindel muutusteta. Eesti Kirjandus 4/1930, lk 199–200.

⁴⁸ M. Sillaots, Guy de Maupassant: Vee pääl. Eesti Kirjandus 5/1930, lk 244–245.

⁴⁹ Samas.

⁵⁰ M. Sillaots, Gaston Leroux: Kollase toa saladus. Eesti Kirjandus 11/1932, lk 568.

⁵¹ M. Sillaots, André Gide: Vatikani keldrid. Eesti Kirjandus 3/1931, lk 185–186.

⁵² M. Sillaots, Alphonse Daudet: Kirjad minu veskilt. Eesti Kirjandus 7/1931, lk 379–380.

⁵³ M. Sillaots, Stendhal: Punane ja must. Eesti Kirjandus 8/1939, lk 373–374.

⁵⁴ M. Sillaots, Voltaire: Candide ehk Optimism. Eesti Kirjandus 3/1930, lk 142–143.

⁵⁵ M. Sillaots, Honoré de Balzac: Isa Goriot. Eesti Kirjandus 2/1930, lk 84–86.

⁵⁶ M. Sillaots, Gaston Leroux: Kollase toa saladus. Eesti Kirjandus 11/1932, lk 568.

⁵⁷ M. Sillaots, Pierre Loti: Elust pettunud. Eesti Kirjandus 4/1930, lk 197–199.

⁵⁸ M. Sillaots, Honoré de Balzac: Isa Goriot. Eesti Kirjandus 2/1930, lk 84–86.

⁵⁹ M. Sillaots, J. P. Jacobsen: Niels Lyhne. Eesti Kirjandus 2/1931: 118–120.

⁶⁰ M. Sillaots, Alphonse Daudet: Kirjad minu veskilt. Eesti Kirjandus 7/1931, lk 379–380.

⁶¹ M. Sillaots, Joseph Conrad: „Narcissuse“ neeger. Eesti Kirjandus 1/1933, lk 41–42.

ma tõlkides noortele ning sellisel puhul on möödalaskmised ükskõik millistes tõlke aspektides lubamatud (lk 639)⁶², (lk 383)⁶³.

Kui Sillaotsa meelest oli tegu hea tõlkega, ei olnud ta kiidusõnadega kitsi. Kõik, mis vähegi tunnustust väärís ning tõlkija pühendumusest tunnistust andis – autori stiili meisterlik edasiandmine, sõnavaraline rikkus –, leidis kindlasti ka esile tõstmist. Just pühendumus on Sillaotsa tõlkekriitika võtmesõna ja olulisim motiiv.

Karmim arvustamine võis paraku aga kaasa tuua arvustaja tõlketööde teravdatud tähelepanu alla sattumise, sest üks leidnud arvustatavad, et kriitiku enese töö peab sel juhul laitmatu olema. Sillaotsa väitlus Bernhard Lindega, mis samuti Eesti Kirjanduse veergudel aset leidis, annab tunnistust meie toonase tõlketegevuse aktiivsusest ning põhimõtete ja jõujoonte elavast kujundamisest.

Marta Sillaots kritiseeris nimelt üpris teravalt Balzaci „Isa Goriot“ tõlget Eesti Kirjanduse 1930. aasta teises numbris ja see vallandas tõlkijate Bernhard Linde ja Arma Kristeni pahameele. Sillaotsa meelest oli tõlkes rohkesti ebatäpsusi, mis tulenesid „vähesest lugupidamisest algupärandi suhtes“ ning ebapiisavast „hoolest ja armastusest“ töö vastu (lk 84)⁶⁴. Kriitik süüdistas tõlkijaid „algupärandi õhkkonna labastamises“ ning „eksimumes selle stiilivaimu suhtes“ (lk 84)⁶⁵. Soovida jätvat ka eesti keel, eeskätt selle lauseehitus ja sõnakasutus (lk 84)⁶⁶. Ajakirja ülejärgmises, neljandas numbris esitab Bernhard Linde oma vastulause, milles süüdistab Sillaotsa lugeja valedel jälgedel juhtimises, mis põhjustatud tema halvast prantsuse keele oskusest (lk 208)⁶⁷. Väiksemad vead aga tuleks Linde meelest pigem kirjustuse korrektori arvele panna (lk 208)⁶⁸.

1930. aasta viiendas numbris võtab Bernhard Linde omakorda vaatluse alla Marta Sillaotsa tõlgitud Henri Barbusse'i „Põrgu“. Linde leiab, et originaali mitte just esmajärgulisi väärtusi pisendab veelgi tõlge, millest „pole kohati aru saadavgi, mida autor on tahtnud öelda“ (lk 246)⁶⁹. Samuti peab ta oluliseks mainida, et Sillaots arvustab peaaegu pooli prantsuse keelest tehtud tõlkeid ning on neis vägagi kriitiline, „nõudes täpsust ning leides teiste tõlgetes vigu sealtki, kus neid mõnikord tõepoolest ei olnudki“ (lk 246)⁷⁰. Nõnda võtab Linde tõlke osadeks lahti, leiab, et tõlkija kõigi vigade loetlemine läheks liiga pikale – tehes seda siiski kolmel leheküljel – ja küsib, kuidas seesugune töö ilmuda sai (lk 250)⁷¹.

⁶² M. Sillaots, Alphonse Daudet: Väikemees. Eesti Kirjandus 12/1932, lk 639–640.

⁶³ M. Sillaots, Johan Fabricius: Kippar Bontekoe laevapoisid. Eesti Kirjandus 8/1934, lk 383.

⁶⁴ M. Sillaots, Honoré de Balzac: Isa Goriot. Eesti Kirjandus 2/1930, lk 84–86.

⁶⁵ Samas.

⁶⁶ Samas.

⁶⁷ B. Linde, Vastuväiteid „Isa Goriot“ arvustamise puhul. Eesti Kirjandus 4/1930, lk 207–208.

⁶⁸ Samas.

⁶⁹ B. Linde, Henri Barbusse: Põrgu. Eesti Kirjandus 5/1930, lk 245–250.

⁷⁰ Samas.

⁷¹ Samas.

Juba samas numbris saab enda kaitseks sõna ka tõlkija Marta Sillaots, kes ütleb, et tõlkides on tema „eesmärgiks olnud ühelt poolt täpsus, teiselt poolt veatu eesti keel; peamiselt aga algupärandile vastav stiilirütm: tõlke hingestamine“ ning avaldab lootust, et ehk on ta seda mõne oma tõlke puhul vähehaaval ka suutnud (lk 250)⁷². Samuti avaldab autor kahtlust, et Linde arvustust on kannustanud peamiselt kättemaks „Isa Goriot“ tõlke kriitika eest. Sillaots peab vajalikuks esitada ka oma arvustamispõhimõtted, mille hulka kuulub „eesti kirjanduse huvide“ silmas pidamine, mitte soov tõlkijale isiklikult „jämedusi ütelda“ (lk 250)⁷³. Just viimane näib aga Sillaotsa meelest olevat Linde eesmärgiks (lk 250)⁷⁴. Sillaots viitab ka Loomingus ilmunud ja Linde kirjutatud Émile Zola „Therese Raquini“ tõlke arvustusele (tõlkijaks muidugi Sillaots), millest viimase sõnusti kumab läbi samasugune „arvustuslik sääsekurnamine“ (lk 250)⁷⁵.

Samasse ajakirjanumbrisse mahub veel teinegi vastulause, taas Sillaotsa oma ja sedapuhku Linde „Vastuväidetele „Isa Goriot“ tõlke arvustamise puhul“ (lk 255)⁷⁶. Selles lühikeses kommentaaris juhib Sillaots tähelepanu veel mõnele prantsuse keele vääritimõistmist puudutavale üksikasjale, milles Linde end süüdi ei tunnistanud.

Sillaots võttis oma kriitikutegevuse 1957. aastal Helmut Joonuksile kirjutades tagasivaatavalt kokku aga pisukese kibedusega: „Mis puutub minu teostesse, siis on oma väärtuse kaotanud just see osa minu toodangust, mida ma kunagi pidasin oma „elutööks“, s.t. arvustused, artiklid ja monograafiad „Eesti Kirjanduses“, „Loomingus“ ja mujal“⁷⁷. Siinkirjutajal on õnneks põhjust sellele arvamusle vastu vaielda.

Naastes loo alguses esitatud küsimuste juurde, annab arhiiv meile tegelikult ise tema olemuse kohta vastuseid. Selles on ju koos väike ja suur, kõrge ja madal, isiklik ja avalik, eraeluline ja tööalane, kui kasutada seesuguseid ehk mitte kõige sobivamaid binaarseid kategooriaid. Selle kaudu on võimalik jõuda lähemale inimlikule eksistentsile, looja olemise igapäevasele materiaalsele küljele ja aduda selle mõistmisega kaasnevat loovat potentsiaali. See, mis meid puudutab, on inimese – siinsel juhul tõlkija – inimene olemise kogemus, see kukerpall, mida ta tahtis lasta suure töö lõpetamise puhul, või see vasika moorpraad, mis maitses õige hää.

Tõlkija arhiiv pole seega vähemasti minu jaoks sugugi vaid kolletanud käsikirjad, mille põhjal rekonstrueerida tõlkesündmust (*translation event*)⁷⁸, vaid värv dimensiooni, millel on luuletaja sõnu kasutades võime liikuda, luua ja

⁷² M. Sillaots, Järelmärkus. Eesti Kirjandus 5/1930, lk 250.

⁷³ Samas.

⁷⁴ Samas.

⁷⁵ Samas.

⁷⁶ M. Sillaots, Vastuseks. Eesti Kirjandus 5/1930, lk 255.

⁷⁷ H. Joonuks, Marta Sillaots. 100. sünniaastapäeva puhul. Rakke Teataja 16.5.1987.

⁷⁸ G. Toury, *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam and Philadelphia 1995.

lehitada, vaadata inimolu⁷⁹ kaudu lähedale ja ühtaegu kaugele-kõrgele – ka iseenda sisse. Usun, et tõlkija igapäevaelus on poetikat sama palju kui tõlketöös. Kas ei peaks siis arhiivil laskma rääkida tema päris oma lugu? Siit ka palve tänastele digiajastu tõlkijatele: luua ja hoida oma arhiive, unustamata sealjuures igapäevaelu poetikat!

Arhiiv õpetab ja puudutab lähedalt ka selles tuhnijaid, sest kuidas oleks rahulikult võimalik lugeda 63aastaselt vangistatud tillukese naisterahva tohutust suurusest tunnistust andvaid sõnu, saadetud Valga vanglast 14. augustil 1951. aastal: „Mina seevastu elan alati tulevikus. Näen juba vaimus neid aegu, kui ma jälle rängasti kirjatööd teen. [---] Elu on hirmus tore asi. Ja mina ei annaks oma elamustest ära mitte kui midagi – kõik on huvitav ja ... omal kombel ilus“ (lk 19/176)⁸⁰.

⁷⁹ Innocentius III, Inimolu viletsusest: katkend. Tlk M. Lepajõe. Rmt-s: M. Tamm (koostaja). Keskaja kirjanduse antoloogia I. Ladinakeelne kirjandus. Tallinn, 2013, lk 463–485.

⁸⁰ Marta [Sillaots] Reichenbach-Rannat, 121 kirja Erna Voitulaitisele. 29. XI 1922–28. IX 1955. EKLA, f 243: m 9: 1.

SELLE MAA KEELEKORRALDUS HEIGO SOOMAN

148

Artiklid

I

Rääkida tõlkijate väljaandes keelenormist on vägagi omal kohal. Sest see, et keeles üldse mingi norm on, peaks eelkõige just tõlkijatele selge olema. Nii-sama juttu vestes võib öelda lustlikult mida tahes ja sellest, kuidas öeldakse, sõltub, mis jutt see selline on, aga tõlkides on mingi kanal justkui ette antud. Võib arvata, et selle suuna annab originaal, aga siis tekib derridaliku tõlke-teooria vaimus küsimus, mis asi üldse on originaal muud kui üks vahevorm ja kuidas see saab tõlkijat kuhugi suunda sundida. Sellele küsimusele on aga vastus varnast võtta: originaali teeb originaaliks tõlke auditoorium, sest tõlki-mine erinevalt autoritekstist ei toimu tühjas õhus. Tõlkele eelneb semiootilises mõttes ühiskondlik tellimus, mis on Vermeeri skopos-teooria kõige olulisem tahk. Ja kui ka autoritekst ei ole tühjas õhus, siis eelkõige seetõttu, et see toimib kultuuriruumis ise ka nagu tõlge ja ka sellele esitatakse sarnane tellimus. Just sellises tellimuses keelenorm sätestataksegi.

II

See, kuidas täpselt seda keeletellimust esitatakse, on muidugi keerukas ja mit-mekihiline ning ajas muutuv protsess, millest mingi osa on kindlasti implit-siitne ja spontaanne, ent väga suur osa on olnud ka teadlikul ja korrapärasel keelekorraldusel. Eestis on selle käigus pooleteise sajandiga kujundatud välja sobiv institutsiooniline süsteem oma organisatsiooni ja abivaraga. Nüüd aga on seda sajandiülest ühislendu mesipuu poole kukkunud raputama tormituuled. Mis täpselt toimub, ei ole siiski päriselt aru saada, sest need, kes tüüri juurde jõudnud, ei ole oma seisukohti ja plaane terviklikul viisil avalikuks teinud. On küll alustatud moodsates suhtluskanalites ulatuslikku kommunikatsioonikam-

paaniat, aga süsteemsest ja terviklikust ülevaatest oma vaadete ja kavatsuste ning nende aluseks olevate arutluskäikude üle on asi väga kaugel.

Sel viisil hoitakse üleval strateegilist ebamäärasust, mis on väärt sõjajärgset Putini Venemaad: ühest küljest Vene sõdureid Krimmis ei olnud, vaid tulipäised noored mehed ostsid endale ise poest rohelised püksid ja jahivarustuse, teisalt autasustati sõjaväelasi eduka operatsiooni läbiviimise eest. Samamoodi praeguses keelekorralduses: ühest küljest justkui midagi olulist ei sünni, koondatakse lihtsalt keelevara ühele veebilehele kokku, et see oleks uue põlvkonna jaoks mugavalt kättesaadav, nii et igasugune hädakisa paistab naeruväärse ülereageerimisena, teisalt söödetakse järjekindlalt ja süsteemset ette peapöörituseni reduktsionistlikke tuumväiteid keele, normingute ja kõige muu kohta ning on asutud sajanõudega püstitatud infrat aktiivselt murendama.

Neil, kes sooviksid seda ettevõtmist kritiseerida või kas või selle üle arutleda, ei olegi nii millegi suhtes seisukohta võtta. Praegu on saada selleks vaid pistelisi ajakirjanduslikke pildikesi ja ütlushi, sealhulgas uues meedias, kus lobistaksegi väga lahtise tekstiga, mida on viisakas mitte liiga sõna-sõnalt võtta. Aus oleks ikkagi esitada sellisel puhul kõigepealt selged teesid. Tänapäevaste keelekorraldusuuenduste kohta on juba avaldatud küll mitmeid olulisi mõtteid (Koik¹, Nemvalts² ja paljud teised), aga needki on olnud samamoodi pistelised. Sestap on ka siinkohal keelekorralduse ninameeste ja -naiste ütlemistele tuginedes esitatud põhjaliku analüüsi asemel lihtsalt rida talupojamõistuslikke manitsusi.

Muidugi on ka võimalik, et sellest tolmukeerutamisest tuleks hoopis mööda vaadata. Keelekorralduse uute juhtfiguuride argumentid paistavad olevat õige õhukestel savijalgadel, mis lubab arvata, et tuhin mõne aja pärast vaibub ja pöördutakse veidi läbi klopituna tagasi tavapärasele rööbastele. Aga samas tuleb nõustuda keelekorraldajate heameelega keelearutelude hoogustumise üle ja see on vaieldamatult nende teene. Vähemalt üks impulsse endise keelekorralduse praegusel tühistamiskatsel on olnud keeletehnoloogia uued vahendid, eelkõige korpused, aga ka kõik muu algoritmipõhine, mis ilmselt edaspidigi alles jäävad ja veelgi pealetükkivamaks muutuvad, mistõttu ongi õige aeg alustada ka eesti inimkeele huvilistel oma argumentide lihvimist.

III

Keelekorralduse uute juhtide ühe alusmõttena on hakanud paistma tuginemine tõsisele uuenduslikule teadusele ja loobumine üksikute keelekorraldajate suvast. Ehkki ennast esitletakse tavalise keeleteaduse eest seisjatena, on nende hoiak sealjuures üsna patroneeriv ja kõrk: enne neid on keeleteadusest valesti aru saadud ja rahvas laiemalt ei tea üldse, mis keel päriselt on. Seetõttu tuleb seda

¹ Vt Mari Koik, Keeleelu ja nõrgemate kaitse. Sirp, 25.3.2022. <https://sirp.ee/s1-artiklid/varamu/keele-elu-ja-norgemate-kaitse/>.

² Vt Peep Nemvalts, Eesti keelekorralduse sasipuntrad. Sirp, 17.12.2021. <https://sirp.ee/s1-artiklid/varamu/eesti-keelekorralduse-sasipuntrad/>.

neile tõhusa kommunikatsiooniga selgitada. Võib-olla sellesama kommunikatsioonitõhususe tõttu on nende teadust tutvustavad tähelepanekud olnud teinekord liiga lihtsameelsete killast. Nii näiteks kinnitab Liina Lindström, et „ei ole ühtegi objektiivset põhjust, miks „järele“ on kuidagi parem kui „järgi““.³ Kuid kui niiviisi arutleda, siis ei leia ka ühtegi objektiivset põhjust panna kuhugi komasid ja suuri tähti ning mitte öelda: „mina sööma bumm bumm väga väga“, ainult et seda laadi keelega suurt osa nendest asjadest, mida oleme harjunud üheskoos ajama, enam ajada ei saaks. Muidugi on keel selles mõttes nagu loodus, et selles on palju ületootmist ja asendamisvõimalusi ning keel suudabki väga suures ulatuses iseseisvalt organiseeruda ja funktsioone pidevalt ümber jagada – üks puuleht ees või taga ei mängi väga suurt rolli. Aga eriti tänapäeval peaks olema käepärast arusaam, et mõnes nurgas võib puulehtedest väga äkki suur puudus kätte tulla.

Uute keelekorraldajate teadusarusaam rajaneb niisiis suures osas uue tehnoloogia võimalustel, aga metodoloogiline positsioon ja arusaam keelest seal taga paistab sootuks vanamoodne. Süsteemset ülevaadet oma teadusarusaamadest ei ole nad andnud, aga laias laastus näib aluseks olevat ehe 19. sajandi positivism, mille järgi on olemas ainult need asjad, mida saab käega katsuda ja ära mõöta. Keel on sellise vaateviisi järgi eelkõige keelekasutajate poolt oma eesmärkide saavutamiseks hääleaparaadi abil varasemale kogemusele tuginedes toodetud õhuvõnked, mida deskriptivistid saavad oma seadmetega jälgida. Inimlikul teadlikul sekkumisel selles kohta ei ole. Selline deskriptivistlik keelehoiak on muidugi kestnud läbi ajaloo. Näiteks täna käibiva antipreskriptivistliku lipukirja on sõnastanud Ameerika keeleteadlane Robert A. Hall 1950. aastal, nõudes oma raamatu pealkirjas keele rahule jätmist: „Leave your Language alone!“. Üldse väljendabki deskriptivistlik keelepoliitika ameerikalikule ühiskonnale omaseid arusaamu koos selle rangemeelse vabadusearmastusega, mis võib olla kütkestav, kuid väikse rahvuskeele eksistentsiaalseid püsijäämispürgimusi sugugi ei soosi. Muidugi võib selline deskriptivismitruu keelevaade olla jutuks hea ja intellektuaalselt huvitav, aga seda ei saa võtta tõsiteadusliku antusena, mis annab põhjuse elavale keeleorganismile käärid sisse lüüa⁴.

Peamine teaduspoliitiline veendumus näib seisnevat selles, et nüüd on keelekorraldajatel lõpuks võimalik kasutada tõeliselt autentset keelematerjali, mille nad leiavad korpustest. Võib aru saada, et uus tehniline lahendus teki-

³ Merit Maarits, Keeletheadlased: eesti keel on vaba, aga võiks olla veel vabam. <https://kultuur.err.ee/1149567/keeletheadlased-eesti-keel-on-vaba-aga-voiks-olla-veel-vabam>.

⁴ Briti keelekorraldusteoreetik Deborah Cameron on väga tabavalt karikeerinud antipreskriptivistlikku kretinismi. Asendades vaid paar sõna, saab antipreskriptivistliku deklaratsiooni pöörata selle enda vastu, sest ega keel ei muutu ise. Ühesõnaga, antipreskriptivistide idee keele iseeneslikust ja loomulikust muutumisest, mida häirivad ebakompetentsed normeerijad, on täpselt sama kentsakas kui normeerimisentsiastide idee puhtast ja muutumatu keelest, mida määndavad lohakad keelekasutajad (vt Deborah Cameron, Verbal Hygiene. Routledge, London – New York, 1995, 2012, lk 4).

tabki vaimustust ja tegutsemisjanu. Siiski tuleb veidi põikpäiselt pärida, mille põhineb uute keelekorraldajate usk, et korpus mingiski mõttes keelt päriselt ja ammendavalt esindab. Korpus on ju lihtsalt mingi suvaline hulk väga erisuguse taustaga keelematerjali. Konkreetsetele puudustele praeguses korpuses on viidanud oma lehelugudes näiteks Krista Kerge⁵ ja Anto Veldre⁶, ent küsimus on palju põhimõttelisem. Mis annab alust arvata, et see, mis korpustesse püütud, ongi keel ise? Kui püüdlukult tahes korpust koostada, jääb selle representatiivsus uurija subjektiivseks ja suvaliseks hinnanguks. Pealegi on korpuste keel surnud: sealt leitavad keeleainese seaduspärad on alati juba vanad, ületatud ja unustatud. Need on justkui uurija stendile naelutatud surnud liblikad ja ei ole sugugi õigustatud see, kui hakata nende järgi suunama oma mesipuu poole lendlevate õnnetute hingeliste päriselulist asjaajamist. Korpused pole ju muud kui lihtsalt deskriptivistliku lingvistika metodoloogiline positsioon: korpus on see, kuidas deskriptivistid konstrueerivad oma uurimisobjekti. Iseenesest ei ole korpuse esinduslikkus suurem üksiku keelehooldaja keeletunde omast, küll aga on iga keelehooldaja korpusest võrratult nupukam, pealegi elus ja eetiline, mis on normi puhul tähtis kriteerium. Asjaolu, et keegi uurib keelt korpuse abil, ei võimalda teha järeldusi keele olemasolu ega olemuse kohta, ning järeldusi keele iseloomu kohta saab teha vaid tingimisi. Ühesõnaga, korpus on esinduslik üksnes tänu sellele, et deskriptivistid seda oma paradigma raames isekeskis esinduslikuks peavad, aga pole mingit alust arvata, et see, mis on korpuses, ongi keel ise.

Teadusaksiomaatika alushoiakud muutuvad aga ise samamoodi nagu keel ja mood: kord tõuseb esile ühtemoodi arusaam, siis teistmoodi. See, mida pidada teaduse tegemisel reaalseks ja mitte, peaks jääma eelkõige teadusmetodoloogide kitsasse ringi. Teaduse asi on anda oma paradigma kohaseid uusi teadmisi, mitte suruda oma aksiomaatilisi alusveendumusi ühiskonnale peale. Korpus aga on eeldus, mitte järeldus.

Keelekorralduse ja teaduse suhted on tänapäevase teaduseusu tingimustes sel viisil äraspidi pööranud. Keelekorraldus peaks sarnanema teadusega eeskätt polemiseeriva ja meetoodilise hoiaku poolest, aga seda ei maksa ometi teadusega segi ajada. Oma nulltasemel on keelekorraldus poliitika ega vaja mitte mingisugust teadust. Naaberriigis, millele ülal juba ühe korra viidatud, sai kiire ja ulatuslik leksikaalne reform võimalikuks ilma igasuguse uuringulise aluspõhjata, kvantitatiivse või kvalitatiivseta: „sõja“ asemel öeldakse „vojennaja spetsoperatsija“ ja nii ongi. Seda muidugi ei soovitata siinkohal kellelgi eeskujuks võtta, ent rõhutada tuleb, et keelekorraldusel on vaja teadusuuringuid

⁵ Vt Krista Kerge, Targutaja tahab sõna. Sirp, 15.7.2022. (<https://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/targutaja-tahab-sona/>).

⁶ Vt Anto Veldre, Kust on pärit zuumeri eesti keel? Sirp, 2.9.2022. (<https://www.sirp.ee/s1-artiklid/varamu/kust-on-parit-zuumeri-eesti-keel/>).

eelkõige selleks, et olla asjaolude ja suundumustega kursis, ning sellega peakski teaduse roll üldjoontes piirduma.

IV

Teaduslikkuse kõrval näib uute keelekorraldajate teine paleus olevat suur vabaduselembus. Selles tuginevad nad loomulikult tugevale traditsioonile, sest kogu eesti rahva enesemääramise lugu ongi ju olnud algusest peale eelkõige emantsipatsiooniprojekt: maakeelsed talupojad vabastati Lääne-Euroopa ideedelo, Herderi, Baudelaire'i ja paljude teiste mõtete ja sõnade najal modernsusele. Alles viimasel ajal on populaarseks saanud eelmise sajandi viimase veerandi Lääne vasakliberaalsete teoreetikute avastus, et rahvus kui selline on äkki hoopis ahistav ja ikestav. Täpselt samamoodi on keelekorraldus oma põhiteljel liikunud kogu aeg suurema vabaduse poole. Alguses vabastati ühtlustatud keele kaudu harimatuses ja II maailmasõja järgse rahvakeelsuse entusiasmiga jäigast ja pealesurutud kõrgkeelest. Sealt edasi ongi liigutud oma keeleideoloogias kogu aeg rangete normide tervemõistusliku lõdvendamise poole: Arnold Kask ja Elmar Elisto vabastasid rahvakeelt Veski süsteemse kõrgkeele kammitsaist, Rein Kull ja Henn Saari elavat keelt Ernst Nurme „nurmeerimisest“, Tiit Hennoste jt sotsiolingivistika paradigmast lähtuvat mitmeregistrilist keelemudelit Rein Kulli ja Henn Saari keskest kirjakeelest ning tänased keelekorraldusjuhid vabastavad korpustes paiknevat mudru ei saagi täpselt aru, millest.

Aga vabadus ei käi nii, sest see on vastuokslik ja mitme otsaga asi. Näiteks see, mida veel 30. aastatel võis mõista eesti rahva kultuurilise emantsipatsioonina, paistab praegustele keelekorraldajatele riikliku keeleterrorina. Teisalt tõstab Arvi Tavast oma laiale avalikkusele sihitud arvamusalalduses keele paradoksaalsust kiiduväärselt ja üsna põnevalt esile: „keel ei täida ühiskonna seatud ülesandeid mitte oma mitmemõttelisuse kiuste, vaid just tänu sellele“⁷. Aga selle lennuka ja leidliku tõdemuse pinnalt sunnitakse kohe peale kahtlane väärvälik. Päriselt ikka ei ole nii, et meil on valida vaid sajanditetaguse ignorantsuse kohase „masinliku reeglikogumi“ ja täiesti reguleerimata „rõõmu ja mängulusti allika“ vahel: seal on lõpmatult palju vahevariante. See vastandus on sama perspektiivikas kui pakkuda ühiskonnaliikmetele ainsate võimalustena välja fašismi ja kommunismi ning välistada kõik muu. Tegelikult on nii, et toimiv keel haarab mõlemad äärmused ühekorraga (fašismi ja kommunismi, kui soovida nii öelda), mistõttu vajab keeledirektori paradoks laiendamist:

⁷ Vt Arvi Tavast, Milleks meile eesti keel? <https://www.err.ee/1608593491/arvi-tavast-milleks-meile-eesti-keel>. Kuigi ei saa jätta ütlemata, et äraütlemata imelik on kirjeldada keelt justkui avaliku halduse institutsioonina, mis peaks täitma ühiskonna seatud ülesandeid – keel on olnud ühiskonna lõimede punumisel algusest peale kohal ja sellesse ei saa suhtuda nagu mingisse avaliku sektori asutusse, millele ühiskond ülesandeid seab. Muu hulgas keeleteaduses on üsna levinud arusaam, et tegelikult on asjad vastupidi: keel on see, kes esitab ühiskonnale nõudmisi (seda teeb valdavalt Roman Jakobsoni vaadete pinnalt lähtuv traditsioon).

tõepoolest, keel toimib just tänu mitmemõttelisusele, aga keele mitmemõttelisus on võimalik ainult tänu rangetele normingutele. Just selles ongi normingute mõte. Forsseerides võib öelda, et normid on selleks, et neid rikkuda, sest pidev ja elav keeleline tähendusloome just seda nõuab, aga selleks peavad normid esmalt olemas olema. Ühe või teise keelendi mitmetähenduslikkus tekkibki ju nii, et keelenditele antud kindel tähendus⁸ hakkab kuidagi paigast libisema, kuni selgub ootamatult, et see tähendab veel palju muud ja võib-olla midagi lausa vastupidist, nuta või naera. Lühidalt: just normingutega luuakse tähenduslik keel, mille najal ühiskond toimida saab. Norminguteta ei ole tähendust. Kui võtta sihiks normingud rõõmu ja mängulusti nimel purustada – lähevad esimestena puruks rõõm ja mängulust. Ülevalt peale sunnitud vabadus on olnud kõigi autokraatide peamine vits.

V

Mõistes keelt kui puhtalt vabade inimeste loomingulist eneseteostust, vaadatakse mööda mõjukast arusaamast, et keel on ühest otsast paratamatult üsna repressiivne. Prantsuse semioloog Roland Barthes ütleb oma kuulsas *Collège de France*'i avaloengus, et keel on just nimelt fašistlik⁹. Selle ilukõnelise troobi all peab ta silmas, et keel üksnes ei keela ütlemast, vaid sunnib ütleva teatavaid asju: näitena toob ta verbide allutamise subjektile ning ka tänapäeval väga aktuaalse soolise determineerituse, sest erinevalt tänapäeva keelemoest tuli tollases prantsuse keeles endiselt ära märkida, mis soost on kõnes märgitud isik: mees või naine.

Siit edasi mõeldes on esimesed fašistid ema ja emakeeleõpetaja, kes mitte ei oota mult loomingulisust ja suhtlusfunktsiooni ega seda, et keel täidaks ülesandeid, mida ma talle annan, vaid suruvad rägelt peale oma arusaama sellest, milles rääkimine seisneb, oma sõnad ja grammatika. Seda saab teha lausalise füüsilise sunniga, aga kõlbavad ka meelitused: „Tubli poiss! Vaata, kui andekas!“ Hea keelehoole tähendabki viiside otsimist, kuidas seda paratamatut keelevä-

⁸ Üks juhtmõtteid, mis praeguste keelekorraldajate tegusid kannab, on see, et tähendusi ei saa normida. Seda antakse ühendsõnastiku kaudu kõigi varasemate keelesoovituste juures kõigile teada. Siinkohal ei ole mahti selle üle pikalt arutleda, öelda saab vaid nii palju, et mingis mõttes keelekorraldajad hindavad oma suuniste mõju tugevasti üle: keegi ei ootagi neilt, et nad kirjutaksid ette, millised assotsiatsioonid mul ühe või teise keelemärgi peale võivad tekkida. Oluline on see, et keelt saab reguleerida ainult tähenduslikuna, muidu ei saaks parandada ühtegi keeleviga, sest ei oleks selge, milline lubatud vormidest on sobiv asendaja. Et oleks võimalik asendada sõna „hobu“ peab olema parandajal ettekujutus, mida öelda taheti, muidu saaks selle asendada mis tahes korrektse tähejadaga. Liiatigi ei ole süntaktika ja semantika nii selgelt lahutatud, näiteks kui sõna „areng“ ei ole soovitatud kasutada tähenduses „muutused“, on põhjuseks enamasti see, et korraldatud eesti keeles on välditud seda, et nähtuse abstraktset (loendamatu) ja konkreetset (loendatavat) tahku väljendatakse sama sõnavormiga, mitte juurde tulnud lisatähendus.

⁹ Vt Roland Barthes, *Leçon*. Texte de la leçon inaugurale prononcée le 7 janvier 1977 au Collège de France. Paris, Seuil, 1978. <https://www.roland-barthes.org/lecon.html>.

givalda kuidagi taltsutada. Ehkki mind on sünnist saati minu algset kavatsust küsimata rameda sunniga rääkima meelitatud, jätab see mitmepoolsete jõupingutuste tulemusel mulle lõpuks ikkagi mõningase võimaluse jalad maha panna ja oma asja ajama hakata. Nagu haridus üleüldse. Ehkki võimu haare ajaloo käigus vääramatult teravneb, on just võim see, mis loob subjektile ruumi ja agentsuse, nagu käib Barthesi kaasvõitleja Michel Foucault' võimuteooria kreedo.

Keelekorralduses ei tähenda võimu aspektiga arvestamine seda, et igasugune reeglistamine tuleks kaotada, sest fašism keeles ei ole ühe kabinetis sündinud otsusega kustutatav, vaid pigemini visandab see igale kõnelejale tee selleni, kuidas ise hakata keeleloomes kaasa rääkima. Enamasti tehakse seda tõepoolest implitsiitselt, lihtsalt keelt kasutades. Iga sõna, mis ma ütlen, on seisukoht selle kohta, kuidas üleüldse tuleks rääkida. Teiste seas on Arvi Tavast ja Marju Taukar selle oma kunagises oskussuhtluse õpikus kenasti välja toonud: „keelehoolet teevad kõik, kellel on mingi keeleline väljund“¹⁰. Aga sellega asi ei piirdu. Et keelele paratamatult omast repressiivsust tasakaalustada, vajab keel tõepoolest demokraatiat, ent hoopis teises mõttes kui sõnastatud reeglite kaotamine.

Demokraatlikkuse annab keelekorraldusele Immanuel Kanti mõttes avalikkus: see on ruum, kus ma esinen oma erahuvidest väljudes kõigi teistega võrdse ühiskonnaliikmena ja mul on põhimõtteline juurdepääs ka keelekorraldusele ja selle aluspõhimõtetele. Loomulikult on siin üsna kõrge lävend: vaja on haridust ja pingutust, sest keelekorralduse küsimused ongi keerulised. Igaüks ei saa kõikides küsimustes kaasa rääkida, aga põhimõtteliselt on igal soovijal võimalus sõna sekka öelda, olgu näiteks sõnauses või lugejakirjades, aga miks ka mitte kuidagi järjekindlamalt ja organiseeritumalt. Näiteks korpuste maailmas tähendaks see seda, et korpused tuleb teha kõigile huvilistele kogu oma funktsioonilehvikus tasuta ja mugavalt kättesaadavaks, nii et igaüks saaks oma mängulusti rakendada ka korpuste otsas järeldusi tehes.

Eesti keelekorraldusdebatis on juba vähemalt Tiit Hennoste sotsiolingvistikilisest läbimurdest Tapa keelepäeval ja pärast seda¹¹ (aga tegelikult juba Tiiu Erelti ja ta kaasvõitlejate seisukohtades¹²) levinud suur väärtõde, mis keele ja keelekorralduse avalikkust hoogsalt õõnestab ja mille ka tänased keelekorralduse liidrid on oma arsenali võtnud: keelest rääkides ei tuleks kasutada kriteeriume õige ja vale, vaid rääkida hoopis sobivusest ühte või teise konteksti. Siin, võib öelda, on mitu asja koos. Ühest küljest hindavad keelekorraldajad ennast väga üle. Ehkki keelekorraldus on auväärne ja hädavajalik, ei ole sel kunagi olnud sellist mõjuvõimu, nagu ühekorraga kardetakse ja ihaldatakse¹³. Nagu

¹⁰ Arvi Tavast, Marju Taukar, *Mitmekeelne oskussuhtlus*. Tallinn, Valgus, 2013, lk 217.

¹¹ Vt Tiit Hennoste, *Eesti keele arenguid: totalitaariast poliiloolesse*. Keel ja Kirjandus, 2/1999.

¹² Vt Tiiu Erelt, *Eesti Keelekorraldus*. Tallinn, Eesti Keele Sihtasutus, 2002. <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:435477>.

¹³ Võib-olla välja jättes kooliharidust, mis aga on hoopis teine asi. Hariduses on olulisem õppimine ise kui see, mida täpselt endale pähe aetakse: midagi tuleb endale pähe ajada niikuinii.

juba öeldud, on keelereeglid ühest otsast rikkumiseks, ja kui keelekorraldaja võtab südame rindu ja ütleb, et ühte viisi on õige ja teisiti vale, siis on igal soovijal ainult seda suurem rõõm neid reegleid esiti rikkuda ja teiseks tõestada keelekorraldajatele, kui on ka aega, viitsimist, teadmisi ja taibukust, et ta eksib. Õige ja vale pürivad objektiivsusele, objektiivsus aga võimestab ka kõiki teisi avalikus ruumis ringi liikujaid. Kui aga avalik ruum loobub pürgimast objektiivsusele ning õigete ja valede vormide väljatoomise asemel hakkab keele- ja korpusekorraldaja kavaldama konteksti sobimise teemal, reserveerib ta endale kriitikavaba ainuvõimu öelda ise oma pühas ja suvalises subjektiivsuses, mis on see, mis ühte või teise konteksti ikkagi sobib. Selle üle, mis kuskile sobib, ei saa aga debatti pidada – *de gustibus non est disputandum*, nagu ütlesid vanade roomlaste järeltulijad. Ühesõnaga, kui puudub võimalus asju avalikul foorumil arutada, libiseb võim kaadritele institutsioonides. Selles mõttes suudab Eesti keelekorralduse praegune lihtsakoeline vabastamistuhin vaid vaevu varjata oma hõbehaput võimuiha.

VI

Sellise repressiooni ja demokratiseerimise dialektika järgi on keelel varjukülgi, aga sellele vaatamata on igaühel võimalik teatava hinnaga endale tegutsemisruumi taotleda. Keelekorralduse uued liidrid viitavad aga, et normimine on igatpidi liiast, kasutades selle seisukohta allikana Deborah Cameroni raamatut „Verbal Hygiene“. Siingi tundub olevat midagi viltu. Sama targalt võiks kommunistliku partei manifesti mõista nii, et tootmisvahendid tuleb anda kapitalistidele, et nad saaksid töölisklassi ekspluateerima hakata. Kui Cameroni raamatul on mingi juhtmõte, siis see on, et verbaalhügieen, s.t katsed keelt kunstlikult korraldada, on keele toimimise olemuslik kaasnähtus, mille lähtepinnaks on keele metalingvistiline refleksiivsus: „kui loobuda üldises mõttes preskriptivismist, tuleks loobuda keelest endast,“¹⁴ ütleb ta. Niisiis võib Cameroni järgi öelda, et keelt korraldatakse igal juhul ja kui seda ei tee selleks seatud asutused, teeb seda keegi teine. Iseasi aga, mis alustelt.

Siinkohal võin tuua ühe isiklikumat laadi näite. Margit Langemets on korpuseuuringute põhjal tõdenud, et sõnausel leitud uudissõna „tõukefond“ ei ole eesti keeles käiblele läinud, sest keelekasutajad ei soosi seda¹⁵.

Olles teinud tõlkeid euroasutustele, olen isiklikult olnud asjasse segatud: oma kätega olen kasutanud ikka „struktuurifondi“, sest muidu ei lähe tõlge läbi. Sel viisil olen ise korpusesse panustanud, ent põhjuseks ei ole sugugi rõõm ja

Emakeel on selleks üsna sobiv valik. Pealegi tuleb arvestada, kui pöörase eduloo on eesti keele olemasolu eesti rahvale annetanud – mingit alternatiivjalugu on lausa valus ette kujutada.

¹⁴ Vt Deborah Cameron, *op. cit.*, lk vii ja lk 10. Ja teisal näiteks: „tuleb leppida, et inimeste soov keelt korraldada on põhjendatud“ (lk 82).

¹⁵ Vt salvestis EKI arutelupäevast „Eesti keel normi ja vabaduse vahel“, 12.3.2021: https://www.youtube.com/watch?v=3-IEztG_WD8.

mängulust, nagu keelejuhid oletavad, vaid olen selleks olnud halastamatult sunnitud. Ainus, kes mind saaks aidata, oleks keelekorraldaja, kes annaks autoriteetselt ja valjult teada, et õige ja soovitatav on „tõukefond“, ning tõrjuks muid variante. Aga keelekorraldaja vaikib ja minul kui keeikasutajal tuleb alluda korraldusaktile, mille on läbi viinud keelevõhikud kuskil ministeeriumis. Muidugi mõista ei ole struktuurifondid maailma kõige olulisem küsimus, aga ikkagi oleks parem jätta keelekorraldus sobivalt haritud inimeste teha. Keelt korraldatakse käskude ja keeldudega igal juhul ja pealegi üsna vastikult, vägivaldselt, piiritu haardega ja täiesti suvaliselt, kui aga seisund võimaldab. Väikerahval oleks ainus mõistlik mõte, veidi suure paatosega öeldes, hoida oma keelekorraldus üleval ja lasta selles tegutseda neil, kes teevad seda ühtaegu mõistuse ja südamega, traditsiooni tundes ja tugeva ettevalmistuse põhjal, olles sealjuures näoga avalikkuse poole ja avatud sõbralikule kriitikale. Nii, nagu seda on seni teha proovitud.

VII

Keelesüsteemi murendamise juures tuleb arvestada lõpuks seda, et keel ei ole mingi omaette iluasi. Isegi kui võtta lähtekohaks püüdlilikult füsilistlikud käsitlused, nagu Ameerika keelefilosoofil John Searle'il,¹⁶ jõutakse ikkagi välja selleni, et keel on küll subjektiivselt loodud, ent moodustab tähtsaima osa kõige kõvemast sotsiaalsest reaalsusest. Igas üksikus punktis on keel üksikute kõneaktide tehtud ning kõneaktide autoriks ei ole teadagi keegi muu kui inimesed ise. Kuid sellise praktika tulemusena on kokku saadud midagi, mis on tugevas mõttes reaalne ja millel tegelikult kogu muu sotsiaalne ühistegevus püsib. Kõik muud ühiselu aspektid on seeläbi keelesõltlased. Keel kui kollektiivselt loodud reaalsusevõrgustike kese toimib sotsiaalse lõime käitamisel enam-vähem just sellisena, nagu ta on tänaseks kokku korraldatud, sest kõik muud valdkonnad on arenenud sellega ühte jalga. Keel võib olla paljuski liiane ja isereguleeruv ja kõnelejad leiavad, tõepoolest, kiiresti võimalusi ennast uues olukorras arusaadavaks teha, aga keele korrastamatuses hakkab ka tegevusväli kiirelt aheneb. Väga paljut, või põhimõtteliselt kõike saab muuta sammhaaval, aga kui vaibutada kindlalt korraldatud kirjakeel, tõmmatakse väga suur osa vaipa alt ära kõigilt muudelt eluavaldustelt: riigivalitsemisest ja ühistranspordist spordi ja seksini, rääkimata tervishoiust ning hoopiski mainimata otsesemalt keele kaudu avalduvaid eluallasid, nagu teadus, õigus, kirjandus ja kõik ülejäänud.

VIII

Näib seega nii, et keelekorraldusel ei ole alternatiivi. Kui Eestis ei õnnestu seda juhtida keskselt ja süsteemselt, võtavad võimust juhuslikud normingud, mis

¹⁶ Hiljutise tervikliku käsitluse võib leida raamatust John R. Searle, *Making the Social World. The Structure of Human Civilization*. Oxford, Oxford University Press, 2010.

aga ei suuda enam rahuldada ühiskondlikke vajadusi ja kahandavad eesti keele prestiiži Eesti enda elanike jaoks. Aga muidugi on ka alternatiiv olemas Oxfordi sõnaraamatute ja „Chicago Manual of Style'i“ juhtnööride järgi korraldatud inglise keele, aga üha enam ka Facebooki ja Instagrami peakorteris korraldatud twitterikeele ning peagi ilmselt Hiina Rahvavabariigi Kommunistliku Partei Kultuuri- ja Keeletöö Keskvalitsuses korraldatud konfutsiaanlike hieroglüüfide kujul. Keelekadu ei ole immanentne, ent see ei ole midagi, mida ei saa juhtuda. On selge, et võõrkeele abil saavutatav *reach* ei kaalu tegelikult üles oma keelest tulenevat tugevat *identity*'t, aga üksikud keelekasutajad ei pruugi seda teada: *reach* on vahetu, aga *identity* pikaajaline ponnistus. Siin on vaja keelekorralduse heatahtlikku abi.

Ent praegustel keelekorraldajatel on ikkagi õigus selles, et keeleteadus on jõudnud uuele tasemele: neil on kasutada korpused. Ja ehkki üleval selgus, et kogu keelearengu allutamisel korpustele puudub tegelikult alus, on selge, et ka vastupidine pole päris õige, sest see lihtsakoeline argument, et „korpused on niimoodi“, jääb paratamatult alles ja korraldajal on raske oma motiveeritud ja süsteemseid ettepanekuid selle vastu kaitsta. Selles plaanis võib praeguste keelekorraldajate aksioone pidada lihtsalt seltsimehelikuks häireks: üldsuse tähelepanu on edukalt juhitud asjaolule, et korpused on kohal ja ära nad ei lähe. Ja kohe varsti saabuvad ka algoritmide juhitud keelekorralduslahendused. Meie siin Eestis aga oleme tänaseks teavitatud ja saame hakata katsetama, kuidas ennast nende vastu paremini kindlustada. Korpustest peab saama inimlikult haritud keeletundja abimees, mitte iseeneslik korrektse keelekasutuse varasalv. Neid peab õppima kasutama.

Sel viisil arutledes on tänastel keelekorraldajatel veel teinegi suur teene. Eestis ja ilmselt ka mujal on keelekorraldust seni tehtud naivistliku objektivismi vaimus. Keelekorralduse uutel liidritel on isegi õigus selles, et eesti keele standard on moodustatud üksikute keelemeeste ja -naiste suva järgi, kuid keegi neist ei ole korraldanud keelt iseenda nimel, vaid ikka viidates „objektiivsetele“ asjaoludele umbes samamoodi, nagu praegu püütakse viidata korpusele¹⁷. Tänu käimasolevale keelekorraldusuuendusele saab süütuse aeg mööda: keelekorraldajad peavad õppima teadlikumalt välja tooma, mis on need väärtused, mille nimel nad mingit muudatust või muutmata jätmist soovivad. Mis siin võimalikud variandid saaksid olla: selgus lihtinimese jaoks, võrdsus, sooline võrdõiguslikkus (need on Deborah Cameroni peamisi sihte). Kuid samas on need üsna populismimaigulised ega sobi väga hästi Eesti senise traditsiooniga. Võimalikult lai üleilmne ühtlustatus, mida mõni võiks soovida, käiks otseselt eesti keele ellujäämise huvide vastu. Ilmselt tuleks ikkagi kaaluda, kuidas leida

¹⁷ Vt Deborah Cameron, *op. cit.*, lk 57. Cameron viitab oma raamatus läbivalt sellele, et keeleotsused, mida teevad keelekorraldajad, on väärtusotsused, ehkki keelekorraldajad ise püüavad enamasti viidata tavapärasele kasutusele vms.

värske vorm rahvusliku enesemääramise ja edasikestmise motiivile – kuidas jätkata uutes oludes mängu nimega „Kas siis selle maa keel...“. See nõuab keelekorralduse ideoloogidelt võib-olla isegi üksikasjalikku seisukohta rahvuse küsimuses vms. Arvestades seda, kui tugeva surve alla on jäänud lihtsakoelised rahvusnarratiivid, on see üsna mitmetahuline pähkel, mida aga ka saab tasapisi purema hakata.

Tänased keelekorraldajad toetuvad oma tegevuses jõuliselt demokraatlikusele ja ulatavad justkui käe lihtsale keelekasutajale, kelle jaoks normingud on liiga keerulised. Kui me keele puhul saime rääkida tugevast repressioonist, siis just keelekorraldus on tegelikult olnud pigem demokraatlik ettevõtmine, mis tugineb võimu vahetumise mehhanismile, ja sealjuures on oluline olnud side rahvakeelsusega. Enamasti on nii, et üks keelekorraldaja on saanud oma „aegunud“ vaateid levitada seni, kuni ilmub uus pretendent, kellel on enda meelest parem ülevaade selle kohta, kuidas „rahvas tegelikult räägib“, nii et ta saab teha oma kultuurilise pakkumuse ja kui asjaomase valdkonna käilakujud selle alla neelavad, vahetataksegi keelekorralduse juhid välja ning uus mudel pääseb maksvusele. Ning selles mõttes ei ole midagi erilist lahti. Praegused keelekorraldajad on teinud oma pakkumuse eelkõige keelekorralduse metakeele peale ja selle vooruseks on olnud tõepoolest üldise arutelu algatamine. Peamine hirm võib-olla ongi selles, et kuna praegused vaated on pigem äärmuslikud, võib pendel peagi suure hooga teise serva raksatada: poliitilise maastiku foonil ei saa ju välistada, et keelekorraldusse jõuavad tõsisilmsed vana kooli rahvuslased, kes kraamivad välja Muugi või Elisto, ja hakkavad punasega nõudma „lumimemmi“ ja „jorkšiiri sigu“.

Ma tahaksin lõpetuseks meenutada praeguse aja tähtsaima eesti keelekorralduse uurija Reimo Raagi tõdemust (tema keelekorralduse loo juhtmõtet), et „tänapäeva eesti keel ei ole iseeneslikult kujunenud selliseks, nagu ta praegu on; see on paljude üksikisikute ja inimrühmade teadliku tegevuse tulemus“¹⁸. Ja nüüd vist ei olegi muud alternatiivi kui liikuda edasi veelgi suurema teadlikkuse poole.

¹⁸ Vt Reimo Raag, *Talurahva keelest riigikeeleks*. Tallinn, Atlex, 2008. https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/34490/raag_talurahvakeelest.pdf?sequence=3&isAllowed=y.

LISA 1: VÄLJATÖSTE ASEMEL: KEELENORM

Keelekorraldusvapustuste foonil valitseb väike segadus selle üle, mida üldse keelenormiks nimetada. Debatt ei ole aga tuult päriselt tiivusse saanud ning käsitlused on jäänud ka selles vallas pisteliseks. On vist nii, et vanad arusaamad enam täielikult ei tööta (või ei ole usutavad), mistõttu vajame uusi. Ehkki keelekorraldusteoorias valitseb üleüldine arusaam, et keel on elav ja muutub, ei ole seda vähemalt Eestis keelenormi kirjeldamisel kasutatava mõistestikuga eriti arvesse võetud. Siinkohal lähtutakse kaalutlusest, et keelenorm peab kuidagi arvestama ka praktikat, mistõttu tuleks normatiivsuse kategoriseerimisel arvestada ka strukturaallingvistilist keele ja kõne eristust, sest norm on oma põhiolemuselt kõnetasandi nähtus¹. Võib-olla just kõnest mööda vaatamine panebki tänaseid keelekorraldajaid arvama, et korpus on see koht, kust saab kätte tegeliku keele. Siinses kirjutises on niisiis esmalt lähtutud normi deskriptiivse ja preskriptiivse plaani eristusest, teisalt on mõlemaid vaadeldud eraldi strukturaallingvistika keele ja kõne kategooriate puhul. Üks neist esindab keelesüsteemi sünk-

roones väljavõttes, teine sotsiaalset praktikat, mille käigus normi järele proovitakse ja muudetakse. Kõik, mida räägitakse rahvakeele pärastisest pruugist, on tegelikult kõnetasandi nähtus. Et mitte kasutada sõna „keel“ kahe üsna eristatud nähtuse kohta, mis on iseseksis pingelistes suhetes, nimetatakse siin Saussure'i „keelt“ 'surnud keeleks' ja „kõnet“ 'elavaks keeleks'. Olulisem kui fatalistlik paatos, mida selline sõnavalik kaasa toob, on asjaolu, et tähendus sünnib elavas keeles ja peegeldub seal rohkem või vähem elavalt ka surnud keelele, nagu päikese valgus kuult, nii et keel tervikuna on ikkagi tähenduslik nähtus ja nii on ka korpuste seaduspärades ja seadusejõulistes normingutes mõlemal objektiks tähenduslik keel.

Võib jääda mulje, et selline strukturalistlik käsitlus kirjeldab paremini intensiivsemaid ja ekspressiivsemaid praktikaid, nagu näiteks mood või üldse kunstimaitse, aga võib lihtsalt arvestada, et keeles toimuvad need protsessid üsna aeglaselt ja tavapraktikas saab korrektsuserindel ÕSiga üsna libedasti läbi. Samas ei ole keeruline kujutada ette suhtlusolukorda, kus see, mis ÕSis kirjas, on vale.

¹ Strukturaallingvistikas on kõige levinum pidada normi vahelihiks keele ja kõne vahel, nii et keel on iga inimese peas olev struktuur (eelkõige Eugenio Coşeriu käsitluses), norm on selle sotsiaalne täiendus ja kõne on siis aktiivne keelekasutus. Selliselt vaadatakse normeerimist tähendusest lahus. See on aga eksitus: just normatiivsus on see, mis üldse tähenduse võimalikuks teeb.

	Surnud keel (keel)	Elav keel (kõne)
Deskriptiivne	<i>statistiline norm (korpuste keel) (1)</i>	<i>keeleideaal (4)</i>
Preskriptiivne	<i>norming (ÕS) (2)</i>	<i>sanktsioneeriv normatiivsus (3)</i>

1) *Statistiline norm* – n-õ keele enda seasuspärad, mida ka deskriptivistlikud korpusingvistid võivad oma uuringutes avastada. See on keel, nagu seda „tegelikult räägitakse”, kuid mida võib kohata ikkagi vaid minevikku vajunud ja kivistunud kujul. Korpus pretendeerib suurele teaduslikkusele, ent on alati täiesti meelevaldne, sisuliselt on see kellegi subjektiivne uskumus, et see, mis vaatluse alla võetud, esitab keelt tervikuna. Küll aga sobib see deskriptivistlike uuringute tegemiseks.

2) *Norming* – see, mida tavaliselt peetakse keelekorralduse pärisosaks ehk keelekorraldajate teadlikud ja avalikud selgesõnalised otsused, mis on valatud väärikatesse köidetesse ja saanud juriidilis-sotsiaalse institutsiooni rolli. Nagu ka statistiline norm, jääb ka see mõneti subjektiivseks ja elutuks, eriti kui seda vaadata seadustes ja kirjasõnas fikseeritud kujul. Ometi on see ainuke, millele on võimalik oma keeletegudes tugineda.

3) *Elav normatiivsus* – normatiivsuse päris-tine pesa. See on keele kui praktika sotsiaalse regulatsiooni mehhanism, mis seisneb iseenekehalises panustamises sotsiaalse heakskiidu ja halvakspanu virvarri. See on koht, kus keel on aktuaalne ja normi vaadatakse pidevalt läbi, mistõttu ei ole kunagi päris selge, kas see, mis ma ütlen, on normikohane või mitte, vaid see selgub alles ülesastumise tagajärjena. Kes midagi öelda soovib, see proovima peab. Just elav normatiivsus on see, mis toob kaasa keele muutumise ja annab igale soovijale võimaluse normiloomes kaasa rääkida. Siin seotakse kokku normi ja tähenduse suhted, aga sellel on oma hind. See on kõige laiemalt öeldes hirmavalikkuse ees rääkida, sest avalikkus võib su alati kohapeal ära lintšida (võib ka loorberitega pärjata ja täielikult ignoreerida ning enamasti juhtub midagi selle triangi keskosas). Keeleline tähendusloome ei ole lahutatav surmahirmust.

4) *Keeleideaal* – see on keele hea ja eetilisel taetud südametunnistus ehk keel sellisena, nagu see võiks olla. Mõiste on võetud Henn Saarilt selle täpsustusega, et ideaalpiilt keelest ei ole mitte sünkroonse keelesüsteemi struktuurne osa, vaid seda oleks samuti otstarbekam kirjeldada kõnetasandi nähtusena. Sest

ehkki üdini sotsiaalne, ei istu keelesüsteemi sisemiste võimaluste väljaarendus kuskil abstraktse keelepalee võlvidud koridoris, vaid virvendab ikkagi alati värsket ja realiseerimisvalmi võimalusena kunatise suhtlusetke kohal. Ideaal on see, mida „tegelikult” ei ole argireaalsuse mõttes üldse olemas, aga mis toimib nii, justkui oleks. Keeleideaal ei saa midu, kui olla tugevalt juurdunud traditsiooni, aga on teisalt tervikuna määratlemata ja sellisena eeterlik nähtus. Siiski on see kirjeldatav ka asjalikumal viisil. Keeleideaal tugineb nähtusele, mida tuntakse keeleteaduses keele kompositsionaalsuse printsiibina, mille ühena esimestest tabas ära juba Wilhelm von Humboldt, aga mida on edaspidi üle korranud terve plejaad olulisi keeleuurijaid (Frege, Saussure, Sapir, Chomsky, Lyons, Tavast jt), nimelt et keel võimaldab kõnelejal kasutada piiratud hulka vahendeid piiramatul hulgal viisidel, millest tuleneb see, et saame väljendada senikuulmatul viisil nii, et kõik saavad aru ja see on kohe üleni korrektne (elava normatiivsuse mõttes). Keel on oma põhiolemuselt avatud mallistik. See on kogum kommunikatiivseid žeste, mida oma parema äratundmise järgi tuimalt ahvitakse, aga mis võivad areneda ennustamatult ükskõik mis suunas ja mõõtkavas, aga ometi nii, et kollektiivses kommunikatsioonisüsteemis saab sellega rahulduda. Keeleideaal on oma substantsiilt unistus paremast homsest ja maailm võibki tagatipuks minna justkui veidi paremaks. Võib öelda, et keeleideaal on igal kõnelejal erinev, aga see klatitaksegi ära elava sanktsioneerimise käigus, s.t kasutuse käigus toimuva tähenduste kinnistumise raames. Kui minu keeleideaal on äärmuseni idiosünkraatiline, ei ole sel ju teistes faasides mingit lootust. Aga samas võib minu ideaal olla ka nii kütkestav, et teised võtavad selle omaks. Selles mõttes toimub sotsiaalne lävimine eeskätt keeleideaali tasandil, mis tegelikult ongi see, mis kogu normimehhanismi käigus hoiab. Ühest võimalikust keeleideaalist võib lõpuks tasapisi saada uus statistiline norm. Just seetõttu on keeleideaal ainus, mis päriselt keele nime väärrib. See ongi keele kodu.

Eksperiment

Eksperiment

KATSEDE DOMINANDIGA

162

Eksperiment

TRIIN KALLAS, ÜLAR PLOOM, KRISTIINA ROSS, HEETE SAHKAI

Aastatel 2004–2007 tegid toonaste Tallinna Pedagoogilise Ülikooli ja Eesti Humanitaarinstituudi tõlketeadusega tegelevad õppejõud koostööd Eesti Keele Instituudiga. Muu hulgas sündis väike tõlkelaboratoorium, mille osalised Triin Kallas, Ülar Ploom, Kristiina Ross ja Heete Sahlai eksperimenteerisid dominandipõhise tõlkega. Katsetused jäid pooleli – või kestavad teisisõnu öeldes ja teistes vormides siia maale. Tervikuna sai katsealune Voltaire'i tekst samuti tõlgitud vaid markeerimata, sõnasõnalises versioonis, ülejäänud versioonid jäid lõpetamata. Kuid kuna isegi need tulemused, milleni tookord jõuti, on tõlkijate seisukohalt äärmiselt huvitavad ja silmiavavad, avaldame muutmata kujul märkmed, mis olid aluseks Heete Sahlai ja Kristiina Rossi Tartu Ülikoolis 1.–3. detsembril 2005. aastal toimunud rahvusvahelise konverentsi „Tõlketeooriad ja -praktikad. Võrdlev lähenemine“ peetud ettekandele.

Dominandipõhiste tõlkemeetodite äärmuslikud võimalused

Tõlkimist võib vaadelda kui kompromissi ja tasakaalu otsimist vastukäivate kaalutluste vahel, mis üksteist neutraliseerivad. Keelte ja kultuuride vaheliste erinevuste tõttu ei ole tõlkides võimalik sihtteksti üle kanda kõiki lähteteksti kompositsiooni elemente: lähteteksti grammatilist struktuuri, sõnade ja fraaside täpset semantikat, teksti kirjutamisega ja seoseid teiste tekstidega jne. Enamasti arvestab tõlkija kas või alateadlikult mingil määral kõigi niisuguste tahkudega, kuid valib – sõltuvalt teksti iseloomust – ühe aspekti, millele teised tõlke tahud allutatakse. Normaaltõlkes ei arendata tõlke-dominanti siiski iialgi liiga teravalt välja, vaid püütakse alati ka kõiki teisi komponente silmas pidada.

Ettekandes tutvustame kavandatavat tõlkeeksperimenti, mille raames püütakse ühe lähteteksti näitel arendada eri dominantidega tõlked võimalikult äärmuseni, et kompida nende piire, tuua selgemini esile lähte- ja sihtteksti suhted teineteise ning oma kultuuriruumiga ning analüüsida tõlkija tegevust.

Dominandi mõistet defineerib artiklis „The Dominant“ R. Jakobson: „The dominant may be defined as the focusing component of a work of art: it rules, determines, and transforms the remaining components. It is the dominant which guarantees the integrity of the structure.“¹ (Peeter Torop: „Dominanti võib määratleda kunstiteose fokuseeriva komponendina: ta alistab, määratleb ja transformeerib ülejäänud komponente. Dominant tagab struktuuri integreerituse.“²)

Dominandipõhise tõlketeeoria kohaselt (nt Torop 1989) algab tõlkimine originaali kõige tähtsama elemendi ehk dominandi leidmisest, mis tagab tõlke-teksti sisemise ühtsuse.³ Selleks võib olla originaali sisuplaan, väljendusplaan, mõjujõud vms.

Normaaltõlkes ei arendata dominanti siiski iialgi liiga teravalt välja, vaid püütakse alati ka kõiki teisi komponente silmas pidada. Meie eksperimendi suks on aga valitud dominant tõlkes maksimaalselt välja arendada.

Mis on need elemendid või komponendid, mille hulgast dominant tuleb leida? Me mõistame neid väga avaralt ja mitte tingimata objektiivselt etteantuna. Eksperimendi esimene eesmärk ongi eritleda võimalikult suurt hulka tegureid, millega arvestamine teksti tõlkimisel üldse kõne alla võib tulla või mis tõlkimisel teadlikult või ebateadlikult kaasa võivad mängida.

¹ Ladislav Matejka, Krystyna Pomorska (eds.), *Readings in Russian Poetics: Formalist and Structuralist Views*. Ann Arbor: University of Michigan 1978, lk 82–87.

² Kirjandus filmis. Teater. Muusika. Kino, 1989/5, lk 18. (2014. aastal ilmus TLÜ Kirjastuses Märt Väljataga koostatud tõlkekogumikus „Kirjandus kui selline. Valik vene vormikoolkonna tekste“ kõnealune artikkel Märt Väljataga tõlkes ka tervikuna, sealne tõlge (lk 240) kõlab nii: „Dominanti võib defineerida kui kunstiteose fokuseerivat koostisosana, mis valitseb, määrab ja transformeerib ülejäänud osi. Just dominant tagab struktuuri tervikkuse.“)

³ Nt Peeter Torop, sealsamas.

Teiseks sunnib kogu rõhu asetamine ühele dominandile maksimaalselt eksploreerima ja eksploateerima selle edasiandmise vahendeid. Eksperimendi käigus ongi kavas dominandi edasiandmise vahendite valimise ja rakendamise jäädvustamine „tõlkepäevikuna“.

Kolmandaks võiks tähelepanu pöörata sellele, mis juhtub teiste teguritega, mida pole dominandiks valitud, kuid mis samuti (potentsiaalselt) tõlkeprotsessi suunavad. Kui kaugemale üldse saab dominantit arendada? Milliseid tegureid tuleb tõlkes minimaalselt arvestada, et tegemist oleks veel tõlkega, ja kui paljusid saab maksimaalselt arvestada?

Eksperimendi õnnestumise korral on kavas tulemus avaldada koos tõlkijate selgitustega valitud dominandi ja selle edasiandmise strateegiate kohta ning tõlkeprotsessi kirjeldustega.

Eksperimendi aluseks on originaaltekst:

Voltaire

SONGE DE PLATON

1756

Platon rêvait beaucoup, et on n'a pas moins rêvé depuis. Il avait songé que la nature humaine était autrefois double, et qu'en punition de ses fautes elle fut divisée en mâle et femelle.

Il avait prouvé qu'il ne peut y avoir que cinq mondes parfaits, parce qu'il n'y a que cinq corps réguliers en mathématiques. Sa République fut un de ses grands rêves. Il avait rêvé encore que le dormir naît de la veille, et la veille du dormir, et qu'on perd sûrement la vue en regardant une éclipse ailleurs que dans un bassin d'eau. Les rêves alors donnaient une grande réputation.

Voici un de ses songes, qui n'est pas un des moins intéressants. Il lui sembla que le grand Demiourgos, l'éternel Géomètre, ayant peuplé l'espace infini de globes innombrables, voulut éprouver la science des génies qui avaient été témoins de ses ouvrages. Il donna à chacun d'entre eux un petit morceau de matière à arranger, à peu près comme Phidias et Zeuxis auraient donné des statues et des tableaux à faire à leurs disciples, s'il est permis de comparer les petites choses aux grandes.

Démogorgon eut en partage le morceau de boue qu'on appelle la terre et, l'ayant arrangé de la manière qu'on le voit aujourd'hui, il prétendait avoir fait un chef-d'oeuvre. Il pensait avoir subjugué l'envie, et attendait des éloges même de ses confrères; il fut bien surpris d'être reçu d'eux avec des huées.

L'un d'eux, qui était un fort mauvais plaisant, lui dit: „Vraiment vous avez fort bien opéré; vous avez séparé votre monde en deux, et vous avez mis un grand espace d'eau entre les deux hémisphères, afin qu'il n'y eût point de communication de l'un à l'autre. On gèlera de froid sous vos deux pôles, on mourra de chaud sous votre ligne équinoxiale. Vous avez prudemment établi de grands déserts de sables, pour que les passants y mourussent de faim et de soif. Je suis

assez content de vos moutons, de vos vaches, et de vos poules; mais franchement, je ne le suis pas trop de vos serpents et de vos araignées. Vos oignons et vos artichauts sont de très bonnes choses; mais je ne vois pas quelle a été votre idée en couvrant la terre de tant de plantes venimeuses, à moins que vous n'ayez eu le dessein d'empoisonner ses habitants. Il me paraît d'ailleurs que vous avez formé une trentaine d'espèces de singes, beaucoup plus d'espèces de chiens, et seulement quatre ou cinq espèces d'hommes: il est vrai que vous avez donné à ce dernier animal ce que vous appelez la raison; mais, en conscience, cette raison-là est trop ridicule, et approche trop de la folie. Il me paraît d'ailleurs que vous ne faites pas grand cas de cet animal à deux pieds, puisque vous lui avez donné tant d'ennemis et si peu de défense, tant de maladies et si peu de remèdes, tant de passions et si peu de sagesse. Vous ne voulez pas apparemment qu'il reste beaucoup de ces animaux-là sur terre: car, sans compter les dangers auxquels vous les exposez, vous avez si bien fait votre compte qu'un jour la petite vérole emportera tous les ans régulièrement la dixième partie de cette espèce, et que la soeur de cette petite vérole empoisonnera la source de la vie dans les neuf parties qui resteront; et, comme si ce n'était pas encore assez, vous avez tellement disposé les choses que la moitié des survivants sera occupée à plaider, et l'autre à se tuer; ils vous auront, sans doute, beaucoup d'obligation, et vous avez fait là un beau chef-d'oeuvre.“ [...]

Teksti markeerimata, sõnasõnaline tõlge võiks kõigepealt olla niisugune:

PLATONI UNENÄGU

Platon nägi palju und, ja hiljem pole seda vähem nähtud. Ta oli näinud unes, et inimesel oli kunagi kaks loomust ja et karistuseks oma eksimuste eest jagati ta meheks ja naiseks.

Ta oli tõestanud, et olemas saab olla ainult viis täiuslikku maailma, sest matemaatikas on ainult viis korrapärast keha. Ka „Riik“ oli üks tema suurtest unenägudest. Veel oli ta näinud unes, et magamine sünnib ärkvelolekust ja ärkvelolek magamisest, ja et inimene kaotab kindlasti silmanägemise, kui vaatab päikesevarjutust teisiti kui veekausist. Unenäod töid tol ajal palju kuulsust.

Siin on üks tema unenägu, mis on tal üks huvitavamaid. Talle tundus, et suur Demiurgos, igavene Geomeeter, kes oli just täitnud lõpmatu ilmaruumi lugematute taevakehadega, tahtis panna proovile tema loometööd pealt näinud vaimude tarkuse. Ta andis igäühele vormida tükikese ainet, umbes nii nagu Phidias ja Zeuxis oleksid andnud oma õpilastele kujusid ja pilte teha, kui tohib väikesi asju suurtega võrrelda.

Demogorgoni osaks langes porikamakas, mida nimetatakse maaks, ja kui ta oli vorminud selle niisuguseks, nagu me seda täna näeme, uskus ta, et on teinud meistriteose. Ta arvas, et on võitnud kadeduse, ja ootas isegi oma kaastelst kiidukõnesid; ta oli väga üllatunud, kui need ta vilega vastu võtsid.

Üks neist, kes oli suur irvhammas, ütles talle: „Te olete toiminud tõesti targalt; te olete jaganud oma maailma kaheks ja pannud poolkerade vahele suure veevälja, et nad kuskil kokku ei puutuks. Teie poolustel jäätutakse kül-

mast ja ekvaatoril surrakse kuumast. Te olete rajanud ettenägelikult suured liivakõrbed, et sealt läbiminejad nalga ja janusse sureksid. Ma olen üsna rahul teie lammaste, lehmade ja kanadega, aga ausõna, teie madude ja ämblikega ma seda küll ei ole. Teie sibulad ja artišokid on väga head asjad, aga ma ei saa aru, mis eesmärgiga te olete katnud maa nii paljude mürgiste taimedega, kui teil pole just kavatsust selle elanikke mürgitada. Muide, mulle paistab, et te olete loonud umbes kolmkümmend liiki ahve, veel rohkem liike koeri, aga ainult neli või viis liiki inimesi. Tõsi, te olete andnud sellele loomale niinimetatud mõistuse, aga kätt südamele pannes, see nende mõistus on ikka väga naeruväärne ja meenutab natuke liiga palju hullumeelsust. Üldse tundub, et te ei hooli suurt sellest kahejalgsest loomast, sest te olete teinud talle nii palju vaenlasi ja nii vähe kaitset, nii palju haigusi ja nii vähe rohtu, nii palju kirgi ja nii vähe tarkust. Te ei taha ilmselt, et neid loomi maa peale väga palju jääks, sest lisaks ohtudele, millega te olete nad ümbritsenud, on teil tehtud nii täpsed arvestused, et ühel päeval niidavad rõuged nende liigist igal aastal ühe kümnendiku ja rõugete vanem öde süüfilis mürgitab ülejäänud üheksa kümnendiku eluallika; ja nagu sellest veel vähe oleks, olete te korraldanud asjad niimoodi, et pooled ellujäänutest käivad kohut ja teine pool on ametis üksteise tapmisega; nad saavad teile kindlasti väga tänulikud olema ja te olete tõesti suure meistriteose teinud.“

Demogorgon läks näost punaseks; ta tundis isegi, et tema asi ei ole kõlbeliselt ja ihuliselt läbinisti hea, aga ta väitis, et head on siiski rohkem kui halba/kurja. „Arvustada on lihtne,“ ütles ta, „aga kas te arvate, et on kerge teha looma, kes on kogu aeg arukas, kes on vaba ja kes ei kasuta oma vabadust kunagi kurjasti? Kas te arvate, et on lihtne aretada üheksa tuhat taime, ilma et ühelgi neist oleks kahjulikke omadusi? Kas te kujutate ette, et kui teil on kindel kogus vett, liiva, muda ja tuld, saab läbi ajada ilma mere ja kõrbeta? Teie ise, härra naljavend, vormisite planeet Marsi; vaatame, kuidas te oma kahe suure ribaga toime tulite ja kui kaunid on teie kuupaisteta ööd; vaatame, kas teie rahvas on hullumeelsusest ja haigusest prii.“

Vaimud uurisidki Marssi ja pilkaja tehti halastamatult maha. Kergemini ei pääsenud ka tõsimeelne vaim, kes oli voolinud Saturni; ning tema kolleegid, kes olid meisterdanud Jupiteri, Merkuuri ja Veenuse, said samuti igaüks oma osa.

Kirjutati pakse köiteid ja õhukesti brošüüre, pilluti vaimukusi, loodi laule, tehti ennast lolliks, vastuolud teravnesid; lõpuks sundis igavene Demiurgos kõik vaikima: „Teie tehtus on nii head kui halba,“ ütles ta, „sest teil on palju mõistust, aga te olete ebatäiuslikud. Teie looming kestab ainult mõned sajad miljonid aastad; selleks ajaks olete juba õppinud ja teete paremini. Täiuslikke ja surematuid asju saan teha ainult mina.“

Niimoodi õpetas Platon oma õpilasi. Kui ta oli rääkimise lõpetanud, ütles üks neist: „Ja siis te ärkasite üles.“

Järgnevad eksperimentaalsed tõlkenäited.

NÄIDE 1.

Dominandiks on lähteteksti dialektilisus, mida on keeleliste vahenditega üritatud edasi anda. Rõhud: eristumine ja pooldumine ning jagunemine, eesmärgiks võimalikult lihatu ja veretu luustik. Et tuleksid esile geomeetrised vormid, matemaatika jne. *Rêver* ja *songer* on eristatud kui „uni“ ja „unenägu“ vastavates kombinatsioonides. Lingvistiliselt võiks muidugi ka liitnimisõnad lahutada, aga esialgu ei proovi. *Science* on igatahes just seetõttu praegu tõlgitud „eritluseks“, sest eks see teadus ju üks lõhustamiskunst ole küll. Kogu sõnavara on seetõttu üritatud viia terviku ja osade peale (jaotati, jagus jne). Ka on tahtlikult liialdatud nägemisega kui äranägemisega: nägi und, näis, nägema, nähtud jne.

PLATONI UNENÄGU

Platon nägi palju und ja temast alates pole vähem und nähtud. Ta nägi sellist unenägu, et kunagi oli inimloomus kaheksagune, aga et pattude karistuseks jaotati see meessoos ja naissoos.

Ta tõestas, et on ainult viis täiuslikku maailma, sest matemaatikas on ainult viis korrapärast keha. Tema „Riik“ oli üks ta suurtest unedest. Siis nägi ta veel sellist und, et magamine sünnib ärkvelolekust, ja ärkvelolek magamisest, ja et nägemine kindlasti kaob, kui vaadata päikesevarjutust mujalt kui veeanumast. Tollal tõid uned suurt kuulsust.

Nüüd siis üks unenägu, mis pole vähem huvitavate hulgast. Talle näis, et suur Demiurgos, igavene Geomeeter, kes oli täitnud lõpmatu ruumi loendamatu keradega, tahtis järele proovida, kuidas eritlevad ainet need vaimud, kes olid tema töö tunnistajad. Ta andis igale neist väikese tüki materiat vormida, umbes nii nagu Pheidias ja Zeuxis oleksid andnud õpilastele teha kujusid ja pilte, kui väikesi asju tohib suurte asjadega võrrelda.

Démogorgonile jagus tükk muda, mida kutsutakse maaks, ja kui ta oli selle selliselt vormistanud, nagu tänapäeval näha, mõtles ta endamisi, et on teinud meistritöö. Ta arvas, et on igasugusest kadedusest jagu saanud, ning ootas kiidusõnu ka ametivendadelt; aga ta oli väga üllatunud, kui sai nende vile osaliseks.

Üks neist, kuri naljahammast, ütles talle: „Tõepoolest, teie olete väga hästi talitanud; te olete eraldanud oma maailma kahte ossa ja olete pannud suure vetevälja kahe poolkera vahele, nii et ühe ja teise vahel pole ühenduspunkti. Teie kahel poolusel võib surnuks külmuda, teie võrdpäevajoone all kuumusest kärvata. Te olete oma tarkuses rajanud suured liivakõrbed, selleks et teekäijad seal nälga ja janusse sureksid. Teie lammaste, teie lehmade, teie kanadega jään ma rahule, aga madude ja ämblikega tõtt-öelda mitte. Teie sibulad ja teie artišokid on väga head asjad, aga ma ei näe, mis idee sundis teid katma maa mürgiste taimedega, kui teil polnud muidugi plaanis selle elanikke ära mürgitada. Muu hulgas näis mulle, et te olete vormistanud ahvide liike kolmekümne ringis, koerte liike veel rohkem, aga inimesi üksnes nelja või viit liiki: tõi, sellele

viimasele loomale olete teie andnud midagi, mida te kutsute mõistuseks; aga teadvustagem, see mõistus on liiga naeruväärne, liiga ligilähedane pöörasusele. Muu hulgas näis mulle, et teile ei lähe see kahejalgne loom suuremat korda, sest te olete temale andnud palju vaenlasi ja väga vähe kaitset, niivõrd palju haigusi ja niivõrd vähe arstimeid, nii palju kirgesid ja nii vähe tarkust. Teie ei näi soovivat, et neid loomi jääks maa peale liiga palju, sest võtmata arvesse ohtusid, mille kätte te nemad jätate, olete te oma arvutused nii hästi teinud, et saabub päev, kui rõuged võtavad igal aastal tervest liigist kümnenda osa, aga rõugete vanem öde süüfilis mürgitab ära järele jäänud üheksa osa; ja otsekui ei jaguks seda veel niigi, olete te asjad selliselt sättinud, et pool järelejäänuid käib kohut, teine pool aga notib üksteist surnuks; nad on teile selle eest kindlasti väga tänulikud, nii et olete õigusega suure meistritöö teinud.“

NÄIDE 2.

Kontseptuaalse tõlke katse, mis keskendub:

- a) sõnakasutuse järjepidevusele (sama termin läbivalt sama vastega),
- b) Voltaire'i teksti seoste Platoni filosoofiaga (metatekstid: eessõna, märkused).

Lähteteksti nähakse eelkõige filosoofilise tekstina, s.t teatava filosoofilise kontseptsiooni esitusena. Tõlke eesmärk on selle kontseptsiooni mõisteliselt täpne edastamine ja selle seoste eksplitseerimine filosoofilise traditsiooniga.

PLATONI UNENÄGU

Platon uneles⁴ sageli, ja sellest ajast saati pole sugugi vähem uneldud. Tema unenäos oli inimloomus kahekordne, ent inimese vigade karistuseks jagatud⁵ see meheks ja naiseks.⁶

Ta tõestas, et täiuslikke maailmu saab olla vaid viis, sest matemaatikas on vaid viis korrapärast keha.⁷ „Riik“ oli üks tema suurtest unelustest. Veel uneles

⁴ *Rêve*-tüvega sõnade vaste on „unelema“, et säilitada kahemõttelisust: unelemine tähendab siin nii unistamist kui ka unenägemist. *Songe* on aga alati tõlgitud „unenäoks“. Vt ka eessõna unede ja müütide rollist Platoni filosoofias.

⁵ Kasutan sõna „jagama“ ja mitte „lahutama“, kuna jagamine on Platonil põhiline filosofoerimise meetod: defineerimine toimub läbi laiema mõiste jagamise (rakendatakse eriti dialoogides „Sofist“ ja „Riigimees“).

⁶ Platon, *Pidusööök* 189e–191d. Aristophanes jutustab oma armastusele pühendatud kõnes, et vanadel aegadel oli olemas kolmest soost inimesi: mehed, naised ja androgüünid. Kerakujulise kehaehitusega androgüünisugu oli jumalate arvates liiga tugev – „jõu ja keharammu poolest olid nad hirmuäratavad ja meeles mõlkusid neil suurelised kavatsused [...] nad tahtsid taevasse pääsuks tee rajada ning jumalaid rünnata“ (190b, Astrid Kurismaa tõlge). Et neid nõrgemaks muuta, löikas Zeus androgüünid pooleks ning Apollon keeras nende näod ümber, et nad oma vigasust näeks ning tagasihoidlikumaks muutuks.

⁷ Ilmselt vihje nn viiele Platoni tahukale (tetraeeder, oktaeeder, heksaeeder, ikosaeeder ja dodekaeeder), mille autoriks peetakse Platoni sõpra Theaitetust ning mida kirjeldab ka Eukleides oma „Elementides“. Mõistagi on korrapäraseid kehi geomeetrias rohkem, kuid nende tahukate ideaalsus seisnes selles, et nad on ühtviisi sümmeetrilised igast küljest vaadeldes ning selles, et kõiki on võimalik jagada võrdkülgseteks kolmnurkadeks. Sellel põhineb Platon nn

ta, et magamine sünnib ärkvelolekust ja ärkvelolek magamisest,⁸ ja et päike-sevarjutust mujalt kui veenõust vaadates kaotame kindlasti silmanägemise.⁹ Unelused olid neil aegadel kõrgelt hinnatud.

Järgnevalt kirjeldan üht huvitavamat tema unenägudest. Nimelt tundus Platonile, et suur Demiurg, igavene Geomeeter, olles täitnud lõpmatu ruumi lugematu arvu maakeradega, tahtis proovile panna nende geeniuste teadmist, kes olid olnud tema tööde ja tegemiste pealtnägijaiks. Nii andnud Demiurg igale nende seast pisikese tükikese mateeriat korraldada, umbes nagu, kui lubate suuri asju väikestege võrrelda, Pheidias ja Zeuxis¹⁰ olid andnud oma õpilastele skulptuure ja maale teha.

NÄIDE 3.

Siinse tõlke dominandiks on lähteteksti ajaline suhe tänapäeva lugejaga. Eesmärgiks on katsetada arhaiseeriva tõlke äärmuslikke võimalusi. Voltaire'i 1756. aastal ilmunud tekst on püütud tõlkida võimalikult kaasaegsesse eesti kirjakeelde – s.t keelde, mille elemendid on tollest ajast säilinud eestikeelsetes tekstides reaalselt esindatud –, kasutades sealjuures 17. ja 18. sajandil eesti tõlketekstides tavalist sõnasõnalist tõlkemeetodit.

Niisugune eesmärgi püstitus toob ideaalse teostuse korral paratamatult kaasa kaks („normaalse“ tõlkeprotsessi seisukohalt negatiivset) tagajärge. 1) Kuivõrd Voltaire'i prantsuse keel erineb tänapäeva prantsuse kirjakeelest vaid üksikute vormide või nende kirja pildi poolest, 18. sajandi eesti keel on aga tänapäeva eesti kirjakeele suhtes väga tugevas nihkes, siis on sihtteksti keel tänapäevase lugeja jaoks palju tugevamini markeeritud kui lähteteksti keel, vaatamata sellele, et nii lähte- kui sihttekst annavad oma tänapäevasele lugejale keelilise signaali paigutada loetu 18. sajandisse. 2) Sõnasõnalise tõlkemeetodi järgimine toob teksti grammatilisi prantsuse konstruktsioone ning muudab kasutatud sõnade tähendusvälja prantsuspäraseks, mis on 18. sajandi eesti kirjakeelele tegelikult võõras, kuivõrd tol ajal tõlgiti ainult saksa keelest (ja pandi

füüsika dialoogis „Timaios“, kus maailma ülesehitust seletatakse atomaarselt ning tahukad on algelemendid (esimesed neli vastavalt tuli, õhk, vesi ja maa ning dodekaeder kui maailma tervik).

⁸ Vastanditeõpetus oli levinud juba kaua enne Platonit, kuid ka Platon argumenteerib tihti vastandite abil (vt nt „Riik“ 437j vastandite suhtelisusest, või hinge surematuse tõestus „Phaidonis“, mis põhineb elu ja surma vaheldumise „faktil“). Omanimelises dialoogis (158c) väidab Theaitetus, et kogemuslikult ei erine ärkvelolek millegi poolest magamisest: me ei saa kunagi olla veendunud, et praegune vestlus ei toimu kellegi unes. Sellepärast ei saagi kindel teadmine põhineda meeleanemtel, tõestab Sokrates.

⁹ Platon „Phaidon“ 99d: „Muidu tabab mind sama, mis neid, kes uurivad päikesevarjutust, seda silmadega vaadates. Mõned ju hävitavad oma silmad, kui nad ei vaata päikese peegelpilti vees või milleski muus taolises“ (Marju Lepajõe tõlge).

¹⁰ Skulptor Pheidias (490–430 eKr, Parthenoni looja) ja maalikunstnik Zeuxis (sünd u 464 eKr).

sellega alus eesti keele grammatiliste konstruktsioonide ja semantiliste väljade tänini säilinud saksapärasusele).

18. sajandist on kuni 1756. aastani eesti keeles ilmununa teada eeskätt kalendrid, katekismused, kiriklikud käsiraamatud jms ning aabitsad. Eestikeelse jutukirjanduse tinglikuks alguseks loetakse 1737. aastal ilmunud lõunaeestikeelset vagajuttude kogu (mille esimene trükk pole säilinud) ning selle kaks aastat hiljem ilmunud põhjaeestikeelset paralleeli. 1756. aastast on eestikeelsetena teada neli raamatut, neist on säilinud ainult kaks lõunaeestikeelset; kaks põhjaeestikeelset on läinud kaduma (Annus 2000). Kõige rikkalikuma keelega 18. sajandi eestikeelseks tekstiks on 1739. aastal ilmunud põhjaeestikeelne piibel. Sajandi kolmest viimasest aastakümnest on säilinud ka mitmekesisema ilmalikuma sisuga raamatuid – nt tervishoiu käsiraamat (1771), kokaraamat (1781) –, kuid valdav enamus 18. sajandil kirjutatud eesti keelest on spetsiifilise sõnavaraga usutekst. Tollase kirjakeele struktuuri kirjeldavad A.Thor Helle põhjaeesti keele grammatika (1732) ning A.W. Hupeli grammatika (1780, 2. täiendatud trükk 1819), mis suures osas kopeerib Thor Helle grammatikat, kuid lisab sellele lõunaeesti keele materjali. Mõlemad grammatikad sisaldavad sõnastikku ning rahvalikus ja kõnekeelses keeles lisasid (dialoge, mõistatusi, kõnekäände).

Seega on 18. sajandi eesti kirjakeele (säilinud) korpus üsna väike ja temaatiliselt piiratud. Kuid säilinu põhjal võib väita, et 1730. aastatest kuni 18. sajandi lõpuni püsis kirjakeel muutumatuna, sest 1730ndatel ilmunud olulisim paar (Thor Helle grammatika 1732 ja piiblitõlge 1739) ning sajandi lõpukümnedite olulisim paar (Hupeli grammatika 1780 ja piiblitõlke 2. trükk 1773) on keeleliselt identsed. Tõlge üritab imiteerida 18. sajandi põhjaeesti kirjakeelt. Sõnavara puhul on seatud eesmärgiks kasutada ainult neid sõnu, mis leiduvad kas Hupeli grammatikas või piiblitõlkes. Praeguses variandis on sõnade fonoloogiline kuju jäetud tänapäevastamata, kuid vanast kirjaviisist on loobutud.

PLATONI UNI

Platon nägi palju unenägusid ja sest ajast pole neid mitte vähem nähtud. Ta oli näinud unes, et inimese olemine¹¹ oli vanast¹² kahekordne ja et tema eksistuste karistamiseks¹³ jagati see meheks ja naeseks.

¹¹ Pilstivere (1687) ja 1705. aasta UT tõlkekäsikirjades esineb vastavas kontekstis ka *loom: looma*, nt 1705 Rm 1:26 servale on lisatud variant *mis Loma wasto on* (= 'mis on loomuvastane'). Nii Hupeli sõnaraamatu (1780) kui juba 1686 ilmunud Wastse Testamendi järgi olid lõunaeesti keeles vastavas tähenduses kasutusel *loom: loomu* (WT Rm 1:26, Hupel) ja *loomus* (WT Rm 2:14, Hupel), kuid põhjaeesti keeles näib kõige tavalisemaks vasteks oluvat *olemine*, nt Gl 4:8 Müncheneri käsikirjast (1694) kuni täispiiblini (1739).

¹² Nii piiblis (nt Rt 4:7), Hupeli järgi *vanal ajal*.

¹³ Hupeli grammatika käändeparadigmas (1780) translatiivi ei esine, kuid partiklite peatükis tuuakse ainsuse translatiivi vorme (lk 83); ka piiblitõlkes on translatiivvormid kasutusel.

Ta oli tõeks teinud¹⁴, et ei saa olla rohkem kui viis täielist¹⁵ maailma, sest et rääskopi sees¹⁶ ei ole rohkem kui viis korralist keha. „Riik“ oli üks tema suurtest unenägudest. Veel oli ta näinud unes, et magamine sünnib valvamisest¹⁷ ja valvamine magamisest ja et inimene kaotab vissist¹⁸ nägemise¹⁹, kui ta vaatab päeva ärasöömist²⁰ teisiti kui vee kausist. Unenäod andsid sel ajal suurt kiitust²¹.

Siin on üks tema unenägudest, mis ei ole mitte üks vähem lahedatest²².

NÄIDE 4.

Dominandiks on valitud algteksti hüpoteetiline ajalooline esitamissituatsioon ning on oletatud, et selleks võiks olla valgustusaegne intellektuaalne salong, kus autor demonstreerib oma vaimukust ja teravmeelsust. Tõlkestrateegia valikul on jäetud kõrvale komponendid „valgustusaegne“ ja „salong“ ning valitud dominandi edasiandmise võtteks kaasaegse suulise anekdoodi vormielementide ja jutustusvõtete jäljendamine kirjas.

¹⁴ Nii Hupelil (sub *beweisen*) ja piiblis (Ap 24:13, 25:7), aga piibli keele kohaselt võiks kasutada ka väljendit *selgeste näidanud* (Ap 17:3).

¹⁵ Nii Hupelil (sub *vollkommen*), veel esinevad tal sõnad *täius* ja *täielikult*; 1715. a UT-s esineb ka *täielik* (nt Mt 5:48, 19:21, Rm 12:2).

¹⁶ Ainsad mingilgi viisil matemaatikat tähistama sobivad sõnad 18. saj allikates näivad olevat Hupelil *Rechnung*'i vastena toodud *aru pidamine* ja *rääskop*. Nagu translatiivi korral (vt märkus 3) kehtib ka inessiivi kohta, et Hupeli käändeparadigmas teda ei esine, kuid partiklite hulgas vastavaid vorme tuuakse; siiski kasutati inessiivi usutavasti ennekõike vastavas funktsioonis sageli esinevatest sõnadest (nagu järgmises lauses esinev *unes*) ning nii võõrapäraselt sõna nagu *rääskop* kasutati pigem kaassõnaühendis.

¹⁷ Sõna *ärkvel* vaste leidmiseks on lähtunud piibli 1997. a tõlkest, kus see sõna esineb 1Ts 5:6, 5:10 ja Ül 5:2; neis kolmes kohas on 1739. a. piiblis kõikjal kasutatud sõna *valvama*. Muid variante ei leidnud.

¹⁸ Nii nt piiblis 1Ms 17:13, sama kuju esineb ka Hupelil; tänapäevasele loomulikule tõlkevastele lähedasem *kindlaste* tähendab Hupeli järgi 'fest, beständig, standhaft'.

¹⁹ *Das Sehen* on Hupeli järgi *nägemine* ja *nägu*; lõunaeeesti keeles esineb tal ka *silma nägu*.

²⁰ Hupel annab sõna *Sonnenfinsternis* vasteks ainult lõunaeeetilised kujud *päiwa pimmestus* od. *pimmedus* od. *pimmestamine* od. *pimmes minnemine* (*ollemine*), *päiwa ärrasõminne*. Põhjaeeetiline kuju esineb lõunaeeetilisega paralleelselt ainult ühendis *pääw süakse ärra r. päiw süass* (od. *süwwas*) *ärra* d. 'es ist eine Sonnenfinsternis' (sama väljend esineb eesti-saksa sõnastikus sub *pääw* ja *päiw*). Kuivõrd *pimestama* esineb Hupelil nii põhja- kui lõunaeeesti keeles, siis võiks mõningase mõõndusega moodustada ka põhjaeeetilise ühendi *päiwa pimestamine*.

²¹ Adjektiiv *kuulus* oli küll kasutusel, ent substantiivset *us-tuletist* (*kuulusus*) sellest ei näi esinevat. Eraldi märksõnana esinevad substantiivid *kiit* 'das Rühmen, Prahlen' ja *kiitus* 'Lob, Ruhm'. Sõna *kiitus* esineb sobivas kontekstis ka piiblitõlkes (nt 2Ms 15:11 jm), ehkki sageli kasutatakse seal vastavas tähenduses ka sõna *nimi* (nt 5Ms 26:19 jm).

²² Näib, et mõiste HUVITAV 18. sajandi eesti kirjakeeles puudus. Hupeli lähim sobilik vaste näib olevat *lahe* ('angenehm, lustig'), lähedased võimalused oleksid veel *armas*, *kaunis*, *magus*, *kena* või *lõbus* (täendusena 'holdselig'). Ka Wiedemanni sõnaraamatu registris puudub sõna *interessant*, küll aga leidub seal *anziehend* eesti vastetega *awatelik* ja *tõmblik*; sõnad *avatelema* 'locken' ja *avatelemine* 'das Ablocken' on registreeritud ka Hupelil, kuid jääb kahtlaseks, kas neid sõnu abstraktses tähenduses kasutati.

Suulisust on püütud edasi anda partiklitega nagu *no* ja *noh*, kõrvallause korrelaatidega („Siis ta nägi veel sellist asja unes, et...“), analüütilisema süntaksiga („Il donna à chacun d'entre eux un petit morceau de matière à arranger“ > „Ta andis igäühele tükikese ainet, et nad sellest midagi vormiksid“), ka leksikaalselt („kõva sõna“).

Anekdoodile (või ka suulisele jutustamisele laiemalt) omastest vormielementidest on kasutatud kaudsust väljendavat partitsiipi („Üks päris huvitav unenägu olnud tal selline“), inversiooni („No nägi mees näiteks sellist unenägu“) ja jutustavat olevikku.

PLATONI UNENÄGU

Platon oli suur unenägude nägija, ja *noh*, ega neid hiljemgi vähe pole nähtud. No nägi mees näiteks sellist unenägu, et vanasti oli inimesel kaks loomust, aga et selleks, et teda eksimuste eest karistada, jagati ta meheks ja naiseks.

Siis ta tõestas ära, et olemas saab olla ainult viis täiuslikku maailma, sest et matemaatikas on ainult viis korrapärast keha. Ja üks ole see „Riik“ oli tal ka üks suurem unenägu. Siis ta nägi veel sellist asja unes, et magamine sünnib ärkvelolekust ja ärkvelolek magamisest, ja et siis jääb kindlasti silmanägemisest ilma, kui vaadata päikesevarjutust teisiti kui veekausist. Unenäod olid sel ajal kõva sõna.

Üks päris huvitav unenägu olnud tal selline. Niisiis näeb ta, et suur Demiurgos, igavene Geomeeter, on just täitnud lõpmatu ilmaruumi lugematute taevakehadega ja otsustab siis, et paneks õige proovile tema loometööd pealt näinud vaimude oskused.

Ta andis igäühele tükikese ainet, et nad sellest midagi vormiksid, no umbes nii nagu Phidias ja Zeuxis oleksid andnud oma õpilastele kujusid ja pilte teha, kui tohib nii suuri asju nii väikestega võrrelda.

NÄIDE 5.

Dominant lähteteksti keel, s.t prantsuse keele eriomased tähenduse konstrueerimise viisid, grammatilised kategooriad, sõnade ja morfoloogiliste ning süntaktiliste struktuuride semantika jne. Nende edasiandmise strateegia: sihtkeelest võimalikult sarnaste sõnade ja struktuuride leidmine ning vajadusel lähtekeele täiendav kirjeldus, nt sõnade *rêver* ja *songer* teiste tähenduste kirjeldamine joonealuses märkuses, *plus-que-parfait*’ semantika ja kasutuse kirjeldus vms. Eesmärk: teha nähtavaks, kuidas on lähtekeeles konventsionaalne tähendus konstrueeritud: mingil kõrgemal tasandil „mul on külm“ = „I am cold“, kuid mingil teisel tasandil avab erinevaid võimalusi seosteks, ülekaneteks, laiendusteks see, et sama tähendus on kummalgi juhul erinevalt üles ehitatud. Polüseemia väljatoomine näitab sama tähenduse võimalikke erinevaid värvinguid eri keeltes: meie tekstis on väga oluline, et „und nägema“ seostub pr keeles fantaseerimisega ja (Voltaire’i ajal võib-olla veel ka) sonimisega.

originaal	glosstõlge	reaalune	markeerimata	Polüseemia
Platon rêv-ait	Platon und.näge- ma-3sg.imp	Platon nägi und	Platon nägi	rêver – 1. und nägema; 2. unistama, fantaseerima; 3. unelema, meelisklema; 4. van. sopima; imperfekt
beaucoup	(ilus.hoop) palju	palju	palju und,	
et on n' a pas	(ei) (sammugi) ja impers.pron neg. part omama-3sg.pr neg.part	ja pole	ja seitsaadiik pole	perfekt (avoir 'omama' pr + mineviku partitsiip)
moins rêv-é e	vähem und.näge- ma-min.prt	vähem und nähtud	vähem	
depuis.	tollest ajast saadik.	seitsaadiik.	und nähtud.	
Il	3sg.m	Ta	Ta	
av-ait song-é	omama-3sg.imp unes.nägema- min. prt	oli unes näinud	nägi unes,	songer – 1. unes nägema; 2. van. und nägema; 3. meelisklema; 4. mõtisklema; 5. mõtlema millestki; pluskvamperfekt (olema imperfekt + mineviku partitsiip)
que la	et art.sg.f	et	et	
nature humaine	loomus inim	inimloomus	inimese loomus	nature – 1. loodus; 2. loomus, iseloom; humaine adj. – 1. inimese, inim-; 2. inimlik
ét-ait	olema-3sg.imp		oli	imperfekt
autrefois	(teine.kord) vanasti	vanasti	vanasti	
double,	kahekordne	kahekordne	kahekordne,	
et qu'	ja et	ja et	ja et	
en punition	prep karistus	karistuseks	karistuseks	
de ses fautes	prep pron.poss.3pl eksimus.pl	tema eksimuste eest	tema eksimuste eest	faute – eksimus millegi vastu, viga; puudus; oskamatu samm („äamber”); süü, vastutus; sg. def. pärispatt, van. puudus millestki
elle	3sg.f	Ta	jagati	
fut divis-ée	olema.3sg.lihtmin jagama- min.prt.f	oli jagatud	ta	enneminevik (olema lihtminevik + mineviku partitsiip)
en mâle et femelle.	prep isane ja emane.	meheks ja naiseks.	meheks ja naiseks.	mâle – isane; meessoost inimene; femelle – emane; naissoost inimene

Autahvel

Autahvel

EESTI KULTUURKAPITAL, ILUKIRJANDUSLIK TÕLGE

VASTAVAD 2021. AASTA PREEMIA NOMINENDID **ALARI ALLIK** JA NOMINENDID **MARIA ESKO, TIUU KOKLA, TIUU RELVE, TRIIN TAEI JA EVA VELSKEI**. KÜSIB **LAURI EESMAA**

Eesti Kultuurkapitali tõlkekirjanduse žürii koosseisus Hasso Krull (esimees), Mal-le Talvet ja Lauri Eesmaa valis 2021. aasta eestikeelse tõlke auhinnale kandidee- rima järgmised tõlkijad ja teosed:

Alari Allik – Sei Shōnagon, „Padjamärkmed“ (tõlge klassikalisest jaapani keelest)

Maria Esko – Virginie Despentes, „Vernon Subutex 3“ (tõlge prantsuse keelest)

Tiiu Kokla – Juha Hurme, „Neem“ (tõlge soome keelest)

Tiiu Relve – Peter Handke, „Puuviljavaras ehk Ühe otsa reis sisemaale“ (tõlge saksa keelest)

Triin Tael – Richard Powers, „Ilmapuu“ (tõlge inglise keelest)

Eva Velsker – Henrik Pontoppidan, „Per Önneseen“ (tõlge taani keelest)

Lauri Eesmaa palus tõlkijatel alustuseks rääkida, kuidas nad nomineeritud teo- seni jõudsid ja milliseid väljakutseid tõlge esitas, ja küsis siis mõne küsimuse juurde.

ALARI ALLIK

Kuulsin Sei Shōnagoni „Padjamärk- metest“ esimest korda Rein Raua loengutes, kui ma 1991. aastal Eesti Humanitaarinstituuti õppima asusin. Lugesime seda Ivan Morrise 1967. aastal ilmunud tõlkes, mis oli üsna raskepärane. Esimeste õppeaastate jooksul loetud tekstid ja Raua tõlkes ilmunud luuleantoloogia „Süda on

ainuke lill“ (1992) olidki peamiseks põhjuseks, miks jäin jaapani vanema kirjandusega tegelema. Pikka aega köitis mind budismihuvi tõttu pigem jaapani erakirjandus. Esimene tõl- kekatsetus, mida julgesin teistele näi- data, oligi Kamo no Chōmei (eraku- nimega Ren’in) „Ülestähendusi eraku- onnist“, mis ilmus Vikerkaares 2003. aastal. Kirjandusloos paigutatakse see lühike tekst Sei Shōnagoni „Padja-

märkmetega“ sama *zuihitsu*-žanri alla, kuigi teos on iseloomult väga erinev. Chōmei komplitseeritud autoriidentiteedist kirjutasin ka oma doktoritöö, mille käigus hakkasin tegelema enesekirjutuse problemaatikaga laiemalt. 2018. aastal viibisin teadurina Kyōtos Rahvusvahelises Jaapani Uuringute Keskuses (Nichibunken) kavatsusega oma võitlusvälja laiendada ja võtta lähema vaatluse alla ka naiskirjanike omaeluloolised tekstid. Alustasingi Sei Shōnagonist, kuid õige pea selgus, et pean teksti üsna põhjalikult läbi töötama, et mingeid järeldusi teha. Sellise lähilugemise käigus hakkas tõlge kuidagi spontaanselt kuju võtma. Saatsin tükikese valminud tekstist Vikerkaarele ja see ilmus 2018. aasta novembris. Tagasiside oli väga hea ja andis julgust asjaga edasi tegeleda.

Kuna jaapanlased usuvad hingesse ja kohavaimudesse, siis olen vahel mõelnud, kas ma olekski seda küllaltki keerulist raamatut tõlkima hakanud, kui ma poleks Kyōtos hulkunud nendes paikades, kus teose sündmused aset leiavad. Tegin iga päev neljakümnekraadisises suvekuumuses pikki jalutuskäike, püüdsin kuulata linde, mida teoses mainitakse, näha neidsamu vaateid, tunda neidsamu lõhnu. Küllap hingasin midagi Sei Shōnagoni vaimust nii sügavalt sisse, et see võttis minu üle pikkadeks aastateks võimust. Teadustöö, mida pidin seal keskusel tegema, jäigi täitsa kõrvale ja terve suvi möödus tõlkimise tähe all.

Pakkusin tõlkeprojekti 2018. aastal välja Tallinna ülikooli kirjastuse „Bibliotheca Asiatica“ sarjale, kus on nüüdseks suurema kisa ja kärata ilmunud juba ligi 20 tõlget Aasia ja Lähis-Ida kirjandustraditsioonidest. Eestis pole kunagi varem nii järjepidevalt selliste tekstide avaldamisega tegeletud.

Jah, Tallinna ülikooli kirjastuse tegevus on tõepoolest olnud ülimalt tänuväärt, ning „Padjamärkmed“ mõjub suurepärase tõlkimis- ja kirjastamisprotsessi musternäitena – raamat on kirjanduslikult väga kaalukas, kõikvõimalike vihjete ja eksootikumide selgituseks oled loonud ulatusliku kommentaariumi ja järelsõna, milles kõlab aastakümnetega kujundatud asjatundlikkus, toimetajaks on ära räägitud imetabane Eva Kolli. Ja kõrvalt vaadates paistis, et kirjastus oli meedia korralikult ette valmistanud, tegeles turundusega ilma kisa-kära tundeta, ajalehtede toimetajad tajusid töö tähtsust ja tegid sinuga intervjuusid ning tellisid arvustusi, väga põnev esitlus, sinu loengud ja etteasted. Ja tasuks raamatusse pandud suure energia eest kuuldavasti ka kena müügi- ja lugejaedu. Kuivõrd oluliseks pead tõlkija panustamist raamatu tõlkevälisesse protsessi? Milline võiks olla tõlkija ja kirjastaja koostöö? Kuidas saab kirjastaja tõlkijat toetada?

Tallinna ülikooli kirjastus on tõesti alati igakülgsest abiks olnud. Seekord näiteks tuli lisaks tavalistele kirjastamisega seotud ülesannetele leida ka inimene, kes vanadelt pildirullidelt

(emaki) pärit jooniste põhjal teeks valmis Heiani perioodi ainelist kultuuri tutvustavad illustratsioonid. Jarõna Ilo sai selle ülesandega suurepäraselt hakkama ja tänu temale ärkasid ellu kõik need meie jaoks veidi kummalised esemed, mida õukondlased oma argielus kasutasid. Ilma piltideta oleks arvatavasti palju raskem ette kujutada, kuidas ruumid on omavahel liigendatud, millised näevad välja kõik need lükandseinad, vahesirmid, võreaknad ja raamkardinad, millest tekstis nii palju juttu on. Lugeja ei saaks kindlasti nii hästi aru, kui palju vaeva nähti naiste varjamisega ja kuidas ikkagi meestel tekkis aeg-ajalt võimalus piiluda kõikide nende piirete taha, et välja selgitada, milline üks või teine daam tegelikult on. Eva Kollile pean ka loomulikult sügava kummarduse tegema. Nii mõneski kohas pakkus ta välja võluvamaid tõlkevasteid ning aitas teksti muuta ladusamaks ja loetavamaks. Kuna ülikooli kirjastuses on tõlked eelretsenseeritavad, siis pean tänama ka oma anonüümseid retsen-sente, kes tõid välja mitmeid olulisi puudusi ja andsid nõu, kuidas tõlget, kommentaare ja järeisõna veelgi paremaks teha.

Mul oli mõnevõrra lihtsam teosele tähelepanu tõmmata, sest õppejõuna olen harjunud erinevatel teemadel siin-seal rääkima. Juba enne teose ilmumist tegin otsa lahti Vaba Akadeemia loenguga, mis on praegugi YouTube'is üleval, ja rääkisin Sei Shōnagonist Jaapani kuu üritusel Rahva

Raamatus. Aga tegelikult tundub, et suure misjonitöö tegi minu eest ära Mia Kankimäki, kelle raamat „Asjad, mis panevad südame kiiremini põksuma“ ilmus Triin Taela tõlkes 2018. aastal ja tekitas ilmselt paljudes tunde, et 10. sajandist pärit jaapani teksti pole vaja karta, sest „Padjamärkmetes“ pole seda klassikale omast kopeerimise lõhna ja keerukust, mis seostub koolipõlves saadud ebameeldivate lugemiskogemustega. Kankimäki aitas lugejatel näha Sei Shōnagoni kaasaegseid inimesi kõnetava kirjanikuna. See sünergia kahe teksti vahel oli seekord küll juhuslik, aga pani mõtlema, et sedasorti koostööd kirjastuste vahel, kus avaldatakse samal ajal eri teoste mõistmist soodustavaid tekste, võiks edaspidi lausa ette planeerida. See nõuaks muidugi senisest suuremat koostööd kirjastuste vahel. Varrak andis nüüd välja ka Kankimäki teose teise trüki, mida nüüd võib-olla loevad inimesed, kes on kõigepealt lugenud „Padjamärkmeid“ ja tahavad selle kohta midagi rohkem teada saada. Tegelikult oleks mõni kino võinud ka uuesti näidata Peter Greenaway „Pillow Booki“, mis oli üheksakümnendatel nii mõnegi inimese lemmikfilmiks, aga nooremad inimesed ei tea sellest midagi. Viimati näidati seda filmi 2018. aastal Karlo Funki kureeritud filmiprogrammis kinos Sõprus.

Tänapäeval, kus raamatuid ilmub väga palju, tulebki tõlkija ja kirjastuse koostöös välja mõelda, kuidas teose ilmumisest saaks sündmus, mis ei jääks

ainult ühe meediumi piiresse. Raamatut on alati võimalik siduda laiema kultuuriväljaga ja siis on lootust, et sõnum jõuab ka nendeni, kes muidu ei oskaks võib-olla sellise teose vastu huvigi tunda.

„Padjamärkmed“ on kirjutatud ajal, kui jaapanikeelne proosa alles hakkas kujunema, märkmed on väga erinevas stiilis, erineva rütmi, intonatsiooni ja taotlusega, või nagu ühes loengus ütlesid, nad kompavad. Ja samas kujutavad tihti üleajase mulje jätvaid olevikuhetki, mis on tõlkes meie praeguses, elavas olevikukeeles ning mõjuvad keeleliselt kongeniaalselt. Kuidas sul sellisele eklektikale vastava tõlkekeele loomine käis? Kas kohe alguses võtsid vastu otsuse käia lausetega ümber vabamalt, nagu kirjutad järelsõnas, ning eelistada loetavust tekstilähedusele?

Rein Raud tegi kaheksakümneandel *zuihitsu* žanris („pintslile järgnedes“) kirjutatud tekstide tõlkimisega otsa lahti ja avaldas katkendeid nii Sei Shōnagoni raamatust kui ka Kenkō „Jōudeaja võrsetest“. Need olid stiili mõttes mulle suureks eeskujuks. Samuti tutvusin kõikide inglise-, saksa- ja venekeelsete tõlgetega, et vaadata, milliseid võtteid eri tõlkijad kasutavad. Sai kohe selgeks, et päris tekstilähedane tõlge pole kõikides kohtades võimalik, aga kui juba midagi muuta, siis ikka nii, et teos eesti lugeja jaoks paremini tööle hakkaks. Nii et lõpuks valisin üsna kodustava tõlkestrateegia, milles oli väga suureks eeskujuks Meredith McKinney 2006. aastal ilmunud tõlge. Mõne lühikese lõigu

tõlkimiseks tuli läbi lugeda lehekülgi lisamaterjale, kus jaapani õpetlased teksti tähenduse üle omavahel vaidlesid. Ja tihti jäidki otsad lahtiseks – ma pole siiani kindel, et olen kõigele päris täpselt pihta saanud. Tõlkimine meenutas kohati põhjalikku uurimistööd, kus iga lõigu tähenduse üle tuleb enne eestikeelse lõpliku kuju valmimist üsna pikalt mõelda.

Janar Alale antud intervjuus rääkisid lühidalt ka jaapani kirjanduses võimalikust subjektivabast väljendusest, kus fookus on pigem omadus- ja tegusõnadel, mitte alusel, ja ütlesid, et sellist subjektivaba lainetust on väga keerukas edasi anda. Milliseid kavalusi sellise keele otsingus kasutasid?

See on võib-olla üks neid asju, mida on päriselt võimatu täielikult edasi enda. Minu doktoritöö juhendaja Rajyashree Pandey sõnastas Sei Shōnagoni rivaalist Murasaki Shikibust rääkides väga hästi selle, kuidas Heiani poeetiline proosa toimib: „Murasaki Shikibu püüab öelda meile midagi olulist, kuid ta juhib lõputult meie tähelepanu värvile ja tekstuurile rõivaste puhul, mida tegelased kannavad, nendega lahutamatult seostatavale parfüümile ja käele, mis loob ja kirjutab luuletusi.“¹ Subjekti piirid muutuvad häguseks, tegelane on orgaaniline osa enda ümber toimuvast – ta on

¹ Lauri Kitsnik, „Võrreldes Shikibuga kirjutavad Mann ja James nagu spordiajakirjanikud“. Vestlus Rein Raua ja Raj Pandeyga. Sirp, 27.11.2008.

ühtaegu nii käsi, mis sirutab pintslit järele, kui ka sinivihmakobar, mis üle katuseserva alla ripub. Seda võib pidada teatavaks külglibisemiseks tasapinnalises ruumis, mis on omane keskaegsetele pildirullidele. Naise looklevad veidi sassis juuksed, laialipillatud paberilehed roomattidel, pudenenud lehed aias – kõik annab edasi raagus suhteid, aga pole võimalik öelda, kus selle kõige keskel on subjekt. Kas pudenenud lehed panevad tunded pudenema või vastupidi. Identiteet tekib lugematute pisiasjade koosmõjul. Jaapani kirjanduses ei väsita rõhutamast, et iga tundlik inimene muutuks selles olukorras teatud tüüpi inimeseks ja kirjutaks just selliseid luuletusi või isegi paremaid. Ja kui välises maailmas toimuv on lahutamatu seotud inimese tunnetega, siis ei saa ju olla mingit püsivat identiteeti – see on määratud koos aastaegade ja muude suhetega transformeeruma. Kui lauses on võimalik vältida nimesid või isikulisi asesõnu, mis eesti keeles on kohati tehtav, siis saab seda olemise suurt lainetust paremini edasi anda.

Sei Shōnagon toob tihti välja seda, mis on tore, või vastupidi, ebameeldiv. Mis tõlkimisel oli kõige meeldivam? Ja vastupidi?

Meeldiv on see, kui tunned mingil hetkel, et Heiani ajastul elanud inimesed ärkavad uuesti ellu ja hõljuvad avatud raamatu kohal justkui päris inimesed, kes on saanud veel ühe võimaluse rääkida, kusjuures seekord

eesti keeles. Tontoloogiline tõlkimine, kus kummitused sosistavad sulle häid vasteid kõrva. Sellistel hetkedel tuleb panna põlema sandlipuust viiruk ja plaksutada kolm korda raamaturiuli poole.

Ebameeldiv on see, kui ärkad hommikul veidi väsinult üles ja saad aru, et oled tõlkinud öö läbi „Padjamärkmeid“, aga kõik see oli kõigest unenägu ja ükski nendest headest vastetest, mille peale too osav unenäo-tõlkija tuli, ei meenu enam kuidagi.

Kas oled asunud juba mõne järgmise klassikalise jaapani teose tõlkimisele?

Loomingu Raamatukogus ilmub peagi „Vana bambuseraiduri lugu“ („Taketori monogatari“), mida on Jaapanis nimetatud kõikide jutustuste esivanemaks. See on lühem tekst, mis on Jaapanis pigem tuntud erinevate filmide ja multifilmide kaudu. Hetkel on valmimas mõned peatükid „Genji loost“ („Genji monogatari“), mida pakun peagi Vikerkaarele. Kui julgus vahepeal ära ei kao, siis proovin selle mahuka teosega edasi tegeleda.

TIIU KOKLA

Juha Hurme „Neem“ kujutab endast provokatiivset katset faktiliselt tõestada, et ühel rahval – siinsel juhul soomlastel (neemlastel) – pole rahvuslikku identiteedijuurt olemaski, et kõik näiline ilus oma on küla pealt kokku laenatud. Ja selle varikatuse all asub ta jutustama kogu ilmaelu kujunemiskäiku ning vaimsuse arenguid

siin ja seal, alustades aegade algusest ja läbides aastamiljardeid kuni XIX sajandi algusjärgu, Neemest juba Soomena kangastuvate kontuurideni välja. „Lugeja ees on terve maailma suvaliste rõhuasetustega kultuurilugu,“ olen kirjutanud raamatu tagakaanele. Õnneks ei jõua autor Juha Hurme selle oopusega oma tõestuses kaugemale kui väiteni, et „me oleme soome keelt rääkivad rootslased“.

Aga veidi mahedamini öeldult: minu lugemises annab autor laia lõmpssuuga nautleva monoetenduse, eesmärgiga midagi/paljutki otsustavalt ja fantaasiarikkalt õigemini paika panna, ja ta teeb seda hämmastavalt huvitavalt.

Ent tõlkijana ei jõudnud mina tema juurde, vaid tema minu juurde – ettepanek tõlkimiseks tuli kirjastuselt Varrak. Mina polnud teost veel näinudki-lugenudki, teadsin seda kuulu järgi (arvasin ju, et ma enam ei tõlgi) kui tavatult omapärast Finlandia laureaati, sisult teabelist, stiililt ilukirjanduslikku. Tegi nalja, et auhinna määravaks otsustajaks oli Elisabeth Rehn...

Jään selle juurde, et ise – põgusal tutvumislugemisel – poleks ma seda teost tõlkimiseks valinud või himustanud, poleks lihtsalt selle peale tulnud! Kuid teiselt, süvenedes, edenedes, üha sügavamale ainesse ja autori Häälede, Lusti sisse elades hakkas kogu lugu omasoodu nakatavalt kaasa kiskuma ja isegi „kuivalt“ (korduvast edasitagasi lugemisest) eesti keeli toimima;

niiviisi tekstiga suheldes sai valdavaks oma keele leidmise ja avastamise kas või lapselik rõõm (vist natuke piinlik ütelda, aga sihukest kümnevõistlust ja värsimaratoni polnud ma oma elus enne ei tõlkijana ega toimetajana pidanud tegema).

Ja kui sa tõesti kavatsed küsida, kuidas niivõrd hea tõlge valmis, siis vastangi kuulekalt kohtlaselt: tänu „tõlkimiskrambist“ vabanemisele.

Ma ei mõtle seda häbematuult, mõtlen seda, et olles teksti nii palju, sõnaraamatuid, igasugu „abitekste“, erialatekste, loetud või ka lugemata jäänud raamatuid lugenud, uurinud, paberil (tingimata!) katsetanud, ikka ja jälle ja uuesti „Kalevala“ ja teisi Annisti pärimustekste ja püüdlikult ka kaas-aegsemaid folkloriste jälginud, siis... siis olin juba sedavõrd „meeleseisundis“ (tänu Adam Culleni terminile!), et polnud nagu tarvidustki „hoolega“ lauset põrnitseda, aitas fraasi haaravast kontrollpilgust, et „omas registris“ edasi seigelda. Või kas see just nii ilus oli, ei mäleta, aeg on kulunud ja inimese mälu on isemeelne... küpsemas eas. Aga Heli Allik on kah suurepäraselt selle äratundmisfaasi kohta ütelnud, et „võis ajuti sõita ka käed lahti“, just nii see on, just nii see on (ja teeb õndsaks).

Mis võlus teose juures? Võlusid vist väljakutsed (vohav sõna, mida ei kannata enam kuulda, kuid siin on ta omal kohal ehk omas elemendis – kuidas eesti rahvas enne ilma temata rääkida sai?) ja vastan siis mõlemale

korraga, nagu Hurme laseb Meister Eckharti õhtupalvel minu tahtel Uku Masingu tõlkes kõlada, nimelt: „Yks yhes ja Yhes yks igavesti“: võlus suures plaanis see, kuidas Jutustajal/Häälel on õnnestunud ettevõetud teabemassiivist põnevuspinget kaotamata, oma sarkasmi ja erapoolikut lusti varjamata hüppeliselt, ent kummatigi sidusalt läbi tulla.

Aga otseselt võlusid konkreetseid väljakutsed (vähemasti tõlkija jaoks riskantselt nõudlikud): teksti pikitud rohked luulekatked/luuletused, valdavalt runolaul ja muunded läbi ajavoo, ning teisalt teksti kandetala, jäägitu kõnekeelsus kui stiilitasand. Eestil sellises loomulikus kulumisastmes suhtluskeelt ei ole, eestlane on normatiivselt nii kultuurseks kasvatatud, et tõsistest asjadest ja väarikatest isiksustest ta niiviisi ei räägi (sest toimetajadki ei luba, naljalt). Ent tasakaaluks-kontrapunktiks on ka kuulsat maailmaluulet. Eraldi esiletõstetut ja kommenteeritud, proosateksti pool-salamahti sulatatut, päritolu teadmata või aimatav... Mis siin seletada, tuli katseliselt kindlaks teha, kas on lootust hakkama saada või ei. Valisin välja jubedamaid värse, püüdsin täpselt aru saada, rütmi tabada, palju paberit kulus. Aga julgus kasvas, sündsamaid palu lugesin perekonnale ette. Igatahes: luulesõna saigi mu tõlkimisotsuse lakmuspaberiks. Kirjutasin lepingule alla ja alles siis hakkasin proosat... ei hakanud. Lugesin veel valitud kohtadest „Kalevala“. Siis tõlkisin ühtejutti

ära kõik „vaba“ luule ja tegin kindlaks varem trükis ilmunu.

Runolaul omaette tundus kindel lattu ning ahvatlus, kuivõrd oli August Annisti poolt juba ammu sügavalt eesti keelde ja meelde juurutatud traditsioon (ja tänu sellele ka juba ammu minu „vana arm“, seega üsnagi omane).

Selle kõrval oli aga palju muud, olgu rahvalikku, olgu kunstlikku, rääkimata põhimõttelisematest üksikküsimustest.

Valevorst ja luiskaja
on see, kes laseb arvata,
et Väinämöinen tule tõi,
kui Jumal ise tule lõi...

Mis viga nii lähedalt lugu laulda, aga paraku mõnuleb autor just krõbedamate argumentide kallal, mida ta rahvapärimuse kirgliku väärtustajana ohtralt välja pakub, hurjutades ühtlasi Lönnsroti, kes polevat „julgenud“ neid magusamaid palu „Kalevalasse“ lükkida. (Tuli ise õppida ja julgeda, sest oma pere meesliin ei aidanud ja usutavasti kogenud kolleegide poole pöörduda ise ei julgenud.)

Siinkohal armas näide mu selle aja rahvalauliku-elust ja -innust: pika Sampo röövimise loo puhtale küljeribale ilmub kainestav toimetaja märkus: „Niisugust rida originaalis ei ole“... Tõepoolest, ei ole!

Mingeid iseäralikke võtteid selle tõlke juures peale mainitu ei tea küll olnud... kui mitte veel kord meenutada kinniste ja lahtiste raamatute ja ürikute lademeid pindadel, põrandal – kõik kohutavalt vajalikud! Sest pole

iaal ilukirjanduslikku teost tõlkima asudes nii laiahaardelist taustatööd teinud, nii mureliku koolijütsina järel- ja ümberõpet sooritanud päris põhikooli tasemel, sest üks mõistedki muutunud koos terminitega. (No ja kooliski olen käinud Eestis, mitte Soomes!) Täiesti õigustatud ajalooahm.

Enda jaoks lausa piinlikult põnev on küsimus, kuidas suhtuda materjali, millest tõlkeid on olemas juba varasemast ja isegi mitmeid. Mis on head kombed ja kus on siiski ka teatud tingimused või piirid. Küllap on ka kokkuleppe küsimus? Mina kahjuks õigeaegselt teada ei saanud ega liialt uurida taibanud, ja on ka muud põhimõttelist, vaieldavusi, mis kuuluvad otseselt suhtlusvaldkonda. Vaatan igal juhul huviga näiteks hiljutise Keele ja Kirjanduse juuniku numbris Jaak Urmeti artiklit „Goethe tõlkeid lugedes ehk Sanga meistrikläss“.

Toon kaks näidet, kus tegin valiku omaenese variandi kasuks (sest meeldis rohkem, oli oma armas läbitunnetatud laps – ja raamat ju lepinguliselt tervenisti minu tõlge?!), siin nad on.

Põhjusega kuulus eeleegia „Meeli mõru aulikesel“ („Alahalla on allin mieli“) on nukruse, võõrandumise, sogase hinge häälestus maagiliseks muusikaks:

Meeli mõru aulikesel
ujudes viluda vetta,
hingehäda armetumal
tallates küla tanumaid.

Sama eeleegia on „lagle-eleegia“ nime all lugeda Kai Laitineni teoses „Soome kirjanduse ajalugu“, 1994, Vagabund:

Alamal on lagle meeli
ujudes viluda vetta
veel alamal armetumal
käiessa küla vaheta.

Ja teine, kohutavalt ilusas ja võimsas runos „Surm see suuskles“:

Surm see suuskles sooda mööda
taudi talveteeda mööda.

Kui toimetaja protestib selle suuskleja (mitte aulikesel!) vastu, et sõna „suusklemine“ on paha, kunstlik, võõrastav jne, ja et Annistil on ta „Kanteletaris“ pealkirjaga „Suusatav Surm“, ja ta *suusatas* (ise ma enam „Kanteletarini“ ei jõudnud ning pealegi ei tahtnud ma suusatajat kaaluda; ütlen, et kui üldse keegi suuskleb, siis on see Surm, tema ei suusata... ja mina pole Annist!). Nii jäi, keegi pole midagi asjakohast vihjanud, räägitakse ainult isand Hurmest ja tema vägitegudest, aga nüüd olen ise südant kergendanud.

Ja kergendan lõplikult, kinnitades, et olen sellele vingele, andekale ja osavale ja vastuolulisele teatrimehest kirjanikule äärmiselt tänulik tema „Neeme“ eest – kuigi ma järjekuttu „Soomet“ enam teha ei võtnud –, iseäranis aga tolle keekekümluse eest, mille pidin läbi tegema, et seda eesti keelele lustiks ja karastuseks edasi anda. Isegi meie keeleguru Saareste ütles kuskil kunagi, et õige keel pole alati hea keel.

TIJU RELVE

Pakkumine tuli kirjastuselt, sest Peter Handkele anti Nobeli auhind. Võtsin

rõõmsalt vastu, sest olin kunagi väga tahtnud tõlkida raamatut „Mein Jahr im Niemandsbucht“, lugesime saksa sõbraga seda teineteisele kordamööda ette. Aga oli üsna selge, et nii paksu raamatut Handkelt ei võta ükski kirjastus ette. Nüüd siis „Puuviljavaras“, mis oli tõlkimisele asumise hetkeks tema eelviimane ja meenutas esialgsel lehitsemisel ka mingil määral „Niemandsbucht“.

Tõlkimine oli lausa kaelamurdev. Mitte niivõrd üleminekute tõttu reaalsusest fantaasiatesse ja jälle tagasi – see oli vastupidi väga huvitav. Kohati oli see nagu päriselt minu enda fantaasia, kohati võõristav. Raskeks tegi asja aga see, et Handke žongleerib lisaks veel ka saksa keelega ja mitte ainult sõnadega, vaid ka grammatiliste vormidega, tundmata kübetki kaastunnet tema raamatu võimalike tõlkijate vastu. Mul õnnestus saada rootsi (Jesper Festin) ja soome (Arja Rinnekangas) tõlge. Rootslast ma muudkui kadestasin, sest kui üldse kellelegi oli „kerge“ tõlkida, siis rootslasel. Soomlase ülesanne oli sama raske kui minul, temalt sain julgust. Nii peangi kahjuks ütleva, et eesti keeles lähevad lugeja jaoks kaduma nii mõnedki nüansid, mida väga hea saksa keele oskusega lugeja saab originaalist.

Vanuse poolest kuulun peaaegu samasse aega kui Handke, kuid kahjuks kasvasime üles täiesti erinevates maailmades. Handke tekst on täis vihjeid tema elukeskkonna kultuuri-sündmustele, tema enda raamatutele

ja tõlgetele, mida mõistavad erinevalt ka saksa keeles lugejad, vastavalt sellele, kuivõrd nad on üldse kursis Handke loominguga. Algul proovisin kasutada joonealuseid märkusi, aga neid sai ilmatuma palju ja tundus, et siin oleksid need lihtsalt sobimatud. Ka pole ei rootslasel ega soomlasel ühtki reaalist märkust.

Oled juba teist aastat järjest tõlkeauhinna nominentide hulgas, mullu Rainer Maria Rilke „Praha lugude“ tõlke eest. Tolles raamatus oli joonealuseid märkusi väga palju ja eelmise aasta „Tõlkija hääles“ märkisid, et pöördusid nende poole, sest tekst tundus midu tohutult keerukas. Handke romaan ei ole sugugi lihtsam, aga joonealuste puudumist õigupoolest ei märkagi, tekst oma voolu ja kohatise taotlusliku unenäolise hägususega aitab isegi viiteid mitte aimava lugeja endale sõbralikult ligi. Kas mitteseletamise taktika sundis viiteid tõlkes endas siiski mingil viisil oma sõnadega selgitama? Kuidas sul õnnestus suruda maha tahtmine kirjutada raamatule järelsõna, eriti kuna sul olid Handke vihjed teada? Kui tähtsaks pead sellise abikä ulatamist lugejale?

Joonealuste kasutamine sõltub konkreetsest tekstist. Rilke puhul oli isiklik kogemus, et ilma joonealusteta tekst ei avane. Paljudest me siis Tšehhi ja Praha ajaloost teame ja siin oli see teave oluline. Hoolimata Rilke äärmiselt erilisest ja huvitavast laadist asju ja olukordi näha ja kirjeldada, on tegemist enam-vähem reaalsete sündmustega ja pealegi minevikusündmustega.

Handke seevastu on praeguses ajas ja reaalsed asjad annavad tema fantaasiatele ja mõttearendustele lihtsalt mingid raamid. Seetõttu oli Handket tõlkides kõikidest raskustest hoolimata huvitav see, et kordagi ei aimanud, kuidas tekst järgmisel leheküljel edasi läheb, reaalsus ei kehtesta siin mingeid piire. Handke ise ütleb raamatus rohkem kui üks kord: „Kes otsustas?“, ja vastab: „Mina otsustasin“. Tulla sellisesse unenäolisse teksti sisse asjalike märkustega oleks olnud kohatu. Aga need joonealused olid vajalikud tõlkimisel mulle endale. Kõige suurem kiusatus oli seletada Handke keerulisi, saksa keele grammatikal põhinevaid konstruktsioone ja sõnamänge. Aga mulle tundus, et need ei olnud tal kavandatud, vaid tulenesid mõnest eelnevast sõnast või lausest ja ta lihtsalt mängis nendega mängu pärast. Kui võrrelda „Puuviljavarast“ „Niemandsbuchtiga“, siis tundub, et Handke võtab nüüd asja vabamalt, on ta ju juba vana mees (st julgeb olla tema ise) ja oma nime piisavalt suureks kirjutanud.

Nime Valter seletasin küll tekstis eestlasele mõistetavaks täiesti teistmoodi, kui seda teeb autor saksa keeles, sest täiesti erinevad on ka saksa ja eesti keele hääldusreeglid. (Kasutan juhust, et kaitsta baltisakslaste eesti keele oskust. Nad panid eesti keele tegelikult väga täpselt kirja oma hääldusreeglite järgi, mida meie nüüd eesti reeglite järgi lugeda püüame ja imestame. Nii minagi, kuni hakkasin

Muusikaakadeemias õpetama lauljatele, ka saksa keelt üldse mitte oskavatele, saksa keele hääldust.) Lisasin mõnikord selgituseks ka mõne täiendi, mida Handkel polnud. Aga seda vahendit kasutab Handke ise oma raamatus üsna tihti, lisades näiteks prantsuse sõnale saksakeelse seletuse.

Kui oleks olnud tegemist mingi täiesti tundmatu autori samalaadse teosega, siis oleksin ilmselt järelsõna kirjutanud, aga Handke puhul tundus, et mida on mul olemasolevale lisada, ma pole ju mingi Handke-uuriija, vaid tõlkija, kes täna tõlgib üht ja homme teist autorit. Pealegi on üks asi rääkida inimesest, kes on veel elus, ja teine juba siitilmast lahkunust, kelle puhul asjad on juba n-ö paika loksunud. Ka oli see Rilke mul juba neljas, Handke alles teine, ja Handke proosalooming on tohutu.

Handke lausete tõlkimine tundub esmapilgul täiesti võimatu ülesanne. Oled küll Handkelt juba ühe teose tõlkinud („Kirjaniku õhtupoolik“, LR 2012, nr 18), aga ikkagi tahaksin veel kuidagi lähemalt surkida, kuidas sul õnnestus tema riugastele, ellipsitele ning aegade, kõlade ja rütmidega mängimisele, mis mõjuvad tihti väga aistiliselt, nii handkelik vaste leida? Tema lause otsetõlkimine näikse ju andvat ainult kohmakat puder kapsaikat. Kuidas sul tema lause väljakujundamine käis? Rilke lause „loogika“, millega kohanemise raskusele eelmises „Tõlkija hääles“ veidi viitasid, tundub tema kõrval lausa puhas...

Handke lause tõlkimisel on mulle jällegi abiks Rilke, ta on mulle abiks iga tõlke puhul. Nimelt räägib Rilke oma „Malte Laurids Brigge ülestähendus-tes“ (lk 119) kreeka keelest tõlkijast: „Kuid mitte kogu aeg ei ole ta kummargil paberi kohal, sageli nõjatub ta tooli seljatoele, suleb silmad, olles jälle lugenud mõne rea, JA NENDE MÖTE VALGUB LAIALI TEMA VERRE.“ Seega, kui tõlgitav tekst on saanud osaks sinust endast, siis ütle see välja oma keele sõnastuses. Empaatia, mis argielus võib teinekord olla üsna tülikas, on siin suureks abiks.

ESTERI kataloogist sinu tõlgete nimekirja üle vaadates olin veidi üllatunudki, et tõlkeid polegi väga palju, see-eest on äärmiselt tähtsate ja mõjukate teoste osakaal nende hulgas väga suur. Kas võtsid kohe tõlkijatee alguses selge programmilise sihi tõlkida vaid teatud liiki kirjandust? Mida sooviksid veel eesti lugejatele vahendada?

Olen tõlkinud alati teiste tööde kõrvalt ja varasematel aegadel oldi ühe raamatuga ka kauem ametis. Polnud internetti, sõnu ja mõisteid tuli raamatukogus entsüklopeediatest, sõnaraamatutest ja kust iganes otsida. Arvan, et tänu keerulistele tõlgetele pääsesin tegelikult tõlkima, sest võtsin vastu töid, millest keegi teine oli loobunud. Nõukogude ajal oli tõlkima pääsemiseks vaja eelkõige tutvusi, nagu igal pool mujalgi, minul neid polnud.

Ma ei plaaninud midagi. Ainus asi, mida ma üsna väikesest peale teha

tahtsin ja mida ma ka plaanisin, oli ülikoolis õppimine – nimelt ei läinud ma Kärkla keskkooli, mis oleks olnud lihtne ja loogiline, aga tollal anti keskkoolis nn tootmisõpetust, ja Kärklas oli tüdrukute jaoks selleks lüpsja elukutse. Seda, mida ma ülikoolis õpin ja kelleks saan, ma siis ei mõelnud. Ega ka edaspidi, kui asi tõlkimise poole kiskus, et missuguseid raamatuid ma tõlkima hakkaks. Elan pigem intuiitiivselt, kui teen plaane, kuigi tagantjärele vaadates tundub, et filoloogiks, õpetajaks, giidiks ja tõlkijaks saamine oli kõige õigem valik.

Praegu, st sügisest tahaksin väga tõlkida Theophile von Bodisco mälestusi (olen tõlkinud tema romaani „Vana vabahärra majas“), lugesin neid mälestusi esimesel koroonatalvel, lausa kaks korda järjest, et selles keeruliselt läbipõimunud baltisaksa aadli elus natukenegi orienteeruda. Autor on väga hea vaatleja ja minu meelest aus ja hea jutustaja.

EVA VELSKER

Henrik Pontoppidani „Per Önneseene“ pakkusin kirjastusele välja ise. Tõlkimiseks pakutakse palju enam tänapäevaseid, suurema müügilootusega teoseid (mis mõistagi ei pruugi olla sugugi halvad). Oleneb küllap tõlkijast, aga ma ei ole kindlasti mitte ainus, keda tõmbab vahel vanemate, ajatute ja ajaülestekstide poole. Et kirjastus Eesti Raamat on varemgi Põhjamaade klassikat välja andnud

(ja seda sageli omal algatusel), tundus loogiline nende poole pöörduda. Mõttega tõlkida ja välja anda Pontoppidani tulid nad kiiresti kaasa, „Per Önneseen“ on üks olulisemaid teoseid taani kirjanduses ja sobib hästi teiste põhjamaiste suurteoste kõrvale, mis kirjastusel ilmunud.

Lihtne on öelda, et tegu on tõelise klassikaga ja sellepärast peaks see kindlasti ka eesti keeles olema, aga tegelikult muidugi ei kõneta iga klassikaks saanud teos ühtmoodi. „Per Önneseenes“ on olemas midagi, mis puudutab igas ajas. Mulle tundub, et tõeliselt väärt teosed räägivad midagi inimeseks olemisest üldisemalt, ja just seda teeb ka „Per Önneseen“, seejuures täpse ja nüansirikka aja- ja elukirjelduse kaudu.

Tõlkimisest on juba omajagu aega möödas, seepärast on raske mõnd konkreetset näidet meenutada, aga üks peamurdmist pakkus näiteks omaaegsete reaalide tõlkimine nii, et kõik oleks täpselt edasi antud ja samas sulanduks teksti loomulikuks osaks ilma üleliigsete kuivkohmakate seletusteta. Romaani keel on rikkalik ja eripalgeline, põimitud on erinevaid registreid, eks sedagi võiks pidada väljakutseks. Sedasorti ülesanded pakuvad samas alati naudingut, kui lõpuks on leitud viis, kuidas edasi anda seltskondlikku vestlust, tehnikakirjeldusi, kirikulaule ja muud.

Kuivkohmakaid seletusi siit raamatust tõepoolest ei leia. Küll aga äratas tähelepanu, et

sul on õnnestunud saavutada väga hea tasakaal tänapäevase ja veidi arhailisema keeleregistri vahel, mingid rütmi- ja isegi sõnajärjenõksud toetavad tunnet, et tegu on juba väärikas eas romaaniga, ja ka jutustajahääl on märksa elukogenum kui rahutu peategelane, ning samas venitavad need erinevad registrid keelelise telje pikaks, nii et ei taju mitte keelelist vanamoodsust, vaid teatavat igikestvust, mis on huvitavas seoses kirjeldatava ühiskondliku murranguajaga. Kas selline keel sündis lihtsalt või tuli selleks palju vaeva näha?

Keeleregistrite peale tuli muidugi teadlikult mõelda, aga samas hakkab see mingil hetkel tööle ka vaistlikult, kui olla juba sisse elanud. Mulle tegelikult meeldis väga sellist veidi vanemat keelepruuki luua, kui see juba ise enast vedama hakkas. Muidugi tähendas see, et püüdsin sisse elada kõiksugu muude vanemate tekstide lugemise kaudu, et see tunnetus kätte saada. Ja samas on romaanis just nimelt oluline see ühiskondlik murrang, nagu sa oled ka küsimuses hästi tabanud, mõteteviiside erinevus, mis ka keeles avaldub. Ma arvan, et kõige rohkem vaeva nägin ma hoopis kõiksugu tehniliste üksikasjade kirjeldamisega, pidin kõigepealt aru saama, mis asjandusega on tegu, kuidas seda tol ajal kirjeldati ja kas samasugused sõnad on kasutusel ka praegu, ja lõpuks, kuidas see kõik siis eesti keeles on olnud ja praegu on. Pusimist ja raamatute tuhnimist muidugi oli. Usulise registriga oli lihtsam, see on tuttavam ja tekste hõlpsam lei-

da. Meil on sarnane luterlik taust, aga kuigi näiteks kirikulaule võib leida ka ühiseid, on taanlastel palju rikkalikum oma lauluvara, mida tuleb ikkagi uuesti stiili tabades ümber panna.

Kirjutad raamatu saatesõnas, et raamatust on olemas mitu versiooni ning tõlgitud on õige mitmest neist. Millest sündis sinu otsus valida tõlkimiseks kõige viimane versioon? Ja kui suured on muudatused võrreldes teiste versioonidega?

Valisin tõlkimiseks selle, mis on Taanis kõige n-ö kanoonilisem, selle, mida ilmselt enamik taanlasi on lugenud. Kõige suuremad muudatused tegi autor teises trükkis. Esimene trükk ilmus kaheksas eri osas ja Pontoppidan hakkas teksti ümber kirjutama juba enne, kui raamat jõudis lõpuni ilmu- da. Esimest osa peetakse ikkagi algva- riandiks, teksti torsoks, teine trükk on põhjalikult ümber töötatud ja ka hili- semate variantide aluseks. Sealt edasi ei ole erinevused nii suured, on mõne- võrra teisendatud lauseid, asendusi ja väljajätte. Taani väljaannete, enamiku tõlgete ja ka nüüdse eesti tõlke aluseks on 1918. aastal ilmunud variant. Kaks ingliskeelset tõlget on erinevad, uuem neist põhineb teisel, 1905. aasta ver- sioonil. Jäime siiski kõige levinuma variandi juurde, erinevused võrreldes teise trükiga ei ole minu meelest põh- japanevad, mõne inimese hinnangul ei ole autori hilisemad parandused lihtsalt kõige õnnestunud, aga see on ilmselt veidi ka maitseasi. Henrik

Pontoppidani seltsi leheküljel on või- malik variante kergesti võrrelda.

Skandinaavia kirjandust ilmub Eestis teiste regioonidega võrreldes päris palju, ja taani kirjanduski on iga- aastase viie-kuue tõlkega Eestis igati kohal, väga paljuski tänu sinule. Kui palju ilmuvast on kirjastuste valik ja kui palju soovitavad tõlkijad? Mil määral kajastavad Eestis ilmunud tõlked seda, mis Taanis endas pildil on? Kui palju õnnestub sul enda soovitustega kirjastuste valikut mõjutada? On sul olemas mingi kujutletav plaan, mida tahaksid tõlkida ja mis sinu meelest peaks ka eestlaste lugemislauale kunagi jõudma?

Skandinaavia kirjandus on tõepoo- lest olnud Eestis väga hästi esindatud ja seda kindlasti tänu tõlkijate tööle, eriti varasemal ajal. Tundub, et üha rohkem on aga hakanud raamatuid valima kirjastused ja selles on üheks mõjutajaks kirjandusagentuurid. See on ühelt poolt igati tänuväärne, aga samas võib see muidugi ka pilti vei- di kallutada, on näha, kuidas mõne agentuuri esindatavad teosed jõuavad rohkem pildile. Ja nii kirjastused kui ka agentuurid vaatavad ilmselt eelkõi- ge suurema müügipotentsiaaliga raa- matute poole, pakutakse teadagi palju näiteks krimikirjandust. Vanemat kir- jandust agentuurid soovitama ei tule, küll aga on kirjastused nende vastu huvi tundnud, nii et ka minu tõlgi- tud raamatute hulgas on nii üht kui ka teist. Näiteks Karen Blixenit pak- kus esmalt kirjastus ja ma olin selle üle hirmus rõõmus, sest kui nad seda

teinud ei oleks, oleksin kindlasti ühel hetkel ise soovitama läinud. Ja kui üks Blixen oli juba ilmunud, ütlesin, et väga hea oleks tõlkida ka teine, ja kirjastus oli omakorda rõõmuga nõus. Võib-olla kõige suurem üllatus oli kirjastuse pakkumine tõlkida Leonora Christina memuaarid. See oli ääretult põnev töö, aga ma ei oleks vist ise julgenudki nii hullumeelset projekti pakkuma minna. Uuema kirjandusega on samamoodi, mõnd raamatut olen soovitanud mina, teisi kirjastused ja häid teoseid on eesti keelde jõudnud nii üht- kui teistkaudu.

Hea meelega tõlgiksin veel klassikat, mis on ajale vastu pidanud. Tore on ka see, et selliste raamatutega ei ole kõigil tuli takus – kui raamat on oodanud tõlkimist viiskümmend või sada aastat, siis jaksab oodata veidi veel. Karen Blixen ja Herman Bang vääriskid kindlasti veel tõlkimist, Johannes V. Jensen „Himmerlandi lood“ oleksid põnevad – selle mõtte andis mulle Anu Saluäär, ja Jensen kodukandi muuseumis käimine kasvatas huvi veelgi. Muuseas, ka tema õde Thit Jensen oli kirjanik ja üldse tähelepanuväärne tegelane, kes tegeles aktiivselt naise seisundiga ühiskonnas. Uuemast klassikast tuleb meelde Tom Kristenseni „Häving“ (ma ei ole praegu isegi kindel, kuidas pealkirja tõlkida, taani keeles on see „Hærværk“, inglise keeles „Havoc“).

Päris uusi kirjanikke ja kirjandust võiks siin tuua ridamisi, nimetan siis hoopiski Niviaq Korneliuseni – gröö-

ni kirjanikku, kes kirjutab nii grööni kui ka taani keeles, tõlgib ennast ise. Mõni teos on kirjutatud kõigepealt grööni keeles ja siis taani keelde pandud, aga viimane, Põhjamaade nõukogu kirjandusauhinna pälvinud „Lilleorg“ on kirjutatud teises järjekorras, mõlemad versioonid ilmusid samaaegu. Nii et kui ei leidu ühtki grööni keelest tõlkijat, siis tohiksin ehk teha tõlke taani keelest.

Mulle meeldiks väga, kui eesti keeles saaks lugeda veidi rohkem ka taani luulet, aga ma ei ole selleks ehk ise veel päris küps. Olen näiteks mõelnud taani elava klassiku Henrik Nordbrandti peale. Ja Inger Christenseni võrratule sonetipärjale „Liblikaorg“ – kui veel aastakümnekesse harjutaks ja selle sama võrratult eesti keelde paneks, võiks rahuga ohata ja arvuti nurka visata. Aga võib-olla jõuab keegi minust ette?

MARIA ESKO

Lugu, kuidas „Vernon Subutex“ minuni jõudis, olen saanud julgelt mitukümmend korda rääkida, nii avalikult kui eraviisiliselt. See teadmine tekitab minus omakorda kaks mõtet, esiteks: muidugi, ma olen saanud sellest trioloogiast ju kolm aastat igale kuulata viitsijale pläkutada; teiseks: aga ikkagi, tõlkijal on väga harva õnn esindada oma tööd nii palju nagu mul. Ja ma räägin seda lugu alati sama hea meelega! Ainult et antagu mulle andeks: mind õnnistati nominatsiooniga küll

triloogia kolmanda osa eest, aga ma pean sellest rääkima tervikuna.

Aasta oli 2018, ma olin tõlkinud ühe noorteromaani inglise keelest ja kirjanike liidu tõlkijate seksiooni noortele tõlkijatele mõeldud meistri-selli programmi kaudu ühe novellikogu prantsuse keelest. Istusime Triinu Tammega ühel õhtupoolikul Loomingu Raamatukogu toimetuses ja arutasime tööasju. Sisse astus Varraku peatoimetaja Krista Kaer, kellel oli Triinuga kohtumine kokku lepitud. Ootamatult pani ta mu lauale raamatu ja ütles umbes nii: „Ühesõnaga, siin on nüüd vaja loomingulist ropendamist.“ See raamat oli „Vernon Subutex 1“. Ma ei saanud esimese hooga midagi aru, peas turnisid üksteise otsas igasugused küsimused „nagu kassid, keda kiire ja halastamatu käsi kotti topib“ (VS 1, lk 22–23): *mis ma ütlesin pean? mis ma tegema pean? kas see on uni? appi, kas ma olen kusagil ropu suuvärgiga hiilunud?*

Mulle selgitati kiiresti, et tegemist on raamatutriloogiaga, mis vajab tõlkijat, ja et Triinu oli mind eelmise tõlke põhjal soovitanud. Et mõelgu ma rahulikult järele, kas tahan seda ette võtta, kolm raamatuklotsi ikkagi. Algaja tõlkijana, kes veel aasta varem ei uskunud, et keegi mind kunagi midagi tõlkima tahab, otsustasin kohe ära, et pirtsutama ma küll ei hakka. Avasin moe pärast raamatu suvaliselt leheküljelt ja nägin lauset, mille peale üle toimetuse südamest naerma purskasin. Kontekstiväliselt tundub

see lause suht lamp: „Vernon tunneb naisi, ta on nende peal palju kätt harjutanud“ (VS 1, lk 12). Miks ma kajakat panin – raamatu autor on naine, järelikult peab see olema nali. Ütleasingi kohe Kristale: „Ma tõenäoliselt tahan seda tõlkida.“ Ja sellest sai alguse täiesti pöörane, korruga hariv ja hävitav, lühidalt öeldes täiesti faking unustamatu kirjanduslik retk, mille taolist ma ei oleks ilmaski osanud oma lühikeses elus ette kujutada...

Subutexti-triloogiast sain mitmed väärtuslikud õppetunnid. Esiteks, kuna tegemist on tõesti stiiliregistrite poolest väga värvika eksemplariga, mõistsin kergendustundega, et mu latentne Lasnamäe-plika kõnepruuk, mida arvasin endale ainult sitta kanti pahandusi toovat, saab olla kellegi jaoks kultuuriline väärtus. Et kalduvus lapsest saati mällu talletada kõikvõimalikke kahtlasi kõnekeele ilminguid on hoopis oskus, mitte häbiasi.

Teiseks, et viis aastat Tallinna Ülikooli suurepärast romanistikaõpet lubas mul kokku tuua rokitüdruk ja kirjandusnohiku, sest Despentese miksis kõrgepoolset ja ülimaldat stiili mängleva kergusega ning tulemus on minu meelest tohutult hõrk!

Kolmandaks, ma natuke kartsin elada kolm aastat teosega, mille autorit nimetatakse „Prantsuse uue laine feminismi eestvedajaks“, sest nagu iga ilus ja vajalik revolutsioon evib ka tänane feministlik liikumine võimetus ning mitmel juhul ka kalduvust oma lapsi süüa. Aga jällegi sain ma tunda

kergendust, leides, et Despentees ei kirjuta kellegi tümitamiseks – oma (väga õigustatult!) eriti vihase noorpõlvloomingu juurest näib ta olevat jõudnud arusaamani, et ühegi kurjaga ei saa võidelda seda mõistmata. Nn emotsionaalne intelligentsus või lihtsamalt öeldes inimlik mõistmisvõime on eelis, mis kurjuse kandjatel puudub.

Neljandaks õpetas triloogia tõlkimine mulle nõudlikkust ja kannatlikkust – omadusi, millega ma varem kindlasti polnud hiilanud. Kui sa ikkagi pead usutavasse eesti keelde tooma ligi 1200-leheküljelise loo, siis tuleb lohakus ja kärsitus esimesest ettejuhtuvast aknast kauge kaarega välja visata.

Pidasimegi žüriiga silmas kogu triloogiat, isegi kui välja saime tuua ainult viimase osa – kogu triloogia tõlge on sul tõeliselt vägev keeleline paugutus. Pärast esimese osa ilmumist ütlesid Värskes Rõhus Kristjan Haljakule antud intervjuus, et kõik väga värvikad tegelaskujud peavad sul peas kuju võtma ja rääkima hakkama ning alles siis saad nendega korralikumalt edasi tegelda. Kuidas su tõlkeprotsess üldse välja nägi?

Õiget tõlkemeetodit otsisin ja viimistlesin ma pikalt ning lõpuks leidsingi, ilmselt selle nomineeritud kolmanda raamatu juurde jõudes. Igatahes proovin sedasama taktikat rakendada ka järgmistes töödes. Seda varianti, millega rahule jäin, kirjeldades pidagem aga kogu aeg silmas, et raama-

tus vaheldub poolfilosoofiline arutlus (näiliselt) kontrollimatu vabakõnega ja et ma olen staaži poolest siiani algaja tõlkija.

Kõigepealt häkkisin kirjvemeetodil lahti originaalteksti ja panin otsetõlkes kirja toored rõvedad lausemonstrumid, mida ma elu sees kellelegi ei näitaks. Ma ei lugenud enne raamatut päris korralikult läbi ega midagi, lihtsalt lohistasin tuimalt puukeeles teksti koduvärvavasse. Iga fraasi või tähendusühiku juures tekkis muidugi mitu ideed, kuidas asja ilmekalt lahendada, need variandid kirjutasin kõik eraldi faili, kus lasin peast välja nii spontaansed ja kahtlemata debiilsed ideed kui ka kabadama moega lahendused, mis lõpuks läksidki käiku (mul on triloogia peale kokku vist umbes 300 Wordi-lehekülje jagu kommentaare). Tõlketekstis märkisin vastavad fraasid värvikoodidega – nt hall „jälgi läbivalt“, kollane „tutske roppus / piltlik väljend“, punane „guugelda raudselt“, sinine „prolly vajab joonealust“ jne –, et teaksin ennast toimetades teise faili piiluda.

Teise ringiga püüdsin vabaneeda kõikidest värvilistest fraasidest ehk siis jääda võimalikult originaaltruuks, aga samas saavutada tekst, millega on võimalik töötada originaali vaatamata.

Järgmiseks muutsin teksti fonti, küljendasin ja printisin välja (palun vabandust, kallid loodus!), sest ekraan ja paber on teadagi kaks väga erinevat asja.

Eelviimase lihvi juures kohanesin juba vastava tegelase või stiiliga – mõne peatüki puhul oli vaja puggeda pidžaamasse, teha mõned joo-gavenitused ja limpsida orgaanilist taimeteed; mõnel juhul minna pool-salajasele *underground*-peole, paugutada hommikuni, jõuda kuidagi jee-suse, bolti ja päikseprillide abiga koju ning siis punase pastakaga oma tõlke väljatrükki rünnata. Sellise „osalus-praktikaga“ sain ma kätte Despentesi tegelaste hääled – joondusin nende olemisviisidega ja leidsin neile Tal-linna-prototüübid, kelle keelendeid salaja telefoni toksisin. Päris viima-ne lihv sai mõistagi tehtud ühtlaselt klaaris olekus, ärgu lugeja muretsegu. Ükski tõlge polnud minu peas nagu-nii valmis ega lõplik, kuni absoluutselt imeline toimetaja Leena Tomasberg polnud mu käsikirjale oma heak-skiitvat vastust saatnud – sinnamaani püherdasin kõik kolm korda määratus ebakindluses ja kartsin, et mu töö on raudselt kapitaalne solk. Elagu täht-ajad, elagu head toimetajad!

Tean, et käisid triloogia maailma paremaks ettekujutamiseks lausa romaani tegevuspaikades ringi hulkumas.

Jah, käisin „Subutexi“ teise osa pärast Pariisis. Triloogia tegevus toimub suu-resti Pariisilinnas ja raamatutes leidub kirjeldavaid lõike, mille eestindamisel tundsin end ebakindlalt – ei piisanud Google Street View’st ega muudest tänapäeva tõlkija imelistest abelistest. Prantslane ja eestlane lihtsalt ei taju ega

kirjelda oma ümbrust ühtemoodi. Ma olen südamest tänulik toonase Kulka kirjanduse sihtkapitali koosseisu liik-metele, kes minu taotlust menetlesid ja toetasid (küll suuliselt antud sõbra-liku soovitusel „võib-olla ootad len-nupiletite ostmisega“, kuna taotlemise hetkel oli käes koroonaaeg), kuna taotlemise hetkel oli käes koroonaaeg esimese laine kurb kõrgaeg). Oli 2020. aasta juuli, pariislased olid pärast meeletuid kao-tusi nõudnud viiruse esimese laine pii-rangutest peaaegu vabanenud. Kes-klinna jõudes tundsin kohemaid, et see paistab mulle hoopis teistsugune kui viimati. Oleksin justkui astunud Subu-texti maailma, nn teise Pariisi, kus üks-ki kliše ei päde. Ja kus midagi karta ka väga pole. Nägin igal sammul triloogia tegelaste prototüüpe, kõik kohustusli-kud vaatamisväärsused läksid meelest – mind huvitaski ainult see klantski-hi all kobrutav, meeletult paeluv pä-rislinn. Käisin läbi kõik kohad, mida triloogias on mainitud (selleks hetkeks oli mul käes teise raamatu korrektuur ja tutvumiseks kolmanda raamatu originaal). Jalutasin läbi terroristide trajektoorid, uitasin hämaratel täna-vatel, tiksusin halvaendelise maine-ga asutustes, pugusin läbi aiaaakude, tõllerdasin kodutute laagripaikades. Lõpuks saingi teha teises raamatus mõned lugeja jaoks märkamatud, aga minu enda jaoks otsustava tähtsusega parandused (nt maalapp–aiamaa, üle-läbi, kungas–nõlvak, traattara–raudta-ara jne). Kolmandat raamatut tõlkides olid mul kõik paigad juba silme ees ja igaks juhuks üles pildistatud.

Kuhu oled nüüd pärast triloogia lõpetamist tõlkimismõtetes kiiganud? Milliseid keeleregistreid tahaksid järgmisena katsetada?

Mind paeluvad kõik taltsutamatud keeleilmingud, mille tõlkimine lööb tuled põlema aju loominguisemates osakondades. Ei saaks öelda, et mul on eriline armastus just tänavaslängi ja roppuste vastu. Kõige keerulisem asi maailmas on minu jaoks tõlkida kirjakeele normidele vastavat teksti – juba ette hakkab nii igav, et tahaks hoopis lauahõbedat poleerida ja lage-sid pesta (mis on vahel muidugi tänuväärne). Huvitav on nuputada viise, kuidas eesti keeles markeerida näiteks provansi keelendeid või ajateenija žargooni. Mul on järgmiseks ilmumas Subutexi-triloogia autori essee „King Kongi teooria“, kus on vaja võrdse usutavusega „koju tuua“ nii Despen-tesi sotsiaalfilosoofia kandvad ideed kui ka tema sarkastiline ränt. Siis ootab tõlkimist üks tohutult andekas minu põlvkonna prantsuse autor, kelle stiil on nii intensiivne ja mahlakas, et ma ei ole veel suutnud selle nimetamiseks head sõna välja mõelda. Peasi, et suudaksin selle temaväärilisse eesti keelde tuua, eks metakeelega tegeleb hiljem.

TRIIN TAEI

Teose tõlkimist pakkus Varraku kirjastus, kellele aastaid tagasi tegin oma esimese tõlke ja kellelt olen seitsaadik palju põnevaid töid saanud. Olin hämaralt teadlik, et keegi USA kirjanik

on kirjutanud raamatu, mille kesksed tegelased on puud, ja et seda kiidetakse. Selgus, et tegu ongi sellesama Richard Powersiga ja tema teosega „The Overstory“. Kõlas intrigeerivalt!

Võtsin raamatu lugeda ja olin esimestest lehekülgedest lummatud. Tundus hõrk ja poeetiline, samas hoogne ja kaasahaarav. Sain kohe aru, et tahan seda tõlkida. Ausalt öeldes esimese raksuga lõpuni ei lugenud. Ei raatsinud. Tõlkijal peab ikka kah põnev olema, nagu ütleb mu armas kolleeg ja sõber Kadi-Riin Haasma.

Eks ma jõudsin tõlkimise jooksul Powersit sada korda maapõhja kiruda. Ikka peab ta valima kõige keerulised sõnad! Tekst oli tihke, sõnaraamatut läks väga palju vaja. Ja muidugi oli teoses kümneid ja kümneid eri liiki puid, keda tuli tuvastada. Juba esimesel leheküljel figureeris neid tosinkond. Algas oli vagur, männid-lepad. Aga kohemaid järgnesid „nõiutud mangroovid kõrgetel kõmpidel, muskaatpähklipuu tagurpidi labidas, pahhükormuse pahklikud tüved, tuseda soorea püstine raket““. Detektiivitöö oli tore. Guugeldasin palju ja vaatasin fotosid – on see loodus vast imelisi meistriteoseid loonud! Kuulsad hiidsekvoiad ehk mammutipuud, mis võivad kasvada saja meetri kõrguseks ja elada tuhandeid aastaid, tahaks kunagi oma silmaga ära näha. Powers maalib neist imelise pildi.

Pealkirja tõlkimine oli paras pähekel. Selgus, et *overstory* polegi enne-kõike mingi pealislugu, vaid täiesti

konkreetne termin, „ülarinne“, vastandina alusmetsale ehk *understory*'le. „Rinnet“ ei tahtnud pealkirjaks panna, kuigi puude eest käib raamatus võitlus elu ja surma peale. Aga ikkagi, liiga sõjakas sõna. Vaatasin, mida teised tõlkijad on teinud. Soomlastel on pealkirjaks lihtsalt „Põlispuud“, sakslastel „Elu juured“, itaallastel „Maailma sosin“, leedu keeles „Puude lugu“ või „Puude ajalugu“. Mulle meeldis sõna „ilmapuu“, mis tundus kaunilt põimivat kõrgustesse pürgimise ja lugude jutustamise, ja selles oli helgust, ellujäämislootust (erinevalt hispaanlaste pealkirjast „Metsa hala“). Pärast selgus, et ka prantsuse tõlkija oli minuga sama teed läinud. Autor Powers on öelnud: „Maailma parimad argumendid ei suuda inimese meelt muuta. Ainus, mis seda suudab, on kaasahaarav lugu.“

Lugu on kaasahaarav ja meie endigi metsavaidlustes oleks raske soovitada lugemiseks midagi paremat kui see romaan, see on kirjastuselt keskkonnapoliitiline täistabamus. Lugejana köitis mind aga veelgi enam autori poeetiline võimekus, millega võrreldes tundus põhilugu isegi kergelt skemaatiline, autorile vähem tähtis, ja tema oskus pääseda loodusele nõnda ligi, olla keeleliselt äärmiselt intiimne. Ja see kihistus oli ka tõkeliselt võrratu. Vahendasid ERRis avaldatud videos autori mõtet, et alates sellest raamatust sooviks ta kirjutada sedasama raamatut üha uuesti ja uuesti, puude lugu oli talle nõnda silmiavav. Kas oled selle mõjul ka ise otsinud lugemiseks sarnast kirjandust?

Mul polnud vaja üldse kaugelt otsida, sest tõlgin parajasti Powersi uut romaani „Bewilderment“! See on märksa kammerlikum kui mitmeharuline „Ilmapuu“, teose keskmes on isa-poja suhe, selle taustal aga taas suur mure maailma ja ennekõike eluslooduse tuleviku pärast.

Eelmine aasta oli sul üldse äärmiselt viljakas – kui õigesti tean, siis ilmus sul lausa seitse tõlget. Oled tõlkinud palju kirjastuste soovitatud teoseid, kuid kas sul õnnestub ka oma tahtmisi kirjastuste plaanidesse saada? Ja kui tähtsaks seda enda jaoks tõlkijana üldse pead?

Viimastel aastatel on mitmel puhul juhtunud, et olen leidnud raamatu, sellele südame kaotanud, seda kirjastusele pakkunud ja tõlkimiseks lubatähe saanud. Otsa tegi lahti Mia Kankimäki „Asjad, mis panevad südame kõvemini põksuma“, mis mind tohutult haaras ja liigutas. Samamoodi on lugejateni jõudnud Miriam Toewsi „Kõik mu mured mannetud“ ja tänava augustis ilmunud „Viimane aasta“ soomlanna Laura Pörsti sulest. Järgmise aasta tööplaanis on veel kaks suurt-suurt lemmikut. Hingelähedase raamatu tõlkimine on puhas õnn ja mõnu. Aga pärast muidugi valutatud südant tema tuleviku pärast – kas lugeja ikka leiab su „laps“ üles?

Miriam Toewsi leinaromaan „Kõik mu mured mannetud“ võinuks samuti olla nomineeritud teoste nimekirjas, kui me poleks žüriis otsustanud, et toome iga tõlkija puhul välja ainult

ühe, põhilise teose. Nii Powersi, Toewsi kui ka Jenny Offilli „Ilm“ ja Anja Portini lasteraamat „Radio Popov“ hooleta jäetud ohkavatest lastest kõnelevad paljuski väga rasketel teemadel. Kuidas sa tuled toime pinge ja ärevusega, mida kõigis neis raamatuis on kõige muu kõrval päris palju? Kui väga jääb tõlgitava emotsionaalne foon mõjutama päeva tõlkevabu tunde?

Kõik need neli raamatut on mulle väga armsad ja just selline kirjandus, mida lugejana eelistan. Ma vist otsingi valusaid teemasid. Ja autoreid, kes lahkavad inimhinge, kuid armastavad inimest. Seega ei jää sellised teosed mind painama. „Ilma“ tõlkimiseks saatsin Varraku peatoimetajale Krista Kaerale lausa GIFi nunnu kassipojaga ja tekstiga „pretty please“! Offilli napp, hüplik ja mustast huumorist kantud stiil võlus mind jäägitult. Toews on kuldaväärt

autor, kes suudab nii tõsisest teemast nagu lähedase enesetapp kirjutada nii, et eluhuumor kaotsi ei lähe. Ma ise seda leinaromaaniks ei nimetaks. Seal saab palju nalja! Traagika ja nali käivadki tihtipeale käsikäes. Mu ema suri 1. aprilli öösel ja surnuauto mehed helistasid esmalt kella võõra korteri ukse taga. Kujuta ette, et kell on kolm öösel ja sind äratatakse küsimusega „Kus teil siin see surnu on?“! Mu emal oli võrratu huumorimeel. See oli tema viimane nali.

Usun, et krimkad stiilis „vesi kannab väikesaare randa kolmeaastase poisilaiba“ võiksid ka mu unedes kangastuda. Aga neid ma reeglina ei loe ja pole ka sattunud tõlkima.

Mida tõlkimisel kõige meeldivamaks ja kõitvamaks pead?

Hea kirjanduse seltsis veedetud tunde.

EESTI KULTUURKAPITAL, ILUKIRJANDUSLIK TÕLGE EESTI KEELEST VÕÕRKEELDE

VASTAVAD 2021. AASTA PREMIA LAUREAAT **ANJA SALOKANNEL** JA NOMINENDID
ANNA MICHALCZUK-PODLECKI JA **MAXIMILIAN MURMANN**. KÜSIB **LAURI EESMAA**

Eesti Kultuurkapitali tõlkekirjanduse žürii koosseisus Hasso Krull (esimees), Mal-
le Talvet ja Lauri Eesmaa valis 2021. aasta auhinnale kandideerima järgmised
tõlkijad ja teosed:

Guntars Godiņš – Ene Mihkelson, „Torn“; Kristiina Ehin, „Kuu on mul veres“;
Andrus Kivirähk, „Tont ja Facebook“ ja „Puulased ja tohtlased“ (tõlked läti keel-
de)

Anna Michalczuk-Podlecki – Andrus Kivirähk, „Rehepapp“ ja „Tilda ja tolmuin-
gel“; Piret Raud, „Emma roosad asjad“ ja „Kõrv“; Anti Saar, „Pärt ei oska sal-
tot“, „Pärt ja ploomid“, „Pärt ja viimane koogitükk“, „Pärt läheb uuele ringile“
ja „Seisa siin, Pärt!“; Priit Põhjala, „Onu Mati, loomaarst“ (tõlked poola keelde)

Maximilian Murmann – Paavo Matsin, „Gogoli disko“, Jaan Kross, „Vastutuule-
laev“ (koos Cornelius Hasselblattiga) (tõlked saksa keelde)

Rami Saari – „Mütse ja kindaid. Eesti kaasaegse luule antoloogia“ (tõlge heeb-
rea keelde)

Anja Salokannel – Jaan Kaplinski valikukogu „Õhtu toob tagasi kõik“ (koos Pauli
Tapioga) (tõlge soome keelde)

Ryoko Sekiguchi – Andrus Kivirähk, „Mees, kes teadis ussisõnu“ (tõlge jaapani
keelde)

Lauri Eesmaa küsis tõlkijatelt, mis pani valima nomineeritud teose(d), kuidas
tõlkimine läks ja milline on olnud lugejate ja meedia vastuvõtt.

ANJA SALOKANNEL

Tutvusin Jaan Kaplinski luulega esi-
mest korda juba 1970. aastatel, luge-
sin teda toona nii eesti keeles kui ka

soome keeles eesti luule antoloogiast.
Pärast omaenese luulekogu „Metsän
jälki“ avaldamist aastal 1982 tõlkisin
mõned Kaplinski luuletused kogust
„Raske on kergeks saada“. Need tun-

dusid mulle väga looduselähedased ja kergesti ligipääsetavad. Näitasin oma tõlkeid kirjastuses Otava Hannu Mäkeläle ja ta innustas mind neid juurde tõlkima. Tegingi nii ja valikkogu „Sama meri kaikissa meissä“ ilmus 1984. aastal, samal sügisel, kui läksin Otavasse toimetajana tööle. Läänes toona Kaplinski t veel ei tuntud, temalt oli avaldatud vaid väike tõlkekogu rootsi keeles. Aga peagi ilmusid juba ka valikud inglise ja norra keeles, mõlemad sama nime all kui soomekeelne valimik.

Kui ma Kaplinski esimest valikkogu tegin, kohtusin kirjanikuga Tallinnas ja ta aitas mind palju. Meist said sõbrad ning me nägime Eestis ja hiljem, kui Kaplinski pääses reisima, ka Soomes. Tõlkisin aastate jooksul mõne tema proosateose, kuid mul oli kogu aeg tunne, et soomlased peaksid tutvuma ka tema üha kasvava luuleloominguga. Pärast pensionile jäämist sain aega sellesse korralikult süveneda ja hakkasin vähehaaval luuletusi tõlkima. Tõlkeluulet avaldati tollal Soomes juba palju vähem ja Kaplinskile oli raske leida kirjastajat, kuigi tal oli hea maine ja tema loomingu väärtust tunnustati. Kui Tommi Parkko hakkas tõlkeluulet sihikindlalt kirjastama, tutvustasin Kaplinski talle ja ta oli kohe valmis teda avaldama. Ta soovitas võtta valikusse varasemagi tõlkekogu luuletused, et oleks võimalikult laialt esindatud luuletaja kogu looming.

Teadsin, et Kaplinski oli viimastel aastatel kirjutanud luulet peamiselt vene keeles ja tegin noorele andekale luuletajale ja tõlkijale Pauli Tapiole ettepaneku tõlkida vene keelest Kaplinski uuemaid luuletusi, et valikkogu saaks võimalikult aktuaalne. Me ei saanud kasutada ainult viimast, 2021. aastal vene keeles ilmunud kogu. Jaan Kaplinski saatis teised venekeelsed luuletused ja lõi võimaluste piires kaasa ka tõlketöös. Viimasena kommenteeris ta minu kirjutatud saatesõna vaid paar päeva enne surma. Oli väga kurvastav, et ta ei saanud näha valmis raamatut, aga olen õnnelik, et avar valik tema luulest viimaks ilmus. Tundsin, et see on tänuvärg kõige selle eest, mida ta oma luulega on mulle aastakümneid kinkinud.

Lugejate vastuvõtt on olnud hea. Paistab, et Kaplinski filosoofilised mõtisklused ja loodusnähtuste kujutused on soomlasi liigutanud. Sain äsja kirja väga tunnustatud luuletajalt, kes on jälginud Kaplinski luulet alates kaheksakümnendatest ja oli uue valikkogu pärast väga rõõmus.

Ajalehtedeski on „Ilta tuo takaisin kaiken“ saanud kiitvat tähelepanu – võrreldes sellega, kui palju luulest tänapäeval üldse avalikult kirjutatakse. Helsingin Sanomat, Turun Sanomat ja Parnasso on avaldanud väga tunnustavad arvustused, samuti Tuglas-seura ajakiri Elo, millele kirjutas arvustuse kirjanduse emeriitprofessor Leena Kirstinä.

Kui ma kaheksakümnendatel esimest valikkogu tegin, oli mul võimalik kirjanikuga rääkida sõnade tähendusest ning laenudest ja viidetest. Nende üle oli palju arutamist. Tema luulekogud on mul kogu aeg laual ja ma näen neis üha luuletaja kirjutatud märkusi. Nüüd uut valikkogu tehes pidasin Kaplinskiga muidugi kogu aeg ühendust, aga tema haiguse tõttu oli vähe võimalust tõlkeid üksikasjalikult analüüsida. Ja meil polnud võimalik kokku saada.

Kaplinski keel võib näida lihtne, aga on samas vägagi mitmetähenduslik, mis annab päris palju mõtteainet. Tema lai lugemus ja paljude kultuuride tundmine on toonud luulesse elemente, millest osa olid mulle võõrad. Õnneks oskas kirjastaja Tommi Parkko, kes luges tõlkeid tähelepanelikult mitu korda, nii mõneski küsimuses aidata ja andis nõu, kust otsida teadmist.

ANNA MICHALCZUK-PODLECKI

Piret Raua raamatud („Emma roosad asjad“ ning „Kõrv“) lendasid ise mu juurde – nende Poola kirjastaja kirjastus Finebooks on varem teisigi tema raamatuid välja andnud („Natuke napakad lood“, „Teistmoodi printsesisilood“, „Mina, emme ja meie igasugused sõbrad“). Neile Piret Raua looming meeldib (nagu mullegi) ja nad ise tulid nende raamatute peale. Finebooks pakkus mulle samamoodi ka Priit Põhjala „Onu Matit, loomaarsti“,

väga naljakat ja väga intelligentset lasteraamatut. See on tõlkijale alati kõige parem juhtum – puhas rõõm!

Anti Saare Pärdi-sarjaga (meil Poolas sai Pärdist Mati) oli sarnane lugu. Kirjastaja Widnokrag on varem andnud välja teise tema raamatu „Kuidas meil asjad käivad“ ja nad tahavad Anti loominguga jätkata. Peale „Pärti“ on plaanis veel tema „Anni asjad“. Samuti oli Andrus Kivirähki „Tilda ja tolmuingliga“. Samas kirjastuses on varem ilmunud tema lasteromaan „Oskar ja asjad“, ja nii oli ju loomulik valida ka „Tilda“. See on muide mu lemmiklasteraamat, minu meelest üks targemaid ja ilusamaid raamatuid lastekirjanduses üldse.

„Rehepapi“ oli ka selline imelugu, et oli just alanud pandeemia, järsku kõik katkes ja ma ei teadnud, nagu meie kõik, mis edasi saab. Just sel hetkel tuli mulle e-kiri Wydawnictwo Literackie kirjastusest – ja see on meil Poolas üks vanemaid ja paremaid, muuhulgas avaldavad nad Olga Tokarczuki loomingut –, kas ma ei oleks huvitatud „Rehepapi“ tõlkimisest. JAH, muidugi! See on nagu „Mees, kes teadis ussisõnugi“ – mis on varem minu tõlkes ilmunud – tänapäeva eesti kirjanduse verstapost. Need kaks raamatut elaksid eesti kultuuriruumis justkui omaenda elu. Neid isegi nimetatakse oma nimega: ühest sai lihtsalt „Rehepapp“, teisest „Ussisõnad“, autorit ei pea mainimagi, kõik ju teavad... Need romaanid on mu meelest muutunud elavateks eesti müütideks,

on läinud tagasi loodusesse. Arvata-vasti oli kirjastusel juba nii suur huvi „Rehepapi“ väljaandmiseks, et nad ei palunud meil isegi taotlema Traducta toetust. See on haruldane juhtum, sest kõik mu tõlked peale selle raamatu on ilmunud Kultuurkapitali abiga, mis on kindlasti Poola kirjastajaile oluliseks positiivseks teguriks.

Muide, varem oli nii, et ma kirju-tasin ja saatsin paljudele kirjastuste-le pakkumisi, ja saja meili peale tuli tavaliselt üks vastus. See aga võis olla just see kirjastus, kellega pärast tekib pikk koostöö, nagu mul on näiteks kirjastusega Widnokrag. Mulle tundub, et raamatuid valitaksegi üldiselt kolmest allikast: raamatumessidelt ning agentide ja tõlkijate kaudu.

Anti Saare Pärdi-sarja oli tegelikult raske tõlkida, sest need lood on kirju-tatud teadvusevoolu tehnikas. Laused olid mõnikord keerulised, aga lugu pidi voolama (nagu voolab originaalis). Lastekirjanduses pole see tavaline kirjutamisviis ning see oli mulle tõlkijana kindlasti suur väljakutse. Eesti ja poola keel on ju nii erinevad, meil on näiteks viis(!) grammatilist sugu ja see kõik peab lauses klappima (alus, öeldis, omadussõnad, asesõnad jne).

Priit Põhjala „Onu Matis“ oli teine väljakutse – võimas keeleline huumor. Kuidas seda tõlkida, mitte tappa, anda sellele teine elu? Selle juures aitas mind ka suurepärane ja kogenud toimetaja, kes ise eesti keelt muidugi ei oska, aga sai lugeda poolakeelset tõlget värske pilguga. Piret Raua raa-

matukesed ei olnud üllirasked, nende keel on aga hästi napisõnaline ja vahel ka väga poeetiline. Iga sõna pidi valima suure hoolega.

Lõpuks Andrus Kivirähki „Tilda“ ja „Rehepapp“. Kivirähki keel on voolav, mahlane, eepiline. *Genius fabulae!* Fookuses on lugu ise ja selliseid romaane on eriti mõnus tõlkida. Tõlkimine tähendab minu jaoks sügavat, korduvat lugemist – ja kui tekst kutsub enda sisse, on ta ka tõlkijale väga vastutulelik ja töö edeneb nagu iseenesest. Nii oli „Tildaga“. „Rehepapi“ olid aga teised raskused. Nagu „Ussisõnadki“, on see romaan kasvanud välja eesti mütoloogiast ja kannab seda edasi. Poola keeles on eesti folkloorist seni vähe kirjutatud. Esimene kirjutis on aastast... 1929 pealkirjaga „Sagi estońskie“, räägib eesti rahvamuistenditest ja „Kalevipojast“. See on aga tõesti õhuke tekst. Minu eesmärk oli tõlkida seda väga eestipärast lugu poola keelde nii, et ta oleks arusaadav, aga mitte „poolastunud“ ega „slaavistunud“. Sellepärast jätsin inimtegelastele ka nende endi nimed (Koera Kaarel, Räägu Rein, Liina, Minna, Sander, Jaan jne, ainult Luise muutus poola deklinatsiooni pärast Luizaks ja Ott Ottoks). Müütiliste tegelaste hulgas on aga palju olendeid, mis pole meile poolakatele tuttavad. Otsustasin, et jätan neile enam-vähem eestikeelse nime, lisan aga esimesel esinemisel poolakeelse hüüdnime kohe teksti sisse, näiteks „mieszkańcy [---] dworu byli na tyle głupi, że nie

znali sposobów na **bieruchy kraty i mlekopijce puuki**“ („mõisahäärberi rahvas oli loll ega tundnud krati- ja puugivastaseid vigureid“). Ainult need, kellel oli pigem tavaline, kirjel-
dav nimetus, said poolakeelse vaste: *külmingast* sai *trupibut* ja *kodukäijast* otseselt *domochodźca*. Keerulisem lugu oli... kuradiga. Tal on eesti keeles nii palju nimesid, et polnud lihtne neile poola vastet leida, samas oli huvitav näidata, kuidas eestlased sellest olendist mõtlevad. Lõpuks oli otsus selline, et *Vanapaganast* saab *Stry Piekienik*, *Vanapoisist* – *Stry Kawaler*, *Vanakurjast* ja *Vanaõelusest* – *Stry Złośnik*, *Vanatondist* – *Stry Duch* ning muidugi *Vanaperemehest* – *Stry Gospodarz*. Meile poolakatele on üsna üllatav, et Vanapagan on just *pagan*, meie kultuuris ei ole sellist mõistet kuradi kohta. Kuna aga veel kaheksakümnendatel ilmus meil A. H. Tammsaare romaan „Põrgupõhja uus Vanapagan“ Jerzy Litwiniuki tõlkes („Nowy Piekienik z Czar-toryi“), üks esimesi tõlkeid otse eesti keelest, otsustasin, et tuleks jätkata Litwiniuki pärandusega ja tema *Stry Piekienik* (Vanapagan) peab olema ka poolakeelses „Rehepapis“.

Õnneks on kõik raamatud, mis olen nii täiskasvanutele kui lastele tõlkinud, jõudnud laiemasse levisse. Nad on raamatupoodides, raamatukogudes, internetis, näiteks ühes Poola suurimas raamatuportaalil „Lubimy czytać“. „Rehepapp“, nagu elmisel aastal ka „Mees, kes teadis

ussisõnu“, sai meie olulise kirjandus-
auhinna Angelus lühemasse nimekirja (14 raamatut). Kas romaan jõuab sel aastal lühimasse (7 raamatut), selgub septembris, oktoobris valitakse neist seitsmest laureaati (<http://angelus.com.pl/2022/08/dluga-lista-angelusa-listopadowe-porzeczki/>). Suur rõõm on, et Andrus Kivirähk tuleb sügisel ka Poola – septembris Gdańskisse Europejskie Centrum Solidarności kutsel, teine kord Krakówisse Conradi festivali külalisena.

Mul tõlkijana on tore jälgida, kuidas lugejad (blogijad, aga eriti „tavalised“ lugejad ja raamatuharrastajad) räägivad neist raamatutest Instagramis. Kõige rohkem kirjutatakse „Rehepapist“ (#listopadoweporzeczki) ja „Ussisõnadest“ (#człowiekkłótyznałmowęwęży). Eesti kirjandusel on Poolas küll tagasihoidlikum koht (võrreldes näiteks rootsi või soome tõlgetega), aga ta leiab meil aina rohkem lugejaid ja pooldajaid. Hiljuti ilmus Marta Perikiewiczzi tõlkes ka Leelo Tungla „Seltsimees laps“ („Mała towarzyszka i dorosli“, kirjastus Kolegium Europy Wschodniej). Ei tohi unustada ka kaheksakümnendatest alates ilmuvaid Aarne Puu tõlkeid (muuhulgas Vaino Vahingu „Sina“, Paul-Eerik Rummo „Poolüminaal“, Mati Undi „Sügisball“, Arvo Valtoni „Spirituaal“, Jaan Kaplinski „Teisel-pool järve“), kelle mantlipärijaks me praegu koos Martaga oleme. Praegune, 2020. aastate õitseng on tulnud kindlasti tänu Kultuurkapitali Tra-

ducta programmi toetusele ning neile poola kirjastustele, kes suhtunud avatult meile siinamaani liiga vähe tuntud maasse.

MAXIMILIAN MURMANN

Juba enne „Gogoli disko“ lugemist oli mul aimdus, et see raamat hakkab mulle meeldima. Ja kui ma raamatut siis lugesin, olin lummatud Paavo Matsini meeletust äärmuste vahel hüppamisest ja teadsin, et ma pean selle tingimata ära tõlkima. Romaan äratas tegelikult mitmes kirjastuses suurt huvi. Lõpuks langes valik väikesele sõltumatule kirjastusele homunculus, mis on spetsialiseerunud nõudliku fantaasiakirjanduse väljaandmisele kogu Euroopast. Töö teksti ja selle paljude sõnanaljade ja vihjetega oli suur väljakutse, aga tagasiside romaanile oli erakordne. „Gogoli diskost“ rääkisid paljud ajalehed, raadiosaated ja blogid, üldiselt väga positiivselt, aga oli ka vastupidiseid arvamusi. Venemaa vallutussõda Ukrainas tõmbas veel selgi aastal uuesti mitme väljaande tähelepanu Matsini hukatuslikule visioonile.

„Vastutuulelaeva“ tõlkimise algatas Hamburgi kirjastus Osburg, mis oli 2017. aastal avaldanud Jaan Krossi „Wikmani poisid“. Kuna romaani peategelane, astrooptik Bernhard Schmidt töötas pikka aega Saksamaal, eriti Hamburgis, oli „Vastutuulelaeva“ tõlkimisega teatavas mõttes hiljakski jäänud. Saksa tõlge oli koostööprojekt

Cornelius Hasselblattiga, tema tõlkis peatükid, mis kirjutatud peategelase perspektiivist, ja mina need, milles autor kirjeldab, kuidas ta Bernhard Schmidt eluloole ligipääsu otsib ja kuidas ta kohtub Schmidt eakaaslastega. Tandemtõlge rikastas mind palju mitmeski mõttes. Kahjuks jäi tagasiside saksa meedias veidi alla kirjastuse ootuste, isegi kui Frankfurter Allgemeine Zeitungis ilmus väga mahukas ja positiivne arvustus.

Igal juhul, tõlkimise raskused on ju tõlkija elus igapäevane leib. Ilma nendeta oleks igav!

EESTI KULTUURKAPITAL, MÖTTEKIRJANDUSE TÕLGE

VASTAVAD 2021. AASTA PREEMIA NOMINENDID **PIRET KUUSK, MIRJAM LEPIKULT, HENDRIK LINDEPUU, ENN SIIMER** JA **AARE PILV, SIMO RUNNEL** NING **MÄRT VÄLJATAGA**. KÜSIVAD **PEETER MÜRSEPP** JA **KAARINA REIN**

Eesti Kultuurkapitali mõttetõlkekirjanduse žürii koosseisus Peeter Mürsepp (esimees), Kaarina Rein ja Tõnu-Andrus Tannberg valis 2021. aasta auhinnale kandideerima järgmised tõlkijad ja teosed:

Piret Kuusk – Albert Einstein „Üldrelatiivsusteooria põhialus“ (tõlge saksa keelest)

Mirjam Lepikult – Mircea Eliade „Šamanism ja arhailised ekstaasitehnikad“ (tõlge prantsuse keelest)

Hendrik Lindepuu – Czesław Miłosz „Ulro maa“ (tõlge poola keelest)

Enn Siimer ja Aare Pilv – Mihhail Bahtini „Dostojevski poeetika probleemid“ (tõlge vene keelest)

Simo Runnel – Pitirim Sorokini „Revolutsiooni sotsioloogia“ (tõlge vene keelest)

Märt Väljataga – David Hume’i „Uurimus inimese arust. Uurimus moraali printsiipidest“, **David W. Hamlyni** „Metafüüsika“ ja **Bernard Williamsi** „Eetika ja filosoofia piirid“ (tõlked inglise keelest)

Žürii esimees Peeter Mürsepp kommenteeris valikut nii:

Mõttekirjanduseks kvalifitseeruvad raamatuid tõlgitakse eesti keelde rõõmustavalt palju, aga teisiti ei saagi olla, sest peame tagama võimaluse maailma kultuuripärandi sõlmeosaid oma keeles lugeda ja vastava temaatika üle arutleda. Tööd on sellega veel küll ja küll.

Mõttekirjanduse tõlkeauhinna žürii koosseisus Kaarina Rein, Tõnu-Andrus Tannberg ja Peeter Mürsepp lähenes nominentide ja laureaadi väljaselgitamise ülesandele reaalsust arvestades. Püüdsime üksteise mõtteviisi mitte liialt kitsendada ega seadnud mingeid täiendavaid formaalseid reegleid ega püstitanud täiendavaid ülesandeid. Leppisime kokku

ainult mõned üldsõnalised suunised, millest püüdsime kinni pidada. Otsustasime jälgida, et nominentide hulka satuksid eri keeltest tõlkijad ja meeste-naiste ligilähedane tasakaal oleks samuti tagatud. Mõtlesime muidugi ka tõlgete valdkondliku esindatuse peale. Seda oli suhteliselt lihtne saavutada, sest oleme kõig mõnevõrra erinevate suundade esindajad mõtteeloo raames.

Konkreetsetel toomisime nii, et pakkusime igaüks kohe välja kuus omapoolset kandidaati nominentide kohale. See oli mõneti riskantne ettevõtmine, sest vabalt oleks võinud juhtuda, et igaüks pakub välja eri kandidaadid ja leia-

me end lõhkise küna ees. Läks aga teisiti. Meie sõltumatult välja pakutud kandidaatide hulgas ilmnis palju kokkulangevusi. Viis nominenti said kohe paika. Ainult kuuenda puhul pidime veidi rohkem läbi rääkima. Põhimõtteliselt sama sujuvalt kulges ka laureaadi määramine. Meil polnud selles küll täielikku üksmeelt, kuid tüli ka ei puhkenud.

Lõpetuseks jääb vaid nõustuda möödunud aasta žürii esimehe Martti Kalda tõdemusega, et tegelikult on kõik tublid tõlkijad tunnustust väärt ning auhinna ära teeninud. Loodetavasti paljud neist jätkavad oma tänuväärset tööd ja nii mõnigi saavutab ka tõlkeauhinna laureaadi staatuse.

Aastapreemia pälvib **Märt Väljataga**.

Peeter Mürsepp ja Kaarina Rein esitasid nominentidele mõned küsimused.

PIRET KUUSK

Teete väga tänuväärset tööd täppisteaduse valdkonna verstapostide eestindamisel. Keda näete eelkõige nende tõlgete lugejana? Erialaspetsialistid saavad üldjuhul hakkama ka originaalide lugemisega või kasutavad tõlkeid inglise keelde.

Tõlkida ei ole mõtet täppisteaduse praeguse eesliini tekste, sest need on üldjuhul ingliskeelsed ja asjatundjad eelistavad neid lugeda originaalkeeles. Kuid mõtet oleks tõlkida varasemaid tüvitekste, mis on tugevasti mõjutanud teaduse kujunemist selliseks, nagu me seda tänapäeval tunneme. Näiteks kirjastus Ilmamaa sooviks juba pikemat aega leida tõlkijat, kes võtaks käsile Isaac Newtoni põhiteose „Philosophiae naturalis principia mathematica“ (1687) – see raamat pani suuresti aluse praegusele füüsikateadusele. Kuid seni pole leidunud inimest, kes sooviks ladinakeelse ja üsna matemaatilise teksti tõlkimise käsile võtta. Mina oleksin sisu poolest valmis tõlkima, kuid kahjuks ei oska ma ladina keelt. Latiniste aga huvita-

vad pigem filosoofilised ja humanitaarteaduslikud tekstit.

Kuid on ka häid näiteid. Mailis Pöld on itaalia keelest tõlkinud Galileo Galilei kõige olulisema teadusraamatu „Arutlusi ja matemaatilisi teostuskäike kahe uue teadusharu vallast, mehaanika ja väiksemate liikumiste alalt“ (1638), milles kõneldakse materjalide tugevusest ja maapealsete kehade liikumistest, tänapäeva terminoloogias tugevusõpetusest ja liikumise kinemaatikast. Tõlge ilmus ajakirja Akadeemia järjejutuna (nr 12, 2015 – nr 8, 2017) ning on ettevalmistamisel avaldamiseks raamatuna kirjastuses Ilmamaa.

Sellised tekstid on olulised lääne- maise mõtteajaloo aspektist ja võiksid huvi pakkuda neile, kes tahaksid selgitada praeguse teaduslik-ratsionaalse maailmapildi kujunemist.

Millised täppisteadlaste klassikalised kirjatööd võiksid eesti keeles kättesaadavad olla? Kas niisuguste prioriteetide seadmisel saab olla objektiivset alust?

Ideaalis võiksid tõlked moodustada rea, mis näitaks praeguse teadus-

lik-ratsionaalse maailmapildi arengulugu ja põhjendaks selle edukust. Uuemal ajal on selline mõtteviis langenud kriitika alla, sest eelistab kvantitatiivset kirjeldust kvalitatiivsele. Kuid selleks et kritiseerida, on tarvis kritiseeritavat tunda. Maailma matemaatiline kirjeldamine tõi kokkuvõttes kaasa tehnika ja tehnoloogia hüppelise arengu, mille viljad tunduvad praegu iseenesestmõistetavad: autod, lennukid, televiisorid, mobiiltelefonid, internet jms. Ma ei kujuta hästi ette, kuidas seda kõike oleks saanud leiutada maailma puhtkvalitatiivse, jutustava kirjelduse baasil.

Oluline oleks näha kvantitatiivse kirjeldamisviisi teket ja ajaloolist arengut. Newtoni „Principia“ liikumisseadused said tõhusa kinnituse, kui Newton tuletas neist kolm matemaatilist seadust planeetide liikumise kohta, praegu tuntud kui Kepleri seadused. Johannes Kepler oli need leidnud kolmveerand sajandit varem vaatlusandmetest lähtudes ning avaldanud raamatutes „Astronomia nova“ (1609), „Harmonices mundi“ (1619) ja „Epitome astronomiae Copernicanae“ IV–V (1620–1621). Kepler oli ka esimene, kes hakkas taevakehasid käsitlema mitte ainult valgusallikateks, vaid füüsikaliste kehadena, pannes sellega aluse astrofüüsikale. Kakssada aastat pärast Newtoni raamatut ilmus Ernst Machi põhjalik analüüs „Die Mechanik in ihrer Entwicklung historisch-kritisch dargestellt“ (1883, 7. väljaanne 1912), kus on esile toodud

Newtoni käsitluse mitmed vajaka jäämised. Nende kolme autori teoste põhjal saaks näha, kuidas matemaatiline mõtteviis aja jooksul muutus ja täpsustus.

Kas täppisteaduse eesliinil võib täna üldse leida temaatikat, mis oleks tavalugejale arusaadav?

Täppisteaduste eesliinil töötatakse ülimalt erialaspetsiifilises keeles, mida on võimatu adekvaatselt tavakeelde tõlkida. Tavakeel piirneb kujutluspiltidega: kui Galilei-Newtoni mehaanikas arutletakse kehade liikumise üle, toob see kohe silma ette mõne tuttava füüsikalise keha ja selle liikumise. Füüsikateadusliku arutluse tulemusi võrreldakse kogemusliku pildiga ja nõutakse, et teooria ja kogemus oleksid omavahel kooskõlas. Mikromaailma eesliinifüüsikat arendatakse kvantiteooriate keeles, millel kujundlikud vasted puuduvad täielikult. Arutluste ja arvutuste tulemusi ei saa otseselt võrrelda kogemusega. Universumi eesliinifüüsikat kirjeldatakse üldrelatiivsusteooria ja selle mitmesuguste modifikatsioonide keeles, mida samuti ei saa otseselt esitada kujutluspiltidena. Paljudes populaarteaduslikes raamatutes on seda püütud teha, kuid tulemused on minu arvates üsna nutused. Lugeja haarab kinni kujutluspiltidest ja hakkab neid energiliselt edasi arendama eesmärgiga jõuda „tegeliku maailma tegeliku kirjelduseni“, kuid see ei haaku üldse erialakeeles arendatud ning keeruliste

katsete ja vaatluste teel saadud tulemustega.

Seetõttu olen üsna skeptiline täpisteaduste eesliini tulemuste populariseerimise suhtes. Teadmiste levitamine on kahtlemata vajalik, kuid autor peab selgesti tunnetama oma võimaluste piire.

Kuid on ka huvitavaid näiteid fundamentaalfüüsika eesliini populariseerimise kohta. Hiljuti ilmus Postimehe kirjastuses raamat „Einsteini unenäod“, autoriks tuntud gravitatsiooniteoreetik Alan Lightman, tõlkijaks Margit Jaaska. Selles on kolmkümmend „Einsteini unenägu“, millest igaühe taustaks on mõni tänapäeva relativistlikus ajafüüsikas või ajafilosoofias konstrueeritud eriline teooria. Näiteks esimene unenägu kirjeldab maailma, kus aja joon ei oleks minevikus ja tulevikus lõputu, vaid keriks ennast ringikujuliseks. Teises unenäomaailmas ei ole aeg ühtne voog, vaid võib hargneda ja mõned harud võivad olla ringikujulised pöörised. Kolmandas unenäos kirjeldatakse maailma, kus aeg on kolmemõõtmeline nagu ruum. Neljandas unenäos võrreldakse kellade poolt näidatud aega subjektiivse, sisemise ajatunnetusega. Viiendas unenäos visualiseeritakse üldrelatiivsusteooria matemaatiline tulemus, et aeg kulgeb kiiremini seal, kus raskusjõud on suurem, ja aeglasemalt seal, kus see on väiksem, näiteks kõrgemal mägedes. Meie maakeral on vahe muidugi mittemärgatavalt tühine, kuid unenäos

on see paisutatud suureks ja inimesed elavadki nii kõrgel mägedes kui võimalik, et vananeda aeglasemalt. Kuuendas unenäos on aeg absoluutne ja olemas ühekorraga, nagu Newtoni teoorias eeldatud. Seitsmendas unenäos on loobutud aja ja põhjuslikkuse kooskõlast. Kaheksandas unenäos on loobutud aja arvestamise seosest sündmuste toimumise sagedusega. Niisugused on kaheksa esimest unenägu, millele järgneb vahemäng ning siis veel kaks korda kaheksa unenägu pluss viimase osa kuus unenägu, kokku kolmkümmend, nagu öeldud. Ma ei tea, kuidas sellesse raamatusse suhtuvad teised lugejad, kuid minule pakkus see igatahes suurt äratundmisrõõmu ning üsnagi eksootiliste füüsikaliste ja filosoofiliste ajateooriate kujutamist vastusena küsimusele, mis tunne oleks elada Berni linnas, kui aeg olekski selline, nagu neis teooriates kirjeldatud.

Kas igasugune teaduslik tekst on mõttekirjandus või peab selleks olema teatav annus populaarteaduslikkust?

Igasugune teaduslik tekst peaks olema mõttekas, kuid mõttekirjanduseks võiks seda nimetada siis, kui selles on käsitletud mitte ainult mõnda rohkem või vähem olulist üksikküsimust, vaid see on seotud laiemas tähendusväljaga.

Mõtteloo vahekord populaarteadusega on mitmene: selleks et maailmast mõelda, peab teadma teaduse poolt kinnitatud fakte maailma kohta, kuid teadustulemused üksi ei pruugi

anda teadmist tervikust. Selle saamiseks on tarvis teadustulemused kokku põimida, esitada mõnes mõttes läbiva juhtlõngaga jutustus. Sellist jutustust võiks lugeda mõtteloosse kuuluvaks, kuid ikka ainult siis, kui peetakse silmas fakte, mis on jutustuse aluseks ja õigustuseks. Seda teed minnes võib füüsikateoreetiline maailmapilt teatud hetkel omandada ka üldisema mõtte-loomulise maailmavaate värvingu.

MIRJAM LEPIKULT

Teete juba aastaid väga tänuväärset tööd prantsuse keelest eestindamisel. Kas keelte valikul mõttekirjanduse puhul on tasakaal paigast ära? Kas inglise keel valitseb liiga ülekaalukalt?

Oleme tõepoolest nii ajaloolistel kui ka tänapäevastel põhjustel rohkem seotud saksa ja angloameerika kultuuriga. Kuid just see innustabki prantsuse keele kaudu „kaanonit kompenseerima“, kui Erich Neumanni väljendit kasutada. Parema meelega hoolitsen vaatenurkade paljususe eest, selle asemel et peavoolus töötada. Muide, ma ootan, et meile lisanduks saksa filosoofia tõlkeid, sest seal on veel palju põnevat ja olulist eestindamata. Inglisekeelne mõttekirjandus on aga lihtsalt nii suur ja lai, et ei saaks kuidagi öelda, et seda ilmub liiga palju. Peamine, et tegemist on väärt kirjandusega. Teisejärgulist mõttekirjandust meil nagunii ei tõlgita, ilukirjanduse vallas on arusaadavatel põhjustel skaala laiem.

Olete hästi tuttav Michel Foucault' loominguga. Kuidas on Foucault teid mõjutanud?

Michel Foucault'ga puutusin esimest korda kokku aastal 1990, kui ajakirjas Akadeemia ilmus Vaino Vahingu ja Alo Jüriloo artikkel „Vaimuhaiguse müüt“. Küll see tundus põnev! Peagi sain „Hullust ja arutust“ lugeda vene keeles ja siis avanes tänu Ilmamaa kirjastusele võimalus seda originaalist tõlkima hakata. Konsultandina luges tõlget Vaino Vahing, kes küsis ka, kuidas ma just selle teose peale tulin. Nii-siis sain vastata: „Otseselt tänu teile.“ Seda on hea meenutada.

Foucault' teoste tõlkimine pakub tõelist naudingut nii stiili kui ka sisu poolest. Mulle meeldib tema filosoofiline nägemisviis. Kui näen lugedes vaimusilmas pidevalt pilti, on tõlkimine puhas rõõm. Mõne teksti tõlkimine on pigem nagu töö, mida tuleb teha üksnes ajumuskulatuuri abil, aga Foucault' puhul aitab alati inspiratsioon. „Valvata ja karistada“ tõlget viimast korda üle lugedes avastasin lausa, et olin ühte lausesse ise jupi juurde „luuletanud“ – seda pole teiste autoritega juhtunud. Naljakas, aga ka kõnekas seik.

Mircea Eliade ei olnud prantslane. Kas tema prantsuse keel erineb kuidagi etniliste prantslaste omast?

Ilukirjanduslikud teosed kirjutas ta emakeeles, s.t rumeenia keeles. Prantsuskeelse mõttekirjanduse puhul võib tõesti väikest erinevust märkata – lauseehitus on lihtsam, mitte

nii kõrge pilootaž nagu näiteks Maurice Merleau-Pontyl. Tänu sellele on Eliade usundiloolisi töid puhtkeeleliselt kergem tõlkida. Samas tuleb teha palju tööd, et tema aukartustäratava eruditsiooniga sammu pidada.

Olen kuulnud, et olete tõlkinud mitte ainult humanitaaria, vaid ka täppisteaduslaseid teoseid. Nimelt on põhimõtteliselt valmis keemikufüüsiku ja teadusmetodoloogi Ilya Prigogine'i raamatu „Tõsikindluse lõpp“ tõlge? Mille järgi tavaliselt valiku teete? Kas täppisteaduse valdkonna tõlkeid on veel oodata?

See raamat on autori sõnul kirjutatud „laiale huviliste ringile“ ja sisaldab päris palju üldfilosoofilisi mõtisklusi. Ilmselt seetõttu seda tööd mulle pakutigi. Tõelisse täppisteadusesse pole mul humanitaarina kindlasti asja, kõnealuse raamatu kahe otseselt füüsikast kõneleva peatükiga nägin suurt vaeva, palusin palju abi oma füüsikahuviliselt pojalt ja viimase lihvivi andis konsultandina Piret Kuusk, kellele olen sügavalt tänulik – mitte ainult Prigogine'i tõlke toimetamise, vaid kogu selle hindamatu väärtusega töö eest, mida ta on täppisteadusliku mõttekirjanduse tõlkimisel ja toimetamisel teinud.

Kui hästi suhestub prantsuskeelne kultuuriruum teie arvates eesti kultuuriga? Kas küllaltki levinud arvamus, et mitte nii hästi kui saksa- või ingliskeelne, on põhjendatud?

Kõik oleneb sellest, millega võrrelda. Hiina, india ja moslemi mõtte-

maailmu on äärmiselt tore ja vajalik tundma õppida, kuid nendega võrreldes tunduvad prantslased ikka päris omad. Prantsuse filosoofidel on oma tugevad küljed, eelkõige tundlik sotsiaalne närv, ilumeel ja erk kujutlusvõime. Selliste üldinimlike väärtuste alusel suhestumine toimubki. Kui ei toimuks, oleks midagi päris pahasti.

Mis on teie jaoks mõttekirjandus? Kas saab väita, et mõnes keeles avaldatakse mõttekirjandust rohkem kui mõnes teises?

Mõttekirjandus tähendab minu jaoks, et tegemist ei ole väljamõeldud looga, vaid autor jagab oma nägemust mingist nähtusest, probleemist vms, pakub oma kirjeldust, arusaama, analüüsi.

Mis viimasesse küsimusse puutub, siis arvan, et targem oleks sellisest kvantitatiivsest väitest hoiduda. Kuidas seda kokku lugeda, kuhu piirid tõmmata? Peaasi, et mõttekirjandus oma keeles inimeste südant ja vaimu toidab.

HENDRIK LINDEPUU

Olete teenekas ja kogenud poola keele tõlkija. Poola keelest tõlkimise ja poola kultuuri kohta üldiselt on teilt palju küsitud. Ikkagi küsiks, mille alusel seate prioriteedid, mida oma lemmikkeelest tõlkida. Kas need on aja jooksul muutunud? Kas Czesław Miłosz on veel plaanis vahendada?

Prioriteetseid tegureid on kaks: teose koht poola kirjanduse hierarhias ja isiklik maitsemeel, kui need kaks

tegurit kokku langevad, siis on teos enamasti ka minu tõlkeplaanides (need ulatuvad alati 4–5 aasta peale). Viimasel ajal pole prioriteetides olulisi muutusi toimunud. Czesław Miłoszilt on plaanis järgmisena tõlkida tema autobiograafiliste sugemetega romaan „Issa org“, see oleks juba kaheksas Miłoszi raamat eesti keeles.

Kas mõnikord võib tõlkija jaoks ka konflikt tekkida, selles mõttes, et meeldiks tõlkida midagi, mis objektiivselt võttes ei pruugi kuuluda esmajärjekorras eesti keeles avaldamist väärivate teoste hulka?
Minul ei ole sellist konflikti tekkinud.

Mis järgmisena teoksil? Kas jääte kindlalt Poola kursile või pole välisstatud ka mõnest teisest, näiteks poola keelele lähedasest keelest tõlkimine?

Lõpusirgel on Zbigniew Herberti „Luuletused“, mahukas väljaanne, üle kümne tuhande värsirea, umbes 750 lk. Seejärel kaks Olga Tokarczuki raamatut, jutukogu Loomingu Raamatukogule ja romaan „E. E.“ omaenda kirjastuses. Nende järel Józef Mackiewicz'i romaan „Tee eikuhugi“, mis kõneleb sovettide poolt Poola idaalade annekteerimisest 1939. aastal. Mackiewicz'i romaane hindas väga kõrgelt Czesław Miłosz. Kindlasti on Mackiewicz'i kujul tegemist XX sajandi ühe väljapaistvama proosakirjanikuga. Leszek Kołakowski eestindamisega jätkan ka, aga seekord on järke ootamas – üllatus – tema muinasjutud, mis sobivad lugemiseks nii suur-

tele kui väikestele. Ka ühe Kołakowski näidendi tahaks ära tõlkida. Tegelikult ei ole minu puhul päriselt selge, mis on järgmisena teoksil, sest enamasti tõlgin kahte teost korraga, hommikupoolikul üht, pärastlõunal teist.

Edaspidi jään kindlalt Poola kursile, olen teinud küll neid horvaadi-serbia kõrvalehüppeid, aga enam ei viitsi. Tšehhi luulest oleks ka paljutki tõlkida, aga ega üks inimene nüüd kõike ka ei jõua.

Kas enda arvates tõlgite teadlikult ja eelistatult mõttekirjandust või pole niisugune valdkondlik täpsustus teile oluline? Kas on olemas Ida- või Kesk-Euroopale omane mõttekirjandus?

Jah, see, mida tinglikult võib mõttekirjanduseks (esseed, päevaraamatud) nimetada, on minu lugemislaua ja tööplaanides aina suurema osakaalu. Kindlasti on plaanis anda välja veel üks raamat Leszek Kołakowski esseid ja päris mitu raamatutäit Czesław Miłoszi esseede-artiklitega. Zbigniew Herberti esseed on ka oma järke ootamas. Eks Kesk-Euroopa (mõtte)kirjanduse olemuse määrab teistsugune ajalooline kogemus kui Lääne-Euroopas.

Olen kuulnud, et kasutate tõlketöö käigus muusika tausta? Missugune muusika see tavaliselt on?

Varahommikul mängib taustaks Poola Raadio III programm, muul ajal kuulatan tõlkides muusikat, mille teljeks on proge-rock, aga tegelikult olen üsna laia amplituudiga muusikakuulaja (ühte

päeva võivad mahtuda näiteks Pendercki ja Depeche Mode).

SIMO RUNNEL

Pitirim Sorokini mõõtu klassiku tõlkimine eesti keelde on äärmiselt tänuväärne. Kuidas Sorokini leidsite? Kas jagate tema sotsiaalteaduslikke vaateid?

Sorokini nimi jäi meelde ülikoolist Jaak Valge majandusajaloo loengutest. Tartu Ülikooli ajaloo osakonna loengutes tegid mitu õppejõudu juttu lainete teooriatest. Valge mainis, et Sorokini laine on eriti pikk. Kuna sellest pikalt ei räägitud, ei olnud see sel hetkel veenev, aga hiljem, juba pärast magistriõppe lõpetamist hakkasin mõtlema, et areng on tõesti laineline, sest on näha, et unaeg ja ärkveloleku aeg vahelduvad lainetena, samuti ajaloo sõja- ja rahuperioodid või diktaatorlikumad ja demokraatlikumad.

Aastatel 2005–2012 oli minu põhitöö artiklikogude koostamine, vahel ka raamatute sisuline toimetamine või raamatust lühemate artiklite tõlkimine. Aasta 2012 lõpust praeguseni olen tõlkinud raamatuid, sest selle eest on paremini makstud. Ma nimetan enast rohkem ajaloolaseks kui tõlkijaks ja ma tõlgin neid raamatuid, mille puhul ajalooharidus kasuks tuleb. Olen küll ka enne ülikooli inglise keele kalakuga Tartu 2. keskkoolis ehk Miina Härma Gümnaasiumis tõlkimist õppinud, inglise keele näitel õpitud põhimõtteid, nagu eri keelte erinev

sõnade järjekord, saab rakendada ka muude keelte puhul.

Olen tõlkinud neid autoreid, keda mulle on soovitatud. Aga soovitajad tunnevad mind ja teavad, milline autor mulle parajasti paremini sobiks. Võib-olla Sorokinit soovitades arvestati, et olen sarnaselt Sorokiniga kirjutanud lainete teooriatest ja verevalamise vastasusest.

Mul ei lange ühegi teise inimesega kõik seisukohad kokku ja kõigi asjade kohta mul polegi kindlat seisukohta, aga Sorokiniga olen vähemalt osas asjades nõus. Soovin samuti, et ei peetaks enam sõdasid. Ja arvan samuti, et ei pea olema alati erapooletu, vaid seisukoha olemasolu korral võib selle välja öelda. Minu magistritöö juhendaja ja oponent õpetasid, et mida uuem ajalooramat, seda väärtuslikum, aga ma arvan sarnaselt Uku Masingu ja Sorokiniga, et uuem raamat võib vahel ka vähem väärtuslik olla. Olen öelnud, et mõni asi paistab paremini lähedalt ja mõni kaugelt. Sorokini meelest sündmuse kaasaegsed teavad sellest rohkem kui hiljem väheste allikate põhjal uurijad.

Aga ma pole Sorokiniga nõus kõiges. Teise maailmasõja ajal kiitis ta, et Stalini ajal on olukord Nõukogude Liidus paranenud, kuid talle polnud teada Stalini repressioonide tegelik ulatus. Sorokini meelest on see allakäik, kui kultuuris kujutatakse vaimuhaigusi, minu meelest haigetesse suhtumise parandamiseks tuleb haigustest ka tõepäraselt kirjutada, lisaks on

praegusel ajal paremad ravimid. Ma pole kindel, kas Sorokini ennustatud meelelise kultuuri perioodi lõpp saabub, aga võib-olla islamiusuliste siserände ja nende suurema iibe tõttu saabubki.

Olete tõlkinud Sorokinit nii vene kui inglise keelest. Kas saab teha vahet, kummast keelest oli hõlpsam tõlkida?

Sorokini ühe raamatu „Revolutsiooni sotsioloogia“ tõlksin vene keelest sellepärast, et originaalkäsikiri oli vene keeles, inglise keelest tõlkimise korral oleks see olnud tõlke tõlge. Varem tõlgitud raamatu „Meie ajastu kriis“ oli ta kirjutanud inglise keeles ja selle tõlksin seetõttu inglise keelest. Aga ma olen inglise keelt rohkem õppinud ja Sorokini vene keelest tõlkimine läks mul aeglasemalt. Kõigi ingliskeelsete raamatute kohta ei saa nii öelda, kõige raskem on mul olnud tõlkida Carlyle'i, kes kirjutas küll samuti inglise keeles, kuid tema inglise keel oli väga eriline, see on varasema sajandi oma ja oli lisaks ka tema kaasaegsetele inglise keelt emakeelena tarvitajatele raske. Ma arvan, et kui ma oleksin keeli ühepalju õppinud, siis oleks saksa ja vene keelest tõlkimine kergem kui inglise keelest, inglise keeles väljendatakse mõtet ebamäärasemalt. Inglise keele omandamisel on küll eelis, et sõnad on lühikesed ja neid saab seetõttu kiiremini meelde jätta. Inglise keeles on kõige raskem kirja pildi ja häälduse lahkumine, saksa keeles artiklid, kuid lugemisel segavad need vähem kui ise saksa keelt rääkida püüdes.

Austria saksa keele puhul tekib hääldusega ka rohkem raskusi.

Ei saa jätta küsimata, kas käimasolev sõjaline konflikt mõjutab kuidagi teie suhtumist vene kultuuri? Kas võiks mõjutada või peaksime igal juhul püüdma end sellisest mõjust puhtana hoida? Kas Vene riigi poliitilised arengud mõjutavad teie prioriteete tõlkimisväärsete teoste valikul?

Ma olin lapsena suur venelaste vastane, ma võitlesin rohkem venelaste kui kommunismi vastu. Aastal 1990 hakkasin aga käima maletrennis, sellest ajast olen kogu aeg venelastega malet mänginud, vene keelt rääkivate mängijatega on mul olnud vähem tülisid kui mõnedega eesti keelt rääkivatest. Kui Jeltsin sai Venemaa presidendiks, suhtusin temasse hästi. Praegu ma tean, et igal maal on mitmesuguseid inimesi. Ei ole õige Putini poliitika tõttu kõiki venelasi hukka mõista. Teised maad on ka sõdu pidanud ja ka mujal on olnud diktaatoreid.

Ma oskan võõrkeeltest sõnaraamatu abita raamatuid lugeda ainult inglise, saksa ja vene keeles, ma kavatsen kõiki neid keeli ka edaspidi tarvitada. Ja vaenlast tuleb ka tunda, muidu ei saa tema vastu võidelda. Praegu õpin vabal ajal ungari keelt, aga mitte sellepärast, et mulle hetkel Ungaris võimul olev president meeldiks, vaid ma tahan tunda lisaks indoeuroopa keeltele ka mõnda sugulaskeelt. Ma pole üldse kindel, kas ma tulevikus raamatuid tõlgin, minu eesmärk on rohkem ajaloo uurimine, raamatute tõlkimine on

minu jaoks ainult üks ajaloo uurimise võimalikest vormidest.

Kas igasugune sotsiaalteadus ja humanitaaria on teie jaoks mõttekirjandus või mitte tingimata?

Mõttekirjanduseks ma nimetaks teost, kus autori mõtted on välja kirjutatud. Ülikoolis pidime kirjutama ka referaate, neid ma mõttekirjanduseks ei nimetaks, aga referaati lugedes saab lugeja ise mõtlemispause teha. Ilukirjanduses on mõte ridade vahele peidetud, lugeja võib selle sealt ise üles otsida, aga tõenäoliselt mõtleb natuke teisiti kui autor. Kui teosesse pole uusi mõtteid kirja pandud, võib autor olla ikkagi teinud mõttetööd, et valida, millist informatsiooni ja millises kombinatsioonis esitada. Autor võib anda vihjeid või mõistatusi, et lugeja mõtet suunata. Mõtteid saab olla erineva sügavusega. Malepartii jaoks antakse vahel mõtlemisaega viis minutit ja vahel mitu tundi, erinevate mõtlemisaegade korral langeb osa sooritatud käike kokku, ent pikema mõtlemisaja korral on vigade protsent väiksem.

Kas saab võrrelda tõlkimist ja luuletamist? Kas luuleanne aitab tõlkimisele kaasa või sunnib pigem mõtlemist distsiplineerima? Kas näiteks muusika taust aitab tõlkimisel? Kui nii, siis missugune muusika see võiks olla?

Tõlkimist ja luuletamist saab võrrelda küll, mõlemad on mõtete sõnastamine. Paul-Eerik Rummo raamatust „Kuldnokk kõnnib“ jäi mulle meelde

mõte, et Rummo arvates on luuleanne osalt sõnastamisvajadus – see, mida sõnastada, võib tulla nii seest kui ka väljast. Ma lisan, et tõlkimise puhul ongi tegemist väljast tuleva sõnastamisega.

Tõlkimine laiemas tähenduses võiks olla samatähenduslik sõnaga „teisendamine“. Ma ei mõelnud kooli ega ülikooli ajal, et ma hakkan tulevikus tõlkimisega raha teenima, aga mulle meeldis vahel tegeleda teisendamise ja raamatute konspekte riimidesse ümber, leiutasin loengukonspekti teisendamiseks ka piltkirja, kirjutasin vahepeal unenägusid üles luuletustena, joonistasin koos vennaga kirjutatud eeposekatsetuse kohta pilte ja rääkisin magistriõppe seminarides, kuidas võõrsõnade asemel tuleb kasutada omasõnu.

Vahel esineb ka teadusliku raamatu koosseisus luuletusi, mille puhul on hea, kui need õnnestub tõlkida riimiliselt ja rütmiliselt. Kohati on see mul õnnestunud. Kuigi peenema kuulmisega inimesed kritiseerivad minu luuletuste rütmi. Kirjandusinimesed on rääkinud, et mu proosalause on mu värssidest parem.

Muusikat ma kirjatöö tegemise ajal ei kuula, kahele asjale ei saa keskenduda. Aga keset tööpäeva teen vahetunde, mille ajal panen lemmiklaulude kassette mängima ja teen nende saatel võimlemisharjutusi. Eriti meeldib mulle eesti kantri. Sorokiniga minu muusikamaitse kokku ei lange,

tema eelistas varasemate sajandite heiloojaid.

ENN SIIMER, AARE PILV

Vene kultuuri tundjate puhul ei saa tänasel päeval jätta alustamata küsimusest, kas käimasolev tragöödia Ukrainas mõjutab isiklikult teie suhtumist vene kultuuri? Laiemas plaanis on mis tahes mõju puudumine ilmselt võimatu. Kuidas saab vene kultuuri käekäik rahvusvahelises plaanis käimasolevatest sündmustest mõjutatud?

Enn Siimer: Muidugi on käimasolev sõda Ukrainas muutnud kõike. Vene kultuuri? – see on hoopis teine küsimus. Kuna mul on päris laialdane suhtlusvõrgustik ka Venemaal, olen nendega ka nüüd pidevas suhtluses. Muutused on toimunud pigem riiklikul tasandil. Minu tutvusringkonnas Venemaal ei ole kedagi, kes sõda (või siis Venemaa ametlikku poliitikat) toetaks, kuid sidepidamine on muutunud raskemaks. Ka enne sõda, seda enam aga nüüd, on Vene kultuur (ja selle esindajad) jagunenud demokraatlikuks ja riigitruuks, millel on oma juured ka minevikus, eeskätt siis 19. ja 20. sajandis. Demokraatlik ehk siis Euroopa väärtuste esindajate kultuur on jäänud samavõrd oluliseks, kuigi väljenduskanaleid on nüüdsest märksa piiratumalt.

Aare Pilv: Eks sõda muudab ettevaatlikumaks ja tähelepanelikumaks – ikka astub mängu see kriteerium, et kas üks või teine vene autor on oma panusega kuidagi „kaasvastutav“ nende metsi-

kuste ja natsionalistliku hulluse eest, mis toimuvad on väetanud. Kindlasti ei saa rääkida sellisel üldistusastmel nagu vene kultuur tervikuna – analoogiana võib mõelda saksa kultuuri mainele pärast teist maailmasõda. Kas Goethe on vastutav selle mentaliteedi eest, mis tegi võimalikuks Natsi-Saksamaa? Aga Nietzsche? Ühemõttelist vastust pole, eriti viimasel juhul. Aga näiteks konkreetselt Dostojevski puhul ei saa ilmselt mööda sellest, et üks moodsa psühholoogilise romaani alusepanijaid oli ühtlasi ka vene šovinist ja ses mõttes kaudselt ka osaline selle mõttelaadi vormimises, millest praegused kuriteod võrsuvad. Paradoksaalne ongi seejuures, et Bahtin nõrutas Dostojevski loomingust välja sellise eetika, mis peaks juba eos välistama monoloogilise vägivalla. Nii et see on keeruline küsimus. Kindlasti sõda mõjutab minu suhtumist vene kultuuri, aga kuna minu huvi vene kultuuri vastu pole kunagi lähtunud mingi müstilise „vene hinge“ vaimustusest vms, siis ei saa ma ka öelda, et mu hoiakud oleks kuidagi drastilise löögi saanud.

Kindlasti see sõda kompromiteerib vene kultuuri. Saksa kultuur maksis Hitleri eest näiteks sellega, et suurejooneline metafüüsiline filosoofia kolis pärast sõda üle Prantsusmaale. Millega vene kultuur maksab, eks see ole veel näha.

Kas näete mingeid muutusi ja nende muutuste vajadust suhtumises vene kultuuri eestlaste ja Eesti riigi seisukohalt?

E. S.: Muutusi eestlaste (ja ka riigi) suhtumises on näha, ja see väljendub muu hulgas ka selles, et äärmuslikumad eesti rahvuslased on väljendanud oma eitavat suhtumist vene kultuuri tervikuna, tegemata vahet selle kultuuri erinevatel tendentsidel. Minu teada, peale üksikute erandite, meil vene riiklikke ja äärmusrahvuslikke seisukohti eriti avaldatud pole, kui mitte arvata nende hulka mõnede Eestis elavate Vene kodanike kommentaare. Vaid üksikud neist on pääsenud ka eestivene ajakirjandusse. Seda enam tuleks aga teadvustada, et vene kultuur ei ole sünonüüm praegusele riiklikule poliitikale. Ja isegi siis, kui riiklikul tasandil on püütud näiteks Dostojevski või ka Puškini (*sic!*) loomingus näha imperialistlikke suundumusi, siis on see kindlalt toimunud kunstilise rikkuse toomisega ideoloogilisele altarile. Eesti kirjan dusteaduslik lähenemine ja tõlkepoliitika ei tohiks kindlasti sellise tendentsiga kaasa minna.

A. P.: See on pigem küsimus julgeolekuasutustele. Muidugi on oluline silmas pidada, et kultuurisidemete kaudu ei smugeldataks „üle piiri“ inimsusevastaseid ideoloogiaid. Kuid see ei kehti ainult vene kultuuri kohta. See kehtib ka muude kultuuride, sh eesti kultuuri enda kohta. See on pigem küsimus sellest, kas üks või

teine kultuurinähtus on humanismi teenistuses või pigem õonestab seda.

Ja teisalt – tegelikult on ikkagi palju pakilisem küsimus see, millest tohtub vaimses mõttes sinne venekeelne kogukond: kuidas nemad tõlgendavad seda, mis on vene kultuuris oluline, ja kuidas siin Eestis seda saaks kujundada Eestile soodsamas suunas.

Kolmas aspekt – „vene kultuur“ on liiga lai kategooria. Vene kultuur sisaldab väga palju, on juba aastakümnete (kui mitte -sadade) pikkune traditsioon, et ametliku kultuuri kõrval eksisteerivad alternatiivkultuurid. Lisaks tuleb silmas pidada, et kõik venekeelne ei ole vene kultuur, vene keel on samasugune *lingua franca* nagu inglise või hispaania keel ja selles keeles tehakse tegelikult paljusid erinevaid rahvuskultuure (sealhulgas osalt ka näiteks ukraina kultuuri).

Ohutunde fookus tuleks ikkagi suunata Vene suurriikliku ideoloogia poole ja selle osa poole vene kultuurist, mis seda toidab.

Mis saab edasi? Kuidas näete edasist prioriteetide valikut mõttekirjanduse tõlkimisel vene keelest? Täielikult lõppeda see ilmselt ei tohi? Kas piirduda emigratsioonis viibivate venekeelsete autorite loominguga või vähemalt seda eelistada?

E. S.: Ma arvan, et prioriteedid vene kultuuri suhtes (mõttekirjanduse tõlkimisel sealhulgas) on meil enam-vähem kogu aeg paigas olnud: valida tõlkimiseks eeskätt demokraatliku ja euroopaliku suuna esindajaid. Selle

eest on hea seisnud nii kompetentsete juhtidega kirjastused kui ka KULKA sellise kirjanduse tõlkimise soodustamisel. Pidades silmas vene kultuuri rikkust ja asjaolu, et nõukogude perioodil jäid need rikkused ideoloogilistel põhjustel kasutamata, on siin veel palju teha.

Ma ei pea emigratsiooni iseenesest näitajaks (kuigi paljud demokraatlikud mõtlejad ja kirjanikud on viimasel ajal olnud sunnitud repressioonide hirmus välismaale põgenema), lähtuda tuleks ikka tõlgitavate teoste sisust.

A. P.: Formalseid kriteeriume ei saa olla, kui küsimuse all on nii sisuline asi nagu mõttekirjandus. Loeb ikkagi sisu – see, kas mingi tekst toidab ja elavdab meie kultuuri. Ja ma arvan, et isegi selline kirjandus, mis on kaudselt osaline praeguse „rašismi“ kujunemises – näiteks Lev Gumiljovi eurasianism –, väärib tõlkimist, et me oleksime kursis ka kriitikat ja vastupanu väärivate mõttevoolude arengu ja tagamaadega. Mõttekirjanduse tõlkimise eesmärk on ikkagi laiendada teadmisi ja tuua meie kultuurikäibes uut infot.

Kas pöörate mingit tähelepanu tõlgitavate teoste valdkondlikule kuuluvusele või ei ole näiteks küsimusel, kas tegemist on mõttekirjandusega, teie jaoks tähtsust?

E. S.: Olles „noor“ tõlkija, olen lähtunud eeskätt isiklikest huvidest ja noorpõlves oluliseks kujunenud käsitlustest (Võgotski, Bahtin, Lossev,

Eisenstein jmt). Valikut on oluliselt mõjutanud ka Peterburi üliõpilaspõlve käsitlused (Võgotski „Kunsti psühholoogia“ oli minu esimese kursuse kursusetöö teema). Bahtini ja Lossevit käsitleti Juri Lotmani kõrval olulisel määral nii meie loengutes kui ka Üliõpilaste Teaduslikus Ühingus.

A. P.: Kui küsimuse all on, et mis alusel ma tõlgitavaid tekste valin, siis omal initsiatiivil olen tõlkinud peamiselt luulet, mõttekirjandus ja proosa on olnud tellimustööd. Ses mõttes ei ole tähtsust, et kui on huvitav ja oluline tekst, siis võtan teha. Tõlkimisstrateegiate mõttes on loomulikult vahe – need on erinevad keekekasutuse registrid, kus on erinevad dominandid, mis teksti organiseerivad.

Milline oli Bahtini tõlkimise puhul teie omavaheline tööjaotus? Kas teose valik oli seotud Dostojevski 200. sünniaastapäevaga? Kuidas teie arvates kõnetab Bahtini raamat lugejat, kes ei tunne kirjandusteooriaid?

E. S.: Tõuge selle teose tõlkimiseks pärineb üliõpilasperioodist. Juba õige ammu olin paljudele rääkinud vajadusest tõlkida eesti keelde Võgotskit ja Bahtini. Pikka ega mul endal selleks võimalusi polnud.

Nüüd oli Mall Kaevats Rabelais' raamatu juba jõudnud tõlkida. Seega pakkusin KULKA AER-le ja Ilmaale välja Dostojevski polüfoonilise romaani käsitluse, mille probleemistik on märksa laiem ühe kultuuri ja ühe kirjaniku romaani käsitlusest. Dos-

tojevski läheneva sünniaastapäeva peale ma ei mõelnud. Kuna AER andis valikule rohelise tule, asusingi asja juurde. Kusagil poole raamatu peale jõudes näitasin käsikirja kirjastusele. Sealtsaadud soovitus oli, et peaksin ise leidma heatasemelise toimetaja, kes suudaks minu tööd ka keeleliselt ja poeetiliselt rikastada. Lihtne sellist toimetajat leida ei olnud, Peeter Torop lõpuks soovitas pöörduda Aare Pilve poole, kellega olin kokku puutunud juba TÜ-s teatriteaduse õppejõuks olemise ajast. Läks õnneks! Aare Pilv on eesti keeles minust palju paindlikum ja ka poeetiliselt mõttes väljendusrikkam.

Bahtini raamat peaks kindlasti kõnetama kunstihuvilist, analüüsi meetod on universaalne, kehtib mitte ainult kirjandusteaduslikus tähenduses, vaid märksa laiemalt – kui poliifooniline lähenemine kunstile üldse.

A. P.: Enn vastas esimesele küsimusele põhimõtteliselt ära – tema poolt alustus, minu poolt lõpuleviimine. Aastapäevaga minu teada raamatut ei seostatud – tõlke valmimine venis ka, nii et tegelikult oleks ta võinud ilmuda aasta-kaks varem, kui ma oleksin virgem olnud.

Bahtini raamat ei ole väga rangelt teoreetiline, minu mulje järgi võiks ta olla arusaadav ka lihtsalt intelligentsele lugejale, kes ei tunne teooriat. See on ses mõttes huvitav teos, et lugeja võib jälgida, kuidas analüüsi raamistatav teooria luuakse n-ö käigu pealt. Nii et ta on mingis mõttes ka õppe-raamat selle kohta, kuidas kirjandus-

teooriat luuakse – ja et teooria on alati looming selle tõelises mõttes, midagi kunstilise loominguga piirnevat.

Pigem võiks just Bahtini Dostojevski-raamatut soovitada sissejuhatuseks, et siis asuda pisut paremini ettevalmistatuna selle juurde, mis hiljem Bahtinist välja võrsus, näiteks Julia Kristeva romaani- ja intertekstuaalsuse-teooriad ja sealtsaadu juba muu prantsuse poststrukuralism.

Ja kui pole ka konkreetset kirjanodusanalüütilist huvi, siis tegelikult on see raamat ka filosoofilise eetika valda kuuluv teos. Bahtin ei tegele siin mitte ainult kirjandusega, vaid esitab ka oma eripärase eetikaprogrammi, mille tuumas on inimisiksuste vaheline pidev dialoog. Mingis mõttes esitab ta siin mudeli selle kohta, milline peaks olema inimesekontseptsioon ühiskonnas, mis on dialoogiline ja sidus. Selles plaanis peaks ta kõnetama paljusid.

MÄRT VÄLJATAGA

Olete palju filosoofiat tõlkinud, mis on vägagi tänuväärne ka olukorras, kus professionaalsed filosoofid eelistavad tutvuda oma uurimisvaldkonna tähtteostega pigem originaalkeeles ja peavadki seda tegema, nii palju kui võimalik. Ilmselt on nii, et kõike tähelepanuväärset niikuinii tõlkida ei jõua. Mille järgi teete valiku ja kuidas panete paika prioriteedid, milliseid teoseid eelkõige eesti keelde tõlkida? Kas need põhimõtted on aja jooksul muutunud?

Inglise keel on tõesti haritud inimese teine keel ja sellest filosoofiat tõlkides tasub pidada silmas lugejaid, kellele filosoofia ei ole kitsam eriala, ja selliseid raamatuid, mis pole kitsalt tehnilised. Ideaalsed oleksid näiteks populaarsemat-sissejuhatavamate laadi tekstid tähtsatelt filosoofidelt, aga ka vähem tähtsatelt. Lõppude lõpuks ei tõlgita ju filosoofe, vaid ikkagi raamatuid. Ja on tähtsaid filosoofe, kellel häid raamatuid polegi (või kellest saab ammendavalt aimu sekundaarsetest ülevaadetest), ja vähem tähtsaid, kellel neid on. Muidugi tasuks tõlkida klassikat ja teoseid, millel on mingisugune maailmavaateline funktsioon. Nn analüütilise filosoofiaga on ju see häda, et see ei vasta sugugi sellele, mida tavainimene filosoofia all silmas peab: et see peaks avama olemise tähendust, tõeluse loomust ja meie kohta selles, ning võib-olla aitama isegi maailmas orienteeruda, tõstes meid argisekeldustest kõrgemale. Või lepitama meid orientiiride puudumisega. Ülikoolifilosoofiast selles palju abi ei ole.

Kui otsida internetist edetabeleid 20. sajandi teise poole tähtsamatest ingliskeelsetest filosoofiaraamatutest, siis paistab, et päris palju ongi juba eesti keelde tõlgitud või tõlkimisel. Vaatasin just üht tosina aasta tagust nimekirja: <https://leiterreports.typepad.com/blog/2009/05/the-most-important-philosophical-books-since-1950.html>.

Eestikeelsena puudub selle algusotsast Rawlsi „A Theory of Justice“, mis ongi kole igav tekst, mille mõttekäigu saaks 500 lehekülje asemel kokku võtta paarikümnel. Strawsoni „Individuals“ on vist praegu tõlkimisel. Ei tea, kas sellele leiduks sadat eestikeelset lugejat. G. E. M. Anscombe'i teedrajav „Intention“ on teemalt väga kitsas jne.

Selliste asemel tõlgiks esimeses järjekorras pigem populaarsemaid sissejuhatusi, nagu äsja ilmunud Scrutoni „Moodne filosoofia“ või Simon Blackburni „Think“. Teisalt tõlgiks maailmavaatelisemat filosoofiat 20. sajandi keskpaigast: Collingwoodi, Whiteheadi või ka Owen Barfieldi, nagu ka mõtteloolisema suunitlusega käsitlusi; muidugi suuri 18. sajandi empiriste ja 19. sajandi idealiste. Uuemast literatuurist kuluks ära veel mõni metafüüsika ülevaade või õpik.

See käis inglise keelest tõlkimise kohta. Kuna kaugeltki kõik professionaalid ei loe saksa, vene, prantsuse või klassikalisi keeli, siis tuleks neist keeltest ka rohkem tõlkida. Samas ei ole filosoofia sama mis filoloogia, ja kui filosoof ei taha just keskenduda filosoofia ajaloole, pole midagi skandaalset selleski, kui ta loeb Aristotelest vene keeles, Heideggeri inglise keeles või Lao-zid eesti keeles.

Minu tõlgitud raamatute valik on aja jooksul muutunud selles mõttes, et esimesed teosed AER-i sarjas olid rohkem kombe- ja kultuurikriitilist laadi: Walzeri „Sallivusest“ (1998), Rorty „Sattumuslikkus, ironia ja so-

lidaarsus“ (1999), Tayloriga „Autentsuse eetika“ (2000). Need absorbeeriti kultuuri päris lodusalt. Uuema filosoofilise terminoloogia loomine tollal alles käis – peamiselt Tartu analüütilise filosoofia seminaris. See protsess jõudis olulise teetähiseni Blackburni „Oxfordi filosoofialeksikoni“ (2002) ilmudes.

Mis on filosoofia tõlkimisel olulisem, kas keeleline meisterlikkus või filosoofia tundmine?

Keeleline pööre filosoofias tahtis öelda umbes seda, et kui sa valdad mingi valdkonna keelt, siis sa valdad ka seda valdkonda. Sellise lähenemise järgi oleksid siis keeleline meisterlikkus ja filosoofia tundmine justkui üks ja seesama. Luuletaja W. H. Auden on öelnud, et halb tõlkija on see, kes tõlgib sõna-sõnalt seal, kus peaks ütleva ümber, ja ütleb ümber seal, kus peaks tõlkima sõna-sõnalt. See käib ka filosoofia kohta. Aga selleks, et otsustada, kus peaks tegema mida, on vaja nii keeletunnet kui ka filosoofia tundmist.

Kas mõni ajastu või filosoofia valdkond on südamelähedasem kui teine?

Ajastu poolest ja tõlkimise seisukohalt pakuvad mulle praegu huvi 20. sajandi keskpaiga mitte-analüütilised inglased, valdkondadest aga, nagu öeldud, metafüüsika. Metafüüsika põhimõistete tutvustamisel võiks paradoksaalsel kombel olla isegi suurem praktiline või käegakatsutav tähtsus kui praktilise filosoofia tõlkimisel, sest

meie ühiskonna- ja kirjandusteaduslikus mõtlemises (k.a tõlketeaduses) võib alatasa sattuda logiseva metafüüsika peale.

Tõlkimisvalikute tegemisel ei saa aga arvestada ainult sellega, mis endale südamelähedane, vaid tuleb oletada, mis võiks kultuuris olla kõnekas. Selle üle on aga üha raskem otsustada, sest mõttekirjanduse tõlkeid viimasel ajal praktiliselt ei arvustata. Usutavasti on mu filosoofiatõlgetest olnud kõige laiem kõlapind Rorty „Sattumuslikkusel, iroonial ja solidaarsusel“ ja koos Bruno Möldriga tehtud Blackburni „Oxfordi filosoofialeksikonil“. Mulle endale on kõige südamelähedasemad olnud A. W. Moore'i „Lõpmatus“ ja Thomas Nageli „Vaade eikusagilt“ (mõlemad 2015), mis mõlemad esindavad nüüdiskantiaanlust.

Kuidas suhestub tõlkimine toimetajatööga? Millisest toimetajast on tõlkijal abi?

Tõlkimine ja toimetamine on põhimõtteliselt üks ja seesama, aga efektiivsuse nimel võib olla mõnikord otstarbekas need tööd kahe inimese peale jagada. Aeg-ajalt võiks iga tõlkija lasta oma tõlkeid toimetajal üle vaadata, et kõrvaltvaataja osutaks tema tüüpilistele vigadele, kiiksudele, manerismidele. Aga täiskasvanud tõlkija peaks põhimõtteliselt ka ilma toimetajata toime tulema.

Eks igal tõlkijal on isemoodi rutiin. Mina olen avastanud, et avaldamiskõlbliku tõlke saab siis, kui loen käsikirja üle vähemalt kuus korda. Mul

oli kunagi üks kummaline kogemus toimetajaga, kes muud ei teinud, kui tõmbas igalt poolt maha võõrsõnad, nagu „konsekventsialistlik“ või „denoteerima“, ning asendas need laest võetud „omakeelsetega“, nii et pidin lõpuks tegelema ainult tema muudatuste kustutamisega ja algteksti taastamisega. Seetõttu avaldasin vahepeal mõne tõlke ka ilma toimetajata. Thomas Nageli „Viimane sõna“ (2015), A. W. Moore'i „Lõpatus“, Nelson Goodmani „Kuidas tehakse maailmu“ (2014), David Hume'i „Dialogid loomulikust religioonist“ (2015), Simon Blackburni „Tõde“ (2015) on vist seesugused. Hiljem olen mõnes neist avastanud trükivigu, Nagelis ka mõned liiga hämaraks jäänud laused, ja see on vastik tunne. Seetõttu olen nüüd jälle toimetajaid appi palunud, kuigi lõpptulemuse eest vastutab muidugi ainult tõlkija. Teadmine, et toimetaja vaatab asja üle, annab meelerahu. Mu eelmise aasta toodangust luges Triinu Pakk üle Hume'i ja Bernard Williamsi ning avastas kohti, kus lausestus konarlik, midagi oli vahele jäänud või mõte pea peale keeratud. Kuna Triinu on ka ise suurepärase tõlkija, kes naudib vanemaid stiile, siis sobis ta ideaalselt just Hume'i toimetama. Hamlyni luges üle Joel Sang ja tegi samuti kasulikke märkusi. Aga põhimõtteliselt usun ikkagi, et oleksin ka ise suurema jao halbadest kohtadest paari lisauelugemise käigus avastanud. Selleks aga ei tohi lasta tähelepanul hajuda. Scrutoni „Moodsa

filosoofia“ tõlke luges läbi Sille Teiter, keda soovitaksin soojalt igale tõlkijale. Võib-olla selle pärast, et raamat on kole paks, olin temale jätnud tavalult palju silumistööd teha; oleksin pidanud enne käsikirja üleandmist selle puhanult korra veel üle lugema. Tahaks loota, et ilmunud versioon sai häirivatest vigadest vaba. Toimetajaga koostöös on tähtis ka töötempode sobivus (et toimetaja liiga kaua ei venitaks). Minu nõrk koht on igasuguste viidete ja bibliograafiate vormistamine ja neis asjades on toimetajatest abi. Aga lõppude lõpuks otsustab ikkagi tõlkija, mida ta toimetaja ettepanekust aktsepteerib ja mida mitte. Olen küll arvustustes ka kohanud väidet, justkui mõni tõlge oleks hea, kuid halvasti toimetatud. Selline asi pole võimalik mu meelest.

Mis on teie jaoks mõttekirjandus?

Mis seos on mõttekirjandusel populaarteadusega?

„Mõttekirjandus“ on sõna, mille verimimine lähtus tõenäoliselt soovist tõlkida inglise *non-fiction*'it, aga tulemus on natuke kitsam. Igasugune *non-fiction* ei tarvitse ju iseenesest olla kuigi mõttekas – mõelgem kas või sportlaste ja soolapuhujate biograafiatele. Või kas vohav esoteerikaliteratuur on fiktsioon või mitte-fiktsioon? Mõttekirjanduse alla võiks kuuluda igasugune filosoofiline, esseistlik, humanitaar- ja populaarteaduslik kirjasõna. Kas selle alla käib ka ajalugu ja kui, siis milline – see tuleks kunagi selgeks vaielda. Ja kui ajalugu, kas siis ka biograafiad,

autobiograafiad, mälestused, kirjad? Võib-olla, kui tegu on juba vana, klassikalise kraamiga. Kas ka juura ja õppekirjandus, jne?

Kui oleks silmas peetud kitsalt filosoofilist kirjandust, oleks seda ilmselt ka niimoodi nimetatud. Ühesõnaga, ma ka ei tea, kuidas seda sõna selle auhinna kontekstis määratlema peaks ja auhinnastatuut siin selgust ei loo. Populaarteaduse tõlkimist tasuks igal juhul virgutada ja innustada, nii auhindadega kui ka arvustustega. Seegi on žanr, mille lugejad on tõenäoliselt kahesugused: ühelt poolt teismelised, keda populaarteadus võib innustada

eriala valima, näiteks minema õppima füüsikat, bioloogiat või matemaatikat. Teisalt n-ö teadmishimuline lai lugejaskond, kes tahab neis valdkondades toimuvast ülevaadet. Arvan, et eriti tänuväärne teema, mida populariseerida, on igasugused paradoksid ja apooriad – mõistatused, mis panevad mõistuse proovile, olemata samas midagi irratsionaalset. 2020 tõlkisin ühe klassikalise populaarteadusliku raamatu, Ernest Nageli ja James Newmani „Gödeli tõestuse“ ja tahaks loota, et kümned noored on selle mõjul läinud juura ja majanduse asemel matemaatika õppima. (See oli muidugi nali.)

AUGUST SANGA NIMELINE AUHIND

August Sanga nimeline luuletõlke auhind määratakse parima eestikeelse tõlkeluuletuse eest, mis on ilmunud August Sanga sünnikuupäevale, 27. juulile eelnenud aasta jooksul. 2021. aasta auhinna žürii koosseisus Kristjan Haljak (esimees), Maarja Kangro ja Joosep Susi otsustas esitada auhinna kandidaatideks järgmised teosed:

Eda Ahi – Alla Gorbunova, „Piibelehed lõhnavad“

(ajakirjast Värske Rõhk, 4/2021; tõlge vene keelest)

Kaisa Ling – Legna Rodríguez Iglesias, „*mu jumal sa kinkisid mulle seakeele“

(ajakirjast Värske Rõhk, 8/2020; tõlge hispaania keelest)

Aare Pilv – Larissa Joonas, „Igal öösel ilmub brigadikindral...“

(raamatust „Arütmia või ööbikud“; tõlge vene keelest)

Paul-Eerik Rummo, Triinu Tamm (eeltõlked) – Guillaume Apollinaire, „Rändaja“

(ajakirjast Looming 8/2020; tõlge prantsuse keelest)

Peeter Sauter – Lawrence Ferlinghetti, „Prükkari obligato“

(raamatust „Meele lunapark“; tõlge inglise keelest)

Märt Väljataga – Philip Larkin, „Vers de société“

(ajakirjast Vikerkaar, 1-2/2021; tõlge inglise keelest)

Auhind anti **Märt Väljatagale**.

Laureaat Märt Väljataga kõne auhinna üleandmisel 30. septembril 2021

Austatud žürii, armsad tõlkijad, tänan auhinna eest.

Sanga auhind kuulub tunnustuste hulka, mida nii mõnedki meist iga aasta vargsi ootavad – nagu aasta isa või aasta ema tiitlit. Nüüd on see viimaks mulle pärale jõudnud. Loodetavasti ei järgne vangimine.

Sain alles tseremoonia eel teada, et auhinnatul on statuudi järgi kohustus pidada ettekanne luule tõlkimisest. Selleks pole ma valmis. Aga auhinda tagasi anda ka ei

raatsi. Kõik oma sügavamad mõtted luule tõlkimise kohta olen ma lahti rääkinud essees „Tõlkida värssi“ „Tõlkija hääle“ III köites. Täna on jäänud jagada ainult mõni pudemeke.

Küllap mängisid auhindamisel rolli luuletuses figureerivad rumalad sõnad. Need töötavad alati, see on kindla peale minek. Ja kui nüüd žürii peale mõelda, siis üks selle liige sai ju kunagi üldrahvalikult tuntuks, kui ütles teleka luulesaates „hobuse türa“. Philip Larkini loomingu kõige surematum rida on „They fuck you up, your mom and dad“, mida loetakse sadades koolides üle Inglismaa emade- ja isadepäeva aktustel. Selle on tosina Larkini luuletuse seas eesti keelde ümber pannud Maarja Kangro, äsjamainitud žüriiliige. Auhinnatud luuletuse tõlkes kõlavad sõnad „sitapead“ (*bunch of craps*) ja „seaperses“ (*in a pig's arse*). Eks ju säärast teksti olegi raske auhinnata jätta.

Luuletuse peakiri „Vers de société“ on jäänud tõlkimata. See tähendab „seltskonnasalmi“. Roppus annab teosele mõjusa vormi, aga seltskond, selle kriitika, selle puudumine ehk üksildus pakuvad sisu, mis puudutab meid kõiki. Larkin vaatleb neid teemasid 6-stroofilises luuletuses igast kandist.

Luuletaja on saanud kutse koosviibimisele kelleltki Warlock-Williamsilt – nimi viitab kõrgklassile. Ta valmistub ära ütleva, mõeldes raisatavale ajale ja vestluse tühisusele. See, mida seal eeldatavasti kuulda saab, on „drivel of some bitch / Who's read nothing but Which“ – täpselt tõlkes: „mõne mõrra möla, kes pole lugenud muud kui Whichi“. Which on briti tarbija-ajakiri, mitte päris nagu Koti-Anttila kataloog, aga midagi sinnapoole. (Tõlkes lähevad sellised lokalismid ja jämedused muidugi kaotsi.) Kuid juba asub luuletaja otsima põhjendusi, miks ikkagi koosviibimisele minna: eemalehoidmine seostub ülbuse ja isekusega. Kuna moodsas maailmas enam keegi ei usu eraklikku läbikäimist jumalaga, on kõige tähtsamaks vooruseks tõusnud vastastikune kenadus. Ja võib-olla need seltskondlikud viisakusrituaalid ja silmakirjatsemine aimavad tuhmilt ette mingit paremat, ideaalsemat maailma? Selline õigustus tundub lüürilisele minale siiski liiga kunstlik. Tugevama õigustuse seltskondlikkusele annab lõpuks hoopis surmahirm. Vanast peast ei too üksindus enam rahu, vaid läbikukkumise ja kahetsuse tunde. Ja nii otsustabki luuletaja küllakutse lõpuks vastu võtta.

Larkini seltskondlikest kannatustest võib saada aimu ühest sõjajärgse inglise kirjanduse säravamast satiirist, Kingsley Amise romaanist „Õnneseen Jim“. Romaan on pühendatud Larkinile ja Larkin on selle peategelase prototüüp. Jim/Larkin peab romaani vältel kogu aeg taluma oma akadeemilise juhendaja nõmedaid seltskondlike koosviibimisi.

Tõlkimisel tuleb autoriga samastumine alati kasuks. Aga mina olen halva seltskonna all pidanud oma elus küll palju vähem kannatama kui Larkin. Viimati ütlesin – ja sedagi ainult mõttes –, et kohtume „seaperses, sõbrake“, kui mind kutsuti arvamusiõidrite lõunale. Eks me ju kõik kaldu vahetevahel kultuurimarksismi – see tähendab Groucho Marxi kombel keelduma liitumast nii halva seltskonnaga, kus meiesugused tüübid on teretunud. Aga pandeemia on siin oma korrektiivid teinud, julmalt harvendanud seltskondliku läbikäimise võimalusi. Ja nõnda tuleb üha sagedamini vastata: „Muidugi, miks mitte.“ Eriti kui antakse veel auhind ka.

PHILIP LARKIN

Vers de Société

*My wife and I have asked a crowd of craps
To come and waste their time and ours: perhaps
You'd care to join us? In a pig's arse, friend.
Day comes to an end.
The gas fire breathes, the trees are darkly swayed.
And so Dear Warlock-Williams: I'm afraid —*

Funny how hard it is to be alone.
I could spend half my evenings, if I wanted,
Holding a glass of washing sherry, canted
Over to catch the drivel of some bitch
Who's read nothing but *Which*;
Just think of all the spare time that has flown

Straight into nothingness by being filled
With forks and faces, rather than repaid
Under a lamp, hearing the noise of wind,
And looking out to see the moon thinned
To an air-sharpened blade.
A life, and yet how sternly it's instilled

All solitude is selfish. No one now
Believes the hermit with his gown and dish
Talking to God (who's gone too); the big wish
Is to have people nice to you, which means
Doing it back somehow.
Virtue is social. Are, then, these routines

Playing at goodness, like going to church?
Something that bores us, something we don't do well
(Asking that ass about his fool research)
But try to feel, because, however crudely,
It shows us what should be?
Too subtle, that. Too decent, too. Oh hell,

Only the young can be alone freely.
The time is shorter now for company,
And sitting by a lamp more often brings
Not peace, but other things.
Beyond the light stand failure and remorse
Whispering *Dear Warlock-Williams: Why, of course —*

PHILIP LARKIN

Vers de Société

*Me kutsusime mõned sitapead
koos aega surnuks l  oma, vahest saad
ka liituda? Seaperses, sõbrake.
Päev jõuab lõpule.
Gaas k  eb ja mustab okste siluett.
Niisiis: Hea Warlock-Williams, kardan, et ...*

Miks üksi olla on nii raske vaev?
Kui tahan, võiksin pooled õhtud viita,
klaas   rrilaket peos, ja kaasa kiita,
kui vatrab mõni mutt,
kes pole lugend ühtki raamatut;
ah, kuidas tühja voolab vaba aeg,

kui seda n  od ja kahvlid täidavad,
seeasemel et   ndsalt lambi all
toas kuulata, kuis õues ulub tuul,
ja vaadata, kui   hedamaks kuul
jäab saabli erk metall.
Nii elada. Kuid tarkpead v  idavad,

*et üksindus on isekus. Kes enam
n  iid usuks erakut, ta j  hvist r  iid,
ta vestlust (surnud) Jumalaga? N  iid
peasoov on teiste kenadus su vastu,
niisiis ka ise tuleb olla kenam.
On voorus ju sotsiaalne. Kas too*

headusem  ng on nagu kiriku rutiin?
See t  uutab meid, me hakkama ei saa
(Kuis edeneb te teadust  o, kretiin?),
kuid üritame, sest eks avaldu ju
ses parema maailma kuju ...
Liig peen see mõttekäik. Liig sünnis ka.

Vaid noor saab vabalt olla eraklik.
Aeg seltskonnaks mul pole enam pikk,
ja lamp ei rahu too, vaid miskit muud.
  o avab nurjangu ja kahetsuse suud,
mis sosistavad ette:
Hea Warlock-Williams, muidugi, miks mitte.

EDVIN JA LEMBE HIEDELI NIMELINE TOIMETAJAAUHIND

ŽÜRII PRESSITEADE

Edvin ja Lembe Hiedeli nimelise toimetajaauhinna laureaat 2021. aastal on Mart Orav.

Žürii koosseisus Jüri Kolk (esimees), Lauri Eesmaa, Pilleriin Torim ja Aet Kuusik valis 2021. aasta Edvin ja Lembe Hiedeli nimelise toimetajapreemia laureaadiks Mart Orava.

Mart Orav (sünd 1958) on lõpetanud 1982. aastal Tartu Ülikooli eesti filoloogia erialal ja töötanud 1988. aastast ajakirja Akadeemia toimetajana, kus tema igapäevaseks tööks on ilukirjanduslike ja teadustekstide toimetamine. Lisaks sellele on ta toimetanud terve rea olulisi ajaloolaseid teoseid ja memuaare.

Pikaajaline toimetajakogemus, eruditsioon ning täpne eesti keele taju on teinud Mart Oravast toetava ning inspireeriva kaasamõtleva nii autoritele kui tõlkijatele. Joonealuste ning bibliograafiate kontrollimisel on ta aga lausa ületamatu.

Edvin ja Lembe Hiedeli nimelise toimetajaauhinna eesmärk on juhtida tähelepanu toimetaja olulisele panusele ilukirjandusliku või filosoofilise teksti keelelisel ja sisulisel õnnestumisel ning tõsta esile teenekaid toimetajaid. Auhind antakse pikaajalise, viljaka ja tähelepanuväärse toimetamistöö eest. Esimese Edvin ja Lembe Hiedeli nimelise toimetajaauhinna pälvis 2015. aastal Maiga Varik, 2016. aastal oli laureaat Triin Kaalep, 2017. aastal Anu Saluäär, 2018. aastal Linda Targo, 2019. aastal Asta Põldmäe ja 2020. aastal Kajar Pruul.

2021. aasta auhind antakse üle 30. septembril 2021 rahvusvahelise tõlkijate päeva pidulikul tähistamisel Vene muuseumis (Pikk 29a, Tallinn) kell 17.

Auhinda annavad välja Eesti Kirjanike Liit ja Eesti Keeletoimetajate Liit. Auhinnafondi toetab Eesti Kultuurkapital.

Kroonika

Kroonika

EESTI KIRJANIKE LIIDU TÕLKIJATE SEKTSIOON, **KROONIKA 2012–2022**

ILONA MARTSON, TRIINU TAMM, HELI ALLIK

2012

5.4.2012 Tõlkijate sektsiooni asutamiskoosolek. Juhatusse valitakse Heli Allik, Krista Kaer, Kai Aareleid, Indrek Koff. Esimeheks Triinu Tamm.

25.5.2012 Teemaseminar tsitaatide tõlkimisest. Esinevad Triinu Pakk ja Eva Kolli. Seminar toimub Soome Instituudis Harju 1 Tallinnas.

7.6.2012 „Tõlgitud maailmad“: Peter Handke raamatu „Kirjaniku pärastlõuna“ tõlke esitlus. Kirjanikust ja tema loomingust vestlevad tõlkija Tiiu Relve ja Handke asjatundja Matthias Jost. Seminar toimub Kehrwiederi kohvikus Saiakang 2 Tallinnas.

14.6.2012 Teemaseminar nimede tõlkimisest. Ülar Ploom: „Nimede, nimetuste ja mõistete tõlkimise mõnesid aspekte“, Heli Allik: „Kõik saavad teenitud palga: nimede tõlkimisest Louis-Ferdinand Céline'i romaanis „Reis öö lõppu““. Seminar toimub Soome Instituudis.

1.10.2012 Teemaseminar tõlkija ja toimetaja rollidest ja vahekordadest. Esinevad Anu Saluäär, Krista Kaer ja Tiiu Kokla. Lisaks räägib Anne Lange Eesti tõlkeloo uurimisest. Seminar toimub Soome Instituudis.

17.10.2012 Emakeele koolituspäev: „Uued tuuled eesti keele õigekirjas ja teisi tõlkespetsiifilisi küsimusi“

Reili Argus: „Suur ja väike algustäht. Jutumärgid. Viimased reeglimuutused“.
Sirje Mäearu: „Mis on keeletarvitajale raske?“.

Krista Kerge: „Tõlkespetsiifilisi keeleprobleeme“.

Koolituspäev toimub koostöös Tallinna Ülikooli Kirjastusega ja leiab aset Tallinna Ülikooli Senati saalis Narva mnt 25.

4.12.2012 Teemaseminar sõjandusterminitest. Toomas Boltowsky ettekanne: „Ajalooline kirjutus ja selle tõlkimine“, lisaks räägib Tiit Aleksejev. Seminar toimub Soome Instituudis.

2013

18.1.2013 Teemaseminar. Merike Riives: „Ka autor pole eksimatu“, Tiiu Viirand toob oma pikaajalisest tõlkija- ja toimetajakogemusest näiteid kõikvõimalikest õpetlikest eksimustest. Seminar toimub Tallinna Ülikoolis ruumis M-648.

23.2.2013 Väljasõiduistung Tartusse. Murdekeele tõlkimisest kõnelevad Jaak Rähesoo ja Kersti Unt. Seminar toimub Eesti Kirjanike Liidu Tartu osakonna ruumides Vanemuise 19.

5.4.2013 Teemaseminar kõnekeele tõlkimisest. Olavi Teppan: „Argood ja idiolektid Burroughsi ja Welshi (ja võib-olla ka Vonneguti ja miks mitte Hammetti) näitel“; Heli Allik: „Céline ja suulise keele tõlkimine“. Lisaks tõlkijate seksiooni esimest tegutsemisaastat kokkuvõttev koosolek. Seminar toimub Soome Instituudis.

10.5.2013 Teemaseminar teises suunas. Kogemusi eesti kirjanduse tõlkimisest prantsuse keelde jagab Antoine Chalvin ja soome keelde Jouko Vanhanen. Seminar toimub Eesti Kirjanduse Teabekeskuses Sulevimägi 2-5 Tallinnas.

30.9.2013 Rahvusvahelise tõlkijate päeva ehk püha Hieronymose päeva tähistamine. Piibli tõlkimisest ja oma piiblitõlke loost räägib isa Vello Salo. Seminar toimub Pirita kloostris Merivälja tee 18 Tallinnas.

15.11.2013 Kalle Kasemaa räägib araabia keelest ja Martti Kalda sanskriti keelest tõlkimisest. Seminar toimub Soome Instituudis.

6.12.2013 Teemaseminar roppustest ja vägisõnadest. Ettekannetega esinevad Veronika Einberg ja Mihkel Mõisnik. Seminar toimub Soome Instituudis.

2014

24.1.2014 Teemaseminar „Nõukogudeaegne kirjastamiselu ja tsensuuriküsimused“. Ettekandega esineb Lembit Liivak. Vestlusringis osalevad Maiga Varik ja Jüri Ojamaa, küsimusi esitab Triinu Tamm. Seminar toimub Soome Instituudis.

28.2.2014 Teemaseminar. Anne Lange peab ettekande „Tõlkimise õpetamisest: kes, kellele ja milleks“ ja Mariliin Vassenin „Tõlkimisest, metafoorselt“. Seminar toimub Soome Instituudis.

4.4.2014 Teemaseminar. Elin Sütiste: „Tõlkimise mõtestamisest kriitikas ja tõlkeloos“. Lisaks tõlkijate seksiooni aastakoosolek, seejärel almanahhi „Tõlkija hääl“ esimese numbri esitlus, tutvustab Triinu Tamm. Seminar toimub Soome Instituudis.

7.5.2014 Kirjanduslik kolmapäev „Tõlkija hää!“ Mida teeb õigupoolest tõlkija, kui ta tõlgib? Küsimusele ei ole vastust, aga ega ta sellepärast kao. Valgust sellele üritavad omaenese naha ja näite varal heita Kultuurkapitali 2013. aasta tõlkeauhinna nominendid Veronika Einberg, Hendrik Lindepuu, Ilona Martson ja Leena Tomasberg. Vestlust juhib Heli Allik. Õhtu toimub kirjanike maja musta laega saalis Harju 1 Tallinnas.

16.5.2014 Teemaseminar. Sergei Stadnikov: „Vaarao maailmavalitsusterminoloogia kujunemisest 3.–2. aastatuhandel enne Kristust“. Seminar toimub Soome Instituudis.

25.–27.8.2014 Esimene suvekool Käsmus EKLi loomemajas

1. päev / 25.8

Kaido Floren: „Tõlkija töövõimaluste juriidilised aspektid“.

Eva Kulli: „Ülevaade tööturust“.

Vestlusring „Tõlkeettevõtluse võimalikkusest ja võimalustest“. Kogemusi jagavad Indrek Koff, Veronika Einberg, Marek Laane, Pille Kruus.

Rein Raud: „Tõlkimise võimalikkusest“.

2. päev / 26.8

Filosoofiapaneel I: Filosoofilise kirjanduse tõlkimisest sündinud tähelepanekuid jagavad Kaia Sisask, Jaan Pärnamäe, Anti Saar ja Margus Ott, modereerib Eik Hermann.

Filosoofiapaneel II: Vestlusringis Kaia Sisask, Jaan Pärnamäe, Anti Saar ja Margus Ott, vestlusringi juhib Eik Hermann.

Hasso Krull: „Anna mulle veel üks amps! Determinism ja possibilism“.

Kalju Kruusa: „Värsimõõtude ja -vormide keelelisest tingitusest ja tõlgitavusest“.

3. päev / 27.8

Anti Saar ja Leena Tomasberg: „Tõlkekirjandus / lõtk ja nikerdus. Georges Pereci tõlkimise näitel“.

Doris Kareva: „Täht-tähelt: *Stars into Letters*“.

Suvekool toimub kirjanike liidu tõlkijate sektsiooni ja Euroopa Komisjoni Eesti esinduse koostöös.

26.9.2014 Rahvusvahelise tõlkijate päeva ehk püha Hieronymuse päeva tähistamine. Heigo Soomani ettekanne „Mõistete tõlkimisest õigustekstides“. Lavakava „Kõigi maade lugejad, eralduge!“ koostajad ja esitajad Jan Kaus ja Indrek Koff. Üritus toimub musta laega saalis.

31.10.2014 Teemaseminar lastekirjanduse tõlkimisest. Helle Michelson räägib Asterixi-sarja raamatute eestindamisest ja Ilona Martson peab ettekande „Vene lastekirjanduse tõlkimine muutuv asjas: praktiku tähelepanekud“. Seminar toimub Soome Instituudis.

28.11.2014 Teemaseminar luuletõlkest. Paul-Eerik Rummo: „Kuidas ma värsse väanan“; Märt Väljataga: „Luule tõlkimisest“. Seminar toimub Soome Instituudis.

2015

6.2.2015 Teemaseminar, kus räägivad Tiit Hennoste suulisest keelest ja netikeelest ning Mati Soomre huumori tõlkimisest. Seminar toimub Soome Instituudis.

6.3.2015 Teemaseminar Aasia kultuuridest. Alari Alliku ettekanne „Jaapani lühiluule tõlkimisest“, Märt Läänemets räägib hiina keelest tõlkimisest. Seminar toimub Soome Instituudis.

1.4.2015 Kirjanduslik kolmapäev „Maailma otsa ja tagasi“. Vestlusingis Kultuurkapitali tõlkeauhinna nominendid Veronika Einberg, Kalle Kasemaa, Märt Läänemets, Carolina Pihelgas, Lauri Saaber, Maiga Varik; vestlust juhib Triinu Tamm. Üritus toimub musta laega saalis.

10.4.2015 Tõlkijate sektsiooni aastakoosolek. Esimeheks valitakse Ilona Martson, juhatusse Heli Allik, Adam Cullen, Eva Kolli, Triinu Tamm. Seejärel vestlusingis piibli tõlkimisest Toomas Paul ja Tauno Ernits, vestlust suunab Triinu Tamm. Seminar toimub Soome Instituudis.

22.5.2015 Teemaseminar Charles Bukowski tõlkimisest. Üles astuvad Peeter Sauter: „Kas sõnadetagust saab tõlkida ja mis sõnade taga olla võib?“, Kaur Kender: „Kuidas ma tõlkisin Bukowskit“ ja Mihkel Mõisnik: „Kena puhas vanainimene“. Seminar toimub Soome Instituudis.

8.–10.9.2015 Teine suvekool Käsms

1. päev / 8.9 (kirjanike loomemaja rõdul)

Tõlkija ja terminoloog Tiia-Mai Vowles: „Kasulikud andmebaasid ja kust neid leida“.

Kalju Kruusa loeng: „Luuletõlkimine 2. Hiina, Jaapan“.

2. päev / 9.9 (Käsmu meremuuseumis)

Amar Annus: „Emotsioonide tõlkimine“.

Marju Lepajõe: „Inimolu viletsusest (taustaks Innocentius III teose ladina-keelne tõlge)“.

Janika Päll: „Fragmentide fragmendid: vaevaline tee vanakreeka kirjanduse terviktõlgeteni“.

Aaastaraamatu „Tõlkija hääl III“ esitlus: Triinu Tamm.

3. päev / 10.9 (Käsmu meremuuseumis)

Kaia Sisask: „Prantsuse kirjanduse mõju Noor-Eestile“ ja vestlusring Johannes Aaviku tõlgetest.

Anne Lange: „Tõlkimine omas ajas“, „oponendid“ Heli Allik ja Kaia Sisask.

Töötuba 1: „Dorian Gray portree“ tõlgete võrdlev analüüs, juhendab Anne Lange.

Töötuba 2: „Johannes Aaviku tõlked“, juhendab Kaia Sisask.

26.9.2015 Euroopa keeltepäeva tähistamine „Odysseus seilab jälle“. Rändnäitus „Odüsseia“ raamatutest Euroopa keeltes, muusikarännakud Chalice'ilt, kooliõpilaste veebiviktoriini autasustamine, ettekanded Janika Pällilt („Mis on „Odüsseia“?) ja Hasso Krullilt („Kes koob müütilist kangast?“), kõlavad „Odüsseia“ lõigud ELi liikmesriikide keeltes, antakse kätte esimene Edvin ja Lembe Hiedeli nimeline toimetajaauhind Maiga Varikule. Päeva lõpetab Theatrumi lugemiskava „Odüsseia“ teemadel. Üritus toimub Kloostri Aidas Tallinnas Vene tänav 14 koostöös Euroopa Komisjoni Eesti esindusega.

9.10.2015 Rahvusvahelise tõlkijate päeva ehk püha Hieronymuse päeva tähistamine. EMTA lavakunstkooli 27. lennu üliõpilased esitavad Anu Lambi juhendamisel lavakava „Sõnad, sõnad, sõnad“. Etendus põhineb Andrus Saareste, August Gailiti ja Valdur Mikita tekstidel. Üritus toimub kirjanike maja musta laega saalis.

13.11.2015 Teemaseminar Eesti ilukirjanduse tõlkimisest inglise ja itaalia keelde. Adam Cullen: „Mis on nimes ehk nimede tõlgitavus ja tõlkimatus ilukirjanduses“; Daniele Monticelli: „Liikudes tõlkes keelte ja kultuuride vahel: isiklikud kogemused eesti-itaalia suunal“. Seminar toimub Soome Instituudis.

4.12.2015 Teemaseminar „Kuidas tõlkida aktsenti?“. Indrek Koff loeb soojenduseks Raymond Queneau „Stiiliharjutusi“. Järgneb vestlusring, milles osalevad Aet Varik, Krista Kaer, Ilona Martson ja Veronika Einberg. Juttu tuleb iiri, šoti, hiina, jaapani, ukraina ja kaukaaslaste aktsendi leiutamistest koos konkreetsete näidetega. Seminar toimub Soome Instituudis.

2016

12.2.2016 Koolituspäev „Imeline emakeel“. Kogutud küsimustele vastab Argo Mund. Koolitus toimub Eesti Keele Instituudis Roosikrantsi 6 Tallinnas.

2.3.2016 Kirjanduslik kolmapäev „Parimad tõlked 2015“. Sõna saavad eesti Kultuurkapitali tõlkeauhinna nominendid Lauri Eesmaa, Krista Kaer, Maarja Kangro, Kalle Kasemaa, Triin Tael, Daniele Monticelli ja Hannu Oittinen, õhtut juhib Kersti Unt. Üritus toimub musta laega saalis.

11.3.2016 Teemaseminar koostöös Eesti Draamateatriga: „Vennad Karamazovid ja tõlgete vananemine“. Peeter Torop: „Tõlgete vananemisest „Vendade Karamazovite“ tõlkimise ja tõlgendamise taustal“; Anne Lange ja Hendrik Toompere vestlus; romaani „Vennad Karamazovid“ uustõlke esitlus. Seminar toimub Eesti Draamateatri maalisaalis koostöös Eesti Draamateatriga.

22.4.2016 Tõlkijate sektsiooni aastakoosolek ja tegevusaasta kokkuvõte. Teemaseminar eesti kirjanduse retseptisioonist, räägivad Piret Saluri Soome ja Triinu Tamm Prantsusmaa näitel. Seminar toimub Eesti Keele Instituudis.

19.5.2016 Kevadväljasõit Tartusse: „Shakespeare 400“. Peeter Volkonski loeng Shakespeare'i näidendite tõlkimisest. Järgneb „Othello“ ühiskülustus Vanemuises. Seminari esimene osa toimub Eesti Kirjanike Liidu Tartu osakonna ruumides Vanemuise 19.

26.–28.8.2016 Kolmas suvekool „Tõlkides ennast ja teisi“ Pärnumaal Vango puhketalus

1. päev / 26.8

Maima Grinberga: „Ülevaade eesti tõlkekirjanduse avaldamisest ja selle retseptisioonist Lätis“.

Contra: „Läti autorite raske tee Eestisse“.

2. päev / 27.8

Katre Talviste: „Originaali ja lugeja küsimus erinevates enesetõlkimise olukordades“.

Mari Laan: „Patio oma õue peal ehk valikuid reaaside tõlkimisel“.

Indrek Koff: „Kodustava tõlkimise erijuhtumist ehk Jean-Pierre Minaudier' „Grammatikapoeesia“ tõlkimisest“.

Kalju Kruusa: „Värsisüsteemide ja luulevormide keelelisest tingitusest ja tõlgitavusest Hiina luule ja nende eestinduste näitel“.

3. päev / 28.8

Igor Kotjuh: „Enesetõlkimise võimalusi“.

Vestlusring kodustamise võtetest Andrus Kivirähki romaani „Mees, kes teadis ussisõnu“ inglise, prantsuse ja vene tõlgetes: Aet Varik, Triinu Tamm ja Ilona Martson.

29.9.2016 Rahvusvahelise tõlkijate päeva ehk püha Hieronymuse päeva tähistamine. Margus Tabor vestab hiiumurdelisi lugusid, antakse üle auhind Lembe ja Edvin Hiedeli nimelise toimetajaauhinna laureaadile Triin Kaalepile. Koostaja Heli Allik esitleb aastaraamatut „Tõlkija hääl IV“. Üritus toimub Vanalinna Muusikamajas.

15.10.2016 Seminaripäev „Teater ja tõlge“

Anu Lamp: „Tõlkimisest kõneleja pilgu läbi“.

Tõnu Õnnepalu: „Sõnade ilmutamine: lavapoeesia õppetunnid“.

Anne Lange: „Teatrile tõlkimise võlud ja valud – omal nahal kogetud“.

Maarja Kangro ja Villu Kanguri vestlus: „Kuidas tekst lauldavaks tõlkida“.

Margus Alver: „(Depressiivsete väike)linnade piiriülesest ümberkujundamisest ja üle riigipiiri toimetamisest, näitekirjanik ees, lavastaja järel“.

Hele-Riin Karja: „Viipekeelse teatritõlke sünd ja tõlke esitamise võimalused“.

Kärt Mikli: „Kirjeldustõlge teatris“.

„Tõlke tee lavale“: tõlke- ja teatripraktikute Ülev Aaloe, Garmen Tabori, Taago Tubina ja Mihkel Seederi vestlus.

Üritus toimub Eesti Draamateatri maalisaalis koostöös Eesti Teatri Agentuuri ja Eesti Draamateatriga.

18.11.2016 Teemaseminar. Adam Cullen: „Enesetõlkimine. Mitmeisiksuse hädad ja rõõmud“. Seminar toimub Soome Instituudis.

2017

27.1.2017 Teemaseminar. Anu Lamp: „Shakespeare'i tõlkimine – võimatu missioon?“, Märt Väljataga: „Olevik ja minevik kõrvallauses ja siirdkõnes“. Seminar toimub Soome Instituudis Harju 1.

3.2.2017 Esimest korda antakse välja Eesti Kultuurkapitali mõttekirjanduse tõlkeauhind. Selle sündmuse tähistamiseks vestlevad žürii liikmed Märt Väljataga ja Anne Lange nominentide Marek Laane, Heete Sahkai ja Triinu Pakuga. Üritus toimub musta laega saalis.

10.2.2017 Peeter Pälli „Väike praktiline emakeelekoolitus“. Seminar toimub Eesti Keele Instituudis Roosikrantsi 6 Tallinnas.

10.3.2017 Teemaseminar. Peeter Torop: „Kuidas aitab ekraniseering kirjanduse tõlkimist mõista“, Paul-Eerik Rummo: „Kohtumised Ibseniga“. Seminar toimub musta laega saalis.

22.3.2017 Kirjanduslik kolmapäev „Parimad ilukirjanduse tõlked 2016“. Sõna saavad Eesti Kultuurkapitali tõlkeauhinna nominendid Heli Allik, Riina Jesmin, Ene Mäe ja Sigrid Tooming. Öhtut juhib Toomas Kall. Üritus toimub musta laega saalis.

7.4.2017 Tõlkijate seksiooni aastakoosolek ja tegevusaasta kokkuvõte. Üritus toimub kirjanike liidu Faatumi toas Harju 1 Tallinnas.

19.5.2017 Kevadväljasõit Mutikule Jaan Kaplinski juurde. Matk Tilleoru matkarajal.

25.–27.8.2017 Neljas tõlkijate suvekool „Tõlkekriitika võimalused ja võimatused“ Männiku metsatalus Viljandimaal

1. päev / 25.8

Elin Sütiste: „Tõlkija peab ehk eesti tõlkepoetika 20. sajandil“.

Kalju Kruusa: „Hiina luule eestindamisest ja lugeja tagasisidest“.

2. päev / 26.8

Daniele Monticelli: „Kultuurispetsiifilisus ja kultuurikontaktid Lennart Meri „Hõbevalge“ tõlke varal itaalia keelde“.

Aare Pilv: „Kuidas läbipaistev paistab? Tõlkijapoeetikast“.

Ene-Reet Soovik: „Hübriidsete postkoloniaalsete tekstide tõlkimisest“.

3. päev / 27.8

Lauri Laanisto: „Teaduse nihkumine läbi aja: tõlkides Darwinit ja teisi vanu teadlasi.“

Vestlusring tõlkekriitikast – kutsutud Pille-Riin Larm, Heli Allik, modereerib Ilona Martson.

30.9.2017 Rahvusvahelise tõlkijate päeva ehk püha Hieronymuse päeva tähistamine. Marju Lepajõe peab ettekande pühast Hieronymusest, antakse üle 2017. aasta Lembe ja Edvin Hiedeli nimeline toimetajaauhind laureaadile Anu Saluäärele. Heli Allik esitleb tõlkijate sektsiooni aastaraamatu „Tõlkija hääl“ V numbrit. Üritus toimub musta laega saalis.

26.10.2017 Teemaseminar. Carolina Pihelgas: „Loovus ja viga. Praktilisi näiteid luule tõlkimisest“; Hasso Krull: „Kust tuleb tõlge? Wiedemannist Widmannini, Baudelaire'ist Bukowskini“. Seminar toimub Soome Instituudis.

15.12.2017 Teemaseminar. Maarja Kangro: „Eksklusiivne ja rahvalik“ (ettekannete ooperi tõlkimisest); Lea Pild: „Tõlge kui interioriseerimine: Friedebert Tuglas Aleksei Tolstoi romaani „Peeter Esimene“ tõlkijana“. Seminar toimub musta laega saalis.

2018

12.1.2018 Teemaseminar. Klaarika Kaldjärv: „Kirjandus ja tõlge, teooria ja praktika – millest rääkida ja millest vaikida?“ Seminar toimub musta laega saalis.

2.2.2018 Teemaseminar. Krisztina Lengyel Tóth: „Eesti kirjandus Ungaris – nähtamatu nähtus või subkultuur?“ Seminar toimub musta laega saalis.

28.2.2018 Kirjanduslik kolmapäev kultuurkapitali tõlkenominentidega. Sõna saavad ilukirjandustõlke auhinna nominendid Ants Paikre, Paul-Eerik Rummo, Veiko Belials, Ilona Martson, Kai Aareleid. Vestlusõhtut juhib Peeter Helme. Musta laega saalis.

21.3.2018 Kirjanduslik kolmapäev kultuurkapitali tõlkenominentidega. Sõna saavad mõttekirjandustõlke auhinna nominendid Kaia Sisask, Indrek Rohtmets, Tiit Kuuskmäe ja Anti Saar. Vestlusõhtut juhivad Margus Vihalem, Jaak Kangilaski ja Linda Kaljundi.

6.4.2018 Tõlkijate sektsiooni aastakoosolek ja teemaseminar. Esimeheks valitakse aastakoosolekul tagasi Ilona Martson, juhatusse Heli Allik, Eva Kolli, Jüri Kolk, Triinu Tamm.

Marju Taukari ettekannete „Arvutipõhised meetodid tõlkimisprotsessi uurimisel ja mõned võimalikud seletused tõlkija valikutele“.

19.5.2018 Kevadine väljasõit Elvasse, kus toimub üritus „Kohtumine Kajar Pruuliga”. Toimumiskoht: Elva Raamatukogu.

25.–26.8.2018 Viies suvekool Koolimäe puhkekeskuses

1. päev / 25.8

Madli Lippur: „Stiili tõlkimise võimalusest ja võimalikkusest Marguerite Durasi loomingu eestikeelsete tõlgete põhjal“.

Maria-Kristiina Lotman: „Kultuurikoodi tõlkimine Brodski ja Mandelštami luules“.

Kalju Kruusa: „Kas, ja kui, siis millal ja miks tasuks luulet mõõduliselt tõlkida?“.

2. päev / 26.8

Peeter Volkonski: „Nareki Grigori „Nutulaulude“ poetika tõlkimise võimalikkusest“.

Kai Aareleid: „Kui tõlkijat tõlgitakse“.

Matk Viru rabas.

30.9.2018 Rahvusvahelise tõlkijate päeva ehk püha Hieronymuse päeva tähistamine. Esimest korda antakse üle August Sanga nimeline tõkeluule auhind, laureaat on Järvi Kokla. Samuti antakse üle Lembe ja Edvin Hiedeli nimeline toimetajaauhind Linda Targole. Heli Allik esitleb Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamatu „Tõlkija hääl“ VI numbrit. Üritus toimub Tartu Kirjanduse Majas Vanemuise 19.

30.10.2018 Teemaseminar. Tanel Lepsoo: „Emantsipeerunud tõlkija“. Seminar toimub Faatumi toas.

2.11.2018 Katrin Kern: „Väike praktiline emakeelekoolitus“. Koolitus toimub musta laega saalis.

2019

18.1.2019 Teemaseminar „Murdekeelse luule tõlkimine murdekeelde“. Esinevad hiidlane ja August Sanga luuletõlke auhinna esimene laureaat Järvi Kokla ning võrokene ja kirjanik Jan Rahman. Seminar toimub Soome Instituudis.

20.2.2019 Kirjanduslik kolmapäev kultuurkapitali ilukirjandusliku tõlke nominentide Riina Jesmini, Triinu Paku (osaleb virtuaalselt), Üllar Petersoni, Leena Tomasbergi, Peeter Volkonski ja Märt Väljatagaga. Õhtut juhib Kerti Tergem. Üritus toimub musta laega saalis.

20.3.2019 Kirjanduslik kolmapäev: kultuurkapitali tõlkežüriide nominentide ja laureaatide õhtu „Topelt tähenduslikuks tõlgitud maailmad“. Esinevad Gun-tars Godinš, Miriam McIlpatrick-Ksenofontov, Marina Tervonen, Aet Varik ja Toomas Rosin. Õhtut juhib Ilona Martson. Üritus toimub musta laega saalis.

15.–16.5.2019 Väljasõiduistung Hiiumaale. Kohtumised Hiiumaale saare tõlkijatega: Riina Jesmin, Ene Mäe, René Tendermann, Piret Saluri, Tiiu Relve, Triinu Tamm.

31.8–1.9.2019 Kuues suvekool Taevaskoja puhkekeskuses

1. päev / 31.8

Kristiina Ross: „Tõlkimine ja aeg“ (Michel de Montaigne'i ja Blaise Pascali tõlkija pilguga).

Mathura: „Tõlkija maakaart ja stratosfäär“.

Kalju Kruusa: „Kas eesti keeles jagub riime hiina luule tõlkimiseks?“

2. päev / 1.9

Toomas Kall: „Tõlkija(te) võitlus paratamatute koomikakadudega Gogoli jpt näitel“.

Kalle Kasemaa: „Uku Masing tõlkijana“.

Matk Taevaskojalt Kiidjärvele.

30.9.2019 Rahvusvahelise tõlkijate päeva ja püha Hieronymuse päeva tähistamine. Avasõnad tõlkijate sektsiooni esimees Ilona Martson. Antakse üle Lembe ja Edvin Hiedeli nimeline toimetajaauhind ja August Sanga nimeline luuletõlke auhind. Sõna saavad Hiedelite žürii esimees Anu Saluäär, Sanga žürii esimees Kruusa Kalju ja laureaadid Asta Põldmäe ja Hendrik Lindepuu. Aastaraamatu „Tõlkija hääl VII“ esitlus, värsket numbrit tutvustab koostaja Heli Allik. Üritus toimub musta laega saalis.

22.11.2019 Tõlkijate sektsiooni aastakoosolek ja teemaseminar „Kuidas elab tõlkija?“. Ilona Martson: aastaaruanne 2018. Ingrid Velbaum: „Teateid vennasvabariikide tõlkijate elust“; Triinu Tamm: „Kuidas elab tõlkija 2019: kokkuvõtted ankeetküsitlustest“.

2020

24.1.2020 Teemaseminar. Ülo Siirak: „Vana-Rooma: obstsöonsuse tõlkimine Catulluse näitel“; Ivo Volt: „Vana-Kreeka: obstsöonsuste tõlkimine ja kultuurikontekst“.

15.–25.2.2020 Esimene tõlkelaager Käsmus EKLi loomemajas. Kümne päeva jooksul tõlgivad tegevõlkijad oma pooleliolevaid töid, konsulteerivad õhtuti omavahel ja matkavad Käsmu metsas. Esimese tõlkelaagri osalejad: Ilona Martson, Veronika Einberg, Leelo Märjamaa, Eva Kolli, Jüri Kolk, Sigrid Tooming, Marju Randlane, Jaan Pärnamäe.

4.3.2020 Kirjanduslik kolmapäev kultuurkapitali mõttekirjandustõlke auhinna nominentidega. Üles astuvad Kalle Kasemaa, Kristjan Haljak, Laurits Leedjärv ja Martti Kalda. Modereerib Tiiu Hallap.

6.6.2020 Kevadväljasõit – Laelatu-Puhtu. Teejuhid Hendrik Relve ja Kalevi Kull.

29.–30.8.2020 Seitsmes suvekool Taevaskoja puhkekeskuses

1. päev / 29.8

Maria Esko: „Kelle tõlge? Kuulsad tsitaadid Antoine de Saint-Exupéry raamatus „Väike prints““.

Mirjam Parve: „Lewis Carrolli raamatu „Alice Imedemaal“ eesti tõlked läbi aegade“.

Tõnu Tender: „Mõnest nõukogude vangla ja vangilaagri keelendi pruukimisest eesti keeles“.

Margus Ott: „Uut morfoloogiat. Tuleviku ajad eesti keeles“.

2. päev / 30.8

Ilona Martson: „Kuidas tõlkida kadunud subkultuuri: Varlam Šalamov ja Stalini-aja vangilaagrite keel“.

Sirje Kupp-Sazonov: „Kas mehed ja naised tõlgivad erinevalt? Aleksei Tolstoi jutustuse „Kuldvõtmeke ehk Buratino seiklused“ nelja eestinduse näitel“.

Matk Taevaskojalt Kiidjärvele.

30.9.2020 Rahvusvahelise tõlkijate päeva ja püha Hieronymuse päeva tähistamine. Huvilistele ekskursioon Tartu Ülikooli kunstimuseumis. Ilona Martson: avasõnad. Carolina Pihelgas ja Neeme Näripä: ettekanne „Sappho tõlkimisest“. Lembe ja Edvin Hiedeli nimelise toimetajaauhinna ja August Sanga nimelise luuletõlke auhinna üleandmine, sõna võtavad žüriide esimehed (asendaja) Ann Siiman ja Hendrik Lindepuu, samuti laureaadid Kajar Pruul ja Carolina Pihelgas. „Tõlkija hää! VIII“ esitlus Heli Allik. Üritus toimub Tartu Ülikooli kunstimuseumis Ülikooli 18.

2021

1.–14.3.2021 Teine tõlkelaager Käsmus EKLi loomemajas. Osalejad: Ann Alari, Veronika Einberg, Marju Randlane, Jaan Pärnamäe, Eva Kolli, Leelo Märjamaa, Ilona Martson.

6.6.2021 Kevadväljasõit Kütiorgu Leelo Lauritsa juurde. Matk Kütioru matkarajal.

21.–22.8.2021 Kaheksas suvekool Viinistu hotellis

1 päev / 21.8

Anna Verschik: „Kuidas ära tunda ja kuidas tõlkida mitmekeelsust?“.

Kaia Sisask, Ülo Siirak: „Lingvistilis-literatuurne *ménage à trois* (keelelis-kirjanduslik kolmikabieli) kui väljakutse tõlkijale Pariisi üliõpilasžargooni näitel François Rabelais' „Pantagrueli“ 6. peatükis“.

Maris Saagpakk: „Mitmekeelsuse tõlkimise erinevad viisid Georg Julius von Schultz-Bertrami „Briefe eines baltischen Idealisten an seine Mutteri“ (1934) eestikeelses tõlkes „Balti idealisti kirjad emale“ (Ilmar Vene 2004)“.

Anne Lange: „Mitmekeelne Tammsaare“.

Alari Allik: „Taimed ja linnud vanemas jaapani kirjanduses“.

Jalutuskäik Viinistul, Kätlin Kaldmaa koduõue külastus.

2. päev / 22.8

Reili Argus: „Keeletoimetamisest Eestis“.

Vestlusring sõnastikureformi ja ÕSi teemadel, osalevad Peeter Päll, Hille Saluäär, Külli Habicht ja Reili Argus.

Viinistu kunstimuuseumi külastus soovijatele.

Matk Ajakivi-Pikanõmme õpperajal Juminda poolsaarel.

Suvekool toimub tõlkijate seksiooni ja teadusprojekti „Tõlkimine ajaloos: Eesti 1850–2010: tekstid, tegijad, institutsioonid, praktikad“ (vt ka <https://translationhistory.tlu.ee>) koostöös.

30.9.2021 Rahvusvahelise tõlkijate päeva ehk püha Hieronymuse päeva tähistamine. Huvilistele güidiga ekskursioon. Aktuse sissejuhatus: Ilona Martson, päevakohane sõnavõtt: Andrus Kivirähk. Antakse üle Lembe ja Edvin Hiedeli nimeline toimetajaauhind Mart Oravale ja August Sanga nimeline luuletõlkeauhind Märt Väljatagale, sõna saavad žüriide esimehed ja laureaadid. Väga värske „Tõlkija hää IX“ esitlus: Heli Allik. Üritus toimub Vene muuseumis Pikk 29a Tallinnas.

2022

8.2.2022 Tõlkijate seksiooni aastakoosolek ja 10. tegutsemisaasta tähistamine. Kirjanike liidu esimehe Tiit Aleksejevi tervituskõne. Aastaruanne, esimehe ja juhatusse valimine: esimeheks valitakse tagasi Ilona Martson, juhatusse Heli Allik, Leelo Märjamaa, Malle Talvet, Triinu Tamm. Film „10 aastat tõlkijate seksiooni“ (Ako Allik ja Nikita Duško (VÜÜN Productions), Heli Allik). Ettekanded tõlkijate seksiooni loomisest ja erinevatest ettevõtmistest: Triinu Tamm, Ilona Martson, Maria Esko ja Jan Kaus (kirja teel). Üritus toimub musta laega saalis.

18.2.2022 Lastekirjanduse tõlkimise seminar.

Kerti Tergem: „Kui leopard osutub lõviks. Lokaliseerimisest nii- ja naapidi“.

Piret Pääsuke: „Nimede tõlkimisest“.

Tiina Kattel: „Helide ja häälituste eestindamine“.

Mari Klein: „Tõlgitud lasteraamatud keeleteoimetaja vaatevinklist“.

Anne Kõrge: „Kuidas valitakse välja Paabeli Torni laureaadid“.

Vestlusring „Lastekirjanduse tõlkimise võlu ja valu“. Juhatab Ilona Martson.

Seminar toimub koostöös kirjastusega Päike ja Pilv Eesti Lastekirjanduse Kes-
kuses Pikk 73 Tallinn.

9.–19.4.2022 Kolmas tõlkelaager Käsmus. Osalejad Ilona Martson, Eva Kolli,
Jüri Kolk, Veronika Einberg, Jaan Pärnamäe, Askur Alas, Leelo Märjamaa.

27.–28.8.2022 Üheksas suvekool Tulivee puhkekeskuses

1. päev / 27.8

Kaia Sisask: „Balzaci ja teiste prantsuse 19. sajandi realistide tee Eesti Vabarii-
gist sotsrealismi tingimustesse“.

Daniele Monticelli: „Pioneer, trikster või aktivist? Cipollino seiklused sõjajärg-
sest Itaaliast läbi Nõukogude Eesti Euromaidani Ukrainani“.

Külliki Steinberg: „„Mats sööb mohmak-mohmak“ ehk Marta Sillaotsa argi-
päeva poeetika“.

Alari Allik: „Kōbō Abe „Luitenaine“ ja „Neljas jääaeg“ Agu Sisaski tõlkes“.

2. päev / 28.8

Kristiina Ross: „Eesti kantseleikeele võimalikkusest 17. sajandil“.

Suvekool toimub tõlkijate seksiooni ja teadusprojekti „Tõlkimine ajaloos: Eesti
1850–2010: tekstid, tegijad, institutsioonid, praktikad“ (vt ka <https://translationhistory.tlu.ee>) koostöös.

